

Relat històric i multilateralisme:
la construcció de l'espai euromediterrani
(1995-2012)
Volum I

Martí Grau i Segú

TESI DOCTORAL UPF / 2014

DIRECTOR DE LA TESI

Dr. Josep Fontana i Lázaro

TUTOR

Dr. Joaquim Albareda i Salvadó

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTORIA JAUME VICENS I
VIVES

Agraïments

Durant els anys d'elaboració d'aquest estudi han estat moltes les persones de qui he esdevingut deutor. Vull fer notar aquí el meu agraïment a totes elles i em disculpo si no arribo a esmentar-les totes. A la Universitat d'Indiana, haig d'agrair al Prof. John Graham l'haver-me acollit com a professor visitant a la *School of Public and Environmental Studies* (SPEA) durant dos cursos acadèmics, amb prou temps i condicions materials per compatibilitzar la recerca amb la docència i permetre'm, per tant, sotmetre al debat de col·legues i alumnes algunes de les idees inicials de les que parteix aquest treball. Vaig poder fer extensiva la meva activitat a d'altres departaments, que em van obrir les portes de bat a bat: en això, estic molt agraït al Prof. Russell Hanson i a Janet Peterson del Departament de Ciències Polítiques, a la Prof. Lois Wise i a Brant Beyer de l'Institut d'Estudis Europeus (WEST, actualment EURO) i als Profs. Dan Knutsen i Olga Kalentzidou del Programa d'Estudis Internacionals. A SPEA, haig d'agrair també l'ajuda inestimable dels Prof. David Reingold, Burney Fischer i Bill McGregor. Gràcies a la invitació dels Prof. David Williams i Susan Williams, vaig poder presentar un conjunt d'idees preliminars, sobre les que es basa aquest treball, en un seminari del *Center for Constitutional Democracy* que tingué lloc el 5 de març de 2010, amb el títol "Euro-Mediterranean Multilateralism: Is Democracy Losing Ground?"

A la Universitat Catòlica de Lovaina, haig de donar gràcies al Prof. Bart Kerremans per haver facilitat la meva adscripció com a investigador visitant a l'Institut per a la Política Internacional i Europea (actualment denominat *Leuven International and European Studies*, LINES), així com al seu successor en la coordinació del centre, el Prof. Peter Vermeersch.

Algunes reunions i converses esdevingueren importants fonts d'inspiració i m'ajudaren a delimitar l'abast de la tasca: haig de citar aquí els Prof. Tim Hellwigg, Michael McGuinness, Armando Razo i William Thompson de la Universitat d'Indiana, la Prof. Mercè Vilanova de la Universitat de Barcelona, la Prof. Laura Feliu de la Universitat Autònoma de Barcelona, el Prof. Mario Telò de la Universitat Lliure de Brussel·les, el Prof. Eric Bussière de la Universitat de la Sorbona (Paris IV) i el Prof. Patrick Pasture de la Universitat Catòlica de Lovaina. També fou important el diàleg, dintre de la col·laboració docent, amb els Prof. David Murillo, Pep Mària, Daniel Arenas i Àngel Castiñeira a ESADE. Sense el contacte freqüent amb la Universitat de Nàpols "L'Orientale", al llarg d'una dècada, no hauria pogut donar al meu tema l'amplada volguda: aquí el meu agraïment és en especial per als Prof. Maria Donzelli i Luigi Mascilli Migliorini, al Dr. Daniele Casanova i, del *Centro Nazionale di Ricerca* i la Universitat de Salerno, al Prof. Dominique Bendo-Soupou.

A la Universitat Pompeu Fabra, he comptat en tot moment amb l'ajuda i el caliu del Prof. Joaquim Albareda tant abans com després que acceptés ser el tutor del meu treball. La dedicació del director del meu treball de tesi, el Prof. Josep Fontana, ha estat el més formidable dels estímuls. He viscut cada conversa amb el mateix delit d'escoltar una lliçó magistral.

Vull agrair als meus pares, Josefina i Isidre, el suport invariable i actiu en les meves incursions a les més variades àrees de coneixement, des que als tretze anys em van portar a un jaciment arqueològic, com qui diu, per que se'm quedessin... Després de dotze anys més d'excavacions, no crec que fos d'alleugeriment el somriure de quan vaig dir que volia començar estudis de Ciències Polítiques a més de la llicenciatura en Història que estava completant, ni que pensessin mai que havia perdut el nord, quan em vaig immersir en el Dret i les Relacions Internacionals a través de

diversos programes de postgrau i experiències professionals...per acabar inscrivint el meu projecte de tesi doctoral en el que havia estat el meu camp de formació inicial: la Història.

Arribar a presentar aquest treball per a l'obtenció del grau de doctor no hauria estat possible sense l'encoratjament, la paciència, i fins i tot la implicació de la meva dona, la Robin. Amb el rodatge no gaire llunyà del seu propi treball de tesi, ha fet possible que, durant el procés, tot -recerca, feina, lleure, vida familiar- trobés el seu lloc com per encanteri, en la justa mesura.

Resum

La present recerca estudia l'ús d'analogies històriques en els discursos dels màxims responsables de la política exterior de França, Espanya i Itàlia per a defensar l'existència i evolució d'un marc multilateral euromediterrani a partir de la Declaració de Barcelona el 1995. Malgrat l'aparència continuista i formulària d'aquestes referències al passat, el seu significat varia amb els interessos de l'agenda política. L'evolució es produeix enmig de la contradicció insoluble de presentar la Mediterrània com el *locus* fundacional de la civilització -com a una regió, per tant, capaç de regenerar el món amb el seu exemple- i al mateix temps observar la història mediterrània com a fonamentalment marcada pel conflicte entre grans blocs culturals. Les pròpies bases del discurs feien difícil, doncs, que els representants polítics poguessin proporcionar fonaments històrics als objectius declarats d'inclusió cultural i cohesió regional. L'anàlisi revela, en canvi, com el relat històric preparà la progressiva desaparició del diàleg polític a la regió, propiciant el decandiment del propi marc multilateral poc després d'haver entrat en contacte amb la nova realitat de la primavera àrab.

Abstract

This research looks at the use of historical analogies concerning the Mediterranean in the political speeches of top foreign-policy decision-makers in France, Spain and Italy since the Barcelona Declaration of 1995. In spite of the consistent and formulaic appearance of such references to the past, their meaning shifted as political interests changed. This evolution took place in the midst of an unsolvable contradiction. While political leaders have largely presented the Mediterranean as the

birthplace of civilization, and as such, as a region capable of regenerating the world by example, at the same time, conflict between cultural blocs has been perceived as the defining feature of Mediterranean history. The very basis of discourse, then, made it difficult for leaders to provide a historical ground for the stated political goals of cultural inclusiveness and regional cohesion. Analysis reveals, on the contrary, that historical narrative contributed to a progressive withdrawal of political dialogue, which ultimately entailed the waning of the multilateral framework itself as the Arab Spring unfolded.

Prefaci

La present recerca vol explorar l'ús del relat històric com a element de legitimació en la construcció de l'espai euromediterrani, prestant atenció als casos dels governs de França, Espanya i Itàlia. En el discurs polític, la utilització d'analogies històriques i l'evocació d'imatges del passat és reveladora dels esforços per justificar les polítiques del present. La progressiva institucionalització de les relacions euromediterrànies, al llarg de les darreres dècades, ens permet analitzar els canvis en l'articulació d'aquest discurs de base històrica com a reflex de l'equilibri canviant entre interès nacional i projecte col·lectiu.

L'anàlisi dels discursos dels màxims responsables en la direcció de la política internacional dels tres països esmentats són la base del nostre treball (el president de la república en el cas de França, els presidents del govern en els casos d'Itàlia i d'Espanya i els ministres d'exteriors en tots tres casos). De manera ocasional, hem introduït també referències als discursos d'alguns primers ministres francesos i del president de la república italià, especialment quan ens ha semblat que, tot i que es tracta de càrrecs sense competències executives en política exterior, les aportacions en temes específics dintre de la seva esfera de responsabilitat interpel·laven la cultura política de les respectives societats i que això no es produïa sense implicacions sobre com la vida política internacional és percebuda en el sí d'aquesta (els debats sobre la laïcitat i la identitat nacional en el cas de França i la celebració del cent-cinquantè aniversari de la unitat en el cas d'Itàlia, per exemple).

Els discursos de Nicolas Sarkozy a Toló (2007) i a Tànger (2008) sobre la creació d'una *unió mediterrània* són fites de primer ordre en la dinàmica que ens ocupa, i és a partir d'ells que sens suscità la idea del present

treball. Malgrat els colors més tènues, és possible resseguir fenòmens similars en la política exterior dels altres principals actors regionals, entre ells Espanya i Itàlia. Ambdós casos presenten igualment punts d'inflexió propis i elements característics: per exemple, els atemptats de l'11-M o l'impuls de l'Aliança de Civilitzacions en el primer cas i la cohesió de les coalicions de govern o les reaccions al fenomen migratori creixent en el segon.

Els tres casos estudiats mantenen elements de concomitància -el que podríem anomenar un discurs mediterraniista transversal-, però també, de manera significativa, importants diferències a causa dels principis estratègics i simbòlics de llarga vigència en els que es basen les respectives polítiques exteriors, de la distinta recepció de la historiografia en el govern i la societat i, per últim, de l'efecte del context domèstic i internacional canviant en la definició de l'interès nacional.

Creiem que la construcció del multilateralisme, de manera similar a la construcció de l'estat-nació, es basa en part en un procés de convergència del relat històric. A diferència de les "històries nacionals", el discurs multilateral fa compatible un comú denominador amb el desenvolupament de variants amb èmfasis diferents, fins i tot amb importants contradiccions, que tenen cabuda mentre no qüestionin el marc conceptual que justifica la cooperació o la integració multilaterals.

El nostre tema s'ubica, doncs, en la confluència entre diverses disciplines i àrees d'interès. En tant que investigació històrica, presenta un doble nivell: en primer lloc, s'interessa per l'ús de la informació històrica durant un període concret, de 1995 fins a inicis de 2012, des de la Declaració de Barcelona -que instituí el partenariat euromediterrani- a les conseqüències de la primavera àrab. En segon lloc, pel fet que el període estudiat és

recent i arriba pràcticament fins a l'actualitat, es posarà de manifest que el prisma a través del qual s'ha estudiat el multilateralisme mediterrani fins avui és sobretot el de les ciències polítiques, més que no pas el de la història de les relacions internacionals, i per tant aquest és un camp en que noves aportacions poden ser especialment rellevants.¹ Tot i això, el marc de la recerca no és el de la "història del multilateralisme mediterrani" sinó, si es vol, el de la "història dels usos de la història en el multilateralisme euromediterrani". Així doncs, aspectes importants en l'evolució de les relacions euromediterrànies, però que no es troben directament relacionats amb el relat històric, quedaran necessàriament al marge de la nostra anàlisi.

Pretenem demostrar que, ultra accessoris retòrics i estilístics, el relat històric que el medi institucional genera enclou claus explicatives sobre el canvi i les resistències al canvi en l'acció política. Aquesta és la premissa central de la nostra anàlisi, fonamentada en un examen previ de la recepció historiogràfica en els actors polítics i socials. Posarem la nostra premissa analítica al servei del que és la pregunta central del treball present i a la que la nostra hipòtesi mirarà de respondre: què és el que ha canviat i què és el que es manté en l'agenda política euromediterrània després de més d'una dècada i mitja de recorregut d'aquest marc multilateral?

Cal reconèixer d'antuvi una dificultat. Les referències històriques en els discursos polítics tenen sovint un caràcter formulari. Els canvis, quan es

¹ En el llibre de Sotiris Varouxakis *The Diplomacy of the Mediterranean* (2013) l'explicació del desenvolupament del partenariat euromediterrani és precedit d'una introducció històrica que es remunta a l'antiguitat, però la perspectiva dominant és la d'un actor i testimoni directe de la pràctica diplomàtica en les relacions euromediterrànies.

produeixen, sovint ho fan de manera lenta i poc perceptible. Per una banda, haurem de fer abstracció d'aquests usos rutinaris, que dibuixen un quadre general estàtic, un cop haguem establert simplement que certs motius es repeteixen. Per altra banda, però, aquestes repeticions inconseqüents a ull nu mostren el llenguatge fonamentalment conservador i donat als llocs comuns que sembla ser consubstancial a la política exterior dels estats. Si es tracta d'un llenguatge conservador -aquí amb un sentit marcat de "continuista"- és perquè la política exterior que ha de justificar es troba normalment sotmesa a un nombre important de constants. Té, a més, tendència als llocs comuns perquè a diferència de la política interna, que és objecte d'un escrutini molt més detallat per part de la opinió pública i de la oposició parlamentària, la política exterior prefereix una comunicació somera, de manera que reverteixi ràpidament en la idea de continuïtat que tot just hem esmentat. Això ha donat lloc a una "tradició" que s'estén fins i tot en els aspectes més subliminals de l'activitat oratòria i que ens permet observar, per contrast, els nous significats que la creació i l'evolució del marc multilateral fan aparèixer.

Índex

	Pàg.
VOLUM I	
Agraïments.....	iii
Resum / <i>Abstract</i>	vii
Prefaci.....	ix
Índex.....	xiii
Introducció: Prosopografia del Gran Mar.....	xvii
Primera part: Marc teòric	1
1. HISTÒRIA I PRAXI POLÍTICA: UNA APROXIMACIÓ TEÒRICA.....	3
1.1. El rol de les idees en les disciplines humanes i socials.....	4
1.2. L'historiador en societat, l'home d'estat i la història....	7
1.3. Història, historiografia i construcció de les relacions socials	15
1.4. El discurs polític com objecte d'estudi interdisciplinari.....	22
1.5. Conclusió.....	24
2. ENTRE LES "HISTÒRIES NACIONALS" I LA HISTÒRIA GLOBAL: RELAT HISTÒRIC I MULTILATERALISME REGIONAL.....	27
2.1. Horitzons historiogràfics que s'eixamplen i es retireuen	28
2.2. Els marcs multilaterals com a espais de relat històric...	34
2.3. El coneixement i el multilateralisme, segons les corrents institucionalistes.....	42
2.4. Multilateralisme mediterrani i relat històric.....	46
2.5. Conclusió.....	50
3. L'ANALOGIA HISTÒRICA EN LA INTERFÍCIE ENTRE LA POLÍTICA DOMÈSTICA I LA POLÍTICA INTERNACIONAL: DISCURS MEDITERRANI I INTERÈS NACIONAL A FRANÇA, ESPANYA I ITÀLIA.....	53
3.1. La interfície entre la política interna i la política internacional.....	54
3.2. El discurs mediterrani.....	64
3.3. La idea de Mediterrània en el context internacional.....	71
	xiii

3.4. Evolució de la idea de Mediterrània a França, Espanya i Itàlia.....	73
a) França.....	73
b) Espanya.....	80
c) Itàlia.....	87
3.5. Conclusió: El discurs mediterrani transversal.....	94

Segona part: Anàlisi 99

4. INTERDEPENDÈNCIA: DE LA DECLARACIÓ DE BARCELONA (1995) AL SETEMBRE DE 2001.....	101
4.1. França i la promesa d'un món multipolar.....	108
4.2. Espanya referma la seva marca mediterrània.....	135
4.3. Itàlia, a cavall entre la <i>pax americana</i> i la convulsió dels Balcans.....	152
4.4. El discurs mediterrani transversal durant el desenvolupament inicial del Procés de Barcelona.....	181
4.5. Balanç de l'etapa 1995-2001.....	202

5. DIÀLEG I SEGURETAT: INTERCULTURALITAT, LLUITA ANTITERRORISTA I OPTIMISME EUROMEDITERRANI (2001-2005).....	205
5.1. França: la construcció d'un lideratge global alternatiu.....	217
5.2. Espanya: entre el gir atlàntic i el "retorn a Europa".....	237
5.3. Itàlia: la defensa d'Occident posa a prova la vocació mediatadora del govern.....	260
5.4. El discurs mediterrani transversal i la síndrome de l'assetjament a Occident.....	269
5.5. Balanç del període 2001-2005.....	295

VOLUM II

6. SEGURETAT I CREIXEMENT (2005-2008).....	299
6.1. França: de la deriva tecnocràtica a l'exaltació de l'èpica mediterrània.....	306
6.2. Espanya i el Procés de Barcelona en hores baixes: l'energia, l'alarma migratòria i les seves concessions.....	352
6.3. Itàlia: estrènyer les relacions bilaterals a la Mediterrània per comptar en l'economia global.....	377
6.4. El discurs mediterrani transversal, en transició.....	385
6.5. Balanç de l'etapa 2005-2008.....	408

7. CO-OWNERSHIP O L'EVAPORACIÓ DEL DIÀLEG POLÍTIC: DE LA CREACIÓ DE LA UNIÓ PER LA MEDITERRÀNIA A LA PRIMAVERA ÀRAB (2008- 2012).....	411
7.1. França: auge del discurs històric i desmantellament de l'acció política a la Mediterrània.....	422
7.2. Espanya: mantenir el pes institucional del Procés de Barcelona, renunciar a la seva visió.....	462
7.3. L'Itàlia del 150è aniversari de la unificació i la mediació per l'exemple.....	484
7.4. Auge i caiguda del discurs mediterrani transversal.....	505
7.5. Balanç de l'etapa 2008-2012.....	520
Tercera part: Conclusions	527
8. THE EVOLUTION OF EURO-MEDITERRANEAN MULTILATERALISM IN THE LIGHT OF HISTORICAL ANALOGIES IN POLITICAL DISCOURSE.....	529
8.1. The national variants of mediterraneanist discourse.....	529
a) France.....	529
• The Enlightenment legacy.....	534
• The French sea.....	538
• Secularism and the international system.....	542
b) Spain	544
• The <i>tradicional amistad con los países árabes</i>	550
• The <i>convivencia</i>	551
• The outpost of civilization.....	552
c) Italy.....	553
• Roman-ness.....	554
• Mediation.....	556
• The duality of the <i>Mezzogiorno</i>	558
8.2. The transversal Mediterranean discourse.....	559
a) The cradle of civilization.....	559
b) The crossroad of cultures.....	562
c) The open sea.....	564
d) The clash of civilizations.....	565
8.3. The transformation of the Euromediterranean multilateral space.....	567
Relació de fonts consultades.....	575
I. Fonts primàries.....	575
II. Bibliografia.....	579

Introducció: Prosopografia del Gran Mar

El 1543, una flota otomana passà l'hivern al port provençal de Toló. Havia estat convidada per Francesc I, el monarca francès. Les incursions barbaresques assolaven la Mediterrània occidental amb el suport d'Istanbul i agombolades per la monarquia francesa, en la pugna d'aquesta contra la casa d'Àustria. El fet representa el moment més visible d'una aliança que es pot resseguir des del segle XV i que perdria força només amb l'expedició de Napoleó a Egipte, aleshores sota sobirania nominal otomana (LAURENS, 1997, 20-23). Es reprendria al termini de la guerra de Crimea (1854-1856), quan Napoleó III va propiciar que l'Imperi otomà ingressés al Concert d'Europa, després d'haver-lo portat al camp de batalla contra Rússia fent servir la defensa dels llocs sants com a *casus belli*.

Toló va continuar la seva existència "anodina" des de temps de la seva fundació romana, consolidant-se com a port militar i desenvolupant-se com a pol industrial. Fou punt de partida d'expedicions colonials, després d'haver estat protagonista d'un dels principals episodis contrarevolucionaris a França, que acabaren amb el setge de Bonaparte. Malgrat això -o potser per això- el gran relat mediterrani li gira l'esquena. Durant la segona meitat del segle XX, l'atur, la degradació urbana i la delinqüència aporten desprestigi a la ciutat. El 1995 es convertí en la població més gran de França governada pel Front Nacional.

Fou, doncs, en el més prosaic dels grans ports mediterranis que el febrer de 2007 el candidat a la presidència de la república francesa, Nicolas Sarkozy, llançà una proposta que volia revolucionària: la creació d'una unió entre tots els estats de les ribes mediterrànies. Segons el candidat, el Procés de Barcelona, iniciat el 1995 amb la declaració homònima signada pels caps d'estat i de govern de tots els països de la Unió Europea i de la

regió mediterrània, havia fracassat. L'enfocament integral d'aquest procés, organitzat en tres cistelles -política, econòmica i sociocultural o humana- no havia conduït als resultats esperats. Proposava, en canvi, avançar cap a una unió que fes bandera de projectes concrets, que després haurien de tenir un efecte multiplicador en altres àrees. L'objectiu? Crear una comunitat mediterrània, que Sarkozy defensà amb profusió d'arguments i imatges històriques.²

Alguns titllaren la proposta d'electoralista, tenint en compte la tria del lloc: Sarkozy hauria volgut dirigir als francesos d'origen immigrant un missatge d'harmonia, apel·lant a una comunitat de sentiments, per fer-se disculpar l'haver anomenat *racaille* els joves de les *banlieues*.³ Mostrava,

² "Dans Toulon, vieille ville provençale tournée vers la mer, je suis venu dire aux Français que leur avenir se joue ici, en Méditerranée. Ici où tout a commencé, au bord de cette mer qui ne mène pas à des terres inconnues mais aux rivages familiers vers lesquels depuis des millénaires nous tournons nos regards et nos pensées à chaque fois que nous rêvons d'une certaine idée de l'homme et de la civilisation". Ens desgrana a continuació aquest imaginari, del que cada francès seria partícip: "La Méditerranée est pour nous tous, même quand nous n'y avons jamais vécu, un souvenir d'enfance où se mélangent des dieux de l'Égypte et de la Grèce, des chevaliers des Croisades, de vieux temples en ruines, des sensations de chaleur sèche, de lumière éblouissante, de senteurs entêtantes, de joie de vivre, et sur fond de mer et de ciel bleu des tragédies terribles, pleines de sang et de fureur, de haines inexpiables, d'une violence archaïque que le long travail des civilisations n'a pas réussi à éteindre." Per altra banda, l'element central del seu discurs, la proposta de creació d'una *unió mediterrània* arrenca d'un diagnòstic clar: "Le dialogue Euro-Méditerranée imaginé il y a 12 ans à Barcelone n'a pas atteint ses objectifs. (...) C'est à la France, européenne et méditerranéenne à la fois, de prendre l'initiative avec le Portugal, l'Espagne, l'Italie, la Grèce et Chypre, d'une Union Méditerranéenne comme elle prit jadis l'initiative de construire l'Union européenne". Sarkozy. "Discours à Toulon (07/02/07)". A: *Discours 2007. Discours des présidences*. [Textos en línia compilats per Jean Veronis]. Université de Provence.

<http://sites.univprovence.fr/veronis/Discours2007/transcript.php?n=Sarkozy&p=2007-02-07>

³ MOULY, 2005: "On October 25 Sarkozy responded to his waning fortunes by firing an opening salvo that would help spark the gravest civil unrest France has experienced since May 1968, or perhaps even since colonial Algeria's war for independence stirred near-civil war in France almost half a century ago. He took a retinue of journalists for an American-style photo-op to the 'territoire' of the

al mateix temps, la gosadia del líder en proposar-los una síntesi improbable amb un cert orgull *pied-noir* somort. Es parlà, doncs, de mer efectisme de campanya, sense un pla real al darrera, si no era preparar un moviment tàctic per barrar el pas a Turquia com a futur membre de la UE. Aquesta eventualitat havia contribuït de manera decisiva a la victòria del "no" en el referèndum sobre la Constitució europea el 2005, tot i la relació únicament tangencial entre totes dues coses. "A l'école, on m'a appris que la Turquie se trouvait en Asie mineure", havia declarat Sarkozy (PERRIER, 2007). Per alguns, el veritable propòsit era crear una "unió" de segona per convidar Turquia a formar-ne part un cop aquesta constates que tenia tancades les portes de la Unió Europea. En qualsevol cas, l'anunci desencadenà un veritable debat, que prengué encara més cos quan Sarkozy accedí a la presidència el 16 de maig del mateix any i posà en marxa el projecte.

El primer pas per concretar la iniciativa fou consensuar una crítica al Procés de Barcelona: s'arribà a un diagnòstic general que veia el diàleg polític estancat, el fossat socioeconòmic entre les dues ribes ampliat, i els riscos a la seguretat en augment. Se'n féu seguir la conclusió que el Procés de Barcelona era una estratègia errònia. En general, les anàlisis es

estranged young of one of Paris's poorest suburbs. There, he boasted about the success of his hard-line anticrime policies. Standing outside one of the drab, run-down cement high-rises that are typical of such cités, surrounded by TV cameras, Sarkozy shot back at a woman who had cheered him from her window: "I'll get rid of this 'racaille' for you!" The full force of this insult has not been captured in the American media, where the word 'racaille' has been regularly translated as 'scum', or alternately as 'rabble' or 'hoodlums.' (...) Yet 'scum' fails to capture the actual subtext of 'racaille' for a French ear. (...) On October 27, two days after Sarkozy sent 'racaille' spinning into the suburbs of Paris like a missile into enemy space, two young teens, a 13- and 15-year-old who mistakenly thought they were being pursued by the police, died by electrocution while taking refuge in a power station. Sarkozy, head of the police and therefore the man in charge of restoring order, refused to deplore their deaths or offer a word of sympathy to the victims' families."

deturaven poc a reflexionar si els problemes venien de defectes intrínsecs del procés, o bé si les condicions generals externes havien guanyat en gravetat. Els règims polítics dels "països tercers mediterranis" no mostraven signes d'avançar cap a la democratització. Els indicadors socioeconòmics de les dues ribes es distanciaven, malgrat alguns signes prometedors en la formació de les noves generacions al sud. Les inversions privades del nord cap al sud es mantenien limitades, i resultaven gairebé insignificants entre els països del sud. La pol·lució del mar i la destrucció de biodiversitat topaven amb la dificultat d'abordar una lluita en comú, per la disparitat de les prioritats polítiques a una i altra riba, resultat en part dels dèficits heretats de l'època colonial. Augmentava l'animositat cultural amb l'argument de la religió. S'accentuaven els moviments humans.

Això no obstant, la societat civil i els col·lectius professionals, com les institucions polítiques, havien fet seu el *label* euromediterrani. En aquest sentit, el Procés de Barcelona mantenia pràcticament intacta la seva legitimitat inicial. La Mediterrània com a mite, com a geografia per a les aspiracions, gaudia de bona salut. Com és possible que la opinió pública veiés encara el procés de Barcelona com un marc en el que calia actuar si, en teoria, s'hi acumulaven els fracassos?

Una primera resposta pot ser que el temps transcorregut no era prou davant la magnitud dels objectius que es perseguïen. La qüestió del temps necessari per que fructifiquin processos d'aquest tipus sovint fou negligida. Sobre això, l'hàbit d'establir paral·lels entre la història de la integració europea i la construcció de l'espai euromediterrani no semblava aportar cautela.

En un segon nivell de resposta, de més profunditat, podem considerar que hi ha elements de llarg recorregut que han forjat aquesta legitimitat, fent-la resistent a una lògica de guany-pèrdua immediata. Les idees han estat elements moduladors de la realitat de l'espai mediterrani. L'espai multilateral estable busca assentar-se sobre una tradició, un recorregut anterior en el qual s'identifiquen afinitats i hom s'assegura que les contradiccions no qüestionin l'edifici argumental mateix. El propi Sarkozy, manllevant conceptes de les ciències socials, es reivindicà com el primer polític gramscia de dretes, encomanant-se al poder de les idees i disputant al marxisme, diríem, el caràcter de "darrera gran narrativa".⁴ Un dels seus principals col·laboradors, l'*speechwriter* Henri Guaino, nomenat *conseiller spéciale* un cop a l'Elisi, fou l'ideòleg de la proposta mediterrània, i serà també l'autor de molts dels discursos més controvertits de Sarkozy.⁵ El protagonisme de Guaino esdevingué tan gran, que alguns autors es preguntaren si calia parlar d'un nou model de relació entre autor i locutor: moltes de les polèmiques generades pels discursos que Guaino va escriure per a Sarkozy van acabar apuntant al propi autor i no al president (LEBART, 2010, nota 2).

El cas de Sarkozy i Guaino il·lustra un fenomen present al llarg de tota l'evolució del multilateralisme euromediterrani: l'analogia històrica és

⁴ "Au fond, j'ai fait mienne l'analyse de Gramsci: le pouvoir se gagne par les idées. C'est la première fois qu'un homme de droite assume cette bataille-là": Nicolas Sarkozy a *Le Figaro* el 17 abril de 2007, citat per SAGARD, 2007. Per una caracterització del marxisme com a "darrera gran narrativa", vegeu BURROW, 2009, 486-493.

⁵ Guaino, per altra banda, presenta a ell mateix com a euroescèptic: "Je ne regrette aucune des positions que j'ai pu prendre au cours de ma vie. J'assume tout: le fait d'avoir travaillé et de m'être battu auprès de Philippe Séguin, d'avoir voté non à Maastricht, non à la Constitution européenne, et d'avoir défendu toute ma vie une conception de l'État, de la nation et de la République à laquelle je suis viscéralement attaché." (LE MONDE, 2011).

utilitzada per donar legitimitat als projectes polítics.⁶ Es tracta d'un ús que insisteix en un nombre reduït d'imatges, d'entre tot el ventall que ofereix, en aquest cas, la història mediterrània. D'entrada, podem inferir que al caràcter conservador, enemic de viratges, i a les necessitats d'una comunicació sintètica (creixents en la societat en general, tradicionals en la política exterior) s'hi afegeix, en el marc multilateral, la necessitat de mantenir un mínim comú denominador en el relat.

Sobre aquesta base, es produeixen canvis tant pel que fa a la introducció de noves imatges, com a la reinterpretació de les imatges a l'ús. Corresponen, creiem, a un desplaçament de significat, poc perceptible en segments de temps curts, però que revela la formació de nous interessos conjunts entre els socis multilaterals. La hipòtesi que defensem en aquest estudi és que, en el cas de l'espai euromediterrani, aquest desplaçament de significat acompanyà la desaparició del diàleg polític en l'agenda multilateral.

El protagonisme de les idees⁷ en el pensament historiogràfic no és nou, i ha estat objecte de reflexió des de postulats ideològics i científics ben diversos. Se cita sovint la construcció de l'objecte en la filosofia històrica de Vico, l'esperit de les nacions en Herder o fins i tot els tipus ideals de Max Weber com el que obrí pas camí a aquesta via. Podem citar també en aquesta llista Johan Huizinga, que va aprofundir en els codis estètics i

⁶ SAID, 1994, 1: "Appeals to the past are among the commonest of strategies in interpretations of the present. What animates such appeals is not only disagreement about what happened in the past and what the past was, but uncertainty about whether the past is really past, over and concluded, or whether it continues, albeit in different forms perhaps."

⁷ El tractament d'algunes idees, o fins i tot emocions, en solitari, susciten en canvi la qüestió dels límits. Ens preguntem si pot ser revelador l'estudi diacrònic d'una emoció quan els seus efectes semblen dependre tant de cada context històric concret com dels elements definitoris mateixos de l'emoció en qüestió. Vegeu, per exemple, *Le Ressentiment dans l'histoire*, de Marc Ferro (2007).

rituals presents en els fenòmens històrics,⁸ un fil que més tard reprendria la història de les mentalitats.

Una obra d'impacte durador més enllà del món acadèmic com és *A Study of History*, d'Arnold Toynbee, elevà les idees a motor de les "civilitzacions": la vitalitat creadora d'aquestes és el que determinaria el seu auge o decadència. Aquesta premissa permeté a Toynbee al mateix temps reaccionar contra la confiança il·limitada de la història *whig* pel progrés i mantenir intactes les perspectives del lideratge d'Occident, sempre que aquest s'avingués al combat de les idees per preservar-lo (TOYNBEE, 1957). L'aspecte programàtic de l'obra de Toynbee explica en part la seva recepció considerable en àmbits no especialitzats, així com també en tot un sector acadèmic anglosaxó especialment preocupat pel tema de la decadència d'Occident: Samuel Huntington farà ús d'aquest ferment a *The Clash of Civilizations*, una obra amb vocació rectora en el context de la postguerra freda (HUNTINGTON, 1996).

El gruix de la tradició acadèmica ha presentat una major resistència a la centralitat de les idees (o de la cultura), ja sigui perquè la professionalització de les disciplines ha demanat terrenys acotats entorn a la recerca empírica, ja sigui perquè, sobretot a la part central del s. XX, les corrents majoritàries marxistes tractaven la superestructura com a un epifenomen de l'estructura (relacions entre les forces de producció) i no tant com a un element constitutiu de l'esdevenir social. La situació s'ha invertit en el present: les idees no havien estat mai tan a prop de dominar el gran *establishment* acadèmic internacional, des de diferents posicions

⁸ Les obres més conegudes de Huizinga són *La tardor de l'Edat Mitjana* (1919) i *Homo Ludens* (1938). Tot i que la legitimació del poder no constitueix una preocupació central en l'obra de Huizinga, el seu tractament de les emocions en societat o del joc com a element estructurador de la realitat, remet igualment al tema general de la ordenació de les relacions socials.

constructivistes, o bé amb l'èmfasi posat en la història dels intel·lectuals o, encara, des de la teoria crítica, basada àmpliament en el pensament de Gramsci.

L'obra de Gramsci suposa un canvi important dintre d'una part de la tradició marxista. L'hegemonia, forjada en el terreny de les idees, és la clau del domini en les relacions socials. La substitució d'una correlació de forces per una altra només pot tenir lloc amb la substitució d'un discurs hegemònic per un altre.⁹ El combat es lliura amb marges estrets, i per això la visió hegemònica tendeix a impregnar tots els aspectes de la vida quotidiana, per no dir ja els codis i usos de les institucions. Això ens aboca a veure que, més enllà de l'ús conscient i deliberat que proclama Sarkozy, el fenomen de l'hegemonia té un abast total, que s'endinsa pels terrenys del subliminal.

Es justifica, per tant, que en el nostre estudi ens ocupem tant dels discursos que volen generar activament doctrina euromediterrània fent recurs àmpliament a la història, com els que es vesteixen d'asèpsia institucional, amb només alguna referència històrica formulària o escadussera. En primer terme, però, per entendre la relació entre la cultura històrica d'una societat i l'ús que en fan els seus governants ens hem de preguntar quina Mediterrània ens ha descrit la historiografia, per determinar després la recepció que aquesta ha obtingut en els responsables governamentals.

⁹ La idea d'hegemonia de Gramsci ens ajuda a entendre que tot i que el món polític i l'acadèmic fan evolucionar de forma autònoma els seus propis paradigmes, no estan ni de bon tros deslligats i que es produeix més aviat una dinàmica de vasos comunicants. Només així és possible entendre, per exemple, que malgrat els plantejaments marxistes de molts dels seus integrants, a la universitat nord-americana no arribés mai a consolidar-se una veritable escola marxista (BURROW, 2009, 486-487).

El principal referent per l'estudi de la Mediterrània ha estat i és encara avui Fernand Braudel. La seva obra *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'époque de Philippe II* ha estat inspiració o contrapunt de qualsevol estudi acadèmic posterior. La seva figura és citada com a argument d'autoritat en qualsevol discurs polític que vulgui proposar una determinada filosofia mediterrània. La seva idea d'agrupar tres temps distints en anàlisis unitàries -els fets polítics puntuals, els cicles de natura econòmica (d'abast mitjà) i, amb una insistència innovadora, els fenòmens de vast recorregut inscrits en la *longue durée*- va marcar un abans i un després en el pensament historiogràfic. Tot i que les connexions i deutes intel·lectuals de Braudel són difícils d'escatir, no és possible deixar de relacionar l'àmplia recepció de *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen...* amb les circumstàncies històriques de la seva gestació i publicació: fou elaborada en part en un camp de concentració en els anys 40, en el moment en l'optimisme "occidental" tocava fons, i fou reeditada als anys 60 quan el món post-colonial començava a obrir-se pas.¹⁰

¹⁰ Com qualsevol altra obra, *La Méditerranée* de Braudel és, per força, filla del seu temps. Ara bé: s'ha destacat sovint el seu caràcter trencador i, a l'hora, la consideració de clàssic que ha adquirit l'obra, cosa que la fa difícil d'avaluar o comparar. Així ho veié un dels introductors del pensament de Braudel en el món anglo-saxó, H. R. Trevor-Roper (1972, 472): "This work was at once recognized as a historical classic, although, as with many classics, it is difficult to define its peculiar quality. A classic, by definition, breaks through the accepted standards of its time, by which it must at first be judged. It may take a generation before it is absorbed and can be examined critically." Que es faci difícil contextualitzar històricament el procés d'elaboració de *La Méditerranée* de Braudel pot ser en part resultat de les circumstàncies que portaren l'autor a una vida i una labor solitàries: la seva muller, Paule Braudel (1992, 238-239) per una banda feu referència al vincle amb l'historiador William H. McNeill i per l'altra evocà una evolució al marge de les pràctiques universitàries: "A quelles origines intellectuelles rattacher sa *Méditerranée*? Quels ont été les chemins de sa formation d'historien? Il en a parlé lui-même dans un texte autobiographique trop bref (il lui avait été arraché par l'obstination de McNeill), qui est cependant explicite sur bien des points. Mais puisqu'on me pose ici la question, je dirai, moi, que la Méditerranée est le fruit, d'une part d'une très lente maturation, indépendante et solitaire, achevée plus solitairement encore dans l'isolement de la prison; et d'autre part qu'elle est le fruit des circonstances d'une vie en marge des

És precisament la *longue durée*, que respon sobretot a l'acció continuada del medi, el que permeté a Braudel identificar elements d'unitat de la conca mediterrània. L'individu, en Braudel, es troba sotmès a la força abassegadora d'aquest medi: a vegades en pot fer bones les oportunitats, a vegades en pateix les iredes. En qualsevol cas, els canvis estructurals es produeixen de manera extremament dilatada en el temps, no són mai sobtats. La Mediterrània de Braudel no es restringeix pas al mar estricte, sinó que arriba a abastar mig continent europeu i s'endinsa també en la resta de territoris de la conca, fent patent el significat d'un terme que comença a estar en boga: interdependència. La interdependència servirà per descriure el funcionament de sistemes de relació a escala mundial: en aquest sentit, l'estructuralisme en la teoria de les relacions internacionals i els sistemes-món definits per Immanuel Wallerstein establiran en part les seves arrels en l'obra de Braudel.

Pocs segueixen, en canvi, el camí de les grans monografies sobre la Mediterrània: aquestes no abundaren en el mig segle posterior a la publicació de *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen...* potser perquè la tasca ingent de Braudel ha tingut un efecte dissuasiu, potser per que ha semblat difícil presentar una visió alternativa a la que havia estat ben acollida tan unànimement.

habitudes universitaires. Une vie assez chaotique, coupée en plusieurs morceaux dont chacun a été une sorte d'aventure et d'expérience particulière. En bref, je dirais: successivement une expérience paysanne; une expérience africaine, ou plus exactement maghrébine; une expérience brésilienne; et enfin une expérience carcérale". Paule Braudel subratlla també els vincles "sempre" amb historiadors estrangers abans de la guerra (amb l'excepció de Lucien Febvre, esmentat a la pàgina 237): "Dans les archives de Valladolid, il noue des relations solides avec des historiens, mais, notez-le, tous des étrangers: entre autres Earl Hamilton et Federico Chabod. Il travaille beaucoup, avec enthousiasme." (Pàg. 240).

L'any 2000, la publicació de l'obra de Peregrine Horden i Nicholas Purcell *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History* trencà aquest estat de coses, proposant però un marc geogràfic restringit: la Mediterrània són les seves costes i el territori fins a 10 milles a l'interior. El que dóna unitat a aquest conjunt, més que no pas el medi, és la interrelació continuada entre petites comunitats, el que els autors anomenen *connectivity*. Quina traça deixa, la *connectivity*? La unitat de la Mediterrània tan aviat ha estat sobredimensionada, per herència del *grand tour* decimonònic, com reduïda al no-res. En els anys 60, part de l'antropologia anglosaxona féu de les nocions de l'"honor" i de la "vergonya" els veritables trets comuns observables en totes les cultures mediterrànies. Els crítics hi veieren un intent de legitimar una nova disciplina per mitjà d'inventar-se'n l'objecte d'estudi, més que no pas una realitat verificable sobre el terreny. Després d'anys de qüestionament, Purcell i Horden recuperen l'"honor" i la "vergonya" com a elements més irreductibles de la *connectivity*.¹¹

El 2011, David Abulafia proposà tot un altre punt de vista, amb l'obra *The Great Sea. A Human History of the Mediterranean*. La seva Mediterrània és, gairebé literalment, la superfície del mar. Els individus que la creuen són lliures. Així coneixem, per exemple, la versatilitat dels jueus per moure's no només en un medi hostil, sinó també envoltats d'identitats diferents: amb el sud de la Mediterrània convertit en un "llac musulmà" a partir del s. IX, el jueus apareixen com els que més aprofiten les oportunitats de comerç.¹² Passant per davant de qualsevol obstacle o

¹¹ Un dels comentaristes de l'obra, Henk Driessen, vol corroborar aquestes premisses amb l'argument dubtós que el fet que investigadors autòctons de la Mediterrània també les hagin assumit mostraria que no es tracta d'una construcció anglosaxona (DRIESSEN, 2001).

¹² L'autor ens avisa, però, que no podem saber del cert si això es deu a la documentació preservada desigualment, o bé a un avantatge real respecte a d'altres grups no cristians; els musulmans tenien legalment prohibit el comerç amb infidels o residir en país d'infidels (ABULAFIA, 2011, 258).

limitació del medi, l'autonomia individual marca decisivament els destins de la regió en cada una de les etapes de la seva història, assegurant continuïtats perllongades, però també precipitant canvis sobtats, alguns dels quals posaran fi de manera irreversible a una evolució multiseular (l'autor identifica una successió de fins a cinc mediterranis diferents). La "història humana" esdevé així la preocupació central en l'obra d'Abulafia.

En el llibre abunden els exemples sobre el caràcter adaptable i emprenedor dels individus. L'historiador creu que això és el que fa estar les comunitats en contacte permanent i mantenir certs espais per a la inclusió de l'element foraster. Els individus prevalen tant contra els obstacles de la natura, com front a les limitacions, a vegades feixugues, que els imposen les seves comunitats. En els seus desplaçaments, prevaldran també front el tracte incert que els reserven les comunitats estranyes. La Mediterrània no és ni un gran espai de fraternitat o *laissez faire*, ni es troba marcat pel legalisme o el fanatisme dels seus grups humans.

Hi ha un exemple, a priori ben conegut, que ens pot ajudar a identificar el just terme mig: la presència de cristians, jueus i musulmans en els regnes ibèrics del segle XV, en contrast amb en que succeïa en d'altres estats d'Europa occidental. Es tracta del tema de la *convivencia*, que Abulafia cita en castellà en l'edició original, tant per la manca d'un terme equivalent en anglès, com per la historicitat que ha adquirit un concepte inicialment abstracte, a força d'emprar-lo per evocar un escenari medieval idealitzat (és un tema predilecte de Miguel Ángel Moratinos en els seus discursos com a ministre d'afers exteriors espanyol, per exemple). El sentit que es desprèn de les paraules d'Abulafia és força més contingut del que el significat abstracte de la paraula dóna a entendre: "(...D)ay-to-day relations between Jews, Christians and Muslims were sometimes cordial,

with Christians attending Muslim and Jewish weddings, and Muslims and Christians setting up joint workshops in Valencia. But by the late fourteenth century *convivencia* had been replaced by an atmosphere of mistrust." Abulafia vincula aquest canvi amb les acusacions als jueus de ser responsables de la Pesta Negra i, potser de manera més important i més innovadora, amb el sorgiment d'una classe mitjana amb la recuperació després de la calamitat (ABULAFIA, 2011, 404-405).¹³

En el cas d'alguns individus, costa decidir si les seves vides es situaren al marge de les societats, o bé al marge de la "història" com a afer narratiu. És el cas de corsaris i pirates, per exemple, personatges recurrents en canvi en el relat d'Abulafia. Aquests no són, en regla general, ni herois consagrats pel fervor popular, ni descartats que han triat una vida errant. L'estudi de la pirateria ens apropa a una manera d'establir relacions socials i de fer la guerra que no són les de l'estat-nació i revela la incongruència d'estendre les categories mentals del present a èpoques ben diferents de la nostra: els pirates foren durant segles actors clau en el mesurament de forces entre els poders polítics mediterranis, ja sigui entre construccions imperials, com el que es produí entre els dominis carolingis i Bizanci per una banda i el dels dominis musulmans assentats durant els segles anteriors (ABULAFIA, 2011, 249-251), o en la rivalitat entre ciutats-estat, com Gènova i Pisa, en què la pirateria era gairebé una activitat corporativa, simbiòtica del comerç i patrocinada pel poder públic (ABULAFIA, 2011, 275). Abulafia esmenta també les activitats de pirateria dels catalans (ABULAFIA, 2011, 346-347). Això permet parlar, sense

¹³ William H. McNeill (1993, 3) considera que la Pesta Negra (juntament amb la menys devastadora epidèmia del còlera el segle XIX) han quedat gravats en la mentalitat col·lectiva, recordant per una banda el poder destructor que poden tenir les epidèmies, però al mateix temps amagant el fet que s'inscriuen dintre d'una dinàmica recurrent en la història, que no ens resulta prou visible en els seus efectes i significat a causa de l'evidència escadussera que deixaren.

dubte, de mecanismes de socialització de la pirateria durant una bona part de la història mediterrània.¹⁴

Aquest ampli fresc de l'individu en societat a la Mediterrània posa de relleu les grans qüestions que preocupen la historiografia actual i, indirectament, ens interpel·la sobre un bon nombre d'interpretacions a l'ús -en la política i en la societat, però també en la pròpia historiografia- que són sovint fruit de projectar retroactivament valors i inquietuds actuals. Això resulta observable al voltant de quatre grans temes:

1) Centre o perifèria?

Es fa patent que, al llarg de la història, que la Mediterrània tingui un valor estratègic central o bé perifèric depèn del marc de referència exterior més que no pas d'hipotètics cicles endògens de prosperitat o decadència. Tot i això, el relat històric auto-referent sovint troba dificultats per establir la posició relativa de l'objecte d'estudi respecte al món exterior. El valor o l'estatus que s'atorga als fets narrats dintre el conjunt de l'experiència humana es vinculen aleshores, de manera força arbitrària, a impressions estètiques que ens en semblen donar la clau.¹⁵ Vegem-ne alguns exemples.

¹⁴ Tenint en compte aquesta mateixa idea, quan en l'obra s'esmenta que l'ascens de Pisa i Gènova es produeix al mateix temps que aquestes fan recular la pirateria i creen rutes de comerç (ABULAFIA, 2011, 271 i 286), caldria segurament puntualitzar que el que disminueix és la pirateria "autònoma", però prospera la que exerceixen els propis genovesos i pisans.

¹⁵ Ranuccio Bianchi Bandinelli (1981, 35, nota) ens explica com juntament a l'art de tradició hel·lenística es desenvolupà a l'Imperi romà un "art plebeu" conscient, d'arrel itàlica, que cal no confondre amb "art popular" i que acabaria combinant-se amb la tradició àulica del patriciat per generar les formes artístiques baix imperials i les que caracteritzaren l'entrada a l'edat mitjana.

En primer lloc, el determinisme ambiental -una perspectiva que és com a mínim tan antiga com *L'Esperit de les Lleis* de Montesquieu- ha retornat amb força en les darreres dècades, centrada en comprendre com la cultura i la identitat són modelades pel medi però, sobretot, com aquestes responen davant les oportunitats que el medi ofereix per al progrés o simplement la supervivència.¹⁶ Referida específicament a l'àmbit mediterrani, l'obra de Faruk Tabak *The Waning of the Mediterranean, 1550–1870: A Geohistorical Approach* ha estat criticada per aquest predomini gairebé absolut dels elements ambientals, fent abstracció d'altres condicionants.¹⁷

En segon lloc, existeix una tendència àmplia a parlar de declivi del món mediterrani, o del seu relegament a una posició perifèrica, a partir del moment mateix en que un nou escenari geopolític irromp en la imaginació històrica: el Nou Món. El descobriment d'Amèrica és vist sovint com un capgirament del pes geopolític, però el fet és que d'entrada no féu minvar

¹⁶ Vegeu el best-seller internacional, *Germs, Guns, and Steel. The Fate of Human Societies*, de Jared Diamond (1999) i la seva seqüela de títol revelador, *Collapse. How human societies choose to fail or succeed* (2004).

¹⁷ LEVI, 2009: "The book (...) reconstructs a mechanism based on a limited number of factors, creating a framework in which there is a strong sense of determinism, in which the restructuring of the world market and climactic conditions are the critical forces. In Tabak's model, almost no role is given to the politics of states, the social conflict between landowners and peasants, or to religious ideologies, which also had a bearing on economic behavior." D'acord amb el que exposem en els paràgrafs a continuació, creiem que, per la seva banda, el crític tampoc no esgota el nombre d'elements que necessàriament haurien d'intervenir a l'hora d'analitzar un eventual declivi: "The problem of decline has been neglected, and Tabak is right to return to it. But economic themes have been increasingly reread in the light of political changes and of social and cultural history. (...) The shape of the Mediterranean world at the end of the eighteenth century, therefore, does not depend on choices and strategies, but on the tough necessities of world markets and adverse weather conditions. The Braudelian model is thus emptied, without any trace of social relationships, political strategies, the role of the emerging modern states, or religious conflicts."

el comerç mediterrani de manera substancial. Malta i els ports lliures italians visqueren una notable expansió comercial durant el segle XVI.¹⁸

Per últim, alguns historiadors no han dubtat en identificar un fet traumàtic o altre com allò que hauria empès la regió a un declivi inexorable: la batalla de Lepant n'és l'exemple per excel·lència. La batalla, de fet, va donar rigidesa a una situació que ja s'havia anat gestat abans: la definició de dues Mediterrànies com a compartiments estancs. Més que poder-hi veure el paroxisme del xoc de civilitzacions, fins a quin punt això no s'explica per l'immobilisme i l'arquitectura carregosa de les dues grans construccions imperials -els dominis dels Habsburg hispànics i l'Imperi otomà-, així com per l'existència d'altres prioritats en altres escenaris geopolítics? Veure, en canvi, Lepant com a esdeveniment fundacional de l'Occident modern compta amb una certa tradició, segons la qual el tancament de l'Imperi otomà cohesionaria de retruc el món hispànic i italià amb el continent, una contradicció flagrant amb l'extensa bibliografia historiogràfica que contrasta el mercantilisme anglès o holandès, per exemple, amb la resta d'Europa.¹⁹

¹⁸ ABULAFIA, 2011, 436-437; cfr. discurs de Moratinos en ocasió de la concessió del doctorat honoris causa a Malta.

¹⁹ HESS, 1972, 73: "Stripped of its mythical framework, humbled by the strength of another civilization, and outflanked by the internal history of Europe, the great galley engagement of 7 October 1571 seems of much less consequence. Yet it is only the internal concerns of European history that have diverted attention from the major event underlying this grand sixteenth-century battle." Fins aquí, la visió coincideix força amb la que ofereix també Abulafia gairebé tres dècades després (2011, 449), però Hess va sens dubte massa lluny en fer coincidir una eventual ruptura de la unitat mediterrània amb la formació d'una unitat de l'economia d'Europa occidental: "When Ottoman and Spanish rulers agreed to a truce during 1580 they confirmed an increasingly rigid division of the Mediterranean not only between Islamic and Christian states, but also between the revolutionizing economic societies of western Europe and the successful but socially conservative Turko-Muslim world."

Cap dels tres exemples planteja una visió del declivi, o del pas de la centralitat a la perifèria, en els termes adequats. El declivi d'una societat només pot ser xifrat en termes de reducció efectiva del benestar i la cohesió socials, i no pas per l'evolució de les representacions del poder o la minva de la seva llum en el gran relat tradicional. Igualment, la noció de centre per una banda i de perifèria per l'altra només adquireixen sentit quan aconseguim dibuixar un quadre relacions prou ampli -un ordre continental o global- que permeti il·lustrar amb la suficient perspectiva com la cerca de benestar i cohesió en el si d'una societat es veu influïda de manera determinant per la seva posició autònoma respecte a l'exterior -en el primer cas- o per la seva posició dependent -en el segon cas-.

2) Les transmissions culturals

L'estudi de les relacions en xarxa ofereix el quadre d'anàlisi desitjable al que tot just hem fet referència i constitueix un antídoto contra el biaix eurocèntric que encara pesa sobre una part de la historiografia actual. J.R. McNeill i William H. McNeill han descrit de manera persuasiva les interaccions mediterrànies durant la prehistòria, l'antiguitat i l'edat mitjana dintre d'una gran xarxa afro-euro-asiàtica, els destins de la qual s'anaren lligant progressivament als de la xarxa americana que s'havia desenvolupat independentment, per acabar formant una única xarxa mundial (MCNEILL I MCNEILL, 2003). Aquesta única xarxa coincidiria força amb el sistema-món definit per Immanuel Wallerstein, caracteritzat per un centre insaciable -les metròpolis colonials- que devora els recursos de la perifèria -les colònies i els mercats d'ultramar-. Durant el s. XX, la Mediterrània es configurarà com la línia de falla més evident d'aquest sistema-món.²⁰ Per altra banda, Janet Abu-Lugdob, que estudià els

orígens del sistema-món -un aspecte que Wallerstein hauria negligit-, descrigué un protagonisme europeu més aviat discret en les interaccions del vell món fins ben entrat el segle XIV (ABU-LUGDOB, 1991).

Resulta menys convincent, en la obra de McNeill i McNeill, que en la xarxa afro-euro-asiàtica hagin de constar com a subsistemes el món cristià i el món musulmà: els autors no expliquen, en qualsevol cas, quin fou l'hipotètic efecte dissuasiu del vincle religiós sobre el comerç i els intercanvis, ni tampoc, si fos el cas, què és el que hauria mantingut invariable aquest efecte dissuasiu al llarg del temps.

Tot i la permeabilitat de les xarxes tal com han estat descrites, el fet cultural en general i la manera com les cultures entren en relació en particular no hi troben fàcilment les seves claus explicatives. Aquestes haurien de consistir en sistematitzar l'evidència que nega la visió de les "dues ribes", un tema que prengué rellevància en la política euromediterrània recent amb un discurs de Dominique de Villepin a Rabat el 2002, com veurem: a força de ressaltar els intercanvis fructífers i sovintejats entre les dues ribes i d'exaltar el manteniment de suposats trets diferencials i de l'autenticitat front a les forces unificadores de la modernitat, el que s'acaba fent és singularitzar paradoxalment "dos mons", més que no pas posar en relleu la unitat d'un aiguabarreig d'identitats.²¹

²¹ Abulafia porta la idea de les relacions en xarxa fins a les darreres conseqüències, tot i que sense insistir en una terminologia específica. El comerç esdevé un factor central en la interpenetració de cultures (i per la circulació d'idees i messianismes), sovint reposant en operacions contínues de baixa intensitat. Ens parla de la suposada afinitat entre Carlemany i el califa abbàsida Harun ar-Raixid front Bizanci (Pàg. 252). La força de les aliances contradiuen de nou, al segle s. XVI, que es pugui parlar de polarització entre civilitzacions: "Christian reactions to the extension of Turkish influence into the western Mediterranean took two forms: confrontation and accommodation. The French king, Francis I proved willing to cooperate with the Turks, to the scandal of his

3) El comerç mediterrani

Arreu on ha pogut ser documentat, el comerç mediterrani ha estat entès per la literatura com a un símptoma d'obertura. Per als historiadors de moltes generacions, el grau d'aquesta obertura ha estat un element definitori a l'hora d'identificar continuïtat o canvi, que al seu torn han marcat la periodització del passat. Fer del comerç el principal indicatiu de vitalitat d'una societat o d'un conjunt de societats té els seus riscos. Portat a l'extrem, acaba constituint una projecció retroactiva del mercantilisme com a matèria narrativa fundacional del capitalisme sobre períodes històrics més reculats. Minimitzar-lo, com hem vist, pot oferir la imatge igualment errònia d'una regió secularment dividida en blocs on les identitats enrocades constitueixen una barrera infranquejable per als intercanvis materials.

Henri Pirenne atribuï a la lluita entre els àrabs i l'Imperi franc el tancament del comerç mediterrani, i per a ell aquesta és la veritable línia divisòria que separa el món antic del món medieval (PIRENNE, 2005). Més

many rivals" (Pàg. 418-419). De fet, l'emperador Carles V, objectiu a batre d'aquesta aliança estable franco-otomana, també cooperava amb les monarquies musulmanes (Pàg. 423). Durant segles Europa fou, també, musulmana: la composició demogràfica de Sicília no canvià dràsticament amb la invasió normanda, i que de fet cap el 1100 els musulmans encara eren majoria (Pàg. 282) i foren prou forts per revoltar-se encara a finals del segle XII (Pàg. 328). Davant la religió de l'"altre", el poder fa mostra de pragmatisme: a la corona d'Aragó, Jaume I es debatia entre fomentar les conversions de jueus o continuar percebant els impostos especials a què eren subjectes (Pàg. 340-341). Venècia tradicionalment buscava una entesa amb els turcs que afavorís els seus interessos comercials, i la neutralitat de Dubrovnik era assegurada a través de tributs als turcs. Els intercanvis intel·lectuals entre individus de diferents religions tingueren un rerefons ben variat, entre fomentar les conversions o canviar de religió. Cap al s. XIV es diversificaren els motius per a viatjar: alguns, com Anselm Turmeda, s'immergiren en les societats d'acollida (Pàg. 380-381). L'activitat intercultural de l'escola de traductors de Toledo és vista com a força excepcional per Abulafia, tot i els precedents de Ramon de Penyafort i Llull.

recentment Chris Wickham ha defensat la continuïtat d'aquest comerç (WICKHAM, 2007),²² tal com també sosté que el gruix de les societats europees de l'alta edat mitjana es desenvoluparen sota el signe de la continuïtat respecte a les estructures de l'Imperi romà (WICKHAM, 2009A). Wickham ha posat de relleu de manera general la gran elasticitat del concepte de canvi en mans de medievalistes seduïts pel gran relat de la modernitat: proliferen les candidatures de fets històrics -el renaixement carolingi, la submissió imperial a Canossa...- com a premonicions o catalitzadors del món modern.²³

²² Abulafia, per la seva banda, proposa una *via di mezzo*, en la que admet la possibilitat que l'expansió àrab no posés fi al comerç transmediterrani d'alguns productes, bo i reconeixent que l'evidència documental és escassa. Per altra banda, el fet que Venècia i Amalfi, nuclis nous, s'erigeixin com a centres principals de la comunicació limitada entre Est i Oest cap al s. IX seria prova d'una discontinuïtat profunda respecte a l'antiguitat (ABULAFIA, 2011, 256).

²³ WICKHAM, 2009B: "Medievalists, keen to avoid marginalisation, have sought to attach themselves to the grand narrative of modernity by claiming periods of reform and 'renaissance' as well. These have tended to focus on the 11th and 12th centuries when a number of major developments occurred that seemed to shift Europe's path decisively (...). The classicist and popular historian Tom Holland, author of the best-selling *Rubicon: The Triumph and Tragedy of the Roman Republic*, encapsulates this view marvellously in his most recent work *Millennium: the End of the World and the Forging of Christendom* (...). Holland opens with the humiliation of the Emperor Henry IV before Pope Gregory VII at Canossa in 1077 and ends with the bloodbath of the First Crusade in 1099. He sees these events as part of 'the road to modernity, [which] stretches clearly from the first Millennium onwards'. Holland, however, is most interested in the back-story to these moments of change, in the period beginning in the mid-10th century and spanning the millennium, the training ground for Gregory and his reformist colleagues. Holland focuses on high politics, both secular and ecclesiastical, and uses the primary sources from the whole of Europe to create a compelling story, which ranges from Germany to Arab Spain, Egypt to Norway. (...) Writers such as Holland prove that serious history does not need to be boring (...). My problem with such interpretations of the Middle Ages is quite different; it is the suggestion that the grand narrative of modernity should start in the 11th century. (...) Furthermore, the roots of modernity can be found in any period. Certainly the Carolingians can claim the sort of moral-political protagonism that Holland discusses for the papal reformers: the ninth century was full of intellectuals arguing about the proper conduct of politics, in some cases with greater intensity than even in the 12th century, justifying their own dubious behaviour, as intellectuals in politics always do, with considerable flair. And why stop there? The Visigoths in the seventh century had a similar political culture and

Alguns autors qüestionen la pròpia idea de "caiguda del l'Imperi romà", insistint en canvi en la continuïtat. Per a Abulafia és evident que cap al 800 la unitat del gran mar s'havia desfet (ABULAFIA, 2011, 226), i de fet creu que això es pot afirmar ja per al s.VI (ABULAFIA, 2011, 241). Fins i tot admetent que les conquestes àrabomusulmanes van sentenciar definitivament la unitat mediterrània que havia existit durant segles derivada del control polític de l'Imperi romà, es possible veure l'extensió dels dominis islàmics com a un nou factor d'unitat,²⁴ ja que el Califat i els seus estats successors impulsaren la demanda comercial (ABULAFIA, 2011, 246) i afavoriren indirectament les operacions a petita escala que han caracteritzat la xarxa mediterrània al llarg del temps. És cert que Abulafia creu que el nou *statu quo* que prengué forma al voltant de 800 estigué marcat per un deteriorament de la seguretat. Però això no significa

self-image; and then we are back in the world of late Antiquity, without much of a break, at the political-cultural level at least. (...) At heart, though, the problem for me is that I don't believe in teleology -the valuation of events by their outcomes. One can find the roots of the modern world in any and every century but they are only worth looking for if one is only interested in the idea of the modern world. If one is interested in the past, one must see it in its own terms, and understand its own intrinsic characteristics rather than awarding brownie points according to how forward-looking this or that historical development might appear retrospectively. From such a standpoint, the fifth, seventh, ninth, 11th, 13th centuries, are all equally worthy of study and of being seen in their own terms. (...) Holland's rich tapestry of violence and bad (or sometimes good) behaviour in and around 1000 is as real as is any account from later centuries and does not need to be forced into the straitjacket of the 'origins of modernity'. The Middle Ages do not have to be defended from their critics; they are simply very interesting."

²⁴ Si la preocupació fos, en canvi, que les conquestes arabomusulmanes haguessin significat un retrocés en tots els fronts, causa *de facto* de la pèrdua de la unitat mediterrània, cal confrontar-ho al que escriu Norman Cantor (1993, 135): "It was a great blow for Christianity that its oldest and most intensive centers were lost to Islam. Yet, from the point of view of the history of human values, when the high quality of Islamic theology and ethics is taken into account, it cannot be said a great disaster occurred."

necessàriament la interrupció de les relacions comercials, sinó que aquestes pogueren prendre un altre caràcter.

4) El conflicte, una qüestió estructural a la Mediterrània?

Al nostre entendre, la divisió que quallà a partir de finals del segle XVI, després de Lepant, no arribà fins al punt de produir un "Orient otomà i un Occident cristià". En termes geogràfics, l'occident mediterrani també era musulmà (el nord d'Àfrica, que continua tenint relacions comercials amb el sud-oest d'Europa). Tampoc no seria exacte referir-se a uns Occident i un Orient idealitzats, com a espais mentals, ja que aquestes construccions no apareixen fins més tard.

En l'estudi d'èpoques anteriors a la contemporània, sovint se sobrevalora la capacitat del poder -o fins i tot l'existència d'un disseny exprés- per a mobilitzar la població a l'interior de sistemes imperials o comunitats politico-diplomàtiques -que avui alguns no dubten en qualificar de "civilitzacions"- a partir d'elements idiosincràtics suposadament compartits, ja sigui la religió, la lleialtat dinàstica, o encara d'altres. Això també és fins i tot vàlid pels estats, que encara són lluny de la centralització: Huizinga (2002, 47) il·lustra amb exemples de violència intra-confessional com a finals de l'edat mitjana l'Església hauria trobat seriosos límits si es tractava d'articular qualsevol "frontisme" -si se'ns permet l'anacronisme-, ja fos una identitat explotable políticament per sobre de les jurisdiccions reials, nobiliàries o ciutadanes, ja fos una solidaritat continental que menés les masses al cap de batalla contra l'islam: "Avant la bataille de Roosebeke, 1382, les dirigeants de l'armée française se demandent s'il est possible de prendre contre les Flammands l'oriflamme, étendard qui ne peut être déployé que pour une cause sacrée. La décision est affirmative, parce que les Flammands sont urbanistes,

donc infidèles. (...) Pendant la terreur bourguignonne, à Paris en 1411, chaque dimanche, au son des cloches, les Armagnacs étaient excommuniés". Res no fa pensar que a l'inici de l'edat moderna l'animositat entre catòlics i protestants no era equiparable a la que existia, per exemple, entre catòlics i musulmans. Els codis internacionals eren igualment restringits en un i altre cas: els matrimonis i herències dinàstics no eren una opció entre famílies de confessions diferents (excepte quan hi havia conversió, com en el cas famós de l'accés d'Enric IV al tron de França), la monarquia universal cristiana subsistia com un element de teorització més que no pas d'acció, i no existia un concert de nacions multi-confessional -almenys fins a 1648- com el que caracteritzà l'Europa del segle XIX.

A la Mediterrània, les demarcacions més clares -front al lliure intercanvi de mercaderies i a la lliure circulació de persones- foren l'aparició de l'estat-nació a les seves ribes i la competició colonial, que a vegades configurà la regió com a espai subaltern, al servei possessions més allunyades (Gran Bretanya s'assegurà el control de Gibraltar, Malta i Xipre, creant una cadena de bases per al tràfic naval que guanyà valor estratègic exponencialment amb l'obertura del canal de Suez, el 1869). Malgrat això, la Mediterrània ha estat estudiada sovint sense tenir en compte el paper dels estats, ni la mediació determinant que han exercit en l'època moderna i contemporània en la relació de l'individu i el medi. És hora d'adonar-se, doncs, que el discurs del "xoc de civilitzacions" consisteix fonamentalment en un canvi d'escala del discurs de dominació desenvolupat per l'estat-nació.

El repàs de les grans qüestions suscidades per la historiografia mediterrània més recent ens mostren que la història del *Gran Mar* no es deixa reduir ni a la imatge d'un immens *basar* de transaccions ininterrompudes ni a la de *camp de batalla* permanent, segons les imatges que ha utilitzat Eric Dursteler (2011). John Marino suggereix amb encert que la revifada dels estudis mediterranis no es deu als fets traumàtics de setembre de 2001, o bé a una anticipació del xoc de civilitzacions. Respon, més aviat, a la voluntat d'entendre els fenòmens de la globalització, la comprensió dels quals ben sovint ens apareix emmascarada per un relat encara eurocèntric i modern.²⁵

La proposta de Sarkozy desembocà el 13 de juliol de 2008 en la creació de, no ja una *unió mediterrània* -que sota sospita de neocolonialisme francès, no trobava ni consens, ni legitimitat ni finançament- sinó d'una *Unió per la Mediterrània* integrada per un conjunt d'actors interns i externs (als estats costaners s'hi afegeixen els membres de la UE) que es declaren compromesos amb el futur de la regió.

Els llaços entre Europa i la Mediterrània es renovaven d'aquesta manera en el pla institucional. No obstant això, quan a les darreries de 2010 la primavera àrab tingué el seu inici, la legitimitat de l'acció europea al nord

²⁵ MARINO, 2011, 386: "Why have we begun to study the Mediterranean again? The Middle East conflict? Radical Islam? Terrorism? 9/11/2001? No, really none of the above. Forgetting the past or remembering only our own parochial national experience necessarily distorts the present; and traumatic amnesia misconstrues the facts. Thus, misbegotten and misleading claims for the 'clash of civilizations' or the 'golden age of toleration' between Christianity and Islam are more about contemporary politics and ideology than about discovering the past. Let us look at the facts. Greek historian Thomas Gallant has identified the post-1990s crisis in history, especially European history, as a primary cause for seeking a solution in the regional history of the Mediterranean from three factors: the anachronistic dominance of the nation-state as the measure of analysis, the rise of scholarly journals on the Mediterranean, and mass migrations both from tourism and peoples from Africa, the Middle East, and Asia."

d'Àfrica i Orient Mitjà es trobava en un dels moments més baixos de la història recent. Aquest estudi explora com els arguments morals havien tocat fons, empesos per la imaginació històrica.

Primera part

Marc teòric

1. HISTÒRIA I PRAXI POLÍTICA: UNA APROXIMACIÓ TEÒRICA

El nostre objecte d'estudi es troba constituït per una associació poc habitual: per una banda, ens interessem per les interpretacions del passat històric tal com es troben en un segment de la societat -les elits governamentals- un cop han quedat desvinculades del context acadèmic o intel·lectual que ha contribuït a generar-les; per l'altra, hi relacionem les invocacions a l'acció política -així com les seves justificacions- presents en el discursos governamentals, en aquells casos que contenen referents històrics.

Els estudis històrics i l'activitat política han mantingut nombrosos punts de contacte al llarg del temps. Tot i això, la relació entre ambdós rarament ha estat vista sota el signe de la normalitat i s'ha prestat en canvi a recels i desfiguracions. En el present capítol examinem algunes de les àrees en que s'han desenvolupat aquests vincles, per tal d'estudiar com s'integren en el conjunt de les relacions socials.

L'interès d'aquest examen és el d'apropar-nos al coneixement de la generació i manteniment de les relacions de poder, recorrent al valor explicatiu que conté el relat històric en el discurs polític. Així doncs, no es tracta tant de descobrir *què* es diu en el món de la política en relació a la història com *per què* es diu: quin és l'interès dels representants polítics en associar els ensenyaments de la història a les pròpies decisions de futur?

Vist del cantó de la historiografia, els mapes mentals de la classe política ofereixen un retrat -per bé que parcial- de la recepció dels estudis històrics en una societat determinada. Això implica no només les elits, sinó també

el conjunt de la opinió pública, ja que qualsevol ús de la història en el marc de l'activitat política ha de ser intel·ligible i oferir-se a la legitimació d'un estat de coses determinat o d'un programa per a la transformació. Vist del cantó de la ciència política, la generació i manteniment de relacions de poder poden ser estudiats no només volent entendre la mecànica dels seus circuits en tant que *continents* d'informació, sinó també interessant-se per com s'omplen de *contingut*. Tot i que pugui semblar que ens situem als confins d'una literatura vana, creiem que és interrogant-se sobre la relació entre continent i contingut com l'estudi del poder pot ser portat a nous nivells de comprensió.

1.1. El rol de les idees en les disciplines humanes i socials

La relació entre l'ofici d'historiador i l'esfera dels responsables polítics, i de manera més àmplia entre el saber històric i el discurs governamental, no ha estat unívoca al llarg del temps. De manera recurrent, això sí, se l'ha fet sospitosa de manipulació, fent difícil construir un marc teòric que l'examinés de manera desacomplexada.¹ Es tracta d'una qüestió liminar amb moltes altres preocupacions -com ara la objectivitat o el propòsit últim de la recerca històrica- però poc abordada de manera frontal fins a temps recents.

¹ Moses I. Finley, historiador de l'antiguitat, a *Uso y abuso de la Historia* (1977) recull un conjunt d'assajos amb una preocupació comuna: "el lugar (o los usos) del pretérito no sólo en la academia sino también en la vida cultural pasada y presente y en el campo, más limitado, de la disciplina de lo social y en la discusión política". Està convençut, amb Nietzsche, que "sin los métodos de estudiar el pasado propios al 'historiador' y al 'crítico', 'el pasado mismo sufre violencia' y entonces la historia 'aniquila y degrada la vida'." (Pàg. 9).

La sospita de manipulació neix en el moment mateix en què la història com activitat comença separar-se de la retòrica, una disciplina a la que estava estretament associada en l'antiguitat clàssica. Es deixa de veure com a una activitat artística (que ben podia estar el servei de la política) a mesura que se li va atribuir una missió epistemològica. El principi d'autoritat medieval, que privilegia la transmissió per sobre de la originalitat, és testimoni d'aquesta lenta dissociació.

L'empirisme dels s. XVII i XVIII, i el positivisme dels s. XIX i XX portaren a la "cientifització" de la història, i amb aquesta la visió d'una separació gairebé total respecte de la política. Tot i això, una certa tradició subjectivista vinculada a la centralitat de les idees mantingué viva la possibilitat d'establir un "nexa" entre totes dues: en l'obra de Vico, la veritat s'identifica amb el fet i a partir d'això resulta possible afirmar que la vida social és enterament construïda. Aquesta visió prefigurà en part la de molts romàntics, per als quals -és el cas de Herder- el context i no pas la raó abstracta és font veritable de coneixement. Com hem vist, per altra banda, Johan Huizinga estudià les emocions com a motor de la història i Gramsci portà la superestructura a primer terme de l'anàlisi en atorgar a les idees un rol central en les possibilitats de transformar les relacions de poder. Walter Benjamin (1969, 255) condensà en poques paraules una crítica al positivisme que posava en primer terme el caràcter instrumental de qualsevol pensament històric: "To articulate the past historically does not mean to recognise it 'the way it really was' (Ranke). It means to seize hold of a memory as it flashes up at a moment of danger." En general, a mitjans de segle XX, el materialisme històric dominant mantingué l'estudi de estructura social com a focus principal, de les quals les idees (la superestructura) no en són sinó un epifenomen, però alguns dels seus exponents s'obriren a l'estudi del rol de les idees, sense negar que el realment determinant en una societat eren les relacions de producció: és el

cas d'E.P. Thompson amb *The Making of the English Working Class* o bé d'Eric Hobsbawm i Terence Ranger amb l'edició de l'obra col·lectiva *The Invention of Tradition*.² A França, la *histoire des mentalités* desenvolupà tot un programa historiogràfic sobre l'impacte de les idees en l'evolució històrica de les societats. El tractament d'aquest fenomen fou desenvolupat no només des de la historiografia, sinó també des d'una multiplicitat de disciplines i àrees de les ciències humanes i socials. L'estudi de les relacions internacionals, si bé dominat pel realisme positivista just després de la Segona Guerra Mundial, hagué d'admetre, encara que fos de manera incipient, que les idees imprimeixen mutacions fonamentals en les bases de la vida internacional.³ Basant-se en part en Gramsci, Raymond Williams a Gran Bretanya posà les bases dels *Cultural Studies*.⁴ Benedict Anderson (1991), per la seva banda, popularitzà l'expressió *imagined communities*.

Podem afirmar, doncs, que es tracta d'una tradició discreta que voreja els paradigmes dominants, sense constituir-se en alternativa compacta fins fa

² Cal notar que els autors de *The Invention of Tradition* contraposen les tradicions "noves", "fabricades" englobades en el títol a les "genuïnes", arrelades autènticament en el passat i per això, "més resistents".

³ Malgrat la insistència del realisme en definir constants inalterables que regirien la política dels Estats, el caràcter evolutiu dels conceptes no escapa al primer Kissinger (1956, 265): "In 1919, the Austro-Hungarian Empire disintegrated not so much from the impact of the war as from the nature of the peace, because its continued existence was incompatible with national self-determination, the legitimizing principle of the new international order. It would have occurred to no one in the eighteenth century that the legitimacy of a state depended on linguistic unity. It was inconceivable to the makers of the Versailles settlement that there might be any other basis for legitimate rule. Legitimizing principles triumph by being taken for granted."

⁴ Per a Brantlinger (1990, 100), la influència de l'obra de Gramsci en els *Cultural Studies* britànics s'explica en bona mesura perquè permet allunyar-se de les construccions ahistòriques i abstractes amb que la majoria de teories estructuralistes operen i, al mateix temps, com en els casos de Williams i Thompson, fa possible veure la història com a quelcom d'obert i no pas com a una estructura "eterna".

pocs anys. En la seva etapa més recent, en canvi, les corrents constructivistes i crítiques han portat les idees a un protagonisme molt més robust:⁵ el comú denominador d'aquestes corrents és que tota investigació conté un biaix determinat i que, per tant, en lloc de combatre'l, el que cal és assumir-lo. Per poder contestar una investigació, cal fer-ho des de les seves pròpies bases teòriques examinant-ne la coherència interna, i no pas volent-la confrontar a principis immutables, absoluts. Des d'aquest punt de vista, les corrents constructivistes i crítiques suposen una "normalització" dels fluxos d'informació entre història i política, tot i que no una major comoditat en les relacions pràctiques.

1.2. L'historiador en societat, l'home d'estat i la història⁶

La manera com els individus han transvasat la seva activitat d'un domini a l'altre⁷ -ja sigui historiadors que prenen obertament la defensa de l'interès

⁵ L'obra *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* publicada el 1966 per Peter. L. Berger i Thomas Luckmann fou pionera en la visió de la realitat com a quelcom de construït socialment.

⁶ Segons Hannah Arendt (2006, 17) la tradició occidental del pensament polític s'inicia clarament amb Plató i Aristòtil i considera que finalitza "definitivament" amb Marx: "Political philosophy necessarily implies the attitude of the philosopher toward politics; its tradition began with the philosopher's turning away from politics and then returning in order to impose his standards on human affairs. The end came when a philosopher turned away from philosophy so as to 'realize' it in politics." Podem dir, en un altre terreny, que la dimensió "aplicada" de l'experiència marxiana porta el model d'associació entre pensament i acció a la seva màxima expressió i al mateix temps a la seva liquidació: seguiran, és cert, algunes corrents històriques obertament normatives, però també una formidable reacció contra la "ideologització" i l'eclecticisme, en forma de neopositivisme i defensa a ultrança de l'especialització.

⁷ Bronisław Geremek, opositor amb *Solidarno* i ministre d'exteriors de Polònia, en arribar les negociacions d'adhesió del seu país a la UE, escrigué (2009, 25):

públic o homes d'estat que argumenten a partir dels ensenyaments de la història- ha rebut consideracions distintes. Per una banda, quan els historiadors s'han atribuït el dret d'intervenir en la política o en la societat, no ha estat únicament reconeixent que les idees fan contingent l'esdevenir històric. Per l'altra, en societats i èpoques ben diverses, els líders polítics difícilment han pogut fer avançar els seus objectius sense reclamar-se hereus d'uns antecedents. Els contactes han estat molt més sovintejats, doncs, del que els escrúpols manifestats donen a entendre.⁸ El positivisme, que d'entrada es bat per una separació neta entre una ciència objectiva i l'art inexacte de la política, ens ofereix paradoxalment alguns dels exemples més clars d'imbricació entre les dues esferes: Pierre Nora ens explica com Ernest Lavissee, autor del manual de primària més difós durant la Tercera República a França, féu compatible la recerca de la veritat amb l'erigir-se en bard de la nació, allunyant-se al mateix del model d'historiador visionari que fou Michelet (LÉVY-DUMOULIN, 2010, 1228). Tot i que Lavissee era medievalista de formació, esdevingué docent d'història contemporània, cosa que casava especialment amb la idea de "magisteri cívic". De manera similar Gabriel Monod, medievalista i fundador de la *Revue Historique*, es convertí en àrbitre de reputacions entre els historiadors de la França de finals del s. XIX, en part a través de les seves notes necrològiques, en que avaluava les capacitats de defensa de la justícia i la veritat (LÉVY-DUMOULIN, 2010, 1229). Si l'idealista esgrimeix el poder transformador de les idees, el positivista es mostra convençut que el seu servei públic està vinculat a la veritat, una veritat

"Historien de profession, j'ai été quelque temps pris dans l'aventure de la politique qui curieusement, m'a renvoyé à l'histoire."

⁸ Per a Weber (2005), en canvi, la història (dins la ciència) i la política poden versar sobre el mateix objecte (el poder), però el científic i el polític són incompatibles *in extremis* en la mateixa persona: la idiosincràsia pròpia de cada activitat fan que una de les dues sempre s'acabi imposant a l'altra, sense que sigui possible portar-les totes dues a la realització simultània de l'objectiu que les defineix.

que és possible determinar mitjançant l'estudi. El coneixement de la veritat es converteix no només en quelcom que els fa aptes per al servei públic, sinó que pràcticament converteix aquest servei en una obligació, per barrar el pas a les conseqüències nocives dels falsos coneixements.

Avui, davant l'auge dels constructivismes, proliferen com a reacció les apologies neopositivistes que recalquen la "utilitat de la història" i fan repàs a la historiografia en termes de major o menor amor o fidelitat a la veritat,⁹ fent front al que es percep com a un relativisme fútil o fins i tot pernicios: segons aquell punt de vista, el saber no es troba exposat a la manipulació o a la corrupció pel contacte amb la política si s'adhereix en tot moment als principis de la observació empírica. Als Estats Units¹⁰ proliferen les comparacions entre períodes de la història, en el que en francès s'ha etiquetat com a *histoire-bataille* i que en moltes ocasions, a banda del contingut centrat obsessivament en episodis militars concrets, serveix per menar un veritable combat ideològic a favor del neoconservadorisme: un dels principals exponents d'aquest fenomen, Donald Kagan, no només constata que l'interès per Tucídides s'incrementà dràsticament amb l'inici de la guerra freda i que els realistes i neorealistes el veuen com al fundador de la seva escola (2009, 1): potser pensant en el paper que s'auto-atribueixen els historiadors *neocons*, el defineix, a més, com el "primer historiador revisionista", després d'haver dedicat més de dues dècades a comparar el relat l'autor de la *Història de la Guerra del Peloponès* amb el d'altres fonts coetànies, segons ens diu (Pàg. 20).¹¹

⁹ Un d'aquests clams pel "retorn a la objectivitat" és el que fa Gordon S. Wood a *The Purpose of the Past. Reflections on the Uses of History* (2008).

¹⁰ Per a conèixer la relació del Tea Party amb la història, vegeu LEPORE, 2010.

¹¹ OFFENSTADT, 2010. No massa lluny de l'*histoire événementielle*, l'*histoire-bataille* és concebuda més específicament com una forma particular que "autoritza les comparacions d'un període a l'altre". Vegeu, per exemple *The Western Way of War: Infantry battle in Classical Greece*, de Victor Hanson (reedit el 2009, després de la primera edició de 1989). Hanson, que es distingí

Això entronca amb la reflexió força recurrent avui sobre el "rol social de l'historiador", una qüestió que Gramsci plantejà sobre bases radicalment diferents, les del paper de l'historiador en la transformació social, en el manteniment de l'hegemonia d'un grup social o en la seva substitució. La influència del pensament de Gramsci es fa sentir en aquelles obres que mostren com el quefer de qualsevol historiador du implícit un programa social, i no només el d'aquells que adopten una posició obertament militant.¹² Malgrat l'expansió del postmodernisme i, d'una manera més acotada, de la teoria crítica, la relació entre història i política continua essent objecte d'un tractament força restrictiu en el gruix de la producció acadèmica.

pel seu suport i relació amb l'administració de George W. Bush, és també autor del best-seller *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power* (2001) publicat a Gran Bretanya com a *Why the West Has Won: Carnage and Culture from Salamis to Vietnam* (2001). Són també un bon exemple Donald Kagan (classicista de Yale) i seus fills Frederick (antic professor a l'acadèmia de Westpoint i actualment membre de l'American Enterprise Institute) i Robert (*pundit* neoconservador). Els dos primers varen escriure conjuntament *While America Sleeps: Self-Delusion, Military Weakness, and the Threat to Peace Today* (2000) mentre que el darrer, amb una influència i prestigi difícils d'igualar tant en l'administració de Bush com en la d'Obama, és autor de *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order* (2003), en que defensa que els Estats Units i Europa tenen una relació fonamentalment diferent amb la noció de poder ("Americans are from Mars and Europeans are from Venus."), i *The Return of History and the End of Dreams* (2008), en que fa una crida a crear una lliga mundial de nacions democràtiques. En una crítica escrita des de la dreta llibertària analitzant conjuntament el llibre de Donald i Frederick i el que Robert va editar amb William Kristol (*Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign Policy and Defense Policy*, 2000), podem llegir: "Americans who read *While America Sleeps* and *Present Dangers* might not recognize the world presented. The United States is at risk and embattled, sleeping while potential enemies march. Conflict, war, and disaster threaten at every turn. It is like Britain before World War II and America on the eve of Pearl Harbour. Only a massive military buildup can keep the nation safe" (BANDOW, 2002). El text conclou: "If war comes to America it will most likely result from promiscuous intervention to fulfill the limitless commitments envisioned by the three Kagans and Kristol".

¹² Vegeu FONTANA, 1982, 9: "Toda visión global de la historia constituye una genealogía del presente, casi siempre con el fin, consciente o no, de justificarla".

Paradoxalment, la "normalització" dels fluxos entre les disciplines de la història i la política a que fèiem referència, no ha portat a un desplegament de la visió gramsciana de l'historiador en el sentit d'una relació més confortable -que no acomodàcia- amb el medi polític. Les preocupacions sobre la mal·leabilitat del treball històric semblen avui prendre avantatge sobre la consideració del treball històric com a eina per a modelar el futur. Algunes anàlisis del paper dels historiadors en la societat defugen la perspectiva de "gran angular", per limitar-se a punts de contacte problemàtics per a l'ofici: en el recull *Historiographies*, que s'estructura com a un diccionari de les dimensions i debats de la historiografia actual, l'entrada "Rôle social de l'historien" (LÉVY-DUMOULIN, 2010) es troba desenvolupada de manera molt restrictiva, entesa com a la "professionalització" dels historiadors fora de l'àmbit acadèmic o bé llur implicació en processos judicials controvertits, com ara els que es refereixen al nazisme o al règim de Vichy.¹³

El cas francès ens mostra com aquests contactes es veuen afectats actualment per una síndrome de la posta en escena, cosa que genera com a fenomen invers un nou esforç per establir una demarcació neta entre les activitats que corresponen a una i altra. Si bé -al revés del que pot semblar habitual- responsables polítics s'apressaren a intervenir en debats historiogràfics especialment controvertits com els que giraren entorn de l'obra de François Furet,¹⁴ el 2005 amplis sectors professionals i socials

¹³ L'antic director de l'*Intitut d'Histoire du Temps Présent* Henry Rousso (1994-2005), que rebutjà declarar en el procès Papon, es pronuncià contra l'idea d'historiadors taumatúrgics i de la judicialització de la història.

¹⁴ Aquestes intervencions no només foren suscitades per la condemna que Furet féu de l'ideologia comunista i de l'experiència de la Unió Soviètica a partir del seu testimoni vital com a antic adepte, a *Le passé d'une illusion* (1995), al capdavant una obra de format assagístic. El capgirament de la tradició historiogràfica sobre la Revolució Francesa efectuat per Furet va merèixer resposta des del món polític:

s'oposaren al l'article 4 de la llei Mekachera, que volia ensenyar aspectes positius de la colonització: això va donar lloc al llançament d'una petició el desembre d'aquell any, amb el nom de *Liberté pour l'histoire*, signada inicialment per 19 historiadors i que va rebre centenars d'altres adhesions.¹⁵ A l'altre extrem, apareix la qüestió de la incomoditat de l'historiador en societat, no només des de posicions d'esquerra, si no també netament conservadores: aquest és el cas de Philippe Ariès, que no es trobava còmode amb el conservadorisme del seu temps i es situà en realitat en una posició ucrònica en declarar-se nostàlgic d'una suposada "anarquia" del s. XVI (GROS, 2008).

Cal que ens fixem també en el fenomen contrari: homes d'estat que es lliuren a la recerca històrica com a activitat paral·lela a la seva activitat política, bé perquè provenen d'aquest camp, bé perquè l'ocupar-se d'escatir grans qüestions històriques reforça la seva posició en l'espai públic. De la França de mitjans del s. XIX tenim com a exponents reconeguts historiadors com François Guizot, que exercí de primer ministre i de ministre dels afers estrangers, i Adolphe Thiers, que fou cap d'estat (1871-1873): per a Furet es tracta de líders polítics veritablement "reeixits", que no dubta en contraposar a les experiències de Lamartine o Hugo,

el diputat al parlament europeu Vincent Peillon (després ministre d'educació a partir de 2012) publicà el 2008 *La Révolution française n'est pas terminée*, contradient una famosa asseveració de Furet. Peillon defensà la seva crítica en debat amb Philippe Raynaud, deixeble de Furet (LE NOUVEL OBSERVATEUR, 2008). Mona Ozouf acusà Peillon d'instrumentalitzar en negatiu la figura de Furet per a propòsits que tenien a veure amb la refundació del Partit Socialista (LE MONDE, 2008).

¹⁵ Els signants inicials foren: Jean-Pierre Azéma, Élisabeth Badinter, Jean-Jacques Becker, Françoise Chandernagor, Alain Decaux, Marc Ferro, Jacques Julliard, Jean Leclant, Pierre Milza, Pierre Nora, Mona Ozouf, Jean-Claude Perrot, Antoine Prost, René Rémond, Maurice Vaisse, Jean-Pierre Vernant, Paul Veyne, Pierre Vidal-Naquet i Michel Winock.

incipients o fracassades (FURET, 1995).¹⁶ Les incursions de líders francesos recents en el camp de la història -massives en el cas de Villepin, ocasionals en el cas de Juppé- ens parlen encara d'aquesta estreta associació entre tots dos tipus d'activitat.¹⁷ La història serveix per il·lustrar i donar color a debats i controvèrsies polítiques; fins i tot existeix tot un gènere satíric que continua, desnaturalitzant-la, la tradició volteriana d'"externalitzar" a ca'ls turcs el debat polític intern.¹⁸ Altres casos revelen un menyspreu íntim per la història, exhibit ocasionalment i compatible amb una instrumentalització conscient de la simbologia històrica per construir la pròpia imatge de líder: Mitterrand, a la manera de Bismarck, posà la història al servei d'un missatge contundent de poder, veient com a una debilitat les seves elaboracions romàntiques.¹⁹

¹⁶ Per a una anàlisi documental de com Guizot combinà les facetes d'historiador i candidat a les eleccions de 1849, vegeu JAUME (2008).

¹⁷ Jean-Pierre Chevènement, autor de *La France est-elle finie?* (2011) i *1914-2014. L'Europe sortie de l'histoire?* (2013), sembla fins i tot aspirar a la categoria d'historiador total ("Il connaît ses classiques mais a lu ses contemporains, se plaît à citer de Gaulle mais aime se référer à Tony Judt."), cosa que li val comentaris d'admiració: "[Chevènement] embrasse un siècle d'histoire européenne. Cela n'a l'air de rien, mais peu d'hommes politiques actuels seraient capables de le faire avec le même degré d'érudition" (WIEDER, 2013).

¹⁸ Per Philippe de Villiers a *Les turqueries du grand Mamamouchi* (2005), hi ha un sol tema sobre el que Chirac no canvia d'opinió: el seu *tropisme oriental*, que explicaria el suport del president a una Turquia dintre de la Unió Europea i la seva conducció del govern de França com si es tractès de l'Imperi otomà.

¹⁹ Sobre Bismarck, TAYLOR, 2003, 15; sobre Mitterrand, FURET, 1995: "Que François Mitterrand soit un amoureux d'histoire, la preuve la plus éclatante en est fournie par son existence. Les hommes politiques des démocraties modernes s'établissent généralement dans un métier avant d'affronter les hasards de la vie publique. Lui n'a jamais envisagé d'autre carrière que la politique, et il n'a jamais eu d'autre occupation professionnelle. Encore ces derniers mots sont-ils mal choisis pour définir le caractère obsessionnel qu'a cette activité chez les grands intoxiqués de la lutte pour le pouvoir: car c'est une passion un peu monstrueuse, dont Mitterrand a toute sa vie approfondi les secrets, en lui sacrifiant ses autres talents, et qui le protège encore quand la mort rôde autour de sa vieillesse. Après avoir été le théâtre de ses exploits, l'Histoire peut offrir aussi un abri à sa mémoire."

A Itàlia, el perfil d'un historiador de prestigi internacional com Benedetto Croce, que va poder-se mantenir desvinculat del feixisme dintre d'Itàlia des d'una posició crítica, té el seu contrapunt en Gaetano Salvemini, que va conciliar la seva tasca d'historiador amb la de parlamentari socialista oposat frontalment a Mussolini, en un combat que va continuar des de l'exili. No ha estat infreqüent que historiadors i intel·lectuals es convertissin en diputats (Rosario Villari), alcaldes o presidents regionals (Massimo Cacciari), secretaris d'estat (Giuseppe Galasso) o presidents de la república (Giovanni Spadolini).

A Espanya, malgrat que es pot establir alguna concomitància entre Antonio Cánovas del Castillo i els estadistes erudits de la França del segle XIX, és molt més difícil identificar una tradició d'historiadors que arribin a les més altes magistratures o de representants polítics que es lliurin a la producció historiogràfica. El clima ja en el segle XIX no devia ser precisament favorable: sota el propi Cánovas es limità severament la llibertat de càtedra mitjançant el decret Orovio (1875). En cap moment del segle XX no semblà arrelar la idea que els coneixements històrics haguessin de formar part del bagatge de l'estadista. Ens preguntem si això es deu en part a la discontinuïtat dels períodes en que la legitimitat del poder es generava en el marc d'un sistema parlamentari.²⁰ El cert és, però, que amb la transició post-franquista, els nous polítics no troben tampoc una pauta de relació ni referents pretèrits en què inspirar-se obertament.²¹

²⁰ Pel que fa a la dictadura franquista, Preston (2008, 11) ens explica que Franco va esforçar-se personalment en escriure pàgines i pàgines per construir tota mena de comparacions històriques per enaltir la seva pròpia figura. Segons Preston, la peculiaritat d'aquesta activitat propagandística és que Franco es creia els mites resultants de les seves pròpies elaboracions.

²¹ PRIETO, 2014: "Como recuerda su biógrafo Juan Francisco Fuentes, Adolfo Suárez había dicho que no había modelos nacionales o internacionales que pudieran servir de falsilla para la transición española, y por eso dijo: 'Nosotros fuimos nuestro propio antecedente'."

El que es reproduí fou més aviat l'allunyament entre les dues esferes. Referir-se a Miguel Herrero de Miñón o Ernest Lluch pot servir més per singularitzar llur distància respecte a la resta de la classe política -tant pel que fa a la ocupació històrica com a les posicions polítiques que en fan derivar- que per assenyalar una tendència incipient.

1.3. Història, historiografia i construcció de les relacions socials

Malgrat els punts de contacte inestables i les distàncies persistents, historiadors i polítics es troben incardinats en un mateix engranatge de generació de relacions de poder. No sempre es tracta, ni de bon tros, d'una ubicació conscient. El que ajuda a mantenir un grup en una posició de poder no és invariablement una aportació en positiu d'una sèrie de valedors en la societat: per als poderosos, ser qüestionats des de l'esfera intel·lectual, pot esdevenir igualment una oportunitat per a consolidar o augmentar la seva posició hegemònica de manera reactiva.

Si aconseguim plantejar les coses en aquests termes, les ombres relativistes que projecten alguns constructivismes es comencen a esvaïr. La realitat social és construïda, però això no ens ha d'abocar a creure que qualsevol discurs és igualment vàlid. Les idees tenen efectes concrets i per tant, abstenir-se de defensar en un marc social les pròpies idees vol dir deixar que s'imposin les idees d'altri. El discurs polític té ple valor explicatiu en termes historiogràfics, sense haver de negar que l'esdevenir històric és igualment fruit dels canvis en la base material (REUS-SMIT, 2008). Tal com argumenten Price i Reus-Smit (1998), existeix compatibilitat entre els postulats constructivistes i la teoria crítica: la

recerca històrica ha de poder tenir les idees com a objecte d'estudi i al mateix temps endinsar-se per viarans prescriptius o normatius.

Això introdueix en la present recerca les premisses que exposem a continuació. En primer lloc, l'aparell de l'Estat no és un agent històric unívoc sinó que la seva acció i la seva ideologia són fruit d'una munió d'interessos de subgrups i, fins i tot, individuals. Cal procedir a l'anàlisi tenint en compte aquest pluralisme. Això no vol dir caure en una fragmentació extrema que faci impossible qualsevol coneixement de conjunt. Apropar-se a les motivacions personals darrera de les decisions polítiques s'ha vist sovint frenada per l'escrúpol o la dificultat d'haver-se d'endinsar en la psicologia, ja sigui individual o col·lectiva. El mètode utilitzat per estudiar la relació entre el president Wilson i el coronel House (GEORGE I GEORGE, 1964) com a desllorigador per a entendre els acords de Versalles, o la conjuminació entre medicina i història de Gregorio Marañón no semblen haver creat una escola homologada. Elias Canetti, a *Massa i poder*, reflexiona àmpliament sobre el que podríem anomenar fenòmens de "psicologia agregada", però no sembla que les seves observacions siguin fàcilment convertibles en una pauta apta per a la anàlisi històrica.

En segon lloc, quan s'estudia la generació i el manteniment de relacions de poder cal entendre que existeix una dependència mútua de la política interna i de la política internacional.²² Aquesta darrera no és un mer teló

²² La teoria de les relacions internacionals estigué dominada durant dècades per la premissa realista que tots els estats tenen el mateix aspecte de fora cap a dintre. És interessant observar com, quan a mitjans dels anys 60 Kissinger tracta d'introduir algun matís, ho fa només per la via de reconèixer que durant moments d'inestabilitat les estructures domèstiques poden esdevenir una variable en la vida internacional (1966, 503): "In the traditional conception, international relations are conducted by political units treated almost as personalities. The domestic structure is taken as given; foreign policy begins where domestic policy ends. But

de fons de la primera, sinó que té una importància més central per a les relacions de poder del que qualsevol ciutadà ordinari és portat a creure.²³ Tradicionalment, ha existit una divisió acadèmica entre política interna i política exterior. En el nostre entendre, en el pla cognitiu no hi ha sinó un *continuum* entre ambdues. Per a les escoles tradicionals, l'àmbit internacional és un món singularitzat per relacions de poder més resguardades de consideracions morals, una distinció a la qual Max Weber donà carta naturalesa en parlar d'ètica de la responsabilitat i ètica de les conviccions: segons això, el principi de govern representatiu obligaria a l'escrutini de les conviccions a casa, però en canvi el caràcter sacrosant de la sobirania estatal i l'anarquia que se'n deriva en el sistema internacional²⁴ imposaria l'ètica de la responsabilitat a l'exterior. Enaltir l'Estat en la seva suposada autonomia i ocultar el pes abassegador de les constriccions

this approach is appropriate only to stable periods because then the various components of the international system generally have similar conceptions of the 'rules of the game'. If the domestic structures are based on commensurable notions of what is just, a consensus about permissible aims and methods of foreign policy develops. If domestic structures are reasonably stable, temptations to use an adventurous foreign policy to achieve domestic cohesion are at a minimum. In these conditions, leaders will generally apply the same criteria and hold similar views about what constitutes a 'reasonable' demand."

²³ En oposició a Kenneth Waltz i al neorealisme que aconsegueix consolidar-se en la teoria de les relacions internacionals les dues darreres dècades del segle XX, la sociologia històrica es bat pel reconeixement d'aquesta dependència entre la política interna i la política internacional, volent de desfer un dèficit de comprensió ben estès en la teoria social clàssica: "In a tradition which extends from Montesquieu to Comte, Marx, Spencer, Durkheim, Weber and Tönnies, classical theorists generated commanding accounts of internal development and change. And they used their awareness of the historical diversity of forms of society to construct penetrating methods of comparative analysis too. Much harder to find in this tradition, however, is any organized attempt to introduce the effects of inter-societal co-existence and interaction into the basic conception of 'development'. The consequence is that 'the international' has been externalized from the object domain of social theory and its effects have been subsequently treated as intervening variables...". (HOBSON, LAWSON I ROSENBERG, 2010, 21-22).

²⁴ L'anarquia del sistema internacional és una noció desenvolupada principalment el 1977 per Hedley Bull (2002) i àmpliament adoptada per la disciplina de les relacions internacionals, amb un caràcter tant descriptiu com prescriptiu en el cas de l'escola realista.

exterior és sovint el que porta a relegar l'atenció a l'àmbit internacional a un discret segon pla.²⁵ Entren en consideració en canvi quan es tracta de definir-se per oposició, d'assenyalar un perill o circumstància externa que ens faci distreure d'un conflicte interior massa pertorbador. En aquestes situacions controlades, l'aparell de l'Estat en sortirà normalment reforçat en ser reconegut com a l'únic interlocutor capaç de treure l'entrellat a la obscura realitat internacional. La difusió del coneixement històric, en tant que element de socialització, exerceix sovint de vas comunicant entre les dues esferes: les variants en la seva recepció poden explicar laboriosos intents de reconciliació entre societats (els Balcans),²⁶ processos d'integració (la Unió Europea) o bé dinàmiques de fragmentació del marc estatal (els processos d'independència). Plantejades les coses en aquests termes, resulten obsoletes les reserves envers a la història diplomàtica que emanen encara ara de la crítica emesa per l'escola dels *Annales* en unes circumstàncies molt diferents a les actuals: per a Lucien Febvre aquesta és sinònim d'*histoire evenementielle*, però en canvi avui podem reafirmar-nos, seguint el seu contemporani Federico Chabod, en que té molt a veure amb el pes de les opinions públiques i de les idees. Així, en l'actualitat Akira Iriye es pregunta si les relacions internacionals no són, abans que res, relacions interculturals. En el món proliferen els exemples d'iniciatives internacionals per a l'ensenyament de la història, amb l'objectiu de la reconciliació entre països o cohesió social. Els conflictes

²⁵ Roberto Mesa, des d'una perspectiva vinculada a la sociologia de les relacions internacionals, es referí a una ecologia de les relacions internacionals i subratllà que molts autors situen el factor geogràfic (als quals ell hi suma el demogràfic i el medi ambient) com dels que més determinen l'acció internacional dels estats.

²⁶ Als Balcans, l'apropament de continguts curriculars en l'ensenyament de la història ha estat vist com a un factor de superació del conflicte entre grups diferents. Vegeu, per exemple, els llibres de text d'història proposats pel Center for Democracy and Reconciliation in South East Europe i disponibles en línia (<http://cdsee.org/projects/jhp/publications>) o la tasca de la Taula de treball sobre educació del Pacte de Estabilitat per al Sud-est d'Europa. La Segona Guerra Mundial i l'Holocaust són examinats en comissions bilaterals que Alemanya manté amb Israel i Polònia.

oberts també són nombrosos: Xina, Japó i Corea del Sud mantenen relacions diplomàtiques tenses en part pel desacord sobre la història que s'ensenya en cada país.

En tercer lloc, cal reconèixer el paper central del discurs en la generació de relacions de poder. El discurs és la veritable corretja de transmissió entre els actors implicats i el que conté els codis ordenadors, que seran assumits o contestats. En l'estudi de les relacions internacionals ha estat la lenta aproximació a la sociologia el que ha permès, des de fa no gaires anys, plantejar-se l'estudi del discurs com a font d'informació. A França foren sobretot autors com Raymond Aron i Marcel Merle els qui posaren la disciplina en contacte amb la sociologia, però serà l'anomenada escola anglesa i la seva posició intermèdia entre realisme i idealisme (Martin Wight, Hedley Bull i Barry Buzan, entre d'altres) la que resultarà molt més marcada per la relació.

Per una altra banda, història i sociologia han estat posades en relació sobretot a partir de l'obra de Norbert Elias. Tot i això, a França no han abundat els representants de l'anomenada "sociologia històrica" (entre els quals podem sí que podem comptar Bertrand Badie i Pierre Birnbaum): aquí, el *linguistic turn* de l'història intel·lectual anglosaxona no sempre ha estat entès i ha estat percebut com un qüestionar el propi ofici d'historiador. S'ha preferit, doncs, observar el discurs dintre d'àmbits més delimitats i de filiació més netament "historigràfica": destaquen sobretot Jacques Guilhaumou i Régine Robin (aquesta darrera en l'actualitat a Montreal). Pierre Rosanvallon opta per una història conceptual dels fenòmens polítics: treballa sobre pamflets, discursos parlamentaris, premsa, intentant "repérer (...) les manières dont ceux qui ont autorité pour donner un sens au présent, au passé et à l'avenir organisent les cadres qui permettent de penser dans un contexte déterminé" (OFFERLÉ, 2010,

361-362). Cal esmentar també Jean-Fabien Spitz i Lucien Jaume. El focus rau en esdeveniments i moviments històrics portadors de visibilitat social, amb un important potencial d'"emancipation des sujets (politiques) de la langue" (GUILHAUMOU, 2010, 723-724).

Amb tot, la recepció d'aquest punt de vista ha estat millor en les ciències del llenguatge que en història: Norman Fairclough (1993), per exemple, ha explorat en profunditat l'ús del llenguatge en el discurs. La ciència política ha incorporat l'estudi dels usos del discurs a través del *Foreign Policy Analysis*.

Fora de França, Reinhart Koselleck destacà en la història dels conceptes. Dos representants de l'anomenada Escola de Cambridge, John Pocock i Quentin Skinner, han desenvolupat el *contextualism*, l'estudi de textos en el seu context.

El constructivisme, que creiem en general útil per a procedir a un anàlisi del tipus que ens plantejem, no ha de ser portat fins a les últimes conseqüències, com fa Hayden White: "The best counter to a narrative that is supposed to have misused historical memory is a better narrative, by which I mean a narrative, not with more facts, but a narrative with greater integrity and poetic force of meaning."²⁷ Mentre que estem plenament d'acord amb la primera part de l'enunciat -l'historiador pot combatre el que considera erroni amb una proposta millor-, resulta incert com cal definir la "integritat" i esdevé problemàtic confiar-ho tot a la "poetic force of meaning".²⁸ Caldria confiar aquí, en canvi, en l'escrutini

²⁷ Citació de White reproduïda per Daddow (2008, 41).

²⁸ White basa part d'aquest raonament en la seva visió de l'àmbit acadèmic com a una estructura de poder en la qual l'accés principal a una suposada "veritat" emana de la seva pròpia institucionalització. Daddow (2008, 53) aborda la qüestió en l'obra White: "White's normative agenda in exploding history was to de-

especialitzat (dels historiadors)²⁹ i en la tendència necessària -però impossible de completar- a la objectivitat.

A partir de tot això, ens atrevim a formular tres reflexions:

1) El relat històric que genera l'estat és sempre un relat de cohesió interna amb un contrast o referència exterior, en positiu o en negatiu.

2) En el cas que ens ocupa, els missatges en positiu serveixen per a la reflexió sobre l'origen de l'experiència comuna que aboca a la construcció d'un marc multilateral, mentre que els missatges en negatiu serveixen per construir un federador extern, un enemic o amenaça que justifica igualment la constitució o manteniment d'aquest marc multilateral.

3) L'ús de les imatges és mou entre el seu conservadorisme (repetició de les mateixes per facilitar la comunicació,³⁰ la confiança i l'ajustament a les

privilege the status of professional history as the guardian of what can legitimately be studied in the past and how that past can legitimately be represented. His aim was not to explode history for the sake of it or to do away with the discipline of history altogether. By contrast, White's aim has been clear throughout: to make history more relevant to us in our daily lives by reconnecting it to the poetic and artistic ways of representing reality. Only then would he consider the discipline worthy of salvation."

²⁹ Per tal de reconèixer a les representacions tot el seu pes en l'esdevenir històric, evitant subsumir-ho tot a la *poesia* de White, ens sembla que cal donar un nou impuls a la vella filosofia de Lucien Febvre (1947, 2): "(...C)haque époque se fabrique mentalement sa representation du passé historique. Sa Rome et son Athènes, son Moyen Age et sa Renaissance. Comment? Avec les matériaux dont elle dispose -et par là, un élément de progrès peut se glisser dans le travail d'histoire. Plus de faits et plus divers, et mieux contrôlés: le gain n'est pas négligeable."

³⁰ El caràcter limitat del repertori de referències i dels missatges que contenen sembla no ser exclusiu de les polítiques d'estat, sinó que es també present en el ferment revolucionari a l'origen d'alguns dels estats moderns. Així, en els inicis dels Estats Units, "(t)he classics of the ancient world are everywhere in the literature of the Revolution, but they are everywhere illustrative, not determinative, of thought" (BAILYN, 1992, 26). El mateix passava amb pensadors

constriccions del medi exterior) i la seva adaptabilitat als interessos canviants (gairebé imperceptible, per no perjudicar l'adequació als condicionants anteriors). En última instància, tot remet a la legitimació i al manteniment de l'ascendent d'un col·lectiu determinat sobre el conjunt de la societat.³¹

1.4. El discurs polític com objecte d'estudi interdisciplinari

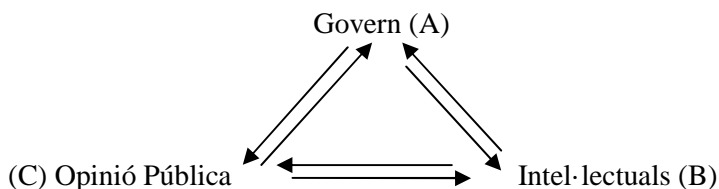
Tal com hem exposat, la present recerca s'interessa per la comunicació d'idees entre el món acadèmic i intel·lectual i els representants polítics, i per l'efecte determinant que aquesta comunicació pugui tenir en els darrers. Però les idees que examinarem circulen també en una altra direcció: els representants polítics intenten convèncer la opinió pública de la necessitat de determinades accions, mentre que la opinió pública reclama també dels representants polítics un comportament concret.

La opinió pública, en la conformació de les seves expectatives i demandes, està condicionada en major o menor mesura per la producció de les elits culturals, mentre que les elits culturals es deuen de manera creixent a l'acollida de la seva producció per part de la opinió pública, fins i tot més que al favor que puguin obtenir entre els representants polítics, a mesura que va guanyant terreny la cultura de masses i la difusió massiva

més recents, com ara Montesquieu, Rousseau, Locke o Beccaria: "The citations are plentiful but the knowledge they reflect, like that of the ancient classics, is at times superficial" (BAYLIN, 1992, 28).

³¹ No es pot excloure que l'efervescència d'imatges històriques estigui també relacionada amb el debilitament de la capacitat d'abstracció, allò que Giovanni Sartori, analitzant els efectes perniciosos de la cultura televisiva sobre la política, ha anomenat *l'impovertimento del capire* (1999, 21-23).

de productes culturals. Això suggereix la següent circulació triangular en la conformació del discurs de la política exterior de l'Estat, en la qual indiquem el guany principal que persegueix cada tipus de relació:

A a B: Estatus professional. El Govern pot proporcionar als membres de la comunitat intel·lectual i acadèmica estatus professional, ja sigui a través d'un treball obert d'explicació de l'obra governamental (l'intel·lectual orgànic), ja sigui a través de la distància de proporciona una posició independent (el *maître à penser*) o la oposició crítica (l'activisme).

B a A: Qualificació (Justificació/Crítica). Hem optat per aquest terme vague perquè aquí la natura de la relació no és unívoca. En un sistema representatiu, cap govern espera que el conjunt de la comunitat intel·lectual es mostri complaent i panegírica (això jugaria probablement en el seu detriment). Tal com hem afirmat, la crítica de la comunitat intel·lectual és en ocasions un element important *contra* el que un govern pot arribar a bastir el seu propi discurs, posant de relleu la "falta de connexió" dels intel·lectuals amb la realitat, fins i tot desembocant en un ampli anti-intel·lectualisme, com el que ha estat estudiat i diagnosticat en molts àmbits de la vida política i la societat nord-americana, aportant conclusions sens dubte aplicables també a d'altres països.³²

³² La qüestió, que recuperarà notorietat amb la nominació de Sarah Palin com a *ticket* vicepresidencial republicà el 2008 (cfr. GONZÁLEZ, 2009), l'ascensió del Tea Party (cfr. MAZO, 2011-2012, 239 i 242) i el menyspreu de la campanya de Romney el 2012 pel *fact-checking* ("We're not going to let our campaign be

B a C: Consum. Els intel·lectuals proporcionen a la opinió pública béns per al consum, tan en sentit literal (llibres, publicacions, obres d'art) com figurat (relat i simbologia, que ajuden a entendre el món i a ordenar-lo).

C a B: Prestigi. La opinió pública, a través de la recepció de la obra acadèmica i intel·lectual, pot proporcionar prestigi a la classe acadèmica i intel·lectual.

C a A: Adhesió. Sense l'adhesió sostinguda de la opinió pública, és difícil que un govern representatiu es pugui mantenir. L'adhesió es pot transformar en crítica, però si un govern aconsegueix renovar la confiança dels electors en unes eleccions, cal concloure que en termes generals aquesta adhesió es manté.

A a C: Guiatge. El govern ofereix guiatge a la opinió pública, no només a través de la presa de decisions, sinó també a través d'un sistema de valors que tendeix a ser més i més coherent amb aquelles decisions.

1.5. Conclusió

L'anàlisi de les relacions històriques entre les elits acadèmiques i les elits polítiques dibuixen un escenari molt més fluït del que els recels i reticències mútues deixen entendre. Aquestes relacions -tant des de la

dictated by factcheckers", citat a AMAZEEN, 2013, 2), fou analitzada àmpliament ja a principis dels anys 60 per Richard Hofstadter. A *Anti-Americanism in American Life* (1963), Hofstadter va emprendre com a labor "estimate the qualities in our society that make the intellect unpopular" (Pàg. 24), arribant a la conclusió que el fenomen tenia arrels en els fonaments evangèlics de la societat, l'exaltació del radicalisme democràtic a finals del segle XIX i la consolidació de la "cultura pràctica".

complaença com des de la contradicció- sostenen l'arquitectura de l'estat-nació,³³ a través de processos de comunicació social que legitimen el poder vigent o les seves alternatives.

L'aproximació teòrica adequada no ha de ser, per tant, la de la demarcació entre esferes geloses de la seva puresa. Ha de ser la de permetre que el saber històric especialitzat davalli a l'arena pública, per interpel·lar la presentació de l'experiència del passat que proposa el medi polític. No es tracta pas d'oposar una veritat acadèmica en monopoli a una suposada lleugeresa o unes suposades falsedats de la política, sinó d'aconseguir que els coneixements que són esgrimits amb finalitats polítiques sàpiguen sotmetre's a la crítica especialitzada i evolucionar en diàleg amb aquesta.

El terreny on es produeix aquest contrast útil és el del discurs. La historiografia no ha de bandejar el discurs polític com a quelcom d'estèril. El seu estudi serveix, en primer lloc, per conèixer com el poder busca l'autoreproducció. En segon lloc, dóna peu a que la crítica de l'historiador tingui un impacte social. El discurs és la matèria que circula per l'engranatge de relacions socials que generen i mantenen les bases de poder. Es tracta d'una cadena que pot ser segmentada en interessos concrets complementaris, que fan funcionar el tot.

³³ Encara avui, quan es vol analitzar l'evolució de l'estat-nació i les seves perspectives dintre del sistema global, es considera més important estudiar l'imperi romà, entès com a la seva base fundacional i el principal llegat rebut, que no pas observar com el contacte amb altres formes polítiques coetànies ha intervingut en la seva transformació al llarg del temps -a vegades sense que hi mediés una relació plenament colonial, com es el cas de la Xina o el Japó-. Vegeu, per exemple, OPELLO I ROSOW, 2004.

Si aquestes relacions feren possible en el seu moment el desenvolupament de les característiques que han donat a l'estat-nació el seu aspecte fonamental, avui la relació és difumina en la mateixa mesura que ho fan els contorns d'estat-nació: la interacció entre els diferents actors que modelen les bases simbòliques de la legitimació del poder està sotmesa avui a la tensió els elements que exigeixen transcendir decididament el propi model clàssic d'estat-nació i els que recomanen la seva mera adaptació un nou marc de relacions globals. Veurem com això es produeix en l'àmbit euromediterrani.

2. ENTRE LES "HISTÒRIES NACIONALS" I LA HISTÒRIA GLOBAL: RELAT HISTÒRIC I MULTILATERALISME REGIONAL

En la definició del seu objecte d'estudi, la historiografia ha estat sovint sensible a les grans mutacions del sistema internacional. Les demarcacions del treball historiogràfic s'han expandit o contret segons les noves demarcacions geopolítiques i els nous equilibris de poder al món, o com a reacció a aquests. El temps de la globalització no és una excepció i, de la mateixa manera que l'estat-nació ha perdut centralitat en moltes instàncies, també ha perdut el monopoli de la imaginació històrica.

Els marcs multilaterals es troben entre els nous àmbits que han adquirit el poder de generar i introduir imaginació històrica en l'engranatge social. Tot i que aquests marcs multilaterals estan integrats per estats, podem afirmar que el relat sobre el que basen la seva existència i justifiquen les seves accions, no és igual a la suma de les històries nacionals dels estats membres. Veure les institucions com el resultat d'una acumulació de coneixement ens dona la clau sobre la importància dels usos narratius de la història en la legitimació d'uns interessos que, si bé arrenquen dels estats, n'esdevenen parcialment autònoms a través del procés de multilateralització.

L'espai euromediterrani és potser l'exemple més aconseguit d'aquest posar el relat històric al servei de l'articulació de tota una regió: una de les seves característiques principals és el d'utilitzar una simbologia "vella" -la de la Mediterrània com a origen del món tal com el coneixem- per a uns propòsits que es volen nous: substituir les relacions de domini per les de la cooperació i oferir al món una recepta per a conduir la globalització. En

canvi, tot i que la política i la societat han estat permeables a aquest tipus de relat històric, la Mediterrània com a unitat no ha trobat un lloc definit en les noves corrents historiogràfiques globals.

2.1. Horitzons historiogràfics que s'eixamplen i es retreuen

Des del darrer quart del s. XX, la historiografia ha maldat per situar el seu objecte d'estudi en horitzons geogràfics més amplis. Portar les anàlisis a escala continental o planetària deu molt al gran retaule de Toynbee en els anys 40 i 50, amb els dotze volums de *A Study of History*. La nova onada s'assegura, però, una major respectabilitat acadèmica fent de les "civilitzacions" blocs permeables per acció del comerç i l'intercanvi cultural, fins a dibuixar una graella d'interaccions que s'estén a la pràctica totalitat del món. McNeill apareix ja el 1963 com a precursor del que s'anomenarà *World History*, amb la publicació de l'obra *The Rise of the West. A History of the Human Community*.³⁴

Els inicis no foren fàcils per a la *World History*, ja que en certa manera, bufaven vents contraris: éren temps en que es preferia una història quantitativa, que sovint només tenia en compte allò mesurable, la

³⁴ A França, l'escola de *l'histoire connectée* es descriu ella mateixa com un apartat concret de la història global, amb una atenció especial en els primers encontres entre europeus i altres societats, i fa de la publicació de l'obra de William McNeill, *The Rise of the West. A History of the Human Community* (1963) el seu moment fundacional (DOUKI I MINARD, 2007, 9). En qualsevol cas, si mirem de resseguir filiacions intel·lectuals, les esferes de la *World History* i de la *Global History* poden arribar a confrondre's o entrecreuar-se. Reclamant-se hereva de McNeill, *l'histoire connectée* es distancia dels que, com Mazlish, veuen l'obra del professor de Chicago i la tradició de la *World History* com a preocupats fonamentalment per les "civilitzacions" i volen mostrar com l'interès per la multiplicitat dels tipus de contacte i les seves vies, així com pel caràcter versàtil i esmunyedis de les identitats, té mal encaix amb la idea de grans blocs.

informació que es podia reduir a variables verificables empíricament. El mètode era mimètic del de les ciències naturals, i per tant el "factor humà" hi casava malament, així com tot el que podia semblar especulació sense un suport factual clar. Per altra banda, el món dividit de la guerra freda permetia poc prendre el conjunt del planeta com a referència de res. A partir dels anys 70, la microhistòria, tot i que molt més escorada cap a la història de les mentalitats, veié factibles només aquells objectes d'estudi que es prestien a una anàlisi a petita escala, en aquest cas encara més reduïda: la rica documentació dels tribunals religiosos medievals i moderns permet ser exhaustius i detallats -disseccionant la vida d'una petita comunitat medieval com Montaillou, per exemple-,³⁵ fins arribar a la introspecció -a través del testimoni del moliner Menocchio davant la inquisició moderna-.³⁶

Amb la descolonització, s'obre pas l'estructuralisme d'Immanuel Wallerstein i els sistemes-món. Es constata la desigualtat Nord-Sud en tota la seva amplitud, i se'n vol trobar les causes. Aquestes, com les conseqüències, han de tenir per força un abast mundial. La tensió de la guerra freda és relaxada durant els anys 70, la democràcia representativa arribà a nous països: en el pensament internacional, l'idealisme i el valor

³⁵ Vegeu el llibre d'Emmanuel Le Roy Ladurie *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (2008). La insistència en una cronologia acotada resulta expressa en el títol, que probablement resultava massa prosaic per a l'edició en anglès, publicada com a *Montaillou: The Promised Land of Error* (2008). La microhistòria, concentrant-se en un sol dia, és també capaç de redimir la desacreditada història militar i donar un nou vigor a la història nacional recuperant la memòria dels seus elements fundacionals: amb *Le Dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214* (1985), George Duby "substitu(e) au récit une anthropologie de la guerre au XIIIe siècle, (...) amorc(e) une histoire du souvenir, (...) plant(e) le drapeau de l'histoire nouvelle sur l'Annapurna de l'histoire la plus traditionnelle" (Pierre Nora en el prefaci de l'edició de 1973).

³⁶ Vegeu *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un mugnaio del '500*, de Carlo Ginzburg (1999).

de la cooperació vivien un moment daurat i això permetia pensar en nous factors d'unitat arreu del món: prenia força així la idea del món en xarxa.

A partir de finals dels anys 80, els canvis d'escala plantejats tingueren a veure no només amb la geografia, sinó també amb el temps: naixé la noció de *Big History*, que situa la història dels humans en un marc cronològic que va des de els orígens de l'univers fins a l'actualitat, amb projeccions fins i tot cap al futur. David Christian sosté que hi ha un element d'unitat entre la història humana i els temps pre-humans: la creixent complexitat de les formes d'organització humanes s'inscriu en la tendència de l'univers justament a crear complexitat, a partir de partícules elementals. Encara que l'individu té una escala ínfima comparat amb l'edat de l'univers i les distàncies, la *Big History* el reassigna al centre de l'univers: com que es pot presumir que la complexitat que pot crear l'univers ha assolit el seu punt màxim amb els humans, i donat que l'univers i els cossos celestes es refredaran, es previsible que l'univers vagi disminuint en la seva capacitat de crear complexitat. L'experiència humana marca, doncs, un abans i un després en la vida de l'univers, un vèrtex fonamental (CHRISTIAN, 2007 i 2011).

La tendència a dilatar els marcs geogràfics i temporals de la recerca històrica rebé un nou impuls amb l'eclosió del lliure comerç i de l'optimisme democràtic que seguiren a la fi de guerra freda. La historiografia no podia sinó ser sensible a un terme que passà a estar boca de tothom: globalització. Sorgí el terme *Global History*, que Bruce Mazlish descrigué preliminarment com a "study of globalization" (1998, 385): aquesta definició simplificada probablement pretén delimitar, amb més concisió i nitidesa del que ha estat habitual, la diferència entre *Global History* i *World History*. La fórmula, però, conté ella mateixa elements de confusió: els historiadors mantenen punts de vista molt diversos sobre

quan té inici la globalització, o sobre si han existit una sola o diverses globalitzacions. La manca d'acord dona lloc a solapaments entre les dues àrees d'estudi: és qualsevol interacció àmplia en l'espai i persistent en el temps un signe precursor de la globalització? La idea de "primeres globalitzacions", proposada per Serge Gruzinski, entre d'altres, apunta en aquesta direcció (BERTRAND, 2010, 375).³⁷ La visió farà fortuna entre els líders polítics, especialment a Espanya en relació a la descoberta d'Amèrica (vegeu al capítol 5 l'especulació d'Ana Palacio al respecte).

Fer retrocedir els inicis del fenomen de la globalització en la història no resulta gaire útil: creiem que les anomenades "primeres globalitzacions" són en realitat fenòmens molt desiguals entre ells, vinculats a interessos i dinàmiques de grups reduïts, sense un efecte ampli i immediat en el gruix de la població. El terme "globalització" hauria de ser reservat per a l'experiència històrica que s'inicia a finals de segle XX, caracteritzada per una intensificació de les contactes a tots nivells entre els habitants del planeta, i per l'abast exhaustiu de canvis accelerats. Aquesta és en part la visió de Mazlish, en una formulació més matisada que la que hem citat més amunt, que centra la *Global History* en l'estudi del passat més recent, però que al mateix temps admet incursions en períodes més reculats per entendre'n els orígens.³⁸ Per a Mazlish, la *World History* s'interessa per les "civilitzacions" i en les realitats a que aquestes donaren lloc, mentre que

³⁷ Per a Wesseling (2009), la globalització s'inicià al segle XV.

³⁸ Al capdavant, la diferència més substancial entre la *Global History* i la *World History* és potser la mirada retrospectiva de la primera, que parteix d'un diagnòstic de la societat actual i que en busca les causes, fins i tot remotes. Per a la *World History*, les connexions entre societats formen una pauta estesa molt més uniformement al llarg de la història. Al marge d'aquest fonament conceptual, les dues àrees d'estudi es poden trobar abordant qüestions concretes similars: com es pot evitar, per exemple, que si la *Global History* estudia l'era dels descobriments com a precursora de la globalització actual, la *World History* faci seva la mateixa problemàtica en el context de l'estudi de la formació progressiva de les xarxes humanes o dels contactes entre "civilitzacions"?

la" (...G)lobal history examines the processes that transcend the nation-state framework". Avisa, però, que això no vol dir que ja no calgui estudiar les nacions: "Nations will not be going away" (MAZLISH, 1998, 393).

Efectivament, les històries nacionals no s'esvaeixen, sinó que fins i tot tenen un ressorgir,³⁹ potser com a una reacció a la globalització en les seves múltiples facetes. Aquesta nova vitalitat a vegades va lligada a un neo-positivisme amb més adeptes en els lectors de best-sellers que en l'avantguarda acadèmica. En el cas de la literatura historiogràfica anglosaxona, proliferen potser encara més que dècades enrere les obres sobre les gestes militars del segle XX, on la glòria nacional es projecta ara com a lideratge global, amb referències auxiliars a "Occident" quan resulten necessàries. Per la seva banda, la *memòria* com a àmbit d'estudi permet relançar les històries nacionals, que les estructures político-burocràtiques ja no propicien com a monòlits sinó com conglomerats d'experiències subjectives: l'estat-nació es configura com el receptacle on totes aquestes experiències prenen sentit, sense excloure's mútuament. Aquest marge de tolerància per la dissensió individual en el record és el que proporciona a l'estat-nació noves fonts de legitimitat.⁴⁰ A França, per

³⁹ *Les Rendez-vous de l'Histoire*, esdeveniment anual creat el 1998 per Jack Lang, ha posat de relleu aquesta convivència complexa entre història nacional i història global: "(L)es rencontres de Blois, où la pensée nationale reste majoritaire, ont eu le mérite de confirmer l'importance épistémologique de l'histoire globale, alors que dans les domaines institutionnels, académiques, scolaires, linguistiques et de l'édition, la France n'a point vraiment embrassé cette expérimentation historiographique. Difficile, quand la société entretient un rapport anxieux avec la mondialisation" (MINASSIAN, 2011).

⁴⁰ La memorialització de la història pot ser un intent de bastir nous consensos socials, però exposa també el coneixement al risc d'atomització, a les antípodes de la *World History*, la *Big History* o la *Global History*. Crane (1997, 1384-1385) saluda els efectes positius d'aquesta ubiqüitat de la història per a l'esfera individual ("It should not be an exaggeration to tell students (or any audience) that they become historians the moment they begin to think about history -that part of their learning experience constitutes participation in the transmission of

exemple, aquest record no només és vivencial -aquest seria el cas del concepte que inspira la Llei de la Memòria Històrica a Espanya-, sinó que és transmet de generació en generació: així Pierre Nora, director del recull en tres volums *Les Lieux de Mémoire* (1984-1992), pot reivindicar la plena vigència de la història nacional gràcies a la memòria com a nexa intergeneracional a través dels segles.

L'interès creixent per les identitats obre també una altra via: més enllà de la comparatística, és possible estudiar la formació de les històries nacionals des d'una perspectiva internacional, o per dir-ho més adequadament, transeuropea. Anne-Marie Thiesse (1999) treu a la llum les dinàmiques continentals que es troben darrera el procés de creació de les identitats nacionals en els segles XVIII i XIX. Aquestes identitats són deutores de les interaccions internacionals tan pel que fa al patró comú que assoliren -el "sistema IKEA" o *checklist* identitari-⁴¹ com pels passos

historical memory, which they translate into personal experience as soon as they speak or write of it"), però subratlla el perill de caure en el relativisme bo i proposant que la *pràctica* de la història, entesa com a participació activa en recordar i oblidar en el marc de la memòria col·lectiva per part de cada un dels seus membres, sigui considerada consciència històrica més que no pas *coneixement* històric.

⁴¹ Malgrat la seva tesi convincent, a més de l'estil concís i la prosa elegant, el punt de partida de Thiesse resulta reduccionista: a l'origen de cada relat nacional hi ha un "frau" conscient, una epopeia falsificada a l'estil de la d'Ossian, l'heroi que resultà ser producte de la inventiva de James Macpherson i que va donar embranzida a la identitat nacional escocesa, essent celebrada i "copiada" arreu d'Europa fins a nivells obsessius. Les arrels de les identitats nacionals es nodreixen, sens dubte, de molts altres elements tan o més importants. Posar en primer terme la fabricació de documents antics i la falsificació conscient de tradicions, al nostre entendre persegueix dues coses: primer, fer correspondre els casos a una pauta aplicable a tota Europa; segon, ressaltar el caràcter *construït* de les identitats nacionals. De "creació" es passa a "invenció" en el títol d'un article de Thiesse aparegut gairebé en paral·lel ("La lente invention des identités nationales", publicat a *Le Monde Diplomatique* el juny 1999). Insistir en aquest fet per aquests mitjans provoca un efecte perillós: l'arribar a fer creure que hi ha institucions socials que són inventades (i per tant, contingents), mentre que d'altres no ho són (i per tant resulten inevitables). S'estableix, doncs, una relació massa automàtica entre els casos de fabricació dolosa i els moviments que

pràctics que asseguraren la seva difusió. Joep Leerssen (2005, 15-18) també ha destacat el caràcter transnacional (*cross-national*) d'aquests moviments i paradoxalment ens ofereix la *checklist* sobre la que Thiesse insisteix però que no desgrana.

Aquesta component internacional *ab origo* de les identitats nacionals explica per què quan els diferents relats, degudament sedimentats al llarg dels dos darrers segles, es retroben en la escena internacional, junts tenen un poder constructiu que va més enllà del marcs nacionals. Les concommitàncies i els mimetismes antics, que havien quedat soterrats a mesura que es caracteritzaven el "geni" i l'"enemic" de la nació, ara s'ofereixen a la cooperació i a la integració. Ja es tracti d'una mera cooperació experta (el cas del Consell d'Europa) o d'una àmplia cessió de sobirania (el cas de la Unió Europea), aquestes estan dictades per uns interessos i un relat que superen l'estat-nació mateix sense posar-lo en qüestió: els marcs multilaterals es configuren com a espais narratius. Que aquests espais d'imaginació històrica puguin esdevenir autònoms i no una simple suma de les històries nacionals, ens ho argumenten les corrents institucionalistes, com veurem més endavant.

2.2. Els marcs multilaterals com a espais de relat històric

Les històries regionals no són noves, però tradicionalment la regió com a conjunt de diferents estats ha estat un marc geogràfic més que no pas un actor internacional en formació, ja que aquesta condició era reservada als estats en solitari. Al segle XIX, espais regionals definits de manera vaga

suposadament desencadenarien, ignorant l'entramat de causes polítiques, econòmiques i socials -juntament amb les intel·lectuals- que sens dubte es troben al darrera del sorgiment de noves identitats.

per a l'estudi poden ser interpretats com a escenaris per donar sortida als interessos més diversos d'estats concrets, ja fos des d'una perspectiva amb tocs de romanticisme (PATON, 1861), ja fos a partir d'un càlcul geopolític més racional (COOLIDGE, 1896). Els espais configurats per la interacció d'actors subestats (l'Hansa, per exemple) eren narrats a partir d'unitats (les ciutats mercaderes) a les quals es donaven atributs semblats als dels estats (ZIMMERN, 1889). Després de la Segona Guerra Mundial, és possible parlar d'àrees geogràfiques àmplies unides per interessos econòmics de classe (el món atlàntic: VAN DEL PIJL, 2012), grups de països coneguts més aviat per un fat comú que per les singularitats de cada un d'ells (els estats bàltics: VON RAUCH, 1995; els Balcans: JELAVICH, 1983). Des de la història atlàntica com a disciplina s'ha insistit en voler desfer qualsevol paral·lelisme amb un suposat caràcter "poètic" de la història mediterrània braudeliana (BAYLIN, 1996, 20), amb la història imperial o la història de viatges d'exploració i descoberta, vinculant-se obertament en canvi al reconeixement d'una xarxa d'interessos materials que relliga les costes atlàntiques i que assoleix el seu zenit després de les intervencions nord-americanes a Europa a les dues guerres mundials.

De quina manera els marcs multilaterals regionals es converteixen en generadors d'imaginació històrica? A priori espais asèptics, dominats pels tecnicismes i per les negociacions polítiques especialitzades, els marcs multilaterals produeixen un tipus de relat que es configura com a un dels fenòmens més nous en la construcció de províncies historiogràfiques, entre història global i històries nacionals. Els pressupòsits d'aquest relat històric són els següents:

a) És producte de la convergència de les històries nacionals, i al mateix temps no s'explica només per la suma de totes elles. Les parts no són iguals al tot: les institucions tenen vida pròpia, amb agendes pròpies, i són

lluny de poder ser enteses com una mera agregació dels *inputs* dels estats participants. De manera similar, tampoc els marcs multilaterals es poden resumir en un cúmulo de les imaginacions multilaterals. La supervivència del propi marc multilateral creat demana un relat "nou", al qual donen forma un bon nombre de limitacions i repressions exercides sobre la matèria primera inicial, és a dir els relats nacionals referits al veïnatge i/o a la regió de referència.

b) El relat regional conté una cosmovisió, una explicació del món. Defineix un vincle precís entre els desenvolupaments regionals i la globalització. En ocasions, es produeix una identificació entre la part i el tot: la regió és percebuda com a una representació a escala menor del món global. Se'n desprèn fàcilment la lectura que la regió està especialment ben posicionada per afrontar amb èxit la globalització, gràcies a aquest coneixement de primera mà dels seus reptes i contradiccions: heus aquí la necessitat d'estrènyer els vincles que ens mostra la història. És el cas de la Mediterrània, descrita tantes vegades com a metàfora del món en el seu conjunt i al mateix temps, sense que aparentment es produeixi una paradoxa, com a "pont" o "terra de pas".

Un dels esculls per a l'autonomia d'aquests relats històrics regionals és la pervivència de l'eurocentrisme: no és tracta només de la predilecció pel que succeï en sòl europeu, sinó també de la tendència a aproximar-se al coneixement de les societats sota el prisma de l'expansió colonial europea, o bé utilitzant Europa com a mesura dels desenvolupaments endògens. No sembla que certes actituds del present es distanciïn massa de Hegel quan a principis del s. XIX negava la historicitat a les societats africanes: no ens referim només al discurs controvertit de Nicolas Sarkozy a Dakar, on instava l'home africà a finalment "entrar a la Història", sinó al fet que en contextos acadèmics es pugui definir la historicitat de les societats

extraeuropees com a "leur capacité endogène à se doter de formes complexes de doctrines et d'institutions politiques" (BERTRAND, 270, 370).⁴²

Són molts els autors que s'han esforçat per desfer l'eurocentrisme: obres com *White Mythologies* (YOUNG, 2004)⁴³ i *Provincializing Europe* (CHAKRABARTY, 2008)⁴⁴ han volgut exposar el biaix eurocèntric imperant, amb el propòsit que Europa occidental deixés de ser el paradigma únic per a la història mundial. El protagonisme d'Europa queda molt matisat quan es posa de relleu que l'equilibri de l'anomenat vell continent amb altres zones del món no es trencà sinó tardanament, al s. XVIII, en contra d'algunes teories sobre la revolució moderna, i hi ha discussió sobre si l'avantatge tingué el seu origen en una revolució mental qualitativament diferent de l'estat de coses que podia existir en altres

⁴² Segons Norwich (2007, 601), la racionalitat mediterrània, afavorida per la climatologia, va foragitar l'animisme i la superstició del nord, autoritzant la seva entrada a la història: "Even the light played its part, giving those peoples a clarity of outlook unmatched in less favoured regions. In gods they believed, as no less than three great religions attest, but in the sunlit Mediterranean world there was no place for the ghosts and the giants, the goblins and the trolls, that feature so prominently in the folklore of the misty and lugubrious north. For all this, and much else besides, we owe an immense and incalculable debt."

⁴³ Young fou el primer en definir la teoria postcolonial com a camp específic, amb Said com a un dels referents principals. La crítica a l'eurocentrisme de la producció literària europea no comporta la degradació o rebuig de la pròpia literatura que s'hi relaciona. Sobre això, Said recorda una cita d'Orwell sobre Dalí: "(...) it's possible to be a disgusting human being and a great draftsman, which Salvador Dalí was" (OSBORNE, 2001).

⁴⁴ Prenent com a referència la noció d'imaginació continguda en l'obra seminal *Imagined Communities*, de Benedict Anderson, Chakrabarty argumenta que aquesta imaginació, que es vol tan central a la ordenació del món en el si de les comunitats humanes, es correspon amb un terme netament europeu que no troba correspondència en altres tradicions que distingeixen en canvi una pluralitat de maneres de veure més enllà de la realitat. Això no només s'afegeix a les il·lustracions de com l'estudi de la història resta impregnat d'eurocentrisme fins a les seves nocions més bàsiques, sinó que resulta revelador de la natura d'allò polític quan Chakrabarty conclou (Pàg. 178): "This inherent plurality of the category 'imagination' is also what in the end makes it impossible to see the political as something that constitutes a 'one' or a whole."

indrets: Max Weber té "dificultats" per fer del racionalisme un tret distintiu d'Europa front a Xina; Christophe Bayly (2003) qüestiona la occidentalització del món, i vol mostrar evolucions sincròniques en els segles XVIII i XIX.

L'excepcionalisme podria ser l'últim refugi de l'eurocentrisme. Jack Goody (2012) fa un repàs d'historiadors il·lustres que haurien abundat en aquest error (Braudel, Elias, Finley...): un cop abandonades dels proclames ostensibles de superioritat, la història europea és manté, de manera més o menys velada, com a mesura de les altres. És potser la història d'Europa més "densa" que la història de la resta de regions del món? És potser més reveladora de les potencialitats de les relacions socials, o de la natura humana mateixa? Goody defensa la unitat fonamental de les civilitzacions, o si més no del conjunt euroasiàtic. Ho defensa no tant com a punt d'arribada (es podria pensar que la globalització actual revela el que hi ha de comú en les pràctiques socials i difumina la resta), sinó basant-se en dades prehistòriques i assenyalant la incorporació tardana dels valors que reconeixem com a "europeus".⁴⁵

⁴⁵ En voler exercir un poder normatiu al món (que en d'alguna manera reprèn sobre unes noves bases la difusió de models que caracteritzà l'experiència colonial a partir d'un cert moment i en certs àmbits geogràfics, encara que no per part de totes les metròpolis), l'Europa unida queda exposada més que mai a una important contradicció: si la història europea ha generat uns valors distintivament europeus que justifiquen que avui els europeus s'uneixin, com resulta això compatible amb voler fer que els "altres" assumeixin aquest valors? En altres paraules, voler promoure uns suposats valors europeus fora d'Europa, segons una premissa inherent, vol dir difuminar el límit entre el que és Europa i el que no ho és. Per altra banda, que Europa renunciï a difondre pel món els seus propis valors -com proposà Huntington, per exemple- vol dir traïr una visió de la història que fa de la cultura occidental el seu estadi superior. Aquesta és la disjuntiva, no sempre observada, a la que ha portat el relat històric tradicional. La resposta d'Edgar Morin accepta el pressupòsit tradicional d'una "civilitzation originale, marquée par la spiritualité, l'humanisme, la rationalité, la démocratie, c'est-à-dire des vertus et des valeurs supérieures à celles de toute autre civilisation" (MORIN 1987, 81-82), però afirma críticament que cada veritat que puguem dir sobre això ens remet al seu contrari, al seu negatiu. Es tracta, doncs, d'una veritat incontestable

Goody, en l'extensió dels horitzons geogràfics de la historiografia adopta un camí diferent de molts altres, tal com assenyala Jacques Revel (2011): no es tracta de singularitzar les altres societats o civilitzacions -com fan els *subaltern studies*- sinó de reconèixer la unitat fonamental de totes elles. Això posa en qüestió l'excepcionalitat d'Europa,⁴⁶ però també d'una Mediterrània vista massa sovint com el seu *locus* fundacional. El nou relat històric del multilateralisme euromediterrani, sembla, en canvi, voler desenterrar aquesta posició d'excepcionalitat, afirmant tenir la clau de la globalització i de la competitivitat que aquesta imposa.

però mutilada, ja que Europa també és exemple de notables aberracions i mancances, en nivells superiors als de qualsevol altra part del món. Així, Morin creu que "(t)out (...) converge donc pour que l'Humanité puisse prendre conscience de sa communauté de destin, à laquelle les autres communautés de destin, dont la communauté européenne, sont soumises et liées. /Nous sommes dans la planète et désormais la planète est en nous, comme la totalité d'un hologramme est inscrit en un de ses points particuliers" (MORIN, 1987, 228). Es tracta, en efecte, d'una *via di mezzo* entre el globalisme de Jack Goody i un pensament evolucionista d'arrel decimonònica, del qual podem veure L. H. Morgan com a representatiu (1978, VI: "The history of the human race is one in source, one in experience, and one in progress"), en el que el globalisme es situa tant en els orígens com en el futur de l'evolució històrica de les societats humanes, però en el que la qualitat desigual és el que marca aquesta evolució. Mentre que per a Goody la *koiné* global existeix com punt de partida amb efectes duradors, per a Morin és sobretot un punt d'arribada, forjat per la tècnica després d'un camí tortuós.

⁴⁶ Amb el model de Goody a la mà, ens podem preguntar si les institucions socials que segons Lucien Jaume (2010) caracteritzen l'*esperit europeu* -la subjecció a la llei segons Locke, el mercat definit per Smith i la legitimitat política com a objecte subjecte a lliure judici- no són sinó una fenomenologia concreta de camps d'activitat humana que, definits a partir dels seus elements més abstractes, resulten comuns a d'altres àrees de món. Els inicis d'aquestes institucions socials probablement no foren tan trencadors com la seva entronització posterior ens porten a pensar: Crossman (1978, 95-97) assenyala una paradoxa significativa en el fet que el pensament de Locke, a l'hora de formular una justificació de la lluita dels *whig* contra Jaume II, tingué caire de defensa conservadora contra el radicalisme. La representativitat, tal com l'entenia Locke, es restringia a un conjunt molt limitat de ciutadans i el fet que les seves idees tinguessin tan de ressò a Amèrica del Nord i a França s'explica en part perquè la burgesia, que volia anar més enllà del que proposava Locke, va voler aplicar les seves idees quan ja prenia força una corrent de *democràcia nacional* (Paine, Jefferson, Rousseau) que pretenia anar molt més lluny.

L'estudi de la Mediterrània ha estat tocat d'aquest excepcionalisme, moltes vegades compartit amb Europa, tot i que sense arribar a confondre-s'hi completament: durant molt de temps la Mediterrània ha estat portadora de les essències d'Europa. Ha estat per a Europa un cor excentrat. Avui, en la "provincialització" dels estudis històrics, la Mediterrània tampoc no aconsegueix trobar el seu espai al marge d'Europa o en combinació amb Europa (el que seria una perspectiva "euromediterrània").⁴⁷ Les parcel·lacions globals situen la Mediterrània a redós d'Europa, o la tracten de manera fracturada. Tot i la implantació de tota una tradició braudeliana als Estats Units,⁴⁸ la terminologia nord-americana s'ha resistit especialment a fer de la Mediterrània una unitat d'estudi, i s'ha referit només a una part amb acrònims asèptics (MENA, Middle East and North Africa) o expressions grandiloqüents (*Greater Middle East*). Evidentment, hi podem veure tant una doctrina Monroe a la inversa -consistent en negar a Europa el seu propi "pati del darrere"-, com un escrúpol a l'hora de caracteritzar nord-africans i sud-europeus amb una categoria comuna.

Amb tot, creiem que existeix una correlació entre el ressorgiment de l'interès per la Mediterrània en la historiografia i els consensos polítics i

⁴⁷ Trobem sense dificultats el terme "euroasiàtic" en el llenguatge historiogràfic i en el geopolític, però en canvi no succeeix el mateix amb "euromediterrani".

⁴⁸ Valgui com a exemple l'existència del *Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations* a la *Binghamton University, State University of New York*, creat el 1976 i dirigit per Immanuel Wallerstein fins el 2005. La *University of Michigan-Ann Arbor* compta amb una *Mediterranean Initiative*, que reuneix la labor de diversos departaments sota el lema "The Mediterranean Perspective on Global History and Culture". Vegeu l'enllaç (darrera consulta el 3 de juliol de 2014):

<http://www.lsa.umich.edu/mediterranean/affiliateddepartmentlinks>

Tot i això, entre els departaments implicats en el programa no apareix el d'Història, que per la seva banda presenta el *Middle East* com una de les seves àrees d'estudi, i diu comptar "also well-supplied with historians who work on the frontiers of the Middle East, from Spain to South Asia." Vegeu l'enllaç (darrera consulta el 3 de juliol de 2014):

<http://www.lsa.umich.edu/history/research/geographicfieldsofstudy/middleeast>

socials a partir dels quals es va desenvolupant el marc multilateral euromediterrani. No es tracta d'una aposta conscient per part d'intel·lectuals i historiadors, sinó que ens trobem davant de dos impulsos separats que s'acompanyen només ocasionalment. L'entramat euromediterrani serveix de nexa entre elits professionals i acadèmiques, però són molt pocs els historiadors que han utilitzat l'etiqueta "euromediterrània" per referir-se als continguts del seu propi treball. De fet, autors de diverses obres generals, renuncien a analitzar el capítol recent de les relacions entre Europa i la Mediterrània. Dintre de la literatura divulgativa, John Julius Norwich (2007) reprèn l'admiració i la distància pròpia del *grand tour*, així com un sentit de fatalitat, de pèrdua irremissible de l'antic esplendor del mar. L'autor connecta amb la visió de Sarkozy sobre l'animisme africà (Pàg. 600-601): "Some six or seven thousand years ago the Mediterranean gave birth to the Western civilization as we know it. (...N)ow that the contribution has been made, how important still is the contributor? Does the Middle Sea of today retain the significance that it enjoyed when the world was young? /Alas, the answer must be no. When the world was young, it was limitless; now it has shrunk pitifully, and the Mediterranean has shrunk with it. (...T)he prime purpose of today's Mediterranean is pleasure." Es recrea a continuació en el tema de l'*ubi sunt* (Pàg. 601-602): "What is sad is the loss of dignity: that the world's most historic body of water should be taken for granted, so polluted. (...) How sad to watch it decline into a playground. (...) How much better to draw the curtain while it was still essentially the Mediterranean it had always been, of which every wave told a story, and every drop was noble." Si hi ha algú que ens presenti, en canvi, la Mediterrània com a una regió permanentment disposada a retrobar-se amb ella mateixa, tot i els obstacles formidables del medi, aquest és Braudel. Per a Abulafia, a *The Great Sea*, la Mediterrània és un objecte molt més inanimat, ja que la responsabilitat del que hi succeeix

recau en els humans. Tot i això, potser per escrupol lligat a la manca d'especialització en aquest context, Abulafia (2011, 639-640) no es detura a explorar ni les possibilitats ni els problemes del multilateralisme i cedeix, en canvi, també a un cert fatalisme sobre un futur en que la Mediterrània ja hauria perdut la seva naturalesa, després de mil·lennis d'història.⁴⁹

2.3. El coneixement i el multilateralisme, segons les corrents institucionalistes

L'estudi del multilateralisme prengué força amb la fi de la guerra freda,⁵⁰ però ha estat poc estudiat en connexió amb les societats i la legitimació política. Anar més enllà dels processos formals, reglats, descrits sovint per la ciència política, suposa un veritable repte, davant del qual cal fer recurs a una combinació eclèctica de disciplines. Per una banda, convé situar en primer terme aquells treballs que analitzen els fenòmens polítics des de la perspectiva de la sociologia històrica i altres denominacions afins. Per l'altra, resulta útil examinar de quina manera els "institucionalismes", dintre de la teoria de les relacions internacionals, han definit la "vida pròpia" de les institucions.

⁴⁹ En la seva anàlisi de la visió de la Mediterrània en la política exterior italiana, Claudio Fogu (2010) renuncia igualment a entrar en el terreny *euromed*: "(...T)he *Mare Nostrum* has effortlessly positioned itself at the center of all reflections on the past and future of Italian foreign policy. It has done so, of course, in direct response to the dramatic acceleration in the political and economic processes of European unification and, more specifically, to the discourse around the consolidation of a Euro-Mediterranean partnership following the "Euro-Mediterranean" conference of Barcelona in 1995. The sheer quantity of scholarly publications, foreign policy papers, and pamphlets directed at the larger public makes an evaluation of this fertile field of Mediterraneist discourse beyond the scope of this essay" (Pàg. 10).

⁵⁰ Cox, 1992, 161: "'Multilateralism' has become something of a growth sector in academic studies."

La sociologia històrica es configura com a una disciplina particularment apta per a l'estudi del multilateralisme regional (HOBDEN I HOBSON, 2001). A França, l'anomenada *socio-histoire* estableix distància respecte d'anteriors associacions entre sociologia i història, per subratllar el caràcter integrat del nou enfocament: "(...A)u contraire de la microstoria italienne et, à sa suite, du "tournant critique" des Annales, les travaux de socio-histoire refusent de se placer au seul niveau des liaisons intersubjectives, mais entendent laisser toute leur place aux médiations institutionnelles "à distance", notamment étatiques, entre les individus." (BUTON I MARIOT, 2006, 731).

La *socio-histoire* desconfia igualment de certs treballs de la sociologia històrica que es mantenen en un nivell massa general, sense materials de primera mà, i que busquen explicacions de conjunt. Els seus adherents consideren que la *història social*, en la seva època daurada, utilitzava categories massa àmplies: aquí es tracta, en canvi, d'articular l'actor i el col·lectiu. Prenen distàncies també respecte la filosofia política, allunyada de la recerca empírica i assenyalen els riscos d'emprar en la recerca històrica les categories utilitzades pels propis actors. En canvi, presenten concomitancies amb la *sociologie historique du politique*, amb Olivier Ihl i Yves Déloye com exponents, "politistes d'appartenance institutionnelle (qui) saisissent des objets historiques ou historicisent des objets contemporains" (OFFENSTADT, 2010, 621). Gérard Noirel és un representant destacat de la *socio-histoire*.

En la teoria de les relacions internacionals, diverses visions reflectivistes destaquen el valor explicatiu de la cultura organitzativa, més enllà de la mera interacció de les unitats que integren la organitzacions, posant en valor les successives capes d'aprenentatge històric en el sí d'aquestes.

Kehoane, sense ésser-ne un defensor, realitzà una de les primeres singularitzacions del reflectivisme en relacions internacionals, en contraposició al racionalisme: "Rationalistic theories of institutions need to be historically contextualized: we need to see specific institutions as embedded in practices that are not entirely explicable through rationalistic analysis. And the many hypotheses generated by rationalistic theory need to be tested empirically. Reflective approaches are less well specified as theories: their advocates have been more adept at pointing out what is omitted in rationalistic theory than in developing theories of their own with a prior content. Supporters of this research program need to develop testable theories, and to be explicit about their scope. Are these theories confined to practices or do they also illuminate the operations of specific institutions?"⁵¹

En el marc del reflectivisme, així doncs, han proliferat les corrents institucionalistes. Responent als atacs realistes contra l'institucionalisme, Ruggie (1995, 63) vincula la dimensió de legitimitat domèstica a la definició de l'arquitectura de la postguerra: "Franklin Roosevelt's initial concept for the organization of the postwar security order was regional: his 'four policemen' scheme. But he realized that 'the only appeal which would be likely to carry weight with the United States public . . . would be one based upon a world-wide conception'. Hence, Roosevelt adopted a hybrid design for the United Nations: a collective security organization based in a concert of power, to be used by, but not against, the permanent

⁵¹ Kehoane, que ha estat un dels principals artífexs de la síntesi entre les actualitzacions de les dues tradicions principals de la teoria internacional, l'anomenada *síntesi neo-neo* entre neorealisme i neoliberalisme, també proposa una síntesi d'aquestes amb corrents molt més rupturistes, com són les reflexivistes (1988, 393): "Eventually, we may hope for a synthesis between the rationalistic and reflective approaches -a synthesis that will help us to understand both practices and specific institutions and the relationships between them." Sobre la *síntesi neo-neo*, vegeu WAEVER, 1996.

members of the Security Council." Martha Finnemore ens mostra com les preferències polítiques dels estats poden ser influïdes per factors sistèmics: "(...S)tates are more socially responsive entities than is recognized by traditional international relations theory. State policies and structures are influenced by intersubjective systemic factors, specifically by norms promulgated within the international system."⁵²

De tot això no se n'ha de deduir que el poder, de la manera com és definit i estudiat pels constructivistes, esdevé quelcom de volàtil. Ted Hopf descriu com el poder segons la noció constructivista és resistent al canvi, en contra del que es podria pensar: un aspecte clau del poder segons les visions afins és el poder de reproduir, disciplinar i controlar. Un cop això s'opera, el canvi esdevé molt costós. Ara bé: les estructures intersubjectives són molt difícils d'alterar, però no són inexpugnables. Actors alternatius amb un "arsenal" suficient, poden efectuar el canvi. Hopf cita l'anàlisi que Robert Cox fa de la supremacia britànica i nord-americana per il·lustrar-ne la longevitat, però també els possibles factors de debilitament. El constructivisme assenyala que el canvi, que en teoria resulta possible sempre que hi ha diferència, resulta a la pràctica molt difícil perquè els actors reproduïxen diàriament les seves pròpies constriccions a partir de la pràctica ordinària (HOPF, 1998, 180).

2.4. Multilateralisme mediterrani i relat històric

⁵² Vegeu FINNEMORE (1993). La recerca de Finnemore il·lustra l'autonomia de les institucions internacionals respecte dels estats que les componen (Pàg. 592-593): "(T)he UNESCO story reveals a relationship between the international system and states that is not easily accommodated within traditional state-centric neorealist analysis. In neorealism, the force exercised by the international system on states is constraint; the system is passive or at best reactive. The system prevents states from pursuing certain policies that they may want to pursue, but the identification and definition of preferred policies come from states. In this case, the system-level actors were proactive; identification and definition of the policy options were supplied by an international-level actor, UNESCO."

El relat històric que pren com a referència l'àrea euromediterrània ha adquirit més presència i cohesió en l'àmbit institucional i de les organitzacions de la societat civil que en les esferes acadèmiques. En el capítol 3 n'analitzarem les possibles causes amb deteniment, però podem apuntar de manera preliminar que el propi èxit de l'entramat institucional en articular aquest relat ha pogut tenir un efecte inhibidor en l'àmbit acadèmic, considerant que l'apropiació institucional del concepte de l'àrea euromediterrània entesa com a un tot li restava caràcter genuí com a objecte d'estudi històric.

Les exhortacions a explorar històricament unes suposades arrels comunes mediterrànies esdevenen sovint sospitoses de voler recrear una certa mitologia mediterrània. Hom pot detectar el cansament d'una tradició utilitzada *ad nauseam*, però al mateix temps no és fàcil sostreure-se'n. Això s'observa en tota una assagística -agnòstica, des d'aquest punt de vista- que ha proliferat situant-se a mig camí entre el treball històric i la literatura, com a manera al mateix temps de dessacralitzar la Mediterrània i de ressaltar la creació literària com a l'instrument més idoni d'apropar-se al seu coneixement. "Comme pour les Grecs anciens, mon identité est adossée à une mythologie, que je sais fausse et que néanmoins je vénère comme si elle était porteuse de vérité." Així s'expressa Amin Maalouf per referir-se a la seva identificació, més que amb cap altra cosa, amb les tribulacions de la seva família estesa arreu del món. En l'al·lusió als descreguts grecs antics, Maalouf (2004, 10) afirma i obvia al mateix temps les seves arrels mediterrànies, convertint-les en "globals". La única veritat sobre els seus orígens i la seva identitat, serà poètica, a la manera de Hayden White. Maalouf, amb *Les croisades vues par les arabes* (1983) vol omplir un buit (historiogràfic?) justament a partir del *roman vrai*. "Ce livre part d'une idée simple: raconter l'histoire des croisades telles

qu'elles ont été vues, vécues dans 'l'autre camp', c'est à dire du côté arabe. (...) Plus qu'un nouveau livre d'histoire, en effet, nous avons voulu écrire, à partir d'un point de vue jusqu'ici négligé, 'le roman vrai' des croisades, de ces deux siècles mouvementés qui ont façonné l'Occident et le monde arabe, et qui déterminent aujourd'hui encore leur rapports" (Pàg. 5).

Aquest gènere, que esdevé emblemàtic d'una "retrobada" identitat mediterrània que demana una observació més atenta als elements essencials de la natura per detectar-hi la plasmació de la història, no pot evitar en ocasions caure en un simplisme antic: "Los emporios helénicos eran a la vez centros comerciales y diplomáticos. Por las vías romanas se extendían el imperio y la civilización. Del suelo asiático vinieron los profetas y las religiones. Europa se gestó en el Mediterráneo." (MATVEJEVI , 1991, 20).

En aquest estat de coses, la principal via de comunicació entre el discurs institucional i la producció historiogràfica acadèmica és la singularització de grans temes en l'agenda política -d'abast global, però d'indubtable arrel mediterrània- per part del primer, que tindran un efecte catalitzador o ordenador en la segona. Ens referim a qüestions com ara la immigració, la degradació mediambiental o el *xoc de civilitzacions*. No cal dir que en bona mesura el discurs institucional ha definit els seus principals temes sota influències intel·lectuals de naturalesa diversa, entre elles especialment els estudis històrics: ens trobem, doncs, a l'interior de la dinàmica triangular que també implica la opinió pública i els actors socials, i que hem definit al final del capítol 1.

La societat civil juga aquí un paper central en el manteniment de la comunicació entre dues esferes -la institucional i la acadèmica- que mantenen les seves distàncies pel que fa a l'articulació del relat històric.

La celebració de diversos fòrums civils euromediterranis, a vegades en paral·lel a les cimeres institucionals, han estat elements de primer ordre en la socialització del discurs euromediterrani, en totes les seves vessants, així com també ho ha estat la multiplicació de xarxes d'organismes no governamentals, amb una presència gens menyspreable d'intel·lectuals i historiadors. El 2012, l'experiència d'Euroclio en posar en relació professionals i continguts de l'educació secundària a Europa s'estén a la Mediterrània amb el llançament del programa *Mediterranean Dialogues*.⁵³

Tornant a la qüestió dels grans temes de l'agenda política que aconsegueixen determinar o condicionar les preocupacions historiogràfiques: un dels principals problemes per al sorgiment d'una perspectiva netament mediterrània en els estudis històrics és la dificultat que totes les societats implicades ho siguin en peu d'igualtat, tal com succeeix en la resta d'àrees de l'activitat multilateral euromediterrània. Per una banda, l'existència de qüestions irresoltes en relació a Europa creen obstacles a un possible sentiment de comunitat entre Europa i la Mediterrània. La insistència en negar que Turquia forma part d'Europa és una d'elles. Per altra banda, a Europa li resulta difícil assumir una reciprocitat que li faria perdre definitivament la posició de domini. Una i altra cosa marquen no només les percepcions actuals, sinó també les dels darrers tres segles, com ja denunciava Voltaire, no sense ambivalència. A *Pot-pourri*, llegim: "J'eus l'honneur d'assister (...) à l'installation d'un patriarche grec par le sultan Achmet III, dont Dieu veuille avoir l'âme. (...) Il y eut ensuite une procession de chrétiens dans la rue Cléobule; deux janissaires marchèrent à la tête de la procession. (...) /J'avoue qu'à

⁵³ El lloc web de *Mediterranean Dialogues* és:

<http://www.euroclio.eu/new/index.php/work/mediterranean-dialogues>

Euroclio és una organització no-governamental basada a L'Haia, finançada principalment per la Comissió Europea i vinculada a la UNESCO i al Consell d'Europa.

mon retour à Marseille je fus fort étonné de ne point y trouver de mosquée." Gairebé a continuació: "Je contais ces choses, il y a quelques jours à monsieur de Boucacous, Languedocien très chaud et Huguenot très zélé. 'Cavalisque! me dit-il, on nous traite donc en France comme les Turcs; on leur refuse des mosquées, et on ne nous accorde point des temples! -Pour des mosquées, lui dis-je, les Turcs ne nous en ont encore point demandé, et j'ose me flatter qu'ils en obtiendront quand ils voudront, parce qu'ils sont nos bons alliés; mais je doute fort qu'on rétablisse vos temples, malgré toute la politesse dont nous nous piquons: la raison en est que vous êtes un peu nos ennemis. -Vos ennemis! s'écria Monsieur de Boucacous, nous qui sommes les plus ardents serviteurs du roi! -Vous êtes fort ardents, lui répliquai-je, et si ardents que vous avez fait neuf guerres civiles, sans compter les massacres de Cévennes.- Mais, dit-il, si nous avons fait des guerres civiles, c'est que vous nous cuisez en place publique; on se lasse à la longue d'être brûlé, il n'y a patience de saint qui puisse y tenir: qu'on nous laisse en repos, et je vous jure que nous serons de sujets très fidèles." (1960, 412).

Que aquestes qüestions continuen essent avui importants cavalls de batalla, ens ho il·lustra el següent passatge de Sylvie Goulard, antiga responsable del Moviment Europeu a França i diputada al Parlament Europeu (2005, 169-170): "Nos societats són malades. Le choc de l'islam radical, qui fait souffrir bien des musulmans modérés, met la cohésion de nos societats à rude épreuve. L'Union européenne, qui a accueilli tant de nouveaux membres sans se réformer ni savoir où elle va, meurt à petit feu. Elle meurt à cause de jeux de pouvoir à courte vue qui sapent la coopération et la confiance. (...) Elle meurt d'être grise et rêche, complaisante envers les forts, indifférente au sort des faibles. Comme jadis la République de Venise, elle est menacée par une mondialisation qui, économiquement la marginalise. Sa pusillanimité l'aveugle et

précipite son déclin. L'Europe a besoin de réussir l'union que les principautés italiennes, pour leur malheur, ont jadis tardé à réaliser. Parce que nos États, pris isolément, ne font plus le poids. /La première édition de cet ouvrage, en octobre 2004, mettait en garde sur les conséquences négatives d'une décision favorable à l'adhésion turque. Les conséquences les plus graves étaient à redouter à la fois à long terme, pour l'attachement des Français au projet européen et, de manière plus immédiate, lors de la consultation référendaire. Les faits ont confirmé ces craintes". La referència inicial a l'"islam radical" queda momentàniament oblidada quan l'autora ens introdueix el paral·lelisme històric entre la República de Venècia de l'època moderna i l'Europa d'avui en relació a la incapacitat de cohesionar-se per fer front a uns desafiaments no explícits. Quan s'introdueix la idea de l'adhesió de Turquia a la Unió Europea, aquesta esdevé el principal dels desafiaments que poden abocar al declivi. Subreptíciament, el vincle amb l'"islam radical" queda establert.

2.5. Conclusió

El multilateralisme regional genera el seu propi relat històric. Aquest es basa en la convergència del relat històric de les parts, però el producte no es redueix només a això, ja que el marc multilateral desenvolupa igualment la dinàmiques discursives pròpies, destinades a garantir la continuïtat de l'estructura. Aquest relat s'ofereix, a més, com a una clau interpretativa del món en el seu conjunt, de la globalització.

Diversos exemples ens mostren com el desplaçament del poder global dóna carta de naturalesa a noves províncies historiogràfiques. La consolidació d'aquest interès no és únicament una qüestió dels *subaltern studies* o de reparar els greuges de l'eurocentrisme. La història atlàntica no

se n'amaga, del vincle pràctic amb l'hegemonia nord-americana al món: està en condicions, així, de presentar els seus objectes d'estudi com a prefiguracions de la globalització actual o com a claus de volta del relat al servei d'una nova classe global, al que s'associa també progressivament el continent asiàtic. L'eclosió de la història asiàtica o pacífica du implícit un desplaçament, sinó del poder, com a mínim del *nodus* central de les interaccions globals.

El cas mediterrani mostra, potser com cap altre, la permeabilització de referències històriques comunes en la societat, però en canvi és àmpliament absent de les grans noves categories de la història global, o la *World History*. Això és un reflex del caràcter subordinat de l'arquitectura euromediterrània a d'altres prioritats. En el relat global, esdeveniments externs a la pròpia mediterrània han fet que, pel que fa a la globalització, la Mediterrània hagi escenificat els problemes -les "identitats que maten", de Maalouf (1998)- més que no pas les solucions.

3. L'ANALOGIA HISTÒRICA EN LA INTERFÍCIE ENTRE LA POLÍTICA DOMÈSTICA I LA POLÍTICA INTERNACIONAL: DISCURS MEDITERRANI I INTERÈS NACIONAL A FRANÇA, ESPANYA I ITÀLIA

Comparar fets històrics o encara més habitualment, presentar els dilemes del present a la llum de les lliçons del passat, no és res de nou. La pràctica ha adquirit, però, un caràcter força sistemàtic en els mitjans acadèmics dels nostres dies amb la necessitat de reconstruir cosmovisions per a la postguerra freda. En l'espai públic, de manera similar, les analogies històriques s'ofereixen com a unitats de significat altament visuals que permeten condensar i fer accessible a la opinió pública una gran quantitat d'informació.

El discurs polític ha utilitzat la analogia històrica com a un element de primer ordre en la legitimació de la creació i desenvolupament d'un espai multilateral euromediterrani. Es tracta d'un discurs que s'inspira àmpliament en una tradició lligada als interessos nacionals de tres antigues potències colonials -França, i Espanya i Itàlia- però que els transcendeix fins a identificar noves àrees d'interès col·lectiu.

L'ús d'analogies històriques té un paper fonamental en la socialització d'aquests nous suposats interessos col·lectius i en fer-los compatibles amb uns interessos nacionals que no han desaparegut, sinó que perviuen sota una formulació diferent, amb uns contorns menys visibles. L'articulació entre ambdós, amb cultures polítiques diferenciades com a teló de fons,

permet parlar de trets comuns i trets distintius en el discurs mediterrani de cada un dels tres països estudiats.

3.1. La interfície entre la política interna i la política internacional

Les aproximacions constructivistes que hem descrit propugnen en el pla epistemològic un fenomen que la globalització fa cada vegada més evident en el pla material: la difuminació de la frontera entre els estats i el sistema internacional. Parlar de *continuum* entre política domèstica i política internacional prengué més força que mai a partir de 1989 quan, amb la fi de la confrontació bipolar, la política de poder (*power politics*) semblava relaxar-se i afavorir nous tipus d'actors internacionals. Bona part d'ells -regions, poders locals, corporacions, organitzacions i fins i tot individus- apropren a l'esfera internacional dinàmiques que fins aquell moment havien estat circumscrites a l'àmbit intern.

Un cop acabada la guerra freda, tot feia pensar que el món que s'obria pas seria multipolar, i això renovà l'entusiasme pel multilateralisme com a espai on tots aquests nous actors poden interactuar amb plena legitimitat (RUGGIE, 1992). Amb la creixent globalització, aquest multilateralisme no podia ser sinó sensible als elements perforadors de la sobirania estatal i oferir-se no només com a un marc de relació horitzontal on els estats cooperaven en la resolució de problemes comuns, sinó també com a un marc de relació vertical, en que els nivells de decisió intraestatal i supraestatal s'integraven també en el que passà a anomenar-se *global governance*.

Una munió d'altres aspectes portaren de manera creixent a observar els fenòmens polítics, ja fossin interns als estats o internacionals, a través d'un prisma únic: es multiplicaven les dinàmiques transnacionals, es reforçava el control parlamentari de la política exterior en molts ordenaments constitucionals, i es començava a parlar, fins i tot, d'una opinió pública internacional (FRASER, 2007).⁵⁴ Tot i això -o potser a causa d'això- aquesta situació convivía amb un rearmament de la dicotomia entre política interna i política internacional: dues formes de justificació de les decisions polítiques -una per les accions a l'interior i una per a les accions de l'exterior- continuaven vigents.⁵⁵ Els estats es reservaven així un important marge de maniobra, un fet que representants de la teoria de les relacions internacionals no deixaren d'aprofitar per reafirmar la independència de la pròpia disciplina, subratllant-ne les especificitats. En el compromís entre neorealisme i neoliberalisme, el primer acceptava els beneficis de la cooperació multilateral i el segon s'avenia a reconèixer que, malgrat l'erosió de la sobirania estatal, els estats es mantenien al centre del sistema internacional. Aquest eclecticisme teòric fou convenientment absorbit pel discurs polític imperant: Ana Palacio pogué fer al mateix temps professió de fe de la interdependència i evocar la ètica de la convicció i la ètica de la responsabilitat weberianes, principis al quals

⁵⁴ A banda de la dimensió global, sobre el sorgiment d'una opinió pública europea, vegeu RISSE I GRABOWSKY, 2008.

⁵⁵ Aliboni i Greco (1996) estudiaren les forces partidàries d'una renacionalització de la política exterior d'Itàlia després del final de la guerra freda, que no s'havien arribat a imposar en el moment de la publicació i que estaven sobretot vinculades al centre-dreta. Això ens il·lustra el fet que l'auge del multilateralisme convisqué amb un ressorgiment de les tendències re-nacionalitzadores, especialment en països amb polítiques exteriors condicionades estructuralment pel resultat de la Segona Guerra Mundial (vegeu també el debat sobre la *normalització* de la política exterior alemanya: KUNDNANI, 2012).

Blair o Bush donaven la seva pròpia relectura en el moment d'envahir Iraq.⁵⁶

Aquest fet ens il·lustra com els contorns de les disciplines acadèmiques i els del concepte d'estat-nació mantenen una dependència simbiòtica. El naixement i la segmentació de la ciència moderna transcorregueren en paral·lel al naixement i desenvolupament de l'estat-nació; les fronteres entre disciplines avui també ho confien pràcticament tot a la supervivència de l'estat-nació. Per això, al contrari, no és estrany que els estudis que mostren la contingència de l'estat-nació en la història de les societats humanes ho facin des d'una multitud d'angles, cosa que no permet enquadrar-los en una única disciplina.

Aquestes descripcions i anàlisis suposen certament una ruptura, però al mateix temps tenen necessitat d'antecedents històrics que donin als retrats tota la seva força gràfica: així, prolifera l'ús de l'analogia històrica com a manera de fer front a la manca d'un nou paradigma complet, de no entendre encara el temps en el que vivim, ni el que ens espera de manera immediata. *L'horror vacui* que seguí a la "fi de la història" ha estat paradoxalment omplert amb una multitud d'analogies de base històrica, primer per part d'acadèmics i *maîtres à penser*, després també per part de representants polítics.

Les analogies històriques informen, doncs, bona part de les cosmovisions de la postguerra freda. La deriva supranacional de la *politeia* europea ha estat vista com la prova d'un punt de retorn a una situació premoderna: Europa "recupera" el seu aspecte d'imperi on es solapen sobirania i

⁵⁶ Vegeu la ressenya de Dick Pountain (2007) sobre el llibre de David Runciman *The Politics of Good Intentions: History, Fear and Hypocrisy in the New World Order*. 008

jurisdiccions -el Sacre Imperi Romanogermànic n'és el prototip principal-. Les fronteres vers l'exterior són flexibles i poroses, facilitant al mateix temps una "contaminació" de valors vers l'exterior (*europèització*) i una neutralització dels desafiaments exteriors per mitjà de l'absorció d'elements que eviten l'estancament i faciliten la regeneració. La idea ha estat sobretot desenvolupada per Jan Zielonka⁵⁷ i és en part deutora de la idea de governança multinivell definida per Gary Marks i Liesbet Hooge.⁵⁸ La força visual de la proposta ha fet que fins i tot el president de

⁵⁷ Jan Zielonka resulta convincent en algunes parts del seu llibre *Europe as empire. The Nature of the Enlarged European Union* (2006), com ara en la descripció de la superposició de sobirania i les fronteres poroses que caracteritzen i caracteritzen les èpoques anterior i posterior del sistema de Westfàlia, però ho és menys en tractar de desenvolupar posteriorment aspectes concrets de la seva visió, com en el text "Europe as a global actor: empire by example?" (2008): "This article will analyse the EU's efforts to spread its norms and extend its power in various parts of the world. 1) It will argue that this effort is truly imperial in the sense that the EU tries to impose domestic constraints on other actors through various forms of economic and political domination, or even formal annexations. 2) The effort has proved most successful in the EU's immediate neighbourhood, where it has enormous political and economic leverage and where there is a strong and ever growing convergence of norms and values. However, in the global arena, where actors do not share European norms and the EU has limited power, the results are quite limited. Consequently, it is not only Europe's ethical agenda that is in limbo; some basic social preferences across the EU also seem unsustainable. Can Europe maintain, let alone enhance, its environmental, labour or food safety norms without forcing global competitors to embrace them?" (Pàg. 471). Creiem que la diferència entre el que pot ser un tipus d'influència "imperial" i altres tipus d'influència queda desdibuixada en aquest intent de caracterització.

⁵⁸ Gary Marks i Liesbet Hooge han elaborat progressivament la idea de *multilevel governance*, des que el primer va proposar l'expressió pels volts de l'època del Tractat de Maastricht, amb la publicació "Structural Policy and Multilevel Governance in the EC" (1993). Els dos autors han refinat la seva proposta davant les crítiques. Vegeu, per exemple, HOOGHE I MARKS (2003): a la pàgina 3 examinen les nocions assimilables a la *multilevel governance* en diverses disciplines, com ara estudis europeus, relacions internacionals i polítiques públiques, entre d'altres. L'edifici conceptual que han bastit té punts de connexió amb la visió de Zielonka: "Multilevel governance describes authority relations that are unstable, contested, territorially heterogeneous, and non-hierarchical, rather than stable, consensual, territorially uniform, and hierarchical" (HOOGHE I MARKS, 1996, 91). El propi Gary Marks s'ha aventurat recentment en

la Comissió Jose Manuel Durao Barroso es referís a la Unió Europea com a un imperi, en ser preguntat per periodistes sobre com veia el futur del continent.⁵⁹

L'obra de Zielonka, al marge de la validesa històrica de les comparacions que proposa, ens interpel·la sobre dos aspectes. Per un costat, més que no pas fer versemblant un retorn al passat, descriu una mutació fonamental de l'ordre europeu. En altres paraules, estudiant els temps previs a l'estat-nació dintre dels esquemes de l'estat-nació es fa difícil saber si la transformació actual ens apropa poc o molt al que existia anteriorment,⁶⁰

el món de la història, situant la seva anàlisi en un context diacrònic ampli: "Europe and Its Empires: From Rome to the European Union" (2012).

⁵⁹ Les declaracions en qüestió es troben disponibles en vídeo: BARROSO, 2007.

⁶⁰ Saber el que hi ha al defora de l'estat-nació ens apareix com un exercici viciat d'origen. Fins i tot Quentin Skinner, una de les grans autoritats en història del pensament polític modern, ha admès en una revisitació col·lectiva del seu *Foundations of Modern Political Thought*, que alguns dels seus crítics podrien tenir raó quan assenyalen que "my emphasis on national sovereignty ignores the fact that many republican writers of the early-modern period explicitly rejected the sovereign state in favour of defending rival models of localised and federated power" (SKINNER, 2006, 246). Això mostra per una banda que l'ideari en el que se sustenta l'estat modern té uns orígens menys robusts del que se suposa habitualment, i per l'altra, que fins i tot part de la histografia que ha optat per mètodes menys convencionals -com és l'atenció pel llenguatge en el cas de Skinner- no ha pogut evitar no perpetuar aquest equívoc. Un segon element cabdal és que la imaginació històrica de l'estat-nació es desenvolupa a partir d'una cesura amb la imaginació històrica precedent. Benedict Anderson posa de manifest el contrast entre el sentit de novetat absoluta i de trencament de la història dels "primers" revolucionaris (manca de referències històriques a la Declaració d'independència nord-americana, any zero a la revolució francesa) amb la necessitat experimentada per una segona generació de moviments nacionalistes (1815-1850) d'interpretar el nacionalisme "genealògicament", ja que no podien connectar amb aquell esperit de ruptura inicial. Anderson, citant Hayden White, fa notar el fet que "els cinc grans noms" fundacionals de la historiografia contemporània (Ranke, Michelet, Tocqueville, Marx i Burckhardt) van néixer just abans o a l'inici d'aquell període. Destaca el fet sense precedents que Michelet escrigués història de part dels morts, amb la voluntat expressa de donar sentit a l'esforç i a les aspiracions dels que, a vegades inconscientment, se sacrificaren per la nació a partir del seu despertar el 1789 (ANDERSON, 1991, 192-199). De manera similar, per a Christophe Charle la "modernitat" neix a la llum dels debats intel·lectuals sobre l'abast de la idea de ruptura que s'atorga a la

però en canvi veiem amb claredat que l'estat-nació ja no és el que ha estat en els darrers tres-cents anys i això ens fa ben patent la seva contingència. El relat històric que les nostres societats han absorbit ha apuntat en una direcció diametralment oposada: l'experiència de l'estatalitat tendeix a ocupar el conjunt de la imaginació històrica, de manera que les èpoques prèvies són considerades com a mers antecedents, bo i que del tot necessaris per conèixer les essències que fructificaran en la nació sobirana. Això ha imprimit en les societats un sentit elàstic i desigual del pas del temps: així, la batalla de Kosovo Polje (1389), àmpliament percebuda pels serbis com un fet que frustrà el seu accés a l'estatalitat moderna, és "més recent" que els valors fundacionals dels Estats Units a

revolució francesa, així com sobre la universalitat o no del fenomen. La metàfora de la *revolució* s'imposà, i els canvis accelerats en les ciències, les arts, etc., foren qualificats de revolucions en els camps respectius. Fou a partir de 1830, un cop liquidada la Restauració i el seu fer com si la Revolució no hagués existit, que la modernitat hauria tingut el seu veritable inici (CHARLE, 2011, 19). L'equilibri entre la modernitat i la necessitat de recuperació històrica s'assolí en el discurs burgès de la segona meitat del segle XIX: en l'obra de Fustel de Coulanges, per exemple, la comparació entre la ciutat antiga i la ciutat moderna és a la vegada una denúncia dels que creuen en l'artificialitat del vincle social (el contracte rousseauinià) i un rebuig dels mimetismes, establerts en excès per alguns sectors revolucionaris, entre el món antic i el món modern, donant per descomptada una familiaritat que no existeix. Això, Fustel de Coulanges ho presenta com exemple dels usos i abusos de la història (HARTOG, 2001, 33-53). El tercer element important és la creença en l'excepcionalitat de la història europea, sobre la base que és al continent europeu on ha sorgit l'estat-nació i no en qualsevol altre indret del món. A diferència dels dos elements precedents, que adquireixen en el discurs una forma *perfecta* i un resultat *absolut* (col·lectivament, no podem avui definir els atributs que tindria un sistema alternatiu al nostre; de manera ordinària, podem representar-nos el món sense la guerra dels Trenta Anys, però no ho podem fer sense la Revolució Francesa), aquest tercer element no ha aconseguit resoldre una important contradicció interna, a la que ja hem fet referència. Tot i que el domini europeu del món es basà àmpliament en la creença en la superioritat de l'individu i de l'experiència històrica europeus, l'abast de l'empresa colonial i les necessitats de legitimació interna féu impossible que aquesta superioritat s'expressés únicament en uns termes materials que separessin permanent entre l'element europeu i l'element no europeu. Es presentà aleshores l'experiència històrica europea sempre com a excepcional en el seu origen i desenvolupament, però a l'abast dels altres pobles per poder ser imitada en el seu desenvolupament futur. En paral·lel, s'ampliaren els límits de la ètica europea, per fer-la extensiva a l'"altre".

bord del *Mayflower* (1620). En segon lloc, les analogies no són un fenomen nou, però tal com ens fa patent l'obra de Zielonka, podem dir que mentre que en el passat pretenien més aviat il·lustrar casos pràctics de com podien ser abordades certes decisions polítiques,⁶¹ en els darrers anys han pretès suplir l'absència de paradigmes sencers.

La tesi de Zielonka pot ser vista, de fet, com a una manifestació més o menys amable dintre d'una successió de neomedievalismes (MINC, 1995; HOLSINGER; 2007; KHANNA, 2009), aquesta vegada no pas assenyalant la divisió, la barbàrie i el caos, sinó el valor de la flexibilitat i la porositat del sistema "imperial". De manera similar, les relacions transatlàntiques han

⁶¹ Korkprobst (2007, 30) posa en relleu fins a quin punt les grans obres clàssiques de la teoria de les relacions internacionals es recolzen en l'analogia, citant en especial Hans Morgenthau, per l'obra de referència *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (1956), en relació al manteniment de l'equilibri europeu, o Kissinger per *A World Restored* (1964). Tot i que aquest llibre, concebut com a tesi doctoral, examina en detall l'equilibri europeu després del Congrés de Viena el 1815, no és difícil llegir-hi un paral·lelisme amb la visió que el seu autor té del món de la guerra freda. Kissinger fa de l'analogia històrica directa la característica dominant de molts dels seus textos posteriors: a "Reflections on Containment" (1994), assaig adaptat del seu llibre *Diplomacy*, descriu el perill soviètic de després de la Segona Guerra Mundial en funció d'una pauta històrica secular, representada per George Brennan; a "Preemption and the end of Westphalia" (2002) decreta la fi de Westfàlia gairebé immediatament després de l'11-S (Pàg. 31): "For on Sept. 11, the world entered a new period in which private, non-state organizations have proved capable of threatening national and international security by stealth attacks. The controversy about preemption is a symptom of the impact of this transformation. At bottom it is a debate between the traditional notion of sovereignty of the nation-State as set forth in the Treaty of Westphalia in 1648 and the adaptation required by both modern technology and the nature of the terrorist threat". Kissinger troba la justificació dels atacs preventius aduint que no es poden aplicar les normes de "Westfàlia" a qui ha decidit situar-se al marge de "Westfàlia" (Pàg. 34): "Unlike the Westphalian period, when the movement of armies foreshadowed threat, modern technology in the service of terror gives no warning, and its perpetrators vanish with the act of commission. Hence countries that harbor terrorist headquarters or terrorist training centers cannot take refuge behind traditional notions of sovereignty. If there is a serious prospect of a terrorist threat from the soil of a sovereign country, some preemptive action-including military action is inherent in the definition of the challenge."

estat sovint presentades com a una actualització del tàndem civilitzador que haurien format Grècia i Roma, els valors de les quals serien els catalitzadors del progrés humà, de la mateixa manera que la simbiosi entre els Europa i Estats Units caracteritza avui tant l'estabilitat del sistema mundial com les seves crisis (TODD, 2004). En ocasions es ressalta la fortalesa de la segona front a la debilitat de la primera, cosa que obté el seu correlat mitològic amb l'"Americans are from Mars and Europeans are from Venus" de Robert Kagan; KAGAN, 2004, 3). En d'altres, es destaca que malgrat la dependència, Europa -la nova Grècia- continua exercint un lideratge moral de profundes arrels culturals, d'un manera que ens recorda a Horaci: *Graecia capta ferum victorem cepit et artis intulit agresti Latio* (*Epistulae*, 2, 1, 156-157: "Grècia, conquerida, conquerí el seu ferotge vencedor i introduí les arts al feréstec Laci"). Encara d'altres vegades, tot plegat deriva en la caricatura d'Europa com a parc temàtic dels Estats Units i ben aviat de la Xina.⁶² Com hem vist, les fonts d'inspiració del neorealisme i el neoconservadorisme nord-americà, en la seva predilecció per l'analogia històrica, han abundant especialment en la referència al

⁶² Un estudi sobre la imatge d'Europa als Estats Units realitzat a partir de *focus groups* assenyala: "(...H)istory plays a central role in Americans' image of Europe as a vacation destination. When probed further on the subject, the focus group participants reiterated the importance of history and historical attractions in motivating them to visit Europe. (...) It is noteworthy that several focus group respondents professed to be more familiar with historical Europe than with contemporary Europe." Algunes de les respostes dels participants foren: "I think you can see things that go back thousands of years more readily than you can [in the US]. There is really a feeling about where we all come from"; "Europe is all about the things we don't have here -history, ruins, the Colosseum."; "If it was all new I wouldn't go. I love history. To actually see buildings that were built 2,000 years ago, that's amazing. That's Europe" (MENLO CONSULTING GROUP, INC., 2004). La mateixa apropiació simbòlica d'Europa sembla estar-se produint a la Xina, a una escala del tot inusitada: vegeu la informació publicada al Diari de Girona (2012) amb el títol significatiu "La rèplica de Cadaqués a la Xina està a punt d'acabar la primera fase". Per altra banda, el flux d'obres d'art europees cap a Xina ha esdevingut massiu, segons una informació de títol igualment revelador: "China's art-market boom threatens Europe" (MARKET WATCH/THE WALL STREET JOURNAL, 2011).

passat clàssic com a període les ensenyances del qual regeixen sense discussió tot el que ve després.⁶³

Creiem que la proliferació de l'analogia històrica té almenys dos causes més: en primer lloc, el seu estatus privilegiat té a veure amb la seva concentració en la interfície entre la política domèstica i la política internacional -fins fa poc una zona "grisa"- en raó dels factors de legitimitació que s'hi concentren. Per què, l'analogia històrica? De fet, aquesta té un recorregut més aviat limitat en la política interna quan aquesta busca referir-se a ella mateixa: deixant de banda additaments ocasionals, a causa dels *checks and balances* i de l'escrutini dels mitjans de comunicació de massa sobre l'acció governamental, és difícil convèncer la opinió pública de qualsevol estat que la situació del present no és només igual a ella mateixa. Avui, l'atractiu i la força explicativa de l'analogia sembla estar reservada per a les percepcions socials del món exterior, ja que el hiatus temporal -amb totes les distàncies cognitives que comporta- és precisament el que ajuda a salvar el hiatus territorial. En altres paraules, el coneixement somer del fet històric que serveix de referència resulta escaient per referir-nos a qüestions que tampoc no coneixem prou bé perquè no són enterament "les nostres": es troben

⁶³ Robert Kaplan no creu, de fet, que el món antic hagi mai arribat a la seva fi: a *Warrior Politics. Why Leadership Demands a Pagan Ethos* (2002), fa petits resums de cada capítol, buscant sens dubte un efecte a l'antiga. El primer capítol, "There is No 'Modern World'", és introduït pel següent epígraf: "As future crises arrive in steep waves, our leaders will realize that the world is not 'modern' or 'postmodern' but only a continuation of the ancient -a world that, despite its technologies, the best Chinese, Greek, and Roman philosophers would have understood, and known how to navigate" (Pàg. VII). Al mateix temps, Kaplan es declara ben conscient que escriu des de fora de l'àmbit acadèmic, però defensa que això li dóna una comprensió privilegiada dels fenòmens que estudia: "I cannot hope to match the erudition of those who have spent a lifetime studying the great books. A layman encountering the classics could be compared to a traveler during his first days in a strange country: there are things he will misinterpret, but he will also spot things that longtime residents have ceased to notice." (KAPLAN, 2002, XX).

compartides amb els veïns, o amb algun altre grup extern.⁶⁴ Per altra banda, el protagonisme creixent de l'element cultural i d'identitat en les relacions internacionals demana el tipus de legitimació i de "color" romàntic que pot aportar l'analogia.

El rol profund de l'analogia, creiem, és el de soldar les opinions públiques estatals i subestats a un ordre internacional especialitzat, constituït pel que s'ha anomenat institucions internacionals i comunitats epistèmiques. Les institucions internacionals, com ara la sobirania, són sobretot un producte de les elits governamentals i diplomàtiques, però veuen avui eixamplada la base necessària per a la seva legitimació, a causa de l'auge de les dinàmiques transnacionals. El que Karl Deutsch va definir per a les comunitats de seguretat els anys 50 (i que ha estat desenvolupat i ampliat per Emanuel Adler per a l'àrea mediterrània)⁶⁵ té ramificacions actualment

⁶⁴ De fet, la opinió pública dels ens subestatsals pot comportar-se de manera similar, quan la natura del problema és la mateixa: és el cas de Catalunya o d'altres ens regionals amb capacitat legislativa i identitat pròpia. Resulten aptes per a la comparació els nexes que s'estableixen entre la Corona d'Aragó i l'euroregió Pirineus-Mediterrània en el moment post-westfalià. En el seu càrrec de president de la Generalitat de Catalunya, Pasqual Maragall (2005) afirmà: "Formem part d'una Euroregió, la de l'antiga Corona d'Aragó, que va arribar a la seva plenitud amb un Rei nascut a Montpeller, format a Monzón; Compte (*sic*) i Rei a Barcelona i conqueridor a Mallorca i València."

⁶⁵ Adler (1997, 250) reelabora la idea de Deutsch sobre les *pluralistic security communities* des d'una perspectiva netament constructivista: "(..)Such communities are socially constructed 'cognitive regions' or 'community-regions' whose people imagine that with respect to their own security and economic well-being, borders run, more or less where shared understandings and common identities end". A la pàgina 277: "The theory may also be of help in explaining why and how states establish shared political purposes or interests only after their elites and, more generally, their people articulate a common identity within cognitively and spatially defined regional communities. En un altre article d'Adler, en col·laboració amb Beverly Crawford (2004), llegim: "Colonial domination and exploitation have bred deep-seeded resentment and created cultures of victimization in North Africa and the Middle East. The economic 'backwardness' of the Arab states around the Mediterranean have been perpetuated and deepened by colonialism and European domination. (...) These two historical legacies have a pernicious effect on the Barcelona process. The agenda of Barcelona is liberal, the practices are meant to be liberal, but the

en una cultura política global que emergeix, així com en les cultures polítiques regionals, que emergeixen també al seu torn.

És precisament la funció de l'analogia històrica en la formació d'aquestes comunitats el que volem estudiar, en relació a Europa i la Mediterrània. Parlar de mites o fins i tot d'ideologia mediterrània sovint adquireix una connotació negativa, en ocasions de manera apriorística.⁶⁶ Sigui com vulgui, la *necessitat* de relat de les comunitats aparta l'atenció de la qüestió de la veracitat o de la manipulació, per centrar-se en la funció que aquest relat desenvolupa i els canvis que experimenta a través de la crítica, experta o lleiga.

3.2. El discurs mediterrani

Existeix un discurs mediterrani que és part d'un complex discursiu global sobre el que reposen solidaritats, jerarquies i especialitzacions. Es tracta d'un discurs polièdric i en bona mesura subsidiari dels relats de màxima força ordenadora en el sistema internacional. Si haguéssim de retirar una a una les capes de poder, podríem dir que en el nivell superior, el de l'hegemonia nord-americana, la presència d'aquest discurs és summament

legacies and heavy-handed behavior in the region distort and discredit the liberal agenda, an agenda already battered by the rise of illiberal right-wing nationalism in Europe."

⁶⁶ Per una mirada al fenomen del mite més enllà d'allò despectiu, superficial i va, podem referir-nos a la síntesi que Claudio Magris (1996, 16) fa del mite habsbúrgic a Europa Central: "(...N)on tutti gli scrittori si sono limitati a una superficiale 'laudatio' del buon tempo antico austriaco: l'ironia di un Musil ha anzi sfrondato senza pietà la patina aulica e rispettabile che copriva, come una pia polvere, il tramonto dell'era franco-giuseppina. Ma anche l'analisi più feroce di Musil e l'umorismo disincantato di Doderer sono rimasti in certo senso all'interno di un determinato modo di vedere, e prigionieri, anche se critici e dispettosi, di quella favolosa e struggente trasfigurazione del mondo danubiano, di quella suggestiva alienazione ch'era stata per più di un secolo l'effettivo strumento di potere e il più valido sostegno spirituale dell'impero absburgico."

tangencial: ni la posició oficial ni el món acadèmic reconeixen cap unitat fonamental a la Mediterrània, si no és com a medi aquós per on es desplaça la Sexta Flota. A partir de 1994 el *Mediterranean Dialogue* de l'OTAN va establir llaços amb set països de les ribes meridional i oriental, però l'adjectiu "mediterrani" no va més enllà d'aquest ús efímer. Els únics elements comuns percebuts és refereixen a un suposat estil de vida mediterrani, que és a vegades una prolongació de la visió del que és Europa; en àmbits acadèmics, subsisteixen només alguns conceptes panmediterranis manlevats de l'antropologia britànica, la qual durant varies dècades es va esforçar en identificar elements d'unitat a la conca del mar, com ja hem assenyalat.

A partir de 2001, l'orientalisme renaixent als Estats Units coincidint amb les guerres d'Iraq i Afganistan segregaren definitivament el nord i el sud mediterranis. En aquest context, "mediterrani" significa la gestió europea, amb criteris de veïnatge i *soft power*, d'una àrea del món que els Estats Units també integra en la seva estructura de poder però des d'unes bases diferents, les de l'estabilitat global i el *hard power*. Aquesta dissimetria en el llenguatge és possible a partir del debat sobre el *burden-sharing* (el compartir responsabilitats i...costos) que ja s'inicià a finals dels anys vuitanta (RINGSMOSE, 2010). L'acceptació no sense reticències, als anys noranta, d'un paper independent dels europeus en la seguretat, a través de la UE i la UEO, havia arribat després d'una política ambigua que combinava pragmatisme econòmic (l'essència mateixa del *burden-sharing*) amb la "voluntad de mantener el liderazgo politico en la seguridad europea" (BARBÉ, 1995, 158).

És en aquest context que cal situar l'espai euromediterrani: sorgí després de la guerra freda, quan els europeus foren convidats a destinar els propis recursos a assegurar l'estabilitat de les immediacions i l'acció exterior

europèa obtingué una major autonomia d'acord amb la nova natura de l'hegemonia nord-americana. El discurs que servia de base bevia d'un nombre molt important d'element preexistents, però no es resumia en la mera juxtaposició de les visions preexistents de les parts implicades. Tres països -França, Espanya i Itàlia- es troben entre els iniciadors de l'arquitectura del nou partenariat ofert al sud i també, degut a les seves marcades tradicions, aporten un bagatge determinant en el conjunt.

Altres socis dintre d'aquest partenariat han mantingut una relació força diferent respecte de la idea de Mediterrània. Moulakis (2005) fa un repàs de diferents països arabomusulmans per demostrar que en aquelles societats no hi ha un arrelament de cap "ideologia" mediterrània (Pàg. 15). La seva conclusió és, per tant, que "la Mediterrània serà euromediterrània o no serà" (Pàg. 37). No resulta clar si això ha portar a desfer els desequilibris històrics aprofundint en el reconeixement de la interdependència, o bé si la conseqüència principal és un "lideratge" moral d'Europa. La resposta, segons Moulakis, podria dependre de quin dels dos grans grups d'ideologies s'imposi, les del *mare nostrum*, "prevalent in the Latin arc -Spain, France, and Italy- that view the Mediterranean as a whole unified conceptually, functionally, and in terms of historical evocation as part of our world" o bé els "mediterranismes humanistes", els quals, adoptant una postura crítica front als anteriors, "celebrate the complementary variety of a Mediterranean cosmos under the same southern light".

En el cas de la "ideologia mediterrània" dels tres estats de l'arc llatí, "they cover a continuum of emphasis that goes from a sense of imperial entitlement to systemic functional integration". És tracta d'una frase clau, al nostre entendre, per adonar-se del caràcter evolutiu i l'adaptabilitat dels objectius d'aquestes "ideologies" sense variar massa les bases

simbòliques, una reflexió que podem fer extensible als seus orígens. El temps d'elaboració de la simbologia i dels mites que aquestes "ideologies" enclouen pot ser sorprenentment dilatat, connectant antiguitat i edat contemporània amb una intensa "dinàmica centrípeta estatal" a inicis de l'edat moderna com a nexa: Carbó García ha estudiat a fons el cas concret del rol del *yugo y las flechas* en la legitimació del poder.⁶⁷ Imaginaris sencers estan sotmesos a importants transmutacions de significat, constituint una de les claus del sorgiment del que alguns anomenen "ideologia mediterrània": Claudio Fogu ens mostra com la Mediterrània, vista a Itàlia fins al s. XIX com a una font d'*arretratezza*, esdevingué una aliada inesperada del modernisme i del futurisme, proporcionant al feixisme un discurs cohesionat entorns als temes de la modernitat i el caràcter autòcton.⁶⁸

⁶⁷ Carbó García (2010) presenta, com a resultats d'un projecte en curs, la genealogia del "yugo y las flechas", des de la confusió entre getes i gots en l'antiguitat tardana a la utilització contemporània del símbol. Descriu el procés de fons en els següents termes (Pàg. 318): "(...E)n la Península Ibérica, durante el siglo XV y en el reinado de los Reyes Católicos, este proceso de homogenización de genealogías nacionales busca por un lado la legitimación del poder, por otro, la justificación de la preeminencia social, y también el prestigio deseado por un grupo determinado. La elaboración de genealogías imaginarias desde la Tardoantigüedad se basa en la apropiación de factores históricos aún más antiguos y con el paso de los siglos da lugar a una verdadera producción historiográfica específica dedicada a la reelaboración de los linajes genealógicos que hunden sus raíces en la Antigüedad. Asimismo, la genealogía preeminente (o triunfante) será transmitida parcialmente por medio de la simbología presente en la heráldica, que será utilizada como forma de propaganda de esa genealogía y que ayudará a su popularización, y siendo incluso recuperada en el siglo XX bajo el prisma de la conciencia nacional impuesta por el régimen franquista, de modo que dicha genealogía mítica llega hasta el presente desde sus orígenes en la Antigüedad."

⁶⁸ FOGU, 2008, 25: "Whether identified with a modern sense of the 'classic' intended as an art of 'intimacy cum narrative depth' (...) or with the 'solar-ness' of Italian-rationalist architecture, Mediterranean-ness became the most effective line of defense in the Italian-modernist town. It allowed Italian modernists under Fascism to unify around a common discursive strategy in order to simultaneously distinguish themselves from their Northern European rivals, and to fence off the increasingly worrisome accusations of esterofilia (love of everything foreign)

En la seva projecció cap al futur, les "ideologies mediterrànies" del darrer terç del s. XX assagen una nova mutació fonamental: el passatge de les relacions de domini a les de cooperació i, fins i tot, d'integració. El principi es troba contingut en la noció de "potència civil", aplicada sovint a l'acció exterior de l'Europa unida (TELÒ, 2004),⁶⁹ però també al rol i a les relacions de les antigues potències europees dintre del nou context supranacional (RUSCONI, 2003). El discurs mediterrani de les dues darreres dècades, promocionat i elaborat sobretot pels tres països estudiats, persegueix dotar Europa d'un relat com a potència civil a la zona, i al mateix temps definir un nou rol benigne per a les antigues potències dominants a la zona.

Tal com hem assenyalat, però, no es tracta d'un discurs plenament autònom, sinó que apareix solcat de nombroses contradiccions internes i referències externes, aquestes darreres amb un pes específic important en el discurs global dominant. Pel que fa al que aquí anomenem "contradiccions internes", Thierry Fabre traça una línia que va de Pirenne a Huntington en que es desgranen diversos paradigmes de la discòrdia (en oposició a les utopies de l'harmonia, que tampoc estan exemptes de problemes conceptuals, des dels sant-simonians a Camus). A vegades aquests no es presenten sota el signe d'un xoc frontal, sinó d'una tolerància condescendent i diferenciadora: Fabre fa (2007, 354) referència a tot un reviu d'una visió d'un mar "dues ribes" des de finals dels 90 i principis

levied against them by the ever more vocal proponents of an official fascist style responding to the idea of romanità (ancient Roman-ness)."

⁶⁹ Per altres, en canvi, la noció d'Europa "potència civil" seria un mite elaborat a partir de les frustracions d'Europa en l'intent d'unificar-se com a potència militar tradicional: Philipps (2009) vincula el seu origen al fracàs de la Comunitat Europea de Defensa (CED) el 1954; creiem, en qualsevol cas, que l'autor segueix un camí equivocat proposant una anàlisi contrafactual en que es contempen les conseqüències d'un hipotètic èxit de la iniciativa de la CED.

del s. XXI, que reverteix en el món de la política amb un discurs de Villepin conegut justament sota aquest lema.⁷⁰ La pervivència d'aquest paradigma, de manera més o menys soterrada, és el principal obstacle per la consolidació d'un relat comunitari efectiu entre Europa i la Mediterrània.

El que hem anomenat "referències externes" és observable a partir de l'estudi que Olivier Roy fa de les "metàfores mediterrànies". Roy conclou que el secret per una relació adequada d'Europa amb la Mediterrània és que aquella s'inspiri en la natura imperfecta del seu propi procés d'integració: "The process of the European construction runs against the paradigm of the nation state and is more in tune with contemporary forms of mobility. Often mocked and despised, the evolutive and elusive European Union, where flexibility and bureaucracy make strange but already mature bed-fellows, could perfectly deal with our Mediterranean complexity. Instead of aping the nation-state or dreaming of past empires, Europe could look positively at its own incompleteness, as a better tool to manage fluxes, de-territorialization and globalization." (ROY, 2009, 9). El fet que Europa no s'hagi instal·lat clarament en aquesta via ens diu fins a quin punt la cohesió de l'àrea ha estat sacrificada a la construcció d'un "enemic" contra el qual s'articula l'equilibri global.

A partir de la postguerra freda, els discursos mediterranis de França, Espanya i Itàlia comparteixen el propòsit explícit de desenvolupar una comunitat euromediterrània. Malgrat la presència de nombrosos elements de contrast entre les tres tradicions, la seva combinació en un discurs mediterrani transversal ha esdevingut l'element dominant dintre del discurs europeu a l'ús. Aquest discurs mediterrani transversal, fruit d'una

llarga interacció històrica, ha cristal·litzat definitivament en l'àmbit multilateral, en resultar apte per acompanyar objectius geopolítics actuals.

Cal que fem referència, encara que sigui de molt manera resumida, al paper de França, Itàlia i Espanya com a actors mediterranis al llarg temps. En primer lloc, examinarem el context internacional que ha fet possible, al llarg de més de dos segles, aquest procés de convergència del relat mediterrani actual. En segon lloc, veurem de quina manera la idea de Mediterrània és present en la cultura política de cada un dels estats, prestant especial atenció a les distintes percepcions de la realitat històrica mediterrània que han anat sedimentant en les respectives societats i que han condicionat l'exterior dels seus governs.⁷¹ En tercer lloc, identificarem les variants nacionals del discurs mediterrani, amb l'objectiu de demostrar, al llarg d'aquest treball que la seva continuïtat dintre del relat multilateral actual és possible pel fet que no qüestionen el tot. Per últim, identificarem els grans temes que al nostre entendre conformen el discurs mediterrani transversal a aquests tres països i que en bona mesura s'internacionalitzà més enllà de les seves fronteres.

Pel propòsit del nostre treball, no ens podem limitar a conèixer les activitats diplomàtiques dels tres estats en l'àmbit euromediterrani, sinó que ens haurem de remuntar als orígens de la "identitat mediterrània" esgrimida en la polítiques exteriors respectives. Això ens haurà de permetre identificar una sèrie de *leitmotivs* mediterranis que a la vegada apropen i singularitzen els tipus de discurs emprats per aquestes. Les

⁷¹ Michael Herzfeld, en el seu article "The Horns of the Mediterranean Dilemma" (1984), introduí el terme *Mediterraneism*, referint-se a l'apropiació de la Mediterrània "as a British anthropologists creature in the 60s' to play nostalgic games while displacing anxieties due to the loss of empire" (FOGU, 2010, 4). L'origen del terme pot ser encertat, però en els desenvolupaments posteriors, el significat acaba essent massa restrictiu en l'ús que li dona Fogu.

relacions bilaterals i les influències recíproques entre els tres actors internacionals en l'àmbit mediterrani també seran un aspecte a tenir en compte en el nostre treball.⁷²

3.3. La idea de Mediterrània en el context internacional

A escala europea, durant el s. XIX el *grand tour* primer i la dinàmica de les exposicions internacionals després oferiren una visió sintètica de la Mediterrània. Això queda reflectit en alguns moviments artístics internacionals que es nodriren dels encàrrecs de la burgesia i les institucions (neohistoricisme, preraphaelisme, orientalisme). Es tracta de llenguatges estètics que, de manera expressa o inadvertida, evolucionen en consonància amb els objectius imperials de França i Gran Bretanya a l'àrea.

Amb el s. XX, la tasca de científics i intel·lectuals en establir línies de demarcació "nacionals" prengué força. En aquest sentit, destacà la labor dels arqueòlegs en determinar la preeminència d'uns grups humans sobre un altres en un indret concret en el passat com a manera d'establir drets polítics en el present. Després de la Primera Guerra Mundial, els sectors conservadors optaren per l'autoritarisme arreu d'Europa i perderen la por a incorporar elements de discurs revolucionari si aquests s'oposaven efectivament al creixement de l'esquerra. Un cop realitzat aquest canvi, sobretot a Espanya i a Itàlia, la solidaritat catòlica pogué convertir-se en un dels pilars del mediterranisme, cosa que, unida a l'evocació d'un imperi romà cristià, facilità la correspondència entre el mediterrani geogràfic i el mediterrani polític imaginat. El discurs mediterrani deixà de tenir

⁷² Vegeu, per exemple: SERRA, 1990.

únicament expressions fragmentàries referides a preocupacions territorials concretes per convertir el caràcter mediterrani en una manera d'estar al món i d'atribuir-se una sèrie de drets inherents a aquesta posició.

La Mediterrània fou també un espai de construcció intel·lectual on es produí una circulació de models, no sempre fàcil, entre el nazisme i els feixismes europeus meridionals, tant l'italià com l'espanyol: la superioritat de la raça ària defensada per Berlin sovint costava de casar amb el suposat perfil etnogràfic dels seus aliats al sud, però en canvi els valors de l'equilibri, la salut i l'esport que s'atribuïen a una mediterrània "solar" resultaven harmònics amb l'estètica imposada per Hitler.

L'endemà de la Segona Guerra Mundial, la imatge gràfica jugà un rol important: per una banda, el de descobrir el *locus amoenus* que s'ofereix al turista; per l'altra, el de presentar la Mediterrània com al receptacle de les essències d'Occident. Aquest darrer aspecte esdevingué especialment important després que Grècia oscil·lés entre el bloc soviètic i el bloc occidental, a causa de la indefinició dels acords entre els aliats en aquest punt i de la guerra civil subsegüent en aquest país, però també amb la possibilitat permanent d'una victòria electoral dels comunistes a Itàlia. Existia, per tant, la percepció d'un perill d'expansió de la influència soviètica a la Mediterrània, tant en termes territorials com intel·lectuals: Moscou, com a *tercera Roma*, estaria en condicions de presentar una Mediterrània alternativa: ortodoxa, de tradició bizantina i postcolonial.

El *boom* econòmic de la postguerra no deixarà de tenir la seves lectures mediterrànies. Itàlia i Espanya tendiren a subratllar en el seu discurs la creativitat, el saber i la recerca com a "virtuts" que tindrien el seu origen a la Mediterrània i que garantien en el present l'èxit dels països de l'àrea. S'accentuà així la visió de la Mediterrània com a "gresol" de pobles, cosa que explicaria la suma d'habilitats. La iconografia del turisme comportà

una certa "objectivació" de la Mediterrània en els elements essencials que fan atractiu el seu paisatge (sol, platja, geologia) i de la seves formes de vida (la gastronomia i el "saber viure" mediterrani).

A finals d'aquest període, la crisi del petroli mostrà els límits del creixement i introduí tendències renacionalitzadores en l'economia. La Conferència sobre Seguretat i Cooperació a Europa, celebrada a Hèlsinki el 1975 marcà el punt àlgid del període de distensió en la guerra freda i obrí perspectives de diàleg polític i sobre drets humans a Europa que més tard haurien de servir d'inspiració per a una arquitectura política multilateral a la Mediterrània. Amb la segona guerra freda, s'imposà la necessitat de comptar amb una estratègia europea integral envers la Mediterrània. Acabada la guerra freda, tant Itàlia com Espanya mostraven decididament una visió mediterrània "global" front a plantejaments fragmentaris: França, com hem vist, proposà a inicis dels anys 90 un marc de cooperació només per a la Mediterrània Occidental.

3.4. Evolució de la idea de Mediterrània a França, Espanya i Itàlia

a) França⁷³

Tot i que per una banda a França trobem un imaginari mediterrani més d'hora en els altres dos casos estudiats, els interessos diplomàtics de París es juguen en palestres múltiples. Durant l'època moderna, un discurs mediterrani més o menys conscient arrelava en els debats domèstics que oposaven "antics" i "moderns" en la producció cultural (DIVERSOS

⁷³ Per un recorregut històric molt més ampli de les relacions entre França i la Mediterrània, vegeu MALKIN, 1990.

AUTORS, 2001) o bé més tard, a inici de l'època contemporània, els que miraven de decidir fins a quin punt els valors d'igualtat de la Revolució Francesa entroncaven o no amb els valors democràtics de la Grècia clàssica.⁷⁴ A partir d'aquí, l'imaginari sobre la Mediterrània es veié enriquit en cada una de les etapes polítiques successives. La campanya del jove general Bonaparte a Egipte, a banda de voler trobar la manera d'irrompre en zones estratègiques per als britànics, va adoptar l'aspecte d'una ambiciosa expedició científica: poc després, les formes idealitzades del país del Nil causaven furor en l'interiorisme i el vestuari del tombant de segle. Parlar de Mediterrània en la França contemporània és, sobretot, parlar d'Algèria, des de la invasió de 1830 que tingué com a objectiu inicial apuntalar el règim de la restauració borbònica quan ja vivia els seus darrers dies. Podem considerar que la conquesta militar no finalitzà fins al s. XX, al llarg d'etapes i conflictes de naturalesa molt diversa, un fet que mantingué viva la vinculació d'aquest escenari amb el patriotisme i les exhibicions militars. Algèria acabà essent considerada no pas colònia, si no part de la França metropolitana, amb la qual cosa la Mediterrània occidental podia aparèixer sovint com a un "mar francès". Aquest designi semblà prendre més volada quan, durant l'era de l'imperialisme, les ambicions franceses s'estengueren a Tunísia (xocant amb les aspiracions d'Itàlia i amb la presència de nombrosos pobladors d'aquest país) i a Marroc (en una cooperació no exempta de conflictes amb Espanya; vegeu SUEIRO SEOANE, 1987).

L'hegemonia a la Mediterrània a finals del s. XIX i principis del XX no era cosa que es pogués resoldre fàcilment per mitjà de les conferències

⁷⁴ Luciano Canfora (2008) ha estudiat el període per demostrar que existeix discontinuïtat entre la democràcia de la Grècia clàssica i el model que arrenca, molt lentament, de la Il·lustració. De fet, segons Canfora, la democràcia en el sentit estricte i actual de la paraula, tindria un recorregut mínim en la història del món.

internacionals que s'ocupaven d'altres zones del món. L'interès principal aquí radicava precisament en garantir l'accés i la seguretat de les vastes colònies d'explotació arreu, que apareixien en primer terme, no sempre per raons econòmiques sinó també de prestigi internacional. La cadena d'enclavaments britànics a la Mediterrània (Gibraltar, Malta, Xipre) oferia un element de contrast amb el discurs hegemònic francès.

França maldava per unir les seves possessions d'Àfrica Occidental amb l'Índic, mentre que el Regne Unit es preocupava de fer el mateix en la franja que va des d'Alexandria a Ciutat del Cap. Contingents militars de les dues potències toparen i estigueren a punt d'iniciar una guerra el 1898 a Fashoda, avui en territori sudanès. Es donà origen a una "síndrome de Fashoda" que, en alguns exponents del partit colonialista francès, passava fins i tot per voler expulsar els britànics del seu protectorat egipci, que havia guanyat valor exponencialment amb la obertura del canal de Suez (1869). Sense arribar als efectes devastadors de la pèrdua de Cuba per a Espanya o la derrota d'Àdua per a Itàlia, Fashoda féu entrar el període finisecular de manera amarga en la memòria de l'estament polític i, sobretot, en la del militar.

L'endemà de la Primera Guerra Mundial, França obtingué el control de Síria i el Líban en règim de protectorat i esdevingué àrbitre de les noves fronteres tant a Europa com Orient Mitjà. Amb la pau, s'obrí una nova realitat geopolítica fortament marcada pel principi wilsonià dels drets dels pobles i per la necessitat de prevenir esclats revolucionaris. A partir dels anys 20, els manuals escolars francesos incorporaren la idea de la vocació imperial del país com una qüestió de moral (DE COCK, 2012, 5), de manera similar a com un Jaurès que a finals del s. XIX condemnava la brutalitat de la política de les potències europees donava suport a les iniciatives colonials amb l'argument que els pobles colonitzats tenien una

capacitat d'aprenentatge tot just com la dels infants (CANDAR, 2011, 9 i 15).

Durant la Segona Guerra Mundial, el teatre de les operacions militars es desplaçà sovint al nord d'Àfrica. Els successius governs de París afronten la postguerra mirant de resistir l'ascens del discurs anticolonial de les noves potències mundials (els Estats Units⁷⁵ i la Unió Soviètica), però la derrota francobritànica a la guerra de Suez (1956) tingué l'efecte d'un despertar a la nova realitat. Sens dubte el procés de descolonització més difícil per al país fou el d'Algèria, ja que es produí al preu d'una llarga guerra, d'una intensa commoció social i del col·lapse de la Quarta República. Des del moment mateix de l'arribada de De Gaulle⁷⁶ al poder,

⁷⁵ L'antiimperialisme dels Estats Units se sosté malament, i això no només en relació al discurs antiimperialista que prevalgué l'endemà de la Segona Guerra Mundial: no fou fins el 1934 i 1937 (després, respectivament de les conferències panamericanes de Montevideo i Buenos Aires) que el Senat nord-americà ratificà legislació internacional que garantia el principi de no-intervenció en els països del continent americà, subjectes a la doctrina Monroe des de 1823. Perkins (1963) interpreta l'evolució regional dels anys 40 en clau d'ampliació de la doctrina Monroe, que hauria estat subsumida de manera natural en els principis de la Carta de Sant Francisco que creà el sistema de Nacions Unides: el seu article 52 assenyalava que la Carta no és incompatible amb mecanismes regionals per al manteniment de la pau. Per tant, Perkins assenyalava (Pàg. 364-365), només cal que el Consell de Seguretat s'inhibeixi sobre una matèria concreta a instàncies dels Estats Units per que aquest país pugui continuar desenvolupant fonamentalment la mateixa política que des d'inicis del segle XIX.

⁷⁶ Calleo (1967, 159-16), analitzant durant el pic del gaullisme les perspectives de futur d'Europa, es decantava per una solució híbrida entre les tensions existents, posant de manifest com el *nacionalisme* de De Gaulle obtenia homologació internacional: "What is needed is a modern theory of political community which combines the fundamental nationalist insight into the problem of democratic consensus and leadership with the functionalist, appreciation for the possibilities of bureaucratic planning and management on an international scale." Aquesta utilització benigna del terme *nacionalisme* en el discurs internacional dels 60 també esdevingué congruent amb la posada en valor dels nacionalismes que lluitaven per desfer-se del poder colonial europeu, si bé això es trobava a les antípodes del pensament de De Gaulle. De totes maneres, noti's com la percepció del *nacionalisme* en el discurs internacional ha fluctuat a conveniència: entre la seva versió garibaldiana exaltadament positiva i la versió gaulliana constructiva, havia estat anatema, atribuint-se-li la causa de les dues guerres mundials. Amb la

aquest s'esforçà en refer les relacions amb els països àrabs,⁷⁷ cosa que passava per devaluar les relacions amb Israel (NOUSCHI, 2009, 231).

La pèrdua de l'imperi féu redirigir els esforços cap a la integració europea, sobre la base de la reconciliació francoalemanya, però també propiciada per les polítiques europees que asseguraran el manteniment d'un règim de preferències en el comerç amb les ex-colònies, el que acabà donat lloc a l'actual partenariat EU-ACP (Àfrica, Carib i Pacífic).

Amb la caiguda del mur de Berlín, l'*establishment* polític francès no amagà un cert neguit pel desplaçament del centre de gravetat europeu cap al nord i l'est.⁷⁸ Això facilità sumar esforços amb les diplomàcies italiana i espanyola per crear un marc de relacions estable amb els països de la riba

posguerra freda, el manteniment de l'estatus quo reposa de nou en la condemna omnímoda del *nacionalisme*.

⁷⁷ KUISEL, 1993, 135-136: "Gaullist policy aimed principally at securing independence and status for France as a player in world affairs. Beyond this goal was a grand design for remodeling Europe. It was predicated on the assumptions that the bipolar world in which the two superpowers competed against each other was inherently unstable and dangerous and that a multipolar system of independent decision-making centers was more secure. An alternative international system was not only desirable but possible because Western Europe had recovered its strength and because the burgeoning Sino-Soviet conflict and the diplomatic defeat over the Cuban missiles signaled the retreat of the Soviet Union. And there were stirrings of independence in the Third World and possibly even in Eastern Europe. In his grand design the American and Soviet hegemonies over Europe were to be relaxed, though Western Europe would still need a reliable American guarantee. A European Europe, one led by France in tandem with West Germany, would play an independent role and negotiate a *détente* with the Soviet Union, leading to a loosening of the Kremlin's control over Eastern Europe. /As a prerequisite to implementing this grand design, de Gaulle would first have to rebuild French political institutions and end the war in Algeria. He would then try to reorganize NATO so as to give France full partnership with its Anglo-American allies while also building an independent nuclear defense system. Then would come the construction of a European Europe complete with economic, political, and defensive capabilities. Of course there was no plan for these changes; de Gaulle moved only as circumstances and opportunities permitted. Blocking the path to this Gaullist future lay Washington."

sud de la mediterrània i reequilibrar així els interessos geopolítics dels principals estats membres de la UE (OLMO, 1991). França durant anys havia optat per una associació estreta només amb la Mediterrània Occidental (BARBÉ, 1998), on els lligams històrics i, en bona mesura, econòmics, eren presents arreu. L'acció combinada de les tres diplomàcies finalment donà lloc a una proposta que agrupava Europa i la Mediterrània en la seva totalitat.

Al llarg d'aquest recorregut històric, identifiquem les següents constants en la percepció de la Mediterrània en la política exterior i en la societat:

- L'herència il·lustrada i el colonialisme. En la societat francesa resulta recurrent el debat sobre l'impacte -beneficiós o no- que hauria tingut el colonialisme sobre els pobles colonitzats. Es tracta d'una discussió que té molt a veure amb l'extensió mundial d'uns valors il·lustrats dels que França es considera portadora. Durant el segon mandat de Jacques Chirac a la Presidència de la República, la instrucció governamental als ensenyants d'història de presentar als alumnes els beneficis del colonialisme va causar una especial commoció.
- El "mar francès". França mantingué un domini colonial sobre molts territoris circummediterranis, i això ha marcat el vincle amb l'àrea en el seu conjunt, que és a vegades vista com a un "mar francès". Aquesta fou si més no la consideració que alguns plans donaven a la Mediterrània Occidental quan Algèria formava part integral del territori metropolità i s'havia fet retrocedir la influència espanyola al Marroc i la italiana a Tunísia.

- La laïcitat i el sistema internacional. Des del s. XVI la política mediterrània de França sembla subsidiària dels esforços per alterar el *statu quo* de la geopolítica continental: Francesc I s'alià repetidament amb l'Imperi otomà contra el Sacre Imperi, una pràctica que serà desenvolupada per successius monarques per tal d'encerclar els dominis dels Habsburg. A partir del s. XVIII sobretot, molts homes de lletres troben la distància justa per als seus temes situant-los a l'Imperi otomà, el tipus d'exotisme que resulta més a mà i que ajuda a evitar ferir susceptibilitats a casa. Pren forma així la següent paradoxa: com hem vist en la introducció, França fou la potència que acabaria fent entrar formalment la Sublim Porta al Concert d'Europa després de la guerra de Crimea (1854-1856), però al mateix temps la intel·lectualitat francesa des de la Il·lustració contribuï com qui més a difondre la imatge del "turc" com a l'altre, ja sigui com a les antípodes de l'Europa de les Llums, ja sigui recorrent al "mite del bon salvatge", en el que descobrir la *naïveté* es converteix també en eina de domini. Aquestes facetes múltiples i contradictòries tenen encara efecte avui: mentre que la immigració turca no és significativa a França en comparació amb la d'altres procedències, les elits polítiques s'han singularitzat per la seva oposició oberta contra l'adhesió de Turquia a la Unió Europea.⁷⁹ S'ha convertit en un lloc comú afirmar que la qüestió va tenir un pes decisiu en el "no" dels francesos a la Constitució Europea en el referèndum del 2005. La via turca per a externalitzar problemes domèstics continua viva.

⁷⁹ Vegeu l'alegat de Goulard (2004) contra l'eventual adhesió de Turquia a la Unió Europea, en el títol de la qual buscà la ressonància històrica: *Le Grand Turc et la République de Venise*.

b) Espanya⁸⁰

Podem situar les primeres expressions d'ideari mediterrani espanyol al voltant de la guerra d'Àfrica (1859-1860). La conflagració fou seguida amb un fervor patriòtic que acabà cristal·litzant, amb el temps, en un veritable moviment africanista y en la inclusió del Nord d'Àfrica entre les preocupacions recurrents de la política exterior (SUEIRO SEOANE, 1998A) El 1898, amb la pèrdua de les darreres possessions colonials, la mirada intel·lectual i fins a cert punt també la política es tornà decididament introspectiva (el regeneracionisme), cosa que comportà una renúncia a les aventures exteriors⁸¹ i convidà a una reflexió sobre les arrels del decandiment. A inicis del s. XX, doncs, es desenvolupà una política exterior destinada fonamentalment a mantenir la integritat territorial espanyola i en la que la presència discreta en el sistema d'aliances era posada fonamentalment al servei d'aquest objectiu (SUEIRO SEOANE, 1998, 94). En la vida cultural dels mateixos anys, el mediterranisme

⁸⁰ Per una visió de conjunt de la història de la política exterior d'Espanya i per conèixer el paper preponderant de l'agenda mediterrània, vegeu PEREIRA, 2003.

⁸¹ Les implicacions interiors i exteriors de la pèrdua definitiva de l'imperi americà es poden resseguir a través de les següents obres: BALFOUR, 1997; SMITH I DÁVILA COX (ED.), 1999; BALFOUR I PRESTON (ED.) 1999, 1-4 i 13-31. Sueiro Seoane (1998B, 94) posa de relleu que la nova mirada mediterrània d'Espanya que resultà de la pèrdua de les darreres possessions americanes tenia una ambició molt minvada: "En este contexto, para España se convirtió en un imperativo diseñar una nueva política exterior que garantizase el mantenimiento de su integridad territorial. Frente a la política aislacionista, de retraimiento exterior, de repulsa de las alianzas preconizada por Cánovas, al iniciarse el reinado de Alfonso XIII había en la clase política española el convencimiento de que España necesitaba entrar en el juego de alianzas de la política internacional. Pero en modo alguno deseaba España involucrarse en el avispero europeo, donde no se ventilaba ningún interés vital para ella. Desaparecido su imperio ultramarino, convertida en una potencia de muy segundo orden, su situación geográfica y su debilidad militar le situaban en una posición marginal respecto a las grandes cuestiones que se dirimían en el centro del continente europeo. A España le eran ajenos los problemas europeos alejados del Mediterráneo. La Europa que para España contaba era la Europa circunscrita al Mediterráneo, más aún, al área del Estrecho."

classicista guanyà terreny com a reacció un modernisme que es nodria mes aviat d'elements medievalitzants, "gòtics" o directament nord-europeus. Això fou especialment cert per al Noucentisme a Catalunya, en que l'equilibri apol·lini d'inspiració mediterrània pogué ser la base de tot un programa de regeneració cultural (Eugeni D'Ors) i política (Enric Prat de la Riba).⁸²

Espanya es mantingué neutral durant la Primera Guerra Mundial tot i que es produí un debat polític i social entre germanòfils i aliadòfils, en el que el mediterranisme i les reflexions sobre la "identitat mediterrània" hi tingueren un paper precís. Durant el primer terç del s. XX, a Espanya es produí una divisió profunda entre l'aversion popular per les polítiques colonials i l'africanisme de les elits que propugnaven un reforçament de la presència al Marroc.

La Guerra Civil espanyola fou el primer conflicte bèl·lic en el que els mitjans informaren pràcticament en temps real, gràcies a les noves tecnologies. La fotografia i el film documental jugaren un paper cabdal en

⁸² Des de mitjans del s. XIX, la burgesia catalana mantingé una relació ambivalent amb la Mediterrània: mentre que el redescobriment de la llengua i la cultura reforçaven el vincle afectiu ultrapirinenc (el cas de l'espai occità: RAFANELL, 2006), els interessos econòmics i de classe dictaven un programa colonial d'ampli abast en el que la mirada americana era important. Enric Ucelay da Cal (2003) ha estudiat àmpliament el programa imperial de la burgesia catalana. En el present estudi no ens ocupem dels imaginaris relacionats, normalment aliens a la maquinària de la política exterior estatal. No cal dir però, que la cultura política i intel·lectual catalana s'ha desenvolupat amb nombrosos punts de concomitància amb les diàmiques internacionals que estudiem, ja sigui -per citar-ne només algunes- els "vicis" de l'*orientalisme* descrits per Said (VERDAGUER, 2002, 149: "Pocs àrabs vegérem remar en ses esmotxades barques, i en canvi ne vegérem molts mig ajaguts en lo sorral de la platja, mirant arribar les ones i la gent sense fer-ne altre estat, ni sortir d'aquella extranya somnolència que domina los algun dia terribles fills del Profeta"), ja sigui l'assumpció d'un rol fixe i constant en l'acció exterior subestatal (MAS I GAVARRÓ, 2003: "...more than anything, Catalonia wishes to be the link between the Northern Mediterranean and the countries on the southern shores").

proporcionar un accés ràpid de la opinió pública als esdeveniments. Això tingué un efecte de producció iconogràfica d'abast internacional, en la que quedaren reforçades visions que lligaven la idiosincràsia mediterrània a un endarreriment que abocava a la violència, però també a un espai de valors primigenis on la defensa dels ideals i la heroïcitat encara eren possibles.⁸³

Com succeí a Itàlia durant la guerra freda, encara que en un sistema molt diferent, amb el franquisme el catolicisme reaparegué com a factor aglutinador entorn d'una certa idea de Mediterrània, una idea que ja havia explotat el Mussolini en la segona meitat del seu règim. La celebració del Congrés Eucarístic Internacional el 1952 fou un pas important en el retorn de l'estat a la vida política internacional. Amb la signatura dels convenis hispano-nord-americans de 1953, a Espanya li era possible iniciar la reinserció gradual a la comunitat internacional.

El protectorat espanyol del Marroc arribà a la seva fi el 1956, amb la independència d'aquest país. La fi del règim franquista coincidí amb l'evacuació del darrer territori colonial espanyol, el Sàhara Occidental.⁸⁴ La política exterior de la primera transició experimentà una breu fase "tercermundista" en que es considerà com a possible eix de la nova política exterior el privilegiar les relacions amb els països en desenvolupament com a manera d'obtenir un cert lideratge en l'escena

⁸³ Vegeu el poema "Mediterranean", de Muriel Rukeyser, una autora que fou testimoni de l'inici de la Guerra Civil a Barcelona, redescoberta com a portadora de "new and powerful perspectives on the culture of the United States in the twentieth century, 'the first century of world wars', as she called it" (RICH, 1994, XI).

⁸⁴ Segons Mesa (1998, 142-143), la descolonització del Sàhara Occidental "dividía a una derecha y a una izquierda frente a los acuerdos de Madrid que entregaron lo que España no podía entregar: la soberanía de un territorio que nunca le había pertenecido. España era un país administrador de un territorio, pero entregó el territorio, la soberanía y la población. El tema del Sahara occidental se congeló durante el consenso."

mundial, una opció que semblava momentàniament avalada per l'anti-atlantisme majoritari en la societat espanyola.

Per a Espanya, les opcions de política exterior foren marcades progressivament per la fita de la incorporació a les Comunitats Europees⁸⁵ i, un cop el consens es va obrir pas entre les elits polítiques, també a l'OTAN. La pertinença a ambdues organitzacions tingué un impacte transformador profund en la política exterior espanyola (BARBÉ, 1999; TORREBLANCA, 2001). La caiguda del mur de Berlin proporcionarà a Espanya els elements per articular una veritable agenda mediterrània en el si la naixent Unió Europea: la política euromediterrània i la política estructural que beneficiaria sobretot l'Europa mediterrània, s'expliquen sobretot com a contrapartides institucionals a l'ampliació vers l'Est (PIEDRAFITA, 2005).

Al llarg d'aquesta evolució, se'ns apareixen almenys tres grans constants en el discurs oficial:

- *La tradicional amistad con los países árabes.*⁸⁶ Espanya es presenta, tant durant la dictadura com en democràcia, com a un

⁸⁵ Sobre l'impacte de l'adhesió a la Unió Europea en la política exterior d'Espanya, vegeu BARBÉ, 1999 i TORREBLANCA, 2001.

⁸⁶ MESA, 1979: "Una de las imágenes heredadas del franquismo y que mayor fortuna alcanzó en los llamados medios informativos de la época fue la 'tradicional amistad' con los países árabes. La supuesta tradición ignoraba un largo período de centurias y la amistad era mucho más que selectiva. Los lazos de entendimiento se basaban en afinidades ideológicas con los regímenes más reaccionarios de Oriente Próximo, cuando no en posiciones inamistosas hacia procesos revolucionarios e independentistas (recuérdese que en más de una ocasión España fue no sólo tierra de asilo, sino también base logística de la OAS en su lucha contra la descolonización argelina). Por otra parte, las frases huecas de los discursos no lograban ocultar un hecho manifiesto: para la mayoría de los políticos franquistas y para los pretorianos africanistas el mundo árabe comenzaba y concluía en el norte de Africa, y para la opinión pública de aquel entonces la referencia al conjunto árabe era la pintoresca y exótica guardia mora

aliat natural de les països àrabs (ALGORA WEBER, 1995). Una de les constants de la política exterior franquista⁸⁷ fou l'exhibició de vincles especials amb els països àrabs, uns vincles suposadament amb una àmplia base històrica,⁸⁸ a la qual cosa s'hi sumava una hostilitat manifesta cap als jueus (REIN, 1996). El discurs polític de base històrica de la democràcia, en canvi, subratlla sovint com a exemplar la convivència de cristians, musulmans i jueus en el passat a la península (RUBIERA MATA I DE EPALZA, 2007).

- La *convivencia*. L'edat mitjana a la Península Ibèrica es presenta sovint sota forma idealitzada, en la que cristians, jueus i musulmans conviuen en harmonia. Espanya, juntament amb Turquia, promogué l'"Aliança de Civilitzacions", una iniciativa que les Nacions Unides adoptaren com a pròpia, situant l'expresident portuguès Jorge Sampaio al capdavant.

del Generalísimo. De esta época, en la que el mundo árabe tuvo un mero valor instrumental del que se sirvió la diplomacia franquista para romper el cerco exterior, data un elenco de convenios culturales en los que nunca se intentó la menor aproximación entre ambas culturas, pero que instalaron un entramado burocrático que pretendía justificar una acción inexistente."

⁸⁷ Gillespie (1995, 213-214) assenyala contraposició entre l'estratègia heredada del franquisme de realitzar gestos en diferents direccions, segons les dissensions existents al Magreb, i l'estratègia global aplicada en part pel ministre d'exteriors Fernando Morán, que preveia el manteniment de bones relacions bilaterals simultànies, el foment de la unitat magribina i la creació d'una xarxa d'interessos comuns entre Espanya i el Magreb, ja plantejada durant l'època de Suàrez.

⁸⁸ Als anys 80, Roberto Mesa (1988, 42-43) abogava per una selecció de les amistats àrabs situant-les en diferents plànols (advertint que calia defugir la visió d'un tot homogeni), però errà en el diagnòstic quan es mostrà reticent sobre la oportunitat d'establir relacions diplomàtiques amb Israel dient que aquest país cada vegada estaria més aïllat en un bloc d'estats "cuya existencia se basa en el racismo y en la discriminación, ética y políticamente, el futuro de Oriente medio está en el pueblo palestino; desde un ángulo realista es mucho más lo que España puede recibir de los árabes que de Israel."

- L'avançada de la civilització. La posició geogràfica de la Península Ibèrica, així com algunes fites destacades de la seva història han motivat el tema d'Espanya com a garant de valors immaterials en terra de frontera. Aquesta visió ha estat reforçada pel mite d'Espanya com a primer graó de l'expansió de la cultura grecoromana fora de les contrades que la van veure néixer: Sagunt demanà ajuda a Roma front al setge cartaginès el 219 aC i motiva així la primera intervenció militar que acabarà amb annexió fora de l'àmbit itàlic. Empúries, no només fou colònia focea primerenca a la mediterrània occidental, sinó que s'hauria mantingut com a una de les poques fundacions netament hel·lèniques a la Península Ibèrica, arreu de la qual els contactes amb el comerç mediterrani haurien donat lloc a situacions molt més híbrides. Empúries esdevé així porta de Grècia i Roma a Espanya...o a Catalunya, segons resulti pertinent.⁸⁹ Andalusia també ha desenvolupat un discurs semblant: Tartessos ens parla

⁸⁹ A Catalunya, la vinculació entre les excavacions arqueològiques a Empúries ("títol d'honor per a la nostra terra": SOLDEVILA, 1968, 144) i la legitimació del poder polític té una llarga trajectòria, amb la figura de Josep Puig i Cadafalch - president de la Mancomunitat i excavador del jaciment- com a un dels principals exponents. Vegeu: *Josep Puig i Cadafalch, Empúries i l'Escala: Barcelona, Empúries, Mataró 2001: catàleg de l'exposició realitzada amb motiu de l'any Josep Puig i Cadafalch*, Ajuntament de l'Escala, 2001. Durant el franquisme, el missatge va ser adaptat al nou règim polític: el 1947 Martín Almagro i Lluís Pericot creen el Curs Internacional d'Arqueologia d'Empúries. L'exhaltació ha conviscut, però, amb l'atemperament de tota una historiografia acreditada. TARADELL, 1975, 15-16: "Per primera vegada arribaren al nostre país uns homes que pertanyien a la més alta civilització d'aquella hora. Amb els contactes amb els grecs Catalunya deixà d'ésser un país marginal als grans corrents mundials, com havia estat fins aleshores, amb tots els altres països de l'Occident"; "No ens fem però massa il·lusions. (...C)onvé que no oblidem que, vist pels homes del món hel·lènic, el nostre país era dels últims racons del món. I, és clar, els historiadors, els cronistes, els literats, no se'n preocuparen gaire." VILAR, 1983, 16: "(...L)a prehistòria, o fins i tot la proto-història, més pròxima, ens revelaran això que he anomenat un passat vivent? Per a Catalunya confesso que ho dubto."; Pàg 17: "(...A)ixò no ens ha de fer subestimar 'la gúspira de Grècia' que segons Rovira i Virgili, hauria 'pres en l'ànima de Catalunya'. Però és una gúspira de poesia i erudició."

d'un esplendor misteriós, sense paral·lel, d'un desenvolupament autòcton amable i receptiu a les altes cultures d'Orient, amb les quals es relaciona de tu a tu; la Bètica és vista com el territori més pròsper i urbanitzat fora d'Itàlia mateixa, i un pont de civilització amb el nord d'Àfrica. Trajà i Adrià, els primers emperadors romans no itàlics, i els que portaren respectivament l'imperi a la seva màxima expansió territorial i a la seva eclosió cultural, foren nascuts a Hispània. Igualment se'ns recorda que el bètic Sèneca fou el màxim exponent de la moral d'aquesta alta cultura.⁹⁰ Es presenta com a següent punt àlgid important, ja iniciada la "decadència", el govern de Teodosi, també nascut a Hispània, darrer emperador de l'imperi unit, i el que convertí el cristianisme en religió oficial i única. La vindicació de l'herència clàssica es transmutarà fàcilment en defensa de la religió: l'intervencionisme aragonès a la Itàlia del primer renaixement, la Castella fidel lloada per un Carles I cansat de tantes guerres de religió, o bé l'"Espanya" que surt en defensa de la fe a Lepant en una mediterrània que altres –per les seves divisions, debilitat o perfídia- haurien deixat a mercè dels otomans. El nacionalisme conservador primer i el franquisme després va fer seva la idea de l'avançada. En Menéndez Pelayo (2012), l'Espanya receptacle de la religió es l'únic factor d'unitat, la projecció cap a l'exterior és el que assegura la cohesió interna: "España, evangelizadora de la mitad del orbe; España martillo de herejes, luz de Trento, espada de Roma, cuna de San Ignacio...; ésa es nuestra grandeza y nuestra unidad; no tenemos otra. El día en que acabe de perderse, España volverá al cantonalismo de los arévacos y de los vectores

⁹⁰ El ministre espanyol d'afers exteriors José Manuel García-Margallo esmentà el filòsof, un "espanyol universal", per reivindicar una moratòria universal de la pena de mort (ARA, 2012)

o de los reyes de taifas" (Pàg. 237). La solidaritat entorn de la fe es el que bastirà un vincle entre el feixisme espanyol i italià (ALBI, 1939: "Roma, tres veces madre nuestra por religión, por raza y por la doctrina fascista"). La defensa dels valors mirarà de fer-se encaixar amb les necessitats d'occident durant la guerra freda, ja que Franco havia estat presentat com a "Centinela de Occidente". Aquesta síndrome de l'avançada també té versions en les diplomàcies subestamentals de l'estat espanyol. Amb la democràcia, destaca a Espanya l'acció exterior de les Comunitats Autònomes: la diplomàcia catalana apareix com a pionera de l'àmbit regional a la Mediterrània: en termes d'autodefinició, Catalunya no es presenta però com a netament mediterrània, sinó "pont" entre Europa i la Mediterrània". Les entitats locals, i especialment Barcelona, també s'esforcen en conciliar modernitat i identitat mediterrània en la seva projecció exterior.

c) Itàlia⁹¹

En el cas d'Itàlia, el discurs mediterrani durant el s. XIX fou encara molt embrionari, amb limitacions inicials derivades del context polític

⁹¹ No podem estar d'acord amb Fogu quan diu que els italians són els únics que han de confrontar-se a un "legacy of appropriation": "Let us begin by noticing one key peculiarity about the position of modern Italy in regard to the Mediterranean Sea. In the decades after its national formation, and increasingly so in the first years of the 20th century, Italy sought to appropriate the ancient Roman past of the peninsula for the declared purpose of adding a sense of grandeur to its national identity, as well as to boost its claims to 'Great Nation' status. One key element of this past that needed to be reclaimed was the singular name of *Mare Nostrum*. That possessive pronoun had never been claimed by other conquerors. Islam called the Mediterranean *Ak Deniz* (white sea), and local names are still prevalent in all coastal communities. It is only modern Italians who have had the privilege (and curse?) of having to contend with a legacy of appropriation -a key identity- formation process that until very recently had remained seriously neglected by historians" (FOGU, 2010, 6).

inmediatament posterior a la unificació: "incomprensió" de la burocràcia piemontesa i llombarda envers el sud,⁹² concentració de les aspiracions de l'irredemptisme en l'àrea alpino-adriàtica, rivalitat entre Estat i Església sobre la qüestió de Roma i ostracisme dels catòlics de la vida política. Amb la presència creixent de colons a Tunísia, aquesta província de l'Imperi otomà fou considerada durant un temps com a pertanyent a l'esfera d'influència italiana, però no fou fins el 1879 que Itàlia se'n plantejà l'annexió. Topà aleshores amb la oposició de França, que hi establí un protectorat en virtut del Tractat del Bardo del 12 de maig de 1881. Aquest revés causà una gran commoció en els medis polítics italians, i motivà l'aproximació del país a Alemanya i Àustria-Hongria amb la formació de la Triple Aliança l'any següent: l'orgull ferit en els interessos mediterranis passà aleshores per davant dels contenciosos territorials mantinguts amb Àustria-Hongria, al Trentino i a Trieste.

Itàlia arribava tard al repartiment colonial i, juntament amb els factors interns que hem indicat, això dificultà la confecció d'una estratègia i uns objectius sòlids. La primera de les colònies italianes, Eritrea, no fou oficialitzada fins el 1890. El 1896, tot un exèrcit italià fou anihilat a Adwa, a mans de l'imperi etiòp (DUGGAN, 2007, 345-347): la humiliació i el fre momentani a l'expansionisme actuà com a revulsiu per a tot un programa colonial entorn a la idea de reparar l'honor perdut al camp de batalla, d'obtenir el lloc que el país es mereixia al món i, en darrera

⁹² Gilmour (2011, 238) introdueix el seu epígraf *Piedmont comes to Naples* (sobre l'unificació de 1860) de la següent manera: "Even today when you arrive in Naples by train from the north, you feel you have crossed a frontier and reached another land. As you leave the station, and find yourself in Piazza Garibaldi, the feeling is intensified by the sight of so many foreigners, young men from Africa and Latin America selling bracelets, sunglasses and fake designer bags, young women from Brazil selling themselves, standing in clusters around the market by the Porta Nolana, trying to look unobtrusive to the police, but obvious enough for potential customers to realize what they are offering".

instància, culminar la construcció nacional amb una victòria militar contundent i per mèrits propis.⁹³

El segon *Risorgimento* maldà per deixar enrere el desencant posterior a la unificació, bastint un discurs que vinculava estretament *terra irredenta* i mediterraneïtat, sobretot a partir del record de la República de Venècia i la seva expansió adriàtica (Gabriele D'Annunzio) però obrint-se també progressivament a la identificació de la romanitat com a tret comú panmediterrani, en un moment en què promoure enclavaments de poblament mar enllà figurava en l'agenda del govern, com a solució als problemes de pressió demogràfica. La qüestió romana -la disputa iniciada quan Roma esdevingué capital del nou estat italià a expenses del poder temporal del Papa -es trobava lluny de ser resolta, i això dificultava la vinculació de la religió a la ideologia mediterraneanista naixent, de la mateixa manera que també resultava un obstacle el to exaltat i transgressor de les propostes intel·lectuals més destacades en aquest sentit. Això darrer també feu complexa la relació entre alguns intel·lectuals i activistes irredemptistes i l'aparell de l'Estat.

⁹³ MACK SMITH, 1989, 121: Davant la resistència etiòp, i enmig d'una formidable oposició popular al que es veia com a una guerra injusta, el rei Umberto ja havia destituït el general en cap i governador d'Eritrea Oreste Baratieri, però havia donat ordres que no se li comunicqués durant deu dies per donar temps que un nou comandant arribés a Eritrea. Malgrat tot, Crispi després d'això envià un telegrama a Baratieri instant-lo a salvar a qualsevol preu l'honor de l'exèrcit i el prestigi de la monarquia. L'1 de març prop d'Adwa moriren probablement més italians que en totes les guerres del *Risorgimento*. Baratieri volgué excusar-se a la desesperada donant la culpa al pànic que hauria prè les tropes, de manera similar a com els comandaments ja s'havien volgut excusar el 1866 després de la guerra amb Àustria, i ho faran també el 1917 i 1947. Per altra banda, malgrat que Vittorio Emanuele tenia una aguda consciència (a vegades envoltada d'auto-sarcasme) de ser un rei constitucional (Pàg. 182), això no li impedia pensar que les poblacions colonials havien de ser governades autocràticament i que exposar els colonitzats a segons quines idees volia dir atraure's seriosos problemes. Sabia que no podia cedir Eritrea per raons de prestigi i volia obtenir Líbia, sabent plenament que ni l'una ni l'altra eren rendibles econòmicament i no deixant per això de voler-ne treure el màxim profit material (Pàg. 184-185).

Itàlia optà el 1915 per lluitar a la Primera Guerra Mundial al costat de l'Entente, després d'haver valorat llargament la opció que oferia més possibilitats de guanys territorials un cop acabat el conflicte. El mediterranisme difús que s'anava estenent en la cultura i la societat encaixava bé amb la multiplicació dels objectius colonials i la convicció creixent en la opinió pública que el país s'havia de procurar un espai geopolític propi a resguard de les grans potències, especialment després de la frustració amb els guanys territorials obtinguts amb la Primera Guerra Mundial (*vittoria mutilata*).

En el segle XX, es consolidaren principalment tres temes de llarg recorregut:

- La romanitat.⁹⁴ Itàlia és presentada sovint com el fruit més perfecte de la civilització romana, la veritable hereva de les seves

⁹⁴ També anteriorment el model de l'antiga Roma estigué present en la vida política i intel·lectual italiana: Duggan (2007, 176-177) esmenta Cattaneo entre els seus adherents, així com els neogüelfs (que advocaven per una federació italiana encapçalada pel Papa) i Mazzini (que desenvolupà la idea d'una *Tercera Roma*, una "Roma dels pobles"). El propi Garibaldi hauria vist en l'antiga Roma la justificació per a la dictadura que creia que havia d'acompanyar la causa nacional; el propi Duggan ens mostra, però, que en moltes ocasions aquest model encaixà malament amb els ideals de la unificació. Amb l'esvaïment de la Il·lustració, havia entrat en crisi una certa idea dels italians definits com a "descendents dels romans": la filiació no contribuïa a donar a la "nació italiana" uns límits geogràfics clars i feia referència a un llegat considerat massa universal (Pàg. 91). Alfieri i Cuoco foren seduïts pel model romà, però al mateix temps en veieren les limitacions, ja que ambdós deploraven l'imperialisme. En el cas de Cuoco, preferí fins i tot buscar les arrels d'Itàlia en temps anteriors a la Grècia i Roma de l'antiguitat (Pàg. 27-28). De manera similar, Gioberti preferia donar orígens bíblics a la nació italiana, tot i que al mateix temps afirmava que al llarg de la història Itàlia havia mostrat en tres ocasions la seva potència creativa, durant l'antiga Roma (política i militarment), amb el papat (espiritualment) i amb el Renaixement (culturalment) (Pàg. 156-157). Després de la unificació, la ciutat de Roma esdevingué ràpidament el símbol del fracàs primerenc de la nova nació, de la seva falta de cohesió, més visible en la nova capital que enlloc més del país: el

essències. El feixisme italià trobà inspiració en el passat imperial romà per a la representació⁹⁵ i litúrgies del poder.⁹⁶ Després dels acords del Laterà (1929), la qüestió romana queda resolta i la component religiosa fermament ancorada en el mediterranisme feixista (DUGGAN 2007, 485). L'evocació directa de l'imperi romà

primer D'Annunzio quedà horroritzat per la lletjor i la decadència de la ciutat de Roma en contrast amb la idealització de la urbs clàssica; Crispi -a qui el bagatge mazzinià hauria imprimit el gust pel model de l'antiga Roma- exhortà repetidament a crear una veritable capital, donant a la ciutat una "tercera vida" en què aquesta retrobés la glòria del passat; Carducci expressà en les seves poesies el disgust d'observar aquest present a la llum d'un passat esplendorós (Pàg. 302-304). En definitiva, tot això s'enmarca en el problema general amb que els intel·lectuals i polítics vuitcentistes es trobaren quan volgueren fer recurs al passat: "(...I)talian history (...) always seemed to be pulling in different directions and offered little *prima facie* support for the idea of an Italian nation" (Pàg. 98).

⁹⁵ ARENA, 2011, 269, sobre la Mostra d'Oltremare de Nàpols: "The intention of the Italian authorities was to raise support for its colonial activities by promoting awareness on the realities of the colonial process. This would effectively disarm preconceptions that Italy's colonies were barren lands with no natural or cultural value. However, these exhibitions were not solely intended to create popular support within Italy, as they were also aimed at the international public and particularly at other colonizing nations such as Britain and France. In this broader European context, these colonial displays can be understood as a metaphorical compensation for the complex of inferiority, which Italy, as the most recent colonizing nation, carried into the colonial enterprise, and a rhetorical expression of Italy's colonial destiny in Africa."

⁹⁶ Per a Sudjic (2005), en realitat l'arquitectura mussoliniana, com la hitleriana o la stalinista, no creà un estil i un llenguatge nous, homogenis, sinò que fou més aviat el producte de l'amalgama d'estils que prosperaven també en altres àmbits, aquí amb una obsessió particular per la mida dels elements. La connexió amb les principals corrents internacionals es posa de manifest per exemple, pels contactes de Le Corbusier (Pàg.105) amb esferes autoritàries, feixistes o feixistitzants, o l'estira-i-arronsa entre Mies van der Rohe i Hitler per mirar de situar l'estil del primer al servei de la glorificació del Tercer Reich (Pàg. 26-30).

actuà com a catalitzador en la fase àlgida⁹⁷ de l'expansionisme mussolinià (BALDOLI, 2009, 256-258).⁹⁸

- La mediació. Itàlia es troba al centre de la Mediterrània i li correspon per tant jugar un paper de medidora en la zona. Després de la guerra, en l'ideari de la democràcia cristiana italiana la Mediterrània apareixia com a un baluard de fe en un món dividit, encara que fos de manera tàcita en moments en que l'atenció la política exterior es concentrava a Europa, com durant l'etapa del govern De Gasperi⁹⁹ i la creació de les Comunitats Europees. En l'estratègia de Washington durant la guerra freda, la Mediterrània continuà essent clau: amb motiu del centenari de la unificació d'Itàlia, J.F. Kennedy subratllà que en aquest país i a la Mediterrània tenen origen totes les coses per les quals en aquells moment lluitava Occident (KENNEDY, 1961). Amb el segrest i assassinat d'Aldo Moro el 1978 retornà el discurs de la guerra freda en la societat italiana i el govern defensà la necessitat d'un posicionament geopolític més ferm en la pugna contra el bloc soviètic. Per a Itàlia, la fi dels règims autoritaris mediterranis (a Portugal, Espanya i a Grècia) fou la ocasió per promoure un major interès de les Comunitats Europees cap a la regió. A nivell de la societat, però, foren altres països que prendran la iniciativa dels

⁹⁷ Bosworth (2006, 286) veu una total discrepància entre les paraules i els fets de Mussolini abans de 1935, en el sentit que les amenaces a nivell internacional rarament s'haurien traduït en violència. L'excepció fou la cruenta colonització de Líbia, però això Bosworth ho entén com a una continuació de l'herència de l'Itàlia liberal en el context general de l'imperialisme europeu, la violència feta efectiva per la indiferència de les altres cancelleries.

⁹⁸ Sobre la presència de l'imperi romà en l'estètica feixista, vegeu: VISSER, 1992; també: NOTARO, 2000. Sobre l'expansió territorial que s'intentava justificar: RODOGNO, 2006.

⁹⁹ Les eleccions de 1948 es visqueren com una lluita entre dues idees de civilització, catòlics contra comunistes (BALDOLI, 2009, 268-269).

primers contactes amb els col·lectius de les noves democràcies (Alemanya envers Espanya, per exemple).

- El dualisme del *Mezzogiorno*.¹⁰⁰ Especialment al sud,¹⁰¹ definit com el problema econòmic més important durant l'etapa de recuperació econòmica de la postguerra (CLARK, 1995, 357-360), però també a Itàlia en el seu conjunt, a vegades la identitat mediterrània s'entén en oposició a la europea, i no pas com un complement. Es tracta d'un debat que s'inscriu en la dificultat d'encaix entre nord i sud, i que té també arrels en el debat historiogràfic que intenta aclarir si durant l'edat mitjana i moderna, existiren dos submóns itàlics (un sud més o menys unitari i un nord fragmentat) o bé un de sol, que es caracteritzaria per una estreta interrelació entre tots els territoris. Això es podria traduir en una doble aproximació a la relació entre Europa i la Mediterrània, o dit d'una altra manera, mostraria un nord que es relaciona amb la Mediterrània a través de la política europea i un

¹⁰⁰ Alguns autors creuen que el subdesenvolupament del sud d'Itàlia s'hauria intensificat per l'acció de les elits al poder i en conexió amb la pertinença a les Comunitats Europees (CARELLO, 1989); des d'un altre angle, Richard Dunphy (2004, 59-60) exposa que el PCI durant els anys 70, contràriament als comunistes francesos, veia la creació d'una política mediterrània com a una solució als problemes del *Mezzogiorno*, i no creia que aquests poguessin ser arreglats per la democràcia cristiana al poder ni a partir del diàleg amb el nord ric, sinó admetent més països mediterranis en el si de les CEE.

¹⁰¹ Chabod (1976, 215-218) situa las diferències nord-sud al cor mateix del naixement de la política exterior italiana, en un ambient protagonitzat per la qüestió romana i l'estranyesa dels romans respecte al nou estat just després de l'anexió. L'autor destaca el contrast entre el nord industrial i un sud vist com a més ociós, i parla d'un accés massiu dels meridionals a l'administració (caracteritzada com a sector improductiu) substituint els piemontesos. Això s'hauria traduït immediatament en preocupacions "mediterrànies" que el Piemont havia ignorat, com ara l'intent (fallit) d'adquirir Tunísia on, per altra banda, la gran majoria de colons que s'hi havien instal·lat eren meridionals. No és casualitat, ens diu, que el fundador de la política colonial italiana (Mancini) fos napolità i que el que va encarnar sobretot les aspiracions mediterrànies fos Crispi, sicilià.

sud que s'atribueix un vincle directe amb la Mediterrània, a vegades exclusiu i en oposició a "Europa". Tal vegada a Fogu li és possible condensar la dicotomia en una sola definició (2010, 13-14): "Italian discourse on the Mediterranean occupies vis-à-vis European discourse an intermediary asymmetrical position between European and non-European Mediterranean discourse, for it is signified as culturally 'Mediterranean' (i.e. non-European) by a global market of signs, and yet it addresses itself directly and emphatically to "Europe". "¹⁰²

3.5. Conclusió: El discurs mediterrani transversal

A partir dels esbossos històrics anteriors, identifiquem quatre grans temes comuns a totes tres tradicions i que convergeixen en el discurs transversal mediterrani que ens proposem explorar al llarg de la recerca.

a) El bressol de la civilització. La idea de més llarg recorregut sobre la Mediterrània és la de la localització de la cultura clàssica, tot i que la identificació entre ambdues fins a fer-les sinònims serà relativament tardana i relacionada justament amb els esforços dels tres Estats estudiats per posicionar-se en la cursa imperialista. Interessa veure, però, que la patrimonialització de la cultura clàssica és un precedent important: durant l'edat mitjana el record de la Roma imperial -i la pervivència efectiva d'un bon nombre de les seves estructures socials- fou fonamental en la

¹⁰² Posar l'accent en Europa ha estat interpretat com a un símptoma dels països amb falta de cohesió interna: Sassoon, en conversa amb Hobsbawm, es mostra d'acord amb aquest darrer en que els països més entusiastes amb Europa han estat els que tenien problemes amb la pròpia identitat. Sassoon, referint-se a Itàlia, cita Ugo la Malfa: "dobbiamo aggrapparci alle Alpi, se non sprofondiamo in Africa" (HOBSBAWN I SASSOON, 2009, 72-73).

legitimació de la idea d'una monarquia universal cristiana, als quals se subordinarien, de major o menor grat, els regnes medievals; durant el Renaixement, el redescobriment de l'herència grecoromana fou posada al servei d'una nova visió de l'home, que començà a capgirar les relacions socials i de poder; el desenvolupament intel·lectual de l'època moderna girarà en part entorn de l'anomenada querella entre antics i moderns. En el segle XIX, la solidaritat internacional envers la independència de Grècia (Shelley: "We are all Greeks. Our laws, our literature, our religion, our arts have their root in Greece")¹⁰³ i el *grand tour* contribuïren a introduir l'"experiència mediterrània" de manera més directa en les societats del nord d'Europa. Durant el segle XX, l'imperialisme primer -la Mediterrània com a geografia de les aspiracions colonials- i el postcolonialisme després -la Mediterrània com lloc d'encontre i reconciliació- feren extensiu el caràcter de bressol de la civilització a tota la Mediterrània, incorporant a la noció la component arabomusulmana com a enriquiment i prova del caràcter inclusiu que la Il·lustració hauria fet germinar en el nucli inicial grecoromà. Com veurem al llarg del nostre treball, especialment a partir d'inicis del s. XXI, s'ha recuperat en ocasions l'èmfasi en la Mediterrània com a bressol d'occident -posant en valor, per tant únicament el llegat grecoromà-, una perspectiva que vol rearmar conceptualment "Occident" front a un món que es veu com a irremeiablement hostil.

b) La cruïlla de cultures. Els programes imperials, quan no podien recolzar-se sobre la idea de recuperar la puresa d'una identitat ancestral comuna, poden bascular cap a la idea de l'espai mediterrani com a un espai per a l'encontre. La transmissió secular del saber entre les cultures

¹⁰³ Prefaci a *Hellas: A Lyrical Drama*, 1821. La continuació de la citació ens remet a la visió de tàndem entre Grècia i Roma que hem exposat més amunt: "But for Greece -Rome, the instructor, the conqueror, or the metropolis of our ancestors, would have spread no illumination with her arms, and we might still have been savages and idolaters (...)."

mediterrànies és presentat en ocasions com l'evidència de la complicitat de totes elles en el liderar el progrés humà: la grandesa dels clàssics no ens hauria pervingut sinó hagués estat pel zel dels homes de lletres musulmans. A voltes, aquesta visió aparentment integral i inclusiva està vestida de condescendència: enaltir l'intercanvi -com succeeix amb el "diàleg"-, pot voler dir segregar conceptualment allò que a ull nu se'ns podria aparèixer sense diferència (la trama fina de petites comunitats mediterrànies), desunir per reunir. Villepin, per exemple, volent presentar la mediterrània sota llum favorable, s'afegeix a la construcció de "dues ribes" que de fet neguen al mar la seva unitat.

c) El mar obert. Allà on no arriba l'imaginari imperial, pot arribar-hi la simbologia del comerç.¹⁰⁴ Els plans imperialistes poden esgrimir la vitalitat d'antigues ciutats-estats mercaderes (Gènova, Venècia, Pisa...) com a contactes precoços entre els seus successors, els estats-nació que ara les engloben, i els territoris desitjats, o recordar senzillament un antic domini del mar, que dóna drets morals en el present. Amb el declivi dels poders colonials, la comparació encara trobà més encaix, ja sigui en relació a una emprenedoria en la qual es pot emmirallar la recuperació econòmica de la postguerra, ja sigui per donar cobertura a vincles econòmics neocolonials, substituint l'antic domini polític pel domini econòmic.

d) El xoc de civilitzacions. Seguint la lògica dels dos temes anteriors, quan la civilització es veu amenaçada, "l'element mediterrani" sap

¹⁰⁴ Sergio Vilar (1968, 51) assenyala que, per a Jaume Vicens i Vives a *Notícia de Catalunya*, l'expansió comercial catalana a l'edat mitjana donà prova de les virtuts del "ángulo mariner de la mentalidad imperial" i ell mateix conclou: "El imperio no era, por así decir 'imperialista', sino que servía los intereses de todos sus miembros."

cohesionar-se al darrera de la seva defensa. En l'actualitat, han guanyat intensitat visions d'una llarga tradició de contraposició entre Occident i Orient, o bé entre tradició i barbàrie. Alguns publicistes ressegueixen una llarga genealogia, que arrenca de Salamina, passa per Lepant i desemboca en l'atac a les torres bessones. Més enllà de l'arrelament en part de l'opinió pública, la tradició també té la seva vessant acadèmica seriosa: el paradigma de la discòrdia, al que hem fet referència. Les conseqüències no són només el pressuposar una animositat congènita entre societats, sinó també el creure que, com a conseqüència, aquestes societats formen blocs homogenis, permanentment disposats a estavellar-se els uns contra els altres. Aquesta homogeneïtat és contrària a la *connectivity* i a la permeabilitat i capacitat d'adaptació que nombrosos treballs han destacat en la Mediterrània. La navegació és vista com a perillosa i gairebé impossible en molts moments de la història, un fet al qual es pot arribar atribuir la manca de desenvolupament. La Mediterrània esdevé, en canvi, la muralla del món occidental, el camp de batalla on es protegeixen els valors occidentals.

Segona part

Anàlisi

4. INTERDEPENDÈNCIA: DE LA DECLARACIÓ DE BARCELONA (1995) AL SETEMBRE DE 2001

"El Mediterraneo ha sido durante siglos una encrucijada de civilizaciones, una arteria de intercambios y una de las zonas de desarrollo económico más alto del mundo. ¿Cabe hoy la posibilidad de promover el retorno de condiciones análogas?" - Javier Solana i Susanna Agnelli¹

"Il s'agit d'aborder de front tous les aspects de notre partenariat. Partenariat économique, pour faire de la Méditerranée une zone de prospérité partagée. Culturel, en organisant le dialogue entre nos peuples, notamment nos jeunes. Mais partenariat politique d'abord, pour construire enfin un espace de paix." - Jacques Chirac²

La Declaració de Barcelona, donada a conèixer al termini de la cimera euromediterrània que tingué lloc a la capital catalana els dies 27 i 28 de novembre de 1995, establí les bases d'un partenariat euromediterrani entre la Unió Europea i els països costaners no membres. La nova relació, que es desenvolupà per mitjà del que s'anomenarà "Procés de Barcelona", havia de basar-se en "un diàleg polític reforçat i sostingut, el desenvolupament d'una cooperació econòmica i financera i un major èmfasi en la dimensió social, cultural i humana". Quedaren així enunciades tres "cistelles" d'activitat, a les que es donà més detall en un programa de treball annex. En el nivell més general, l'objectiu era "convertir la conca mediterrània en una àrea de diàleg, intercanvi i cooperació" de manera que aquests garantissin "la pau, l'estabilitat i la prosperitat" (EEAS, 1995).³

¹ "Artículo del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana, en el Diario 'El País' titulado: 'Una estrategia hispano-italiana'. [Amb S. Agnelli. 10 de maig de 1995]. A: *ATD*, 1995. Pàg. 190-191. Pàg. 190.

² *Déclaration de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'histoire, le développement économique et social, le rayonnement et le rôle international de la ville de Marseille*. [Marsella, 12 de novembre de 1999]. Vie publique.

³ Les citacions de l'original en anglès han estat traduïdes al català per l'autor.

Els signataris manifestaren la voluntat que el nou marc multilateral es desenvolupés "d'acord amb la natura privilegiada dels vincles forjats pel veïnatge i la història". Al mateix temps, pretenien assolir els objectius indicats "respectant les característiques, valors i trets distintius propis de cada un dels participants".⁴

Els instruments principals previstos eren les cimeres ministerials regulars, el Comitè Euromediterrani per al Procés de Barcelona -composat per alts funcionaris estatals encarregats de preparar les cimeres- i un marc de Diàleg Parlamentari Euromediterrani. Les accions previstes en el programa de treball consistien en mantenir un diàleg polític regular, crear una zona de lliure canvi que fos una realitat abans de 2010, promoure les inversions en els diferents sectors econòmics i afavorir els intercanvis entre la societat civil. El 23 de juliol de 1996, el Consell de ministres de la UE aprovà els programes MEDA (CONSELL DE MINISTRES DE LA UE, 1996), l'instrument destinat a finançar la major part de les iniciatives i que serà gestionat Comissió Europea a través de la seva agència EuropAid; era també la Comissió Europea, d'acord amb el dret comunitari, la que hauria d'implementar les decisions acordades en les successives cimeres. Entre 1998 i 2005 es concloueren tractats d'associació amb set dels països socis del sud: els de Tunísia i Israel, ho foren fins i tot abans de la cimera de Barcelona; seguiren el de Marroc, el l'Autoritat Palestina (interí), Jordània i Egipte. El març de 1995 s'havia signat la unió duanera amb Turquia, que entrà en vigor en acabar l'any.

Per la intensitat i l'abast dels vincles anunciats, la declaració de Barcelona marcà un abans i un després en les relacions euromediterrànies. En el nivell més general, suposà la substitució del discurs del domini, que havia

⁴ *Ibid.*

caracteritzat el període colonial, pel de la cooperació entre Nord i Sud.⁵ Aquest es trobava emparentat per un cantó amb les bases teòriques de l'estructuralisme⁶ i amb la praxi descrita pel liberalisme en relacions internacionals, per l'altre.⁷ A nivell més pràctic, i dins de l'àmbit europeu, les visions convergents de les diplomàcies dels tres estats que estudiem són el que donà impuls al nou marc multilateral. L'esforç cristal·litzà gràcies a un context internacional -el de la postguerra freda i de la perspectiva d'ampliació de la UE vers l'est- que afavorí la aquiescència de la resta de socis comunitaris.

Que tota una nova dimensió de l'acció exterior de la Unió Europea naixés a partir d'interessos nacionals no és un fet excepcional: ben al contrari, ha

⁵ Lagrou (2009) defensa que els països europeus han transferit els seus projectes imperials al projecte europeu. El 2009 -i per tant potser sense tenir encara en compte els efectes de les crisis desencadenades el 2008- l'autor creia que, més que no pas arribar a substituir els Estats Units en l'hegemonia mundial, l'escenari resultant més probable per a Europa era el de la multiplicació d'iniciatives de cooperació regional.

⁶ Per conèixer les característiques de l'estructuralisme en la teoria de les relacions internacionals, vegeu BARBÉ, 1995B, 68-71.

⁷ A mitjans dels anys 70, Robert O. Keohane i Joseph S. Nye varen iniciar una nova era en la teoria de les relacions internacionals amb la seva noció de la interdependència complexa, com a crítica a l'escola realista (vegeu KEHOANE I NYE, 1977), convertint-se així en els màxims exponents de l'escola liberal. En anys posteriors, van mirar d'aproximar posicions amb el neorealisme (que té l'obra de Kenneth Waltz *Theory of International Politics*, publicada el 1979, com un dels principals referents). Com hem vist, en va sorgir el que s'ha anomenat, de manera més aviat crítica, la *síntesi neo-neo*. Com a resultat, els límits de la interdependència complexa i la pervivència de l'estat com a actor fonamental en les relacions internacionals són incorporats per Nye i Keohane en les seves obres més recents. No hem de veure necessàriament la teorització de la interdependència com a un qüestionar l'hegemonia nord-americana o com una invitació als Estats Units a compartir poder, sinó que és expressat també com a advertència per tal que la primera potència pugui mantenir aquest poder no preocupant-se per ser el país amb més recursos materials, sinó, atesa la complexitat que s'obre pas, de "to what extent it will be able to control the political environment and to get other nations to do what it wants" (NYE, 1990, 174-175).

estat al darrera de la majoria de processos similars.⁸ Per entendre el cas que ens ocupa, cal remuntar-se a l'interès de França per mantenir l'ascendent sobre seu espai postcolonial en el moment mateix de la signatura dels Tractats de Roma, el 1957: els textos fundacionals de les Comunitats Europees inclogueren en un protocol annex un tractament especial per a les relacions amb Marroc i Tunísia. Les negociacions que seguiren entre les Comunitats i aquests països (als quals s'afegí Algèria després de la seva independència el 1962) culminaren en acords sobre preferències comercials.

La Política Mediterrània Global, donada a conèixer el 1972 a les portes de la primera ampliació de les Comunitats, presentà un contingut més articulat i mirà d'introduir una aproximació regional que atenués les dissimetries existents entre els diferents tractats bilaterals: s'estengué la liberalització, permetent l'accés dels productes industrials dels països tercers mediterranis al mercat comunitari, es reduïren els aranzels d'alguns productes agrícoles (en nombre limitat) i s'inclogueren diversos àmbits de cooperació (KHADER, 1992; BATALLER MARTÍN I JORDÁN GALDUF, 2000, 161). Líbia no participà en la negociació i s'establí un règim especial per a Grècia, Turquia, Malta, Xipre, amb un projecte d'unió duanera i disposicions que contemplaven la possibilitat d'una futura adhesió a les Comunitats. En un marc diferent, el de Nacions Unides, el 1976 es signà la Convenció per la protecció de la mar Mediterrània contra la contaminació, coneguda com a Convenció de Barcelona, i s'adoptà un Pla d'Acció per la Mediterrània (BOU FRANCH, 1996, 202-204).

⁸ Per a Solana, la "mundialització" fa que els estats s'hagin de concentrar "cada vez más en las áreas de cooperación y expansión más naturales y en dónde cuentan con los mayores activos": "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Instituto Catalán de Estudios Mediterráneos". [18 de gener de 1995]. Pàg. 152-154. A: *ATD*, 1995. Pàg. 152.

El juny de 1990, la Comissió Europea proposà la Política Mediterrània Renovada, en que es reconeixia que la proximitat geogràfica i la intensitat de les relacions feien de la estabilitat i la prosperitat de la Mediterrània quelcom d'essencial per les pròpies Comunitats (COLLADO, 1997, 126). En un ordre de coses relacionat, el 30 d'octubre de 1991 tingué lloc la Conferència de Pau per a Orient Mitjà de Madrid: fou la darrera iniciativa sobre la pau a la regió en la que participà la Unió Soviètica, ja que poques setmanes després aquesta deixà d'existir. El 13 de setembre de 1993 s'assoliren els acords d'Oslo I, que feien augmentar les perspectives de pau a Orient Mitjà.

En aquest context de la primera meitat dels anys noranta se succeïren les propostes per a una articulació integral de les relacions entre la Unió Europea i la Mediterrània. El Procés de Barcelona és en bona part la síntesi d'aquesta successió de propostes i contrapropostes.⁹ Es treballà per trobar un punt d'entesa entre l'interès de França per reactivar les relacions amb les seves antigues colònies i la demanda d'Espanya i Itàlia de més atenció a la frontera sud de la UE, en un moment en què les prioritats -i els fons- s'orientaven a l'Est: la nova política euromediterrània emergí

⁹ Solana narra la implicació d'Espanya en l'evolució recent de les relacions euromediterrànies, esmentant l'impuls des de la UE, el diàleg entre la Unió Europea Occidental i l'OTAN amb els països mediterranis, la proposta hispano-italiana de 1990 sobre una Conferència de Seguretat i Cooperació a la Mediterrània, l'inici del marc de cooperació subregional 5+5 (paral·litzat per la crisi líbia) i el Fòrum Mediterrani (promogut per Egipte i que havia celebrat reunions ministerials a Alexandria, Sainte-Maxime i Tabarca). Fa referència també a la Política Mediterrània Renovada, "inicialmente promovida por nosotros y luego asumida por la Comisión": "Artículo del ministro de Asuntos Exteriores Javier Solana, en el diario La Vanguardia, titulado 'España ha hecho a Europa más mediterránea'". Pàg. 300-301. A: *ATD*, 1995. Pàg. 300. Sense entrar en tants detalls, a la intervenció inaugural de la conferència de Barcelona reclama reconeixement per a l'activisme del govern espanyol dient que la trobada "es tributaria de una serie de iniciativas de diálogo y cooperación surgidas a lo largo de los últimos años": "Discurso inaugural del Ministro de Asuntos exteriores, Javier Solana, en la conferencia euromediterránea de Barcelona." [27 de noviembre de 1995]. Pàg. 301-302. A: *ATD*, 1995. Pàg. 301.

com una operació de reequilibri front a la ampliació de la UE vers l'antiga òrbita d'influència soviètica (BARBÉ, 1998).¹⁰ Una de les principals qüestions a resoldre fou el marc geogràfic:¹¹ Com hem vist, França tenia preferència per un marc restringit a la Mediterrània Occidental, on el llegat colonial francès és més evident. Per altra banda, també calia determinar l'espectre que havien d'abastar les relacions: alguns projectes per a la Mediterrània s'emmirallaven en la Conferència per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (CSCE) que, havent marcat el 1975 el punt àlgid de la distensió entre els blocs de la guerra freda el 1975, a inicis de 1995 seria rebatejada com a Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (OSCE).¹²

Un cop posat en marxa el Procés de Barcelona, els discursos durant la seva primera etapa han de ser entesos en el context de l'autonomia que les tres polítiques exteriors estudiades creuen veure augmentada amb la confluència de factors que hem descrit. Els tres governs insistiren sobretot en el bagatge comú que explicaria la coincidència de visions al darrera de l'entesa assolida i la importància de les polítiques en marxa per tal de posar fi a dèficits seculars. Al mateix temps, cada un d'ells no deixà de

¹⁰ Chirac defensa un protagonisme francès en els orígens del partenariat euromediterrani: "L'Union européenne, sous l'impulsion de la France, s'est donnée les moyens financiers de cette ambition. Et ce ne fût pas sans mal, car la tentation, la dérive vers l'Est, des moyens de la communauté était grande": *Déclaration de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'histoire, le développement économique et social, le rayonnement et le rôle international de la ville de Marseille ...op.cit.*

¹¹ Solana podrà finalment presentar el procés de Barcelona com a "'bóveda unificadora' de los pilares constituidos por las relaciones de la Unión con las dos subregiones occidental y oriental del Mediterráneo": "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Instituto Catalán de Estudios Mediterráneos"...*op. cit.* Pàg. 153.

¹² Xenakis (2004, 15-16) compara el sorgiment de l'ordre CSCE amb el del Procés de Barcelona i fa referència al rol de model de la primera sobre els precursors del segon: el 1990, després del fracàs de la *Five plus five initiative*, Espanya i Itàlia proposaren a la reunió de la CSCE de Palma de Mallorca del 1990 la creació d'un fòrum específic de la CSCE dedicat a la Mediterrània.

subratllar el propi protagonisme en la concepció i els primers passos del nou marc multilateral.

Després de l'eufòria que envoltà la Declaració de Barcelona, però, l'arrencada real del procés no fou fàcil. La segona conferència ministerial euromediterrània, celebrada a Malta els dies 15 i 16 d'abril de 1997, estigué fortament condicionada pel conflicte d'Orient Mitjà, de manera que al ministre francès d'exters, Charette, li calgué recordar que "le processus de paix et le processus de Barcelone sont deux exercices différents et séparés. Nous sommes ensemble convenus à Barcelone que l'on ne mènerait pas les deux démarches. J'insiste pour que nous soyons stricts à cet effet. Toute autre politique aurait des effets désastreux."¹³ Si algunes instàncies pogueren qualificar d'èxit la tercera conferència, celebrada a Stuttgart el 1999, fou amb l'argument sectorial que qüestions tan delicades com la lluita antiterrorista i les migracions hi havien tingut cabuda.¹⁴ Tot i aquesta debilitat de les converses diplomàtiques, la maquinària institucional s'havia posat a treballar en el dia a dia de l'ampli ventall de polítiques acordades en aquell primerencontre.

¹³ *Déclarations de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, sur les travaux de la Conférence euro-méditerranéenne de Malte et sur le "blocage" du processus de paix au Proche-Orient.* [La Valleta, Malta, 15 i 16 d'abril de 1997]. Vie publique. En efecte, la idea de no pas barrejar els dos processos havia estat ben present des de l'inici. Per a Chirac, "ce processus qui s'est engagé ne devait pas être lié au processus de paix, mais devait avoir sa propre ambition, celle de refaire de la Méditerranée notre mère commune.": *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur le développement des relations franco-syriennes et la situation des Français résidant en Syrie.* [20 d'octubre de 1996]. Vie publique.

¹⁴ "Artículo del ministro de Asuntos exteriores, Abel Matutes, en la revista '2010 Mediterranean Free trade zone', Mayo 1999". Pàg. 153-154. A: *ATD*, 1999. Pàg. 153.

4.1. França i la promesa d'un món multipolar

El flamant president de la república, Jacques Chirac (17 de maig de 1995 - 16 de maig de 2007), presentà França com a principal impulsora de la conferència euromediterrània de Barcelona.¹⁵ L'any en curs, el 1995, estava marcat per les commemoracions -la fi de la Segona Guerra Mundial, la creació de l'ONU i la de la UNESCO mig segle abans- i això permeté Chirac recordar que s'havia demostrat que "la volonté politique et la défense acharnée de nos valeurs pouvaient infléchir le cours de l'histoire". Res d'això no hauria estat possible, segons el president, sense l'aportació d'un ric substrat mediterrani, ni serà possible en el futur si la Mediterrània no retrobava la seva harmonia: "(...L)a paix en Europe ne saurait se concevoir en dehors d'une Méditerranée réconciliée. Existe-t-il plus riche creuset de civilisations aussi anciennes, aussi diverses, aussi décisives, pour la formation et la culture de l'homme?"¹⁶

El dibuix és força canònic: el món ha retrobat la pau quan el seu centre (Europa) ha estat també pacificat, en haver-hi prevalgut els seus valors mediterranis fundadors; el món es troba doncs en deute amb la Mediterrània, a la que a més s'ha de pacificar si no es vol que el món

¹⁵ "J'ai obtenu, non sans mal, au Conseil européen de Cannes que l'Union définisse un cadre politique, mais surtout des programmes financiers en forte augmentation pour préparer cet exercice historique qui rassemblera les dirigeants des États riverains de la Méditerranée -et eux seuls- afin qu'ils définissent, ensemble, le cadre de ce large partenariat euro-méditerranéen": *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-marocaines, l'importance de l'immigration marocaine en France, les liens du Maroc et de la Communauté européenne et la convergence de vues françaises et marocaines pour la paix*. [Rabat, 20 de juliol de 1995]. Vie publique. Vegeu també: *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la coopération culturelle et technique entre la France et l'Égypte*. [El Caire, 7 d'abril de 1996]. Vie publique.

¹⁶ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur le bilan de l'année 1995...*, op. cit.

retorni irremissiblement al caos. Aquest tipus de justificació casa amb un cert gust de Chirac per les referències i la simbologia històrica (sobretot si ho comparem amb el que serà el ministre d'exteriors de la cohabitació, el socialista Hubert Védrine): poc després de la seva elecció, per exemple, havia trencat un tabú denunciant la implicació francesa en la batuda del Velòdrom d'Hivern (conegut com a *Vel' d'Hiv'*) el 1942, en què milers de jueus varen ser arrestats per policies i gendarmes i lliurats a la frontera a l'exèrcit alemany, que els conduí als camps d'extermini.¹⁷ Això revela una major disposició a pronunciar-se sobre alguns fets de la història, en comparació amb líders anteriors, i especialment amb un Mitterrand que s'havia mantingut escrupolosament al marge de qüestions com la implicació francesa en les polítiques de l'Eix durant la Segona Guerra Mundial -un debat que tocava fins la seva pròpia trajectòria personal, com a empleat del govern de Vichy- i que havia desconfiat dels sentiments en la justificació de la política exterior.

No obstant, això no atorga a Chirac un conjunt sòlid i homogeni de referents. Alguns observadors han assenyalat la inconsistència dels paràmetres ideològics que mostrà al llarg del temps, així com del que podríem anomenar el seu pensament econòmic (COLLOVALD 1990 I 2002).¹⁸ La seva carrera política havia avançat per oposició a grans figures, primer Giscard, i després Mitterrand. Al llarg de més de 40 anys de carrera, la seva popularitat havia conegut -i coneixerà encara-

¹⁷ En retrospectiva, les paraules de Chirac, semblen ser prou calibrades, ja que quan Françoise Hollande com a president de la república féu reconeixement públic de la responsabilitat "francesa" dels fets ("crime commis en France par la France"), les reaccions foren enceses, la de Guaino entre les més vives: "Ce qu'a dit M. Hollande (...) hier, personnellement, me scandalise, pour une raison très simple: ma France, elle n'était pas à Vichy, elle était à Londres depuis le 18 juin. Il n'a pas parlé au nom de la France que j'aime." Citat a LE MONDE, 2012.

¹⁸ A aquest tipus de reflexions s'hi uneix a vegades la convicció que la manca d'idees, a Chirac, li impedeix governar veritablement. Vegeu COLOMBANI, 1998.

nombrosos alts i baixos.¹⁹ S'ha destacat l'estil continuista de la seva retòrica, que no aconsegueix, però, emular el dels seus antecessors.²⁰ El propi Chirac fa del voluntarisme -potser més que de cap altra cosa- una característica distintiva personal, buscant el paral·lel amb De Gaulle, el model que exhibeix constantment: "Toute ma vie, confiait le Général de Gaulle un jour à l'un de ses collaborateurs, j'ai fait comme si, et souvent les choses sont arrivées", evocarà en relació a una eventual millora de la situació al Líban.²¹

El primer govern de l'era Chirac fou presidit per Alain Juppé (17 de maig de 1995- 2 de juny de 1997). El ministre d'extersiors de Juppé fou Hervé de Charette (18 de maig de 1995 - 2 de juny de 1997). Al final del seu mandat, Charette es declarà satisfet de la feina feta a la Mediterrània, mirant de donar a França "une place, une autorité, un rayonnement" i elogià els diplomàtics al seu servei reconeixent-hi un marcat sentit de la Història: "(...J)'ai découvert que vous aviez une conscience très aigüe, que

¹⁹ PARODI, J.L. 1985, 157: "Jeune loup' pompidolien des années soixante-dix, diviseur de l'UNR à l'élection présidentielle de 1974, précoce Premier ministre giscardien durant deux ans, dissident 'agité' de la majorité de droite de 1976 à 1981 réorientant vers la droite le néo-gaullisme RPR, leader de fait de l'opposition de 1981 à 1983, pris en tenaille depuis deux ans entre une extrême-droite renaissante et un barrisme renouvelé."

²⁰ Fiala i Leblanc (2006, 132), en una crítica al llibre de Mayaffre *Jacques Chirac (1995-2003) et le discours présidentiel sous la Ve République*, sintetitzen algunes de les conclusions del llibre: "(...) Ch. de Gaulle, G. Pompidou et V. Giscard d'Estaing appuient leur éloquence sur le *logos*, F. Mitterrand sur le *pathos*, J. Chirac sur l'*ethos*. En d'autres termes, la *pensée* politique s'efface au profit de la *communication* politique dans laquelle le predicat importe plus que le theme, le dire que le dit, l'illocutoire que le locutoire, le symbole que le sens, la personnalité du locuteur que les arguments avancés, la forme phatique que le fond idéologique." Encara: "J. Chirac serait l'héritier d'une lignée de chefs d'Etat dont il ne peut ni ne veut se démarquer dans le discours." Parlen igualment d'una "déférente filiation à Charles de Gaulle", una "déférence vis-à-vis des 'quatre grands' présidents à qui il succède", així com un "complexe d'infériorité envers F. Mitterrand".

²¹ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la reconstruction du Liban, sur la coopération culturelle et universitaire.* [Koraytem, 5 d'abril de 1996]. Vie publique.

sans doute on ne trouve pas ailleurs dans l'administration, de ce que doit être la place de la France, de ce qu'est son Histoire, qui est, d'une certaine façon, la vôtre. (...) /Nous sommes en charge les uns et les autres, non seulement de la continuité de l'État, ce qui est important mais qui reste somme toute modeste, mais de quelque chose qui nous échappe, qui est au-dessus de nous et qui est le destin de notre Nation. Dans ce ministère, (...) vous êtes en charge, comme personne, de l'Histoire de notre pays."²²

L'anomenat *Plan Juppé*, que preveia una reforma de la seguretat social que perllongava el nombre de cotitzacions anuals requerides als treballadors públics per ser equiparats als del sector privat, desgastà notablement l'executiu i preparà el terreny per al tercer govern de cohabitació, el de més llarga duració de la Cinquena República: als comicis legislatius de 2007 s'imposà el candidat socialista Lionel Jospin (primer ministre del 3 de juny de 1997 al 6 de maig de 2002), que comptà amb el suport de totes els partits que havien signat l'acord electoral de la *gauche plurielle*. Això proporcionà al govern un còmode marge d'actuació, al que seguí una considerable popularitat gràcies a mesures com la reducció de la jornada laboral a 35 hores. Es tracta d'un moment en què l'esquerra o el centre-esquerra havien accedit també al poder en els altres grans de la UE (Gerhard Schröder a Alemanya, Tony Blair a Gran Bretanya i Romano Prodi a Itàlia) i això facilità igualment al govern capitalitzar el seu perfil ideològic a nivell europeu i internacional.

El ministre d'exteriors de Jospin fou Hubert Védrine (4 de juny de 1997 - 6 de maig de 2002), portador d'un pensament realista que fa derivar d'un

²² *Déclaration de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, sur la qualité du service public effectué par les fonctionnaires du ministère et sur le rayonnement de la diplomatie française.* [Paris, 3 de juny de 1997]. Vie publique.

ofici diplomàtic dilatat.²³ Donat, per aquest motiu, a les manifestacions descregudes i poc efusives, Védrine introdueix constantment elements iconoclastes, com quan qualifica les relacions franco-alemanyes de "construcció", deslluïnt l'aureola que hi donaren els seus predecessors: "J'ai toujours combattu cette vision à l'eau de rose sur les relations franco-allemandes comme si, en vertu d'une décision politique prise par le général de Gaulle et le chancelier Adenauer, nous aurions dû être d'accord sur tout, tout le temps".²⁴ Per altra banda, fa gala de pragmatisme, com quan diu que s'oposa a una eventual llei sobre el genocidi armeni amb l'argument que no serveix els propòsits de la política exterior francesa,

²³ El pensament de Védrine s'articula entorn de la denúncia del poder desbordat dels Estats Units, tal com reflecteix el títol de la recopilació d'alguns dels discursos que pronuncià durant el seu mandat, *Face à l'hyperpuissance* (2003). Fa seva l'herència internacional de François Mitterrand, de qui havia estat fidel i estret col·laborador, com a secretari general de l'Elisi entre d'altres responsabilitats. Entre la mort de l'estadista i el seu propi accés a la cartera ministerial publica *Les Mondes de François Mitterrand* (1996), on repassa les claus de les decisions del president francès en els principals escenaris internacionals dels seus dos septennis. Jean-François Revel (2002, 14) dóna testimoni del fet que fou el mateix Védrine qui posà de moda el terme "hiperpotència" per descriure el rol dels Estats Units. En l'obra *L'obsession anti-américaine*, Revel justament arremet contra l'antiamericanisme europeu de llarga tradició, i especialment el francès. Ens explica com la seva activitat per contestar aquest fenomen es remuntava a finals dels anys 60, moment en que la revista *Time* li havia encarregat una missió exploratòria per iniciar una eventual edició francesa de la publicació. A Revel, que treballava en aquells moments a *L'Express*, li fou aleshores vetada tal possibilitat pel seu director, Jean-Jacques Servan-Schreiber, a causa en primer terme de la nova competència que podia generar. Al mateix temps Servan-Schreiber, a través del seu llibre *Le défi américain*, s'havia erigit en una de les principals figures que alertaven contra el domini creixent de la indústria americana a Europa, en els termes més punyents: "Se battre contre quoi? (...) Car la General Motors n'est pas la Wehrmacht, l'affaire Bull n'est pas Munich, et le Concorde n'est pas Sedan. C'est la première grande guerre sans armes ni armures" (SERVAN-SCHREIBER, 1967, 12). Contràriament a la línia de De Gaulle, aleshores president de la república, front a aquesta situació Servan-Schreiber no proposà un rearmament de les estructures de l'Estat francès, sinó un aprofundiment decidit del Mercat Comú europeu.

²⁴ *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur les relations franco-allemandes, l'élargissement de l'Union européenne et l'évolution des institutions communautaires*. [Paris, 19 de juny de 2001]. Vie publique.

apareixent insensible al fet que França compta amb una nombrosa població d'origen armeni.²⁵

La bona marxa de l'executiu Jospin féu adquirir aspiracions presidencials al seu titular, però durant la campanya electoral de 2002 aquestes bones perspectives inicials s'esvaïren: Chirac, al final del primer mandat, explotà els temors a la inseguretat en la societat per poder agafar avantatge electoral, mentre que alguns mitjans escarnien l'esquerra per preferir referir-se a la "sensació d'inseguretat". Quan Jospin, contra tot pronòstic, quedà exclòs de la segona volta, Chirac pogué dedicar totes les energies a una oposició frontal al candidat del Front Nacional, Jean-Marie Le Pen: així, el president va poder ser reelegit amb un 82,21% dels vots. Tot això, que es produí ja en l'etapa següent de les que definim en el nostre estudi, il·lustra com després del 2001 el discurs de la por esdevingué més que mai una poderosa arma electoral, amb la qual les forces de centre-dreta "civilitzaren" temes controvertits, que fins aleshores havien estat

²⁵ "(C)e devoir de mémoire doit-il et peut-il prendre la forme d'une loi qui 'reconnaîtrait' ce génocide? Cette interrogation est d'ordre juridique et constitutionnel, mais aussi philosophique. Appartient-il en effet à une assemblée parlementaire de qualifier des faits historiques, survenus il y a plus de quatre-vingt ans, dans un autre pays? (...) (E)st-ce à la loi de proclamer 'la vérité' sur cette tragédie historique? (...) Renforcerait-il le message de notre pays, sa capacité à parler à chaque protagoniste des conflits d'Asie mineure et du Caucase, à les convaincre de régler leurs différends d'aujourd'hui par la voie du dialogue et de la coopération?": *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur la proposition de loi votée par l'Assemblée nationale sur le génocide arménien et sur le souhait du gouvernement de ne pas l'inscrire à l'ordre du jour du Sénat afin de préserver la paix dans la région du Caucase, au Sénat le 17 mars 1999*. Vie publique. Actualment es calcula que uns 600.000 ciutadans francesos tenen orígens armenis. Una llei com la que rebutjava Védrine el 1999 fou en canvi aprovada el 29 de gener de 2001. El 2011-2012, la *Loi visant à réprimer la contestation de l'existence des génocides reconnus par la loi* preveurà penes específiques per a la negació del genocidi armeni, però serà censurada pel *Conseil Constitutionnel* el 28 de febrer de 2012.

patrimoni de la ultradreta, disputant així el terreny electoral a aquesta darrera, bo i denunciant la pusil·lanimitat de l'esquerra.²⁶

El discurs internacional de Chirac en el seu primer mandat es basà en la idea de promoure una França forta que posés fre a l'era d'incertesa creada per la fi del sistema bipolar, un sistema que per contra havia estat "critiquable mais lisible". Aquesta incertesa, combinada amb una "mondialisation irréversible des technologies et des marchés" té com a efecte que "jamais la vie de chacun d'entre nous n'a dépendu à ce point de la place de la France dans le monde et de sa capacité à exporter ses biens et ses idées". Es plantejava canviar la visió "esbiaixada" que el món té de França per culpa de mitjans de comunicació estrangers, "celle d'une Nation qui aurait du mal à s'adapter aux contraintes de la mondialisation."²⁷

Així, Chirac es presenta com a impulsor proactiu del multilateralisme "(p)arce que la situation actuelle est mal vécue par de nombreux pays, y

²⁶ Zygmunt Bauman (2007, 24-25) esmenta la campanya de Chirac i Jospin com a exemple de com ja abans de l'11 de setembre de 2001 hi havia molts signes de desplaçament de la legitimació del poder de l'Estat cap al model d'estat que vetlla per la seguretat física de l'individu.

²⁷ "Les faits et les chiffres prouvent le contraire. En l'espace d'une génération, la France n'est pas seulement devenue le 4e exportateur mondial de produits manufacturés, le 2e pour les produits agricoles et les services: aujourd'hui, chaque Français exporte deux fois plus que chaque Américain, 50% de plus que chaque Japonais. /Mieux encore: depuis 25 ans, et malgré la montée régulière des pays émergents, elle a maintenu sa part du marché mondial, alors que celle des États-Unis, de l'Allemagne ou de la Grande-Bretagne diminuait sensiblement. /Enfin, et c'est peut-être le meilleur signe de notre compétitivité: depuis 1991, la France a constamment compté parmi les trois premiers pays d'accueil de l'investissement international": *Article de M. Jacques Chirac, Président de la République, dans "Politique internationale" du 1er novembre 1997, sur la place de la France dans le monde, son adaptation à la mondialisation et à l'émergence d'un monde multipolaire, sur la politique étrangère en matière de coopération avec l'Afrique et les pays méditerranéens et sur l'Europe et la sécurité européennes, intitulé "Mes priorités diplomatiques".* Vie publique.

compris par le plus puissant d'entre eux, les États-Unis, où le Congrès cède trop souvent aux tentations de l'unilatéralisme et de l'isolationnisme. Et parce que pointent déjà, entre Washington et Pékin, les prémices de ce qui pourrait être un jour une nouvelle tension bipolaire."²⁸

Defensant un nou ordre, Chirac fa referència a la necessitat del desarmament nuclear²⁹ i al mateix temps justifica la realització d'uns "darrers" assajos nuclears francesos.³⁰ Les grans línies de la seva política exterior mostren ruptures amb etapes precedents: imprimeix un gir radical en la política a Bòsnia i negocia -infructuosament- amb els Estats Units la reintegració de França al comandament integrat de l'OTAN a canvi de la titularitat del comandament Sud amb seu a Nàpols.

En l'àmbit regional mediterrani, el president es fa amb una notable popularitat entre els països àrabs, sobretot a partir de la seva resposta airada en ser-li impedida, per part de les autoritats israelianes, la possibilitat de visitar la Casa d'Orient a Jerusalem Est, un edifici

²⁸ Chirac. *Conférence de l'Institut Français des Relations Internationales (IFRI)*. [4 de novembre de 1999]. Vie publique.

²⁹ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'importance des grandes organisations internationales et régionales pour l'organisation d'un monde "multipolaire", sur la situation en Bosnie, au Proche-Orient et dans la région des Grands Lacs et sur l'avenir de l'Europe*. [Paris, 8 de gener de 1997]. Vie publique.

³⁰ Chirac justifica els assajos nuclears: "Depuis trente cinq ans, sous l'égide du Général de Gaulle et de tous ses successeurs, notre pays a consenti un effort considérable pour développer des armes nucléaires qui assurent sa sécurité. Avec la fin de la guerre froide, les menaces sont devenues plus incertaines. Mais qui peut prétendre qu'elles ont disparu?". Diu aleshores que no desenvoluparà noves armes nuclears, però que si ha decidit "de procéder à une ultime et indispensable série d'essais, c'est pour garantir la crédibilité de notre force de dissuasion telle qu'elle est, pour vérifier la sécurité et la fiabilité de nos armes, pour nous doter enfin des données indispensables à la mise au point des instruments de simulation et pouvoir ainsi nous passer définitivement d'essais à partir de 1996". *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, à l'occasion de la réunion des Ambassadeurs*. [31 d'agost de 1995]. Élysée.

emblemàtic per a la Organització per a l'Alliberament de Palestina. El seu discurs pro-àrab tindrà fins i tot visos revolucionaris: existeixen intenses afinitats polítiques de França amb el món àrab "car c'est aussi dans nos universités parisiennes, qu'au début de ce siècle, le nationalisme arabe s'est affirmé. (...) Nous n'avons cessé de rêver, aux deux extrémités de cette mer, à une relation franco-arabe différente, à une entente politique conçue comme un partenariat entre grands égaux. (...) /Cela signifie, pour les Palestiniens, le droit à l'autodétermination et à un État, cela signifie pour tous, le droit à la sécurité. Ce partenariat doit aussi être fondé sur le respect des aspirations arabes à l'unité."³¹ La projecció del president és molt més desigual a l'Àfrica subsahariana, malgrat que, com Prodi, en farà una prioritat personal que continuarà desenvolupant després del seu mandat a través d'una fundació pròpia.

En contrast, Védrine es mostra escèptic entorn de la idea mateixa de "Mediterrània": "Cette question de la Méditerranée, elle est à la fois très facile et très compliquée. Elle est apparemment très facile. Apparemment c'est un concept géopolitique qui tombe sous le sens, qui ne se discute même pas. Cela paraît aller de soi. Et puis quand on regarde de plus près, on s'aperçoit qu'en raison de l'ancienneté et de la vitalité des civilisations et des cultures et des peuples qui vivent sur les pourtours de la Méditerranée depuis l'aube de l'histoire, cela n'a pas été un endroit d'unité. Ça a plutôt été un lieu de concentration, de compétition, de rivalité, de tensions et que les coupures, les fractures ont été innombrables dans l'histoire, tout simplement parce que l'histoire se passait là. Donc c'est à la fois un lieu magique, un lieu mythique. C'est un centre, c'est un carrefour et ça a été le lieu de tous les conflits". Aquesta interpretació de la història

³¹ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco - syriennes, la nécessité de relancer le processus de paix au Proche-Orient et la construction d'un partenariat euro-méditerranéen.* [Damasc, 19 d'octubre de 1996]. Vie publique.

el porta a una manifestar una especial cautela sobre les possibilitats del diàleg en el present, sobretot si aquestes emmascaren una realitat, la disparitat socio-econòmica entre Nord i Sud, que fa aparèixer com a desconectada i determinant al mateix temps: "Je ne suis pas naïf. Je n'exerce pas une fonction à laquelle on peut se permettre d'être naïf. Mais il reste clair aussi qu'il y a des conflits dont la solution, même si elle n'est pas immédiate, pourrait être préparée par des dialogues, en jetant des ponts, en lançant des idées et que là, il y a un travail à faire de préparation, d'accompagnement, de consolidation. Et sur ces bases, c'est-à-dire une fois qu'on a trouvé le moyen de désamorcer les conflits, d'aller plus loin, la grande question c'est de coopérer. Mais là on se heurte à une autre difficulté qui est celle du décalage Nord-sud et de la projection, sur l'espace Méditerranée, de ce décalage qui est une réalité, qui reste une réalité. On ne peut pas le nier. Et là il y a des différences politiques, des différences culturelles et des différences économiques qui sont très sensibles."³²

³² *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur la sécurité et la coopération en Méditerranée, notamment sur l'action de l'Union européenne et de la France dans le processus de paix au Proche-Orient, la relance de la coopération euro-méditerranéenne dans le cadre du processus de Barcelone et son intégration dans le calendrier de la future présidence française de l'Union européenne.* [Marsella, 31 març de 2000]. Vie publique. Anys abans, a Algèria, Védrine s'havia expressat de forma similar, fent mostra de realisme polític: veu la Mediterrània com a "un magnifique concept, un mot formidable qui fait rêver, mais dont on sait bien que si il a un contenu culturel, si il a un contenu historique à cause de ce qui a été le passé de cette zone importante dans l'histoire du monde, ce mot n'a pas encore un contenu géopolitique facile puisque la Méditerranée est bordée de pays tous différents qui sont engagés dans des projets, des constructions qui ne sont pas les mêmes et qui souvent sont plus unis par des problèmes qu'ils ont ensemble que par une aptitude immédiate à les résoudre. Mais rien n'est facile. Entre Européens non plus, rien n'est facile, tout cela est affaire de volonté et de ténacité politique. Pourquoi l'avons-nous dans ce cas? Tout simplement parce que la France a intérêt, dans le bon sens du terme, à ce qu'il y ait dans cette zone proche, chez nos voisins du sud, stabilité, croissance, émergence des économies et de la démocratie. C'est notre intérêt.": *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur la mission des*

Així doncs, la retòrica oficial bascula entre la normalització, sense estridències, de l'ús de la imaginació històrica en la comunicació de Chirac i de l'executiu *Juppé I* i la *realpolitik* de Védrine, enemiga de analogies i nostàlgies. Totes dues posicions serveixen, des d'angles diferents, un mateix objectiu: reivindicar una posició prominent per a França en el que s'interpreta com a un nou sistema internacional multipolar. Chirac interpreta el moment present al món com un salt qualitatiu en una línia de progrés, una situació en que si bé els perills no s'han esvaït, aquests poden ser minimitzats per l'acció de França. Ens parla de l'encongiment de l'espai i de la demultiplicació del món i del temps: "Chacun sait que s'il fallait, au XVIe siècle, comme d'ailleurs au temps des Romains, deux à trois mois pour traverser la Méditerranée d'est en ouest, désormais il ne faut que quelques heures pour faire, en toute sécurité, le tour de la planète. L'espace se rétrécit, le monde, comme le temps, se démultiplie. La perception de la durée se modifie. Notre horizon a complètement changé d'échelle en très peu de temps. /Aujourd'hui, nous vivons une révolution d'une ampleur comparable à ce que fut la révolution industrielle du XIXe siècle".³³ En canvi, en la visió de Védrine, molt més atenta als factors de continuïtat de França al llarg del temps, els fenòmens que han caracteritzat la història recent no són sinó les darreres manifestacions de dinàmiques de llarg recorregut: "(...D)es phénomènes comme l'apparition d'Internet ou encore celle de nouveaux États issus du démembrement de l'empire soviétique ne sont que la continuation exponentielle, certes, d'un mouvement engagé depuis plus d'un siècle et

Français en Algérie et sur les relations entre les pays du Nord et du Sud de la Méditerranée. [Alger, 12 de juliol de 1997]. Vie publique.

³³ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur le rapport au temps, l'accélération de l'histoire, les changements d'échelle, l'attachement aux valeurs de la démocratie et de la République, et l'émergence d'un nouvel humanisme.* [Marsella, 13 de novembre de 1999]. Vie publique.

demi."³⁴ Així, la globalització té orígens molt reculats i la idea de fons és que, abans com ara, França no és depassada per la Història.

Vist en retrospectiva, aquest esforç per situar França en el nou context mundial de mitjans i finals dels 90, presenta notables diferències amb el que vindrà després. En aquell moment, es feia difícil no compartir un optimisme que no fos el d'Occident en el seu conjunt per haver "guanyat" la guerra freda; amb la desaparició de la tensió bipolar, sota una llum benigna les antigues potències recuperen naturalment un protagonisme de primera línia, ja que fins i tot la presència dels Estats Units es difumina en els nous imaginaris.³⁵ No es deixa sentir encara la necessitat d'un model alternatiu francès, perquè el model francès és el d'aquesta Europa emergent a la que els Estats Units en tantes àrees cedeix elegantment el pas. França apareix singularitzada en les grans causes: Charette, per exemple vincula el fet que 48 dels 70 grans mestres de l'Orde de Malta hagin estat francesos (incloent-hi el fundador de l'ordre sobirà, Gérard Tunque), i que l'orde hagi donat un president de la república (Giscard), ala vocació altruista al mateix temps de l'orde i de França (posà igualment de relleu la protecció que els monarques francesos oferiren i el recurs que en feren): l'orde és avui una "véritable 'armée humanitaire' qui joue un rôle essentiel et original dans le concert des associations de solidarité internationale (et) contribue non seulement à l'apaisement des souffrances individuelles, notamment des malades de la lèpre et des handicapés,

³⁴ *Déclaration et point de presse de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur la création de l'Institut diplomatique et la venue de MM. Arafat et Sharon en France et sur le rôle des États-Unis au Proche-Orient.* [Paris, 15 de maig de 2001]. Vie publique.

³⁵ El 1991, amb el llibre *L'Empire et les nouveaux barbares*, l'assagista, novel·lista i diplomàtic Jean-Christophe Rufin havia comparat la reconstitució de l'espai europeu a l'Imperi romà, fent de les societats del sud "els nous bàrbars" que s'estarien armant contra la desigualtat en exhibició creixent. Després de 2001, el llibre coneixerà una reedició revisada, motivada pel suposat caràcter premonitori de les seves hipòtesis.

causes auxquelles vous vous consacrez par priorité, mais aussi à la construction d'un monde plus fraternel et généreux".³⁶

No és moment encara, per altra banda, d'interpel·lar el món sobre què vol dir el passat colonial. Els responsables governamentals francesos, que es prodiguen en les relacions bilaterals amb les antigues colònies, ho fan obviant àmpliament les referències a l'antic sistema colonial. Tot i això, resulta patent que la qualitat d'aquestes relacions a la Mediterrània està directament determinada per la percepció d'aquesta antiga relació colonial. Segons això, podem dividir aquestes relacions, i les imatges històriques que serveixen per il·lustrar-les, en tres grans grups, independentment de la ubicació geogràfica dintre de la regió.

En primer lloc, observem països amb experiència directa del colonialisme francès i on l'accés a la independència fou compatible amb el manteniment de bones relacions, al menys relativament, amb l'antiga metròpolis. És el cas de Marroc, Tunísia, Líban, Síria i Mauritània.

En relació al Marroc, Jospin destaca el diàleg polític com el que dona fortalesa a unes relacions "sense contenciosos ni reivindicacions" i cita com a exemple el batalló marroquí que participa en la missió internacional de pau a Bòsnia-Hercegovina "aux côtés des éléments français, au sein du contingent de la Sfor". Assenyala un únic tema de preocupació en les relacions bilaterals, el dels "intercanvis humans", fent referència a una revisió del sistema de visats, que es considera massa restringit.³⁷ Chirac,

³⁶ *Déclaration de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, sur le rôle de l'Ordre de Malte pour l'aide humanitaire aux pays les plus défavorisés.* [Paris, 11 de febrer de 1997]. Vie publique.

³⁷ *Déclaration de M. Lionel Jospin, Premier ministre, sur les relations politiques, économiques et financières entre la France et le Maroc.* [Paris, 1 d'octubre de 1998]. Vie publique.

per la seva banda, assenyala que el Marroc és el primer beneficiari de l'acció cultural francesa al món.³⁸ El president destaca del Marroc "son goût de l'indépendance tout au long de son histoire", en subratlla el coratge militar i recorda que De Gaulle es referia a Mohammed V com a "mon ami, mon compagnon dans la guerre où Français et Marocains combattirent pour la même cause".³⁹ En ocasions, es refereix al mateix vincle entre De Gaulle i Mohamed V per expressar el temor -sens dubte reflex de les diverses opcions geo-estratègiques que el Marroc es pot permetre- que els antics llaços perdin intensitat: "J'ai toutefois le sentiment que, si nos relations bilatérales sont aujourd'hui étroites et diversifiées, elles manquent un peu de ce supplément d'âme et d'affection qu'elles n'auraient jamais dû cesser d'avoir."⁴⁰ Sobre això, la reacció de Chirac és doble: per una banda, insisteix en el suport prestat pel Marroc a De Gaulle per a l'alliberament de França ("Comment ne pas évoquer ses visites de 1943, au moment où, ici même, il préparait la libération du territoire national, où feu votre père l'assurait de son soutien à la France combattante. (...) Et puis, ce 18 juin 1945, où il remit à feu sa Majesté Mohammed V les insignes de compagnon de la Libération. Feu votre père n'écrit-il pas, je le cite: 'à chaque 18 juin, notre coeur en étroite communion de pensée et d'idéal, se joint à tous les Français qui raniment avec ferveur et fierté la flamme du souvenir'").⁴¹ Per altra banda, qualifica

³⁸ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République sur les relations entre la France et le Maroc, le rôle des Français établis au Maroc et l'action éducative et sociale faite en leur faveur.* [Rabat, 20 de juliol de 1995]. Vie publique.

³⁹ *Déclaration de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-marocaines et la place du Maroc dans les relations euro-méditerranéennes et dans le monde arabe.* [Paris, 20 de març de 2000]. Vie publique.

⁴⁰ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-marocaines, l'importance de l'immigration marocaine en France, op. cit.*

⁴¹ *Ibid.* Per a més referències a l'amistat entre De Gaulle i Mohamed V, vegeu *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-marocaines, le partenariat euro-méditerranéen, sur la sécurité et le*

el sistema polític marroquí de modèlic en la conciliació d'islam i modernitat i en la oposició al fanatisme religiós i al terrorisme (referint-se al terrorisme: "Face à ce phénomène, nous nous interdisons toute ingérence et nous n'entendons pas donner de conseils. Nous sommes toutefois convaincus que tout ce qui va dans le sens de réformes économiques, sociales et politiques réelles, susceptibles de promouvoir la prospérité, la justice sociale et la démocratie ne peut qu'affaiblir l'extrémisme en détachant ceux qui y trouvent un exutoire à des frustrations d'une autre nature. Le Maroc, dans ce domaine, nous montre la voie à suivre").⁴²

L'absència de contenciosos és també notòria en el cas de Tunísia, però aquí s'hi afegeix la satisfacció de tractar, de totes totes, amb una bona alumna, que mira invariablement els veïns del nord: "La Tunisie, avant tout autre, a fait le choix stratégique de l'ouverture vers l'Europe et sur le monde." Això permet a Chirac fer abstracció de les pàgines negres de la història, en una transició d'idees desconcertant, en que els "moments dolorosos" queden associats als combats conjunts per la llibertat, més que no pas a l'experiència del colonialisme: "Tant de choses nous rapprochent: notre longue histoire partagée avec, parfois, comme il est naturel, ses moments douloureux, les combats menés côte à côte, le sang versé pour la liberté au cours des deux conflits mondiaux." Parlant del present, el president tunisenc Ben Ali és elogiat per seu compromís personal "pour assurer la réussite de votre pays, en le préparant à la compétition internationale, en réformant son économie, en poursuivant sa libéralisation." Esmenta a continuació els avenços en educació (nens i nenes barrejats a les escoles), la situació de la dona, la inspiració en els

développement économique de la Méditerranée et sur l'année du Maroc en France. [Paris, 7 de maig de 1996]. Vie publique.

⁴² *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-marocaines, l'importance de l'immigration marocaine en France, op. cit.*

valors de l'islam, del qual avui el país mostra "la cara més tolerant", i fa referència a l'acord d'associació amb la UE.⁴³ Quan Chirac lloa la figura de Bourguiba, ho fa sobretot per realçar encara més la de Ben Ali -qui el desplaçà del poder a través d'un cop d'estat- com a veritable artífex del "miracle tunisien": "Vous avez succédé à un homme d'État prestigieux, que Georges Pompidou recevait en 1972 à Paris pour sa première visite officielle depuis l'indépendance de votre pays avec ces mots, je le cite: 'Nous accueillons en la personne du Président Bourguiba, l'homme de pensée qui a su réaliser la synthèse de ses espérances, des alternatives de la fortune et des traditions de sa race pour en tirer une philosophie politique où se rejoignent et se complètent la culture arabe et la culture française, sous le signe commun de la civilisation méditerranéenne.' Sous

⁴³ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-tunisiennes, le développement politique, économique et social de la Tunisie et sur l'accord entre la Tunisie et l'Union européenne.* [Paris, 20 d'octubre de 1997]. Vie publique.; En altres ocasions, quan Chirac fa referència al passat de les relacions, minimitza el conflicte presentant-lo en forma d'escaramussa i subratlla igualment la contribució de vides tunisenques al combat per la llibertat en les dues guerres mundials, al costat dels francesos: "Mais, pour parler vrai, lorsque nos marins, il y a deux siècles, s'élançaient de la Goulette et de Toulon à la rencontre les uns des autres, ce n'était pas vraiment au service de l'amitié des peuples. Plus récemment, nos deux histoires en vinrent à n'en faire qu'une pendant quelque soixante-quinze ans. Je souhaite ici rendre hommage à tous ces valeureux Tunisiens qui, en 1914-1918 puis en 1939-1945, ont participé, souvent au prix de leur vie, à la défense et à la victoire finale de la France.": *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations politiques, économiques et culturelles entre la France et la Tunisie, et sur la préparation de la conférence de Barcelone entre l'Union européenne et les pays méditerranéens.* [Tunis, 5 d'octubre de 1995]. Vie publique. El caràcter antic de les relacions és també un altre element que permet à Chirac obviar qualsevol nota negativa: "Le premier traité signé entre la France et un pays du Maghreb le fut ici, il y a sept cents ans. Il était conclu au nom de Philippe le Hardi, roi de France et de Abou Abdallah Mohamed, roi de Tunis. Notre consulat à Tunis fut fondé par Henri III, c'est dire que nos relations remontent loin dans le temps, quelles qu'aient pu être à certaines époques leurs vicissitudes: jamais leur spécificité n'a été mise en cause, et votre indépendance a ouvert un nouveau chapitre de notre histoire et de notre destin commun.": *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations bilatérales franco-tunisiennes, sur le développement économique et l'ancrage de la démocratie en Tunisie.* [Tunis, 6 d'octubre de 1995]. Vie publique.

la direction du Président Bourguiba, votre pays avait déjà accompli d'immenses progrès, mais la conjoncture économique et sociale était devenue difficile au moment de votre arrivée au pouvoir. Vous avez alors choisi, monsieur le Président, de remettre la Tunisie sur la voie de la modernisation, de la démocratisation et de la paix sociale." Chirac dibuixa la imatge d'una Tunísia sòlidament vinculada a la francofonia, subratllant que l'alcalde de Tunis és el secretari general de l'*Association internationale des maires des capitales et métropoles francophones*, un ens que -no s'està de recordar-ho- ell mateix havia fundat a Quebec el 1979.⁴⁴ Tant el canvi de Ben Ali des de 1987, com l'acord d'associació amb la UE són presentats com a fenòmens d'obertura i de democratització.⁴⁵

Parafraçant De Gaulle, Chirac diu que el Líban és "pour les Français, comme la porte de l'Orient, tandis que, depuis beaucoup de siècles, la voix de l'Occident est, pour les Libanais, avant tout celle de la France". La *Résidence des Pins*, convertida en *Résidence de France*, és el recordatori perenne de la presència de De Gaulle al Líban. El president lloa l'esforç de recuperació i reconstrucció deu anys després de la guerra, i no hi fa aliè el caràcter del poble libanès, "entreprenant et inventif, fidèle à sa légendaire ingéniosité, à cette activité inlassable sur toutes les rives de la Méditerranée qui lui a donné, de toute époque, la prospérité et le rayonnement".⁴⁶

⁴⁴ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations politiques, économiques et culturelles entre la France et la Tunisie, et sur la préparation de la conférence de Barcelone...*, op. cit.

⁴⁵ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations bilatérales franco-tunisiennes, sur le développement économique et l'ancrage de la démocratie en Tunisie*. [Rabat, 20 de juliol de 1995]. Vie publique.

⁴⁶ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations entre la France et le Liban, la coopération entre les deux pays, la situation au Liban et au Proche-Orient depuis le retrait des troupes israéliennes du Liban-Sud en mai 2000, l'aide de la France et de l'Union européenne au Liban et le*

De Síria Chirac en destaca, potser més que de cap altre país, l'aiguabarreig de cultures ("Qui peut, mieux que la Syrie, saisir toute la richesse, toute la promesse du grand brassage des cultures?").⁴⁷ Ho fa, però, per ressaltar sobretot el paper transmissor de la cultura arabomusulmana, no fent-la especialment copartícip de l'esplendor que descriu: "En se déployant au VIIème siècle sur les rives de la Méditerranée, les Omeyyades, héritiers du Prophète, surent garder le meilleur des civilisations rencontrées: Byzance et la Perse, Rome et la Grèce, sans oublier le monde chrétien. Bien des vestiges témoignent encore, au pays de Cham, de ce subtil et brillant syncrétisme."⁴⁸ Sobre el mateix principi explica la vinculació mediterrània dels siris, "pour avoir développé, dès l'aube de l'humanité, l'une des civilisations les plus brillantes. Civilisation qui rayonna bien au-delà de la vallée de l'Euphrate, jusqu'en Perse et en Égypte. Puis, aux premiers siècles de l'ère musulmane, la Syrie devait resplendir de son éclat le plus vif, recueillant et repensant l'héritage grec avant de le transmettre à l'Occident, par le truchement des savants réunis à la cour des souverains omeyyades d'Andalousie. C'est ce grand dialogue des civilisations qui donne à votre pays sa richesse et sa beauté."⁴⁹ Alep és "ville symbole des

prochain Sommet de la Francophonie qui se réunira à Beyrouth en automne. [Paris, 28 de maig de 2001]. Vie publique.

⁴⁷ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-syriennes, la situation au Proche-Orient, le rôle de l'Union européenne dans la recherche de la paix dans cette région et les relations euro-méditerranéennes.* [Paris, 25 de juny de 2001]. Vie publique.

⁴⁸ *Ibid.* Tot i que Chirac, en una intervenció tres anys abans, havia fet referència a l'exposició que l'*Institut du Monde Arabe* havia d'organitzar sobre la "civilització" omeia, no sembla que l'esdeveniment hagués aportat al discurs polític facetes diferents de les d'aquest rol transmissor: *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la volonté d'une paix viable au Proche-Orient et sur le développement des relations franco-syriennes.* [Paris, 16 de juliol de 1998]. Vie publique.

⁴⁹ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la volonté d'une paix viable au Proche-Orient et sur le développement des relations franco-syriennes, op. cit.*

liens entre la Syrie et la France, depuis l'ouverture, il y a plus de 400 ans, de notre premier consulat d'Orient",⁵⁰ però la veritable simbiosi es produí amb la crida de De Gaulle "à l'engagement conjoint des Syriens et des Français el 1941" per la victòria que hauria de conduir a la pau ("au plus noir, pour nous, de l'Histoire"; Chirac estableix aquí un paral·lelisme amb la necessitat present de trobar la pau al Pròxim Orient).⁵¹ Els vincles forjats aleshores són recordats per poder-los estrènyer en el futur: "Vous le voyez, Monsieur le Président, nous avons bien des projets pour intensifier et élargir cette 'indestructible amitié' entre la Syrie et la France qu'évoquait le général de Gaulle."⁵²

A Mauritània -un país que figura al Procés de Barcelona com a observador-, Chirac lloa Atar "ville au passé glorieux d'où partirent, il y a maintenant plus de neuf siècles (...), les Almoravides, un peuple de bâtisseurs qui, du désert jusqu'aux rivages de l'Espagne, imprègnèrent de leur culture ces vastes espaces", per subratllar l'excepcional riquesa que la barreja que se n'hauria seguit aportà a la Mediterrània. La referència al domini colonial no pot ser més eufemística: "La France elle-aussi vous a rencontrés et vous avez conquis son cœur et sa mémoire." Les figures de contacte evocades denoten una perspectiva d'exotisme (per a Ernest Psichari, Atar és una ciutat "où se brassent les passions") o domini

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-syriennes, la situation au Proche-Orient...*, *op. cit.* El leitmotiv gaul·lià de l'amistat indestructible entre França i Síria havia ja estat evocat per Chirac el 1996, després de fer referència als més de vint anys de diàleg amb Hafez al-Àssad: *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-syriennes, la nécessité de relancer le processus de paix au Proche-Orient...*, *op. cit.* Igualment, l'endemà parlà d'"amistat indefectible": *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur le développement des relations franco-syriennes et la situation des Français résidant en Syrie*, *op. cit.*

("Théodore Monod (...) dit malicieusement: 'l'Adrar mauritanien est mon diocèse").⁵³

En segon lloc, cal que ens referim als països sense experiència directa de colonialisme francès, però en els que es dibuixen perspectives d'expansió per als interessos francesos: Egipte, Israel, Jordània i Turquia. La divisa per aquest nou impuls, prové, una vegada més, de De Gaulle: "Tout nous commande", disait-il dès 1958, 'de reparaître au Caire, à Damas, à Amman et dans toutes les capitales de la région, comme nous sommes restés à Beyrouth: en amis et en coopérants (...)."⁵⁴

Egipte no fou certament colònia francesa, però el discurs és ple de referències a la influència massiva i als interessos que estigueren a punt de decantar la situació de manera diferent. Tal com descriu Henk Wesseling (2008, 101-108) els britànics s'empararen d'Egipte el 1882, a desgana i pensant que es tractava d'una situació provisional, per evitar que els interessos francesos hi seguissin creixent com ho havien fet durant l'etapa

⁵³ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'ancienneté des liens entre la France et la Mauritanie, la coopération dans le domaine de l'eau et la nécessité de la solidarité à l'échelle mondiale.* [Atar, Mauritània, 6 de setembre de 1997]. Vie publique. En el brindis oficial insistirà pràcticament en les mateixes imatges, afegint la condició de "pays qui est connu dans le monde Arabe comme le pays aux millions de poètes": *Toast de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la coopération entre la France et l'Afrique et sur l'aide française au développement de la Mauritanie, notamment en matière de gestion de l'eau.* [Nouakchott, 5 de setembre de 1997]. Vie publique. Psichari fou un oficial i escriptor adepte a les idees de nacionalisme integral de Charles Maurras, mentre que Monod fou un científic naturalista, considerat un dels principals experts del segle XX sobre el desert del Sàhara, a banda d'autor d'una obra marcada per elements de teologia protestant, pacifisme i ecologisme, entre d'altres.

⁵⁴ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la coopération culturelle, économique et technologique avec l'Égypte, sur la politique arabe de la France, sur la consolidation de la paix, et le développement économique du Proche-Orient.* [El Caire, 8 d'abril de 1996]. Vie publique.

de condomini que s'havia iniciat el 1876. Tant la penetració financera de la segona meitat del s. XIX (la contribució a la modernització de Mohamed Alí, el paper de Ferdinand Lesseps en la construcció del canal de Suez, que portaria l'estat egipci a la bancarrota), com la fascinació anterior de França per Egipte, il·lustrada per Champollion, Chirac ho qualifica de *cooperació*, "une tradition (...) que nos deux pays ont inventée alors même que le mot n'existait pas encore". Sens dubte pensant en l'expedició napoleònica d'Egipte (1798-1801), afirma el 1998 que aquell any marca "200 ans d'histoire partagée", a banda de la voluntat d'afrontar junts els reptes de futur.⁵⁵ Parla de l'existència d'una estreta col·laboració: "(...L)'union face au terrorisme reste plus que jamais une priorité." La cooperació passa també per convèncer Bagdad de "poursuivre sa coopération avec la Communauté des nations et en l'aidant à retrouver sa place dans le monde" i es fa referència al recent llançament a la Guyana francesa del satèl·lit Nilesat.⁵⁶ La mateixa fascinació per l'antic Egipte a que Chirac feia referència ocupa bona part de la seva imaginació sobre el país: "L'agriculture, l'architecture, l'art de gouverner ont très tôt ici atteint une perfection dont les monuments et les fresques portent témoignage. Ici, des hommes bâtirent une civilisation sur l'instruction et sur l'écrit. L'Egypte est ce pays où les écoles de scribes, attachées aux temples et aux palais, étaient appelées 'maisons de vie', et où les bibliothèques sacrées étaient appelées 'officines de l'âme'." En temps més recents, quan el país ha estat model, és perquè s'ha posat al servei de

⁵⁵ *Ibid.* Nilesat és una companyia egípcia creada el 1996. Tant el satèl·lit que s'esmenta aquí i la segona versió a que es fa referència més avall foren construïts pel consorci franco-britànic Matra Marconi Space, que es convertí en Astrium el 2000 després de fusionar-se amb l'alemanya DaimlerChrysler Aerospace (DASA).

⁵⁶ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations culturelles, économiques et technologiques avec l'Égypte, la coopération franco-égyptienne pour relancer le processus de paix au Proche-Orient et le partenariat entre l'Union européenne et les pays méditerranéens.* [Paris, 18 de maig de 1998]. Vie publique.

la pau a Orient Mitjà: "Plusieurs fois dans l'histoire moderne, l'Égypte a montré la voie. La première, grâce au courage du Président Sadate, elle a fait le choix de la paix. Aujourd'hui, malgré bien des déchirements, le spectre de la guerre s'efface peu à peu dans la région. Une nouvelle ère de coopération se dessine. Dans ce contexte nouveau, sous l'impulsion du Président Hosni Moubarak, l'Égypte s'attache à promouvoir la cohésion du monde arabe dans le respect des identités nationales."⁵⁷ Per a Jospin, l'egiptomania ha caracteritzat molts períodes de l'història francesa fins avui, però actualment ja no es projecta exclusivament "vers les millénaires si féconds de l'Égypte pharaonique", sinó que s'obre a d'altres períodes ("celle de l'Égypte alexandrine, où les archéologues vérifient au fond des eaux les indications de Strabon, et celle de l'Égypte fatimide") com mostren les activitats culturals de l'any *France-Egypte, horizons partagés*. Aquesta diversificació de la mirada històrica serveix també en última instància per fer lloances al president egipci: "De plus en plus, c'est l'Égypte contemporaine qui retient l'attention et l'admiration, celle de Naguib Mahfouz, de Taha Hussein; celle aussi de Chady Abdel Salam, de Youssef Chahine ou d'Adel Imam; c'est l'Égypte dynamique, industrielle, inventive, l'Égypte d'une nouvelle croissance dont vous êtes, Monsieur le Président, l'architecte opiniâtre." En la mateixa línia, el president egipci és descrit com a l'artífex d'"une transformation qui n'a sans doute pas de précédent depuis Mohammed Ali". Al costat d'això, Jospin fa referència a la construcció de les línies de metro del Caire i la futura del d'Alexandria, a les instal·lacions de depuració d'aigua i al satèl·lit *Nilesat I*, que espera que aviat sigui seguit per un *Nilesat II*.⁵⁸

⁵⁷ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la coopération culturelle, économique et technologique avec l'Égypte, sur la politique arabe de la France...*, op. cit.

⁵⁸ *Déclaration de M. Lionel Jospin, Premier ministre, sur les relations entre la France et l'Égypte sur le plan économique et culturel, les relations entre l'Égypte*

El prestigi de Chirac entre els governs àrabs augmentà exponencialment amb l'incident de la seva fallida visita a Jerusalem Est, al qual hem fet referència. En conseqüència, les relacions del president amb Israel visqueren moments tensos. Correspongué als successius primers ministres i ministres d'exterior de mirar de reconduir les relacions. Juppé, en nom del govern, recolzà l'adhesió d'Israel a la francofonia, subratllant però que segons el procediment habitual calia la unanimitat dels membres per tal que l'adhesió es pogués produir.⁵⁹ en efecte, el Líban bloquejà aquesta adhesió, revivint la situació de quan la ruptura de relacions dels països francòfons d'Àfrica amb Israel havia posat fi a la proximitat i implicació que aquest darrer país havia mantingut amb la francofonia fins a inicis dels anys 70.⁶⁰ Charette, fins i tot després del conflicte protagonitzat per Chirac, es referí a les relacions franco-israelianes com a "un ciel sans nuages", però en la mateixa roda de premsa periodistes l'interrogaren sobre possibles temes conflictius, com el futur vot de Nacions Unides sobre l'assentament de Har Homa, al mateix temps que es preguntaven si el fet que Charette no visités la Casa d'Orient -actitud contrària a la que havia donat notorietat a la visita de Chirac l'any anterior- volia dir que la posició francesa sobre l'annexió de Jerusalem havia canviat o estava a punt de canviar.⁶¹ Jospin defensà que havien existit vincles amb Israel des

et Israël et les négociations sur l'accord d'association entre l'Égypte et l'Union européenne. [Paris, 19 de maig de 1998]. Vie publique.

⁵⁹ *Déclaration de M. Alain Juppé, Premier ministre, sur le rôle de M. Yitzhak Rabin dans le processus de paix entre Israël et les palestiniens et sur la place d'Israël dans la francophonie.* [Paris, 18 de novembre de 1995.] Vie publique.

⁶⁰ Anys després, el *Conseil Représentatif des Institutions Juives de France* (CRIF) aconseguirà retornar el suport de França a aquesta adhesió, en comprometre-hi els principals candidats a l'elecció presidencial de 2007.

⁶¹ *Conférences de presse de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, sur le renforcement des relations politiques économiques et culturelles entre la France et Israël, les relations entre l'Union européenne et les pays méditerranéens et la stagnation du processus de paix.* [Jerusalem, 4 març de 1997]. Vie publique.

de l'inici de l'estat, una sintonia i una comprensió que estarien permeses pel fet que França té una comunitat jueva nombrosa. Ara bé: "Les politiques de la France et de l'Europe sont parfois mal comprises en Israël. Je le regrette. À l'inverse, l'actualité politique en Israël et au Proche-Orient à tendance à occulter dans l'opinion publique française les autres réalités israéliennes: c'est tout aussi regrettable. La nécessité de compléter ces images s'impose donc à nous."⁶²

Chirac es pot recolzar en un país com Jordània per a promoure un cert activisme euromediterrani: en una intervenció solemne al parlament jordà, diu que no oblida que Jordània fou el primer país en donar suport a la iniciativa francesa de la Carta d'estabilitat per a la Mediterrània⁶³ que, no obstant això, finalment fou bandejada. La visita del rei Hussein a De Gaulle és, de manera similar als casos que hem descrit més amunt, el que il·lustra de manera més vívida el vincle entre França i Jordània. La referència a una gran exposició prevista per a 2002 sobre la "fascinant civilització" dels Nabateus és la manera de retre homenatge al passat remot del país.⁶⁴

En tercer lloc, hi ha els països on la relació és conflictiva, ja sigui per l'experiència colonial del passat (Algèria), ja sigui per l'existència de

⁶² *Message de M. Lionel Jospin, Premier ministre, aux lecteurs "D'ici la France" supplément du bimensuel en hébreu "Ha'Aretz"*. [Tel Aviv, 23 de marc de 1998]. Vie publique.

⁶³ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'irréversibilité du processus de paix au Proche-Orient, la coopération culturelle franco-jordanienne et les relations entre l'Islam et l'Occident*. [Amman, el 24 d'octubre de 1996]. Vie publique.

⁶⁴ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la contribution de la Jordanie à la relance du processus de paix au Proche Orient, l'action de la France pour promouvoir la coopération entre les pays de la région et les relations franco-jordaniennes*. [Paris, 15 de novembre de 1999]. Vie publique.

contenciosos oberts (Líbia). En relació a Algèria, els discursos es centraven en negar qualsevol ingerència de França en la resolució de la crisi del país, desencadenada el 1991 en ser anul·lades les eleccions d'aquell any, guanyades pel *Front islamique du salut* (FIS). Els combats que seguiren -incloent els que enfrontaren els propis grups confessionals- varen intensificar-se especialment entorn de l'any 1997. Les paraules de Juppé rebutjant vells hàbits, però, poden ser interpretades també com a una manera d'evitar criticar la severa restricció de les llibertats democràtiques al país, a partir del que fou un veritable cop d'estat el 1991 i en vista de les noves eleccions legislatives previstes per al juny d'aquell any: "Nous sommes d'accord (...) pour dire que le destin de l'Algérie ne se décide pas à Paris et qu'il nous faut peut-être dépouiller le vieil homme dans ce domaine et rompre avec des habitudes qui appartiennent définitivement au passé. (...) /Nous sommes d'accord pour dire que le seul parti que nous défendons en Algérie est le parti de la démocratie. Le parti de la démocratie doit s'exprimer dans des élections aussi transparentes et incontestables que possible. (...) Aller au delà, nous ingérer dans le choix effectivement de ceux qui doivent participer à ces élections, ce serait confondre notre responsabilité morale et une ingérence qui n'est plus de mise."⁶⁵ Védrine, que esdevingué ministre d'exteriors poc després, visità Alger tot just quan s'havia produït la mort de diversos agents francesos en missió: el que la comunitat francesa d'Algèria havia viscut a través de drames com aquell, segons el ministre eren "les contrecoups d'un drame

⁶⁵ *Déclaration de M. Alain Juppé, Premier ministre, en réponse à une question sur le terrorisme en Algérie et le soutien au "parti de la démocratie" pour la tenue des élections dans ce pays, au Sénat le 6 février 1997. Vie publique; Charette s'havia pronunciat en el mateix sentit pocs dies abans: "(...)Je ne crois pas que la solution à la crise que connaît l'Algérie puisse venir de l'extérieur de ce pays": Déclaration de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, en réponse à une question sur le terrorisme en Algérie, à l'Assemblée nationale le 4 février 1997. Vie publique.*

plus grand, d'une tragédie plus vaste qui n'est pas franco-algérienne, qui est algéro-algérienne".⁶⁶

Com a cas a part, el darrer dels països a que farem referència aquí, Turquia, estava destinat a tenir una importància singular, més enllà de l'envergadura de les relacions econòmiques i comercials ("Déjà premier investisseur étranger, la France, avec 200 entreprises installées, a confiance, grande confiance dans l'avenir de la Turquie"),⁶⁷ en la manera com, progressivament, França es presenta al món. Chirac, adreçant-se al president turc, vol convèncer-lo que els resultats de la reunió del Consell Europeu a Luxemburg (12 i 13 de desembre de 1997), tot i que poguessin semblar decebedors als turcs, suposaven en canvi una inscripció clara de Turquia dintre de la política d'ampliació de la UE, gràcies a la insistència francesa. El llaços del present es retrotreuen en la història: "Turcs et Français partagent aujourd'hui la même volonté de progresser ensemble, la même volonté d'accorder leurs politiques comme les ont jadis accordées vos sultans et nos souverains, Süleyman et François 1er, Selim et Napoléon, Abdul-Aziz et Napoléon III, puis, dans un élan naturel, votre République et la nôtre. Il était naturel en effet que la France, la première, dès 1921, en écho à l'appel de Mustapha Kemal, ait reconnu le fait national turc et l'avènement d'un 'Etat démocratique, laïc et social, soumis à la règle de la Loi', selon les termes de votre Constitution." Aquest punt, en la història, és el que dona avui ple sentit al suport de França a una Turquia dintre de la UE: "Voilà pourquoi la France demeure le plus ferme soutien de la Turquie dans son désir d'Europe." Històricament, segons

⁶⁶ *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur la mission des Français en Algérie et sur les relations entre les pays du Nord et du Sud de la Méditerranée...op. cit.*

⁶⁷ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations entre la France et le Saint-Siège, le rôle de la France comme "Fille aînée de l'Eglise" et l'importance de la solidarité pour le développement de la personne humaine et des sociétés.* [Roma, 20 de gener de 1996]. Vie publique.

Chirac, la influència francesa no hauria estat gens estranya al procés de modernització i de construcció de l'estat laic: "Nos échanges culturels ont accompagné la modernisation de votre pays. Au temps des réformes -les tanzimats-, votre pays s'est tourné vers la France. La relation privilégiée nouée à cette époque a créé, entre nous, une proximité intellectuelle que symbolise depuis plus de cent ans le lycée de Galatasaray. Aujourd'hui, c'est l'université du même nom qui s'installe progressivement dans le premier cercle des universités turques." Chirac emula l'arranjament decimonònic que la Gran Bretanya mantingué amb l'Imperi otomà, però substituïnt la primera per França, i fent ús de paraules de De Gaulle, trenta anys abans: "(...L)a Turquie, maîtresse des détroits entre l'Europe et l'Asie, au contact de trois continents, gardienne de plusieurs des portes par où, dans cette région de la terre, passe la paix ou peut passer la guerre. La France, ouverte sur l'Atlantique, les mers du Nord et la Méditerranée, centre d'un Occident que forment avec elle les pays du Rhin et du Danube, les Iles britanniques, les péninsules italienne et ibérique. La Turquie et la France, investies toutes deux, par la nature et par l'Histoire, de tant de responsabilités quant au destin de tant d'hommes."⁶⁸

Si en l'escena internacional la laïcitat resulta un valor⁶⁹ -com ho és també a l'hora de posar de relleu els principis de la República- per a Chirac la

⁶⁸ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations économiques et culturelles franco-turques, sur la vocation européenne de la Turquie et la proposition faite à la Turquie de participer à la conférence européenne des pays candidats à l'élargissement de l'Union européenne. Visite d'État de M. Suleyman Demirel, Président de la République de Turquie, les 19 et 20 février 1998.* [19 de febrer de 1998]. Vie publique.

⁶⁹ Chirac en visita a Amman: "(...L)a France, républicaine et laïque, la France de la Déclaration des Droits de l'Homme n'accorde de statut officiel à aucune confession. Je sais combien ce concept de laïcité peut être parfois difficile à comprendre. La laïcité ne signifie pas l'athéisme. Elle prolonge en réalité le principe du pluralisme.": *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'irréversibilité du processus de paix au Proche-Orient, la coopération culturelle franco-jordanienne..., op. cit.*

tradició catòlica no només té una preeminència clara quan es tracta de les arrels de França, sinó que França pot fer valer la condició de principal defensora d'aquesta tradició: la celebració del 1500è aniversari del bateig de Clovis, un dels "actes fundacionals de França", marca "la force et la richesse du lien tissé au long des siècles entre la France et le Trône de Pierre. 'Fille aînée de l'Eglise', la France l'a été par sa fidélité catholique, par son dynamisme missionnaire et aussi, pour reprendre l'expression de Sa Sainteté Jean XXIII, par 'l'admirable lignée de Saints' issus de notre sol. Une grande part de notre patrimoine est d'abord l'illustration d'une ferveur religieuse."⁷⁰

4.2. Espanya referma la seva marca mediterrània

En el moment de la declaració de Barcelona, Felipe González es trobava en els seus darrers mesos com a president del govern a Espanya, després de 13 anys en el càrrec. La gestió del seu govern assolia les cotes més baixes d'aprovació en la opinió pública, principalment per diverses acusacions de corrupció contra responsables polítics -l'expressió *cultura del pelotazo* s'havia popularitzat- així com de terrorisme d'estat -a través dels Grups Antiterroristes d'Alliberament (GAL). Tot i això, la homologació internacional adquirida a mitjans dels vuitanta, amb l'ingrés a les Comunitats Europees i la celebració del referèndum que havia mantingut la pertinença a l'OTAN (1986), havia continuat creixent durant els anys 90, amb fites com la celebració a Madrid de la Conferència de Pau a Orient Mitjà (1991), la organització de la Exposició Internacional de Sevilla i la celebració dels Jocs Olímpics a Barcelona (1992). La presència

⁷⁰ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations entre la France et le Saint-Siège, le rôle de la France comme "Fille aînée de l'Eglise" et l'importance de la solidarité pour le développement de la personne humaine et des sociétés, op. cit.*

proactiva en les principals negociacions de l'Europa comunitària - especialment l'èxit en fer augmentar la dotació i crear nous instruments de la política regional europea, que havien de beneficiar especialment l'Europa mediterrània (FERNÁNDEZ I MORATA, 2003)-, arrelava no només en l'alineament tradicional amb França, sinó que responia igualment a una bona sintonia amb l'Alemanya de Helmut Kohl. La trajectòria europeïsta de González havia estat reconeguda amb el premi Carlemany el 1993.

Javier Solana, responsable de la cartera d'afers exteriors des del 22 de juliol de 1992, era l'únic ministre que es mantenia des dels primers governs de González. Pocs dies després de la conferència de Barcelona, el 5 de desembre, passà a ser secretari general de l'OTAN i a finals de 1999 esdevingué alt representant de la Política d'Exteriors i de Seguretat Comuna (*Monsieur PESC*), secretari general del Consell de la UE, i secretari general de la Unió Europea Occidental, a banda de president de l'Agència Europea de Defensa.

Durant la primera meitat dels anys noranta, Espanya havia adquirit una confiança notable en les seves possibilitats de convertir-se en campió de la política mediterrània de la nova Unió Europea. El llançament d'aquesta política estigué estretament lligat a la llum verda a les futures ampliacions de la UE cap a l'est, però González negà que la primera pogués ser vista com una política de compensació, o que pogués ser ni tan sols comparada al "imperativo político, incluso moral" de l'ampliació al centre i a l'est.⁷¹

⁷¹ "Intervención del presidente del Gobierno, Felipe González, en las Jornadas 'Visiones de Europa', organizadas por la Fundación BBV". [Madrid, 28 d'octubre de 1995]. Pàg. 96-101. A: *ATD*, 1995. Pàg. 98. En termes similars (l'ampliació com a un "processo irreversibile con un contenuto ed una valenza politica e morale altissimi") també s'expressarà per exemple el ministre d'exteriors italià Renato Ruggieri el 2001, tot i que aleshores la importància que es destacarà en el

Paradoxalment, durant algun tram del llarg procés de la candidatura i la negociació de les adhesions de nous estats membres, l'ampliació tindrà més certeses en l'àmbit mediterrani que en l'àmbit post-soviètic: González reconeixia obertament que donar prioritat a Malta i (especialment) a Xipre era una imposició de Grècia, que amenaçava amb no permetre l'acord d'unió duanera amb Turquia, però recordava al mateix temps que no era concebible que països com Polònia o República Txeca no estiguessin en la mateixa primera ronda d'adhesions.⁷² No fou inusual -com en el cas de Carlos Westendorp, el ministre d'exteriors que succeí Solana el 19 de novembre de 1995, i fins el 6 de maig de 1996- fer referència en primer terme a l'ampliació a Xipre i Malta, per després esmentar només en bloc als països d'Europa Central i Oriental, on per a Europa la "responsabilitat històrica" de l'ampliació es fonamentava en un triple imperatiu: polític (l'estabilitat del continent), econòmic (la "conquesta del Este", amb un mercat de 100 milions) i ètic o moral ("los españoles nos vemos en un espejo cuando se trata de asegurar 'el retorno a Europa' de estas jóvenes democracias").⁷³

procés serà la de permetre deixar endarrera els nacionalismes a la part d'Europa que encara no ho hauria fet: "Come già indicato dal Consiglio europeo di Madrid del 1991 l'allargamento è un imperativo categorico, una necessità politica, una grande opportunità sociale ed economica, per superare i residui nazionalismi ed aprire, come già realizzato dagli attuali membri dell'Unione, un nuovo capitolo nella storia d'Europa": "Audizione del Ministro degli Esteri Ruggiero alle Commissioni riunite Affari Esteri e Comunitari e politiche dell'Unione europea della Camera dei deputati e Affari Esteri, Emigrazione e Giunta per gli Affari delle Comunità Europee del Senato della Repubblica sul futuro dell'UE." [31 octubre de 2001]. Pàg. 168-181. A: *Testi e documenti*, 2001. Pàg. 171.

⁷²"Intervención del presidente del Gobierno, Felipe González, en las Jornadas 'Visiones de Europa'...", *op. cit.* Pàg. 99.

⁷³"Conferencia del Ministro de Asuntos Exteriores, Carlos Westendorp y Cabeza, en el Instituto de cuestiones internacionales y política exterior (INCIPE) bajo el título 'La política exterior de España: las prioridades permanentes y los nuevos conflictos'". [23 de febrer de 1996]. Pàg. 149-155. A: *ATD*, 1996. Pàg. 151.

Quan es passava al terreny de les xifres, resultava més clar que les demandes d'una major atenció al sud podien ser justificades convenientment si s'establí un contrast amb els esforços dedicats a l'est. Solana subratllà la inversió de la proporció demogràfica que s'hauria produït en les darreres dècades: el 1975, dos terços de la població es trobaven al nord i un terç al sud, mentre que es preveia la situació contrària per a mitjans del s. XXI. 4,5 milions d'emigrants mediterranis (front a 700.000 provinents de l'est) i la dependència d'Europa en un 25% de l'energia del Sud (front a un 1% de la de l'est) donaven la mesura de la interdependència de les dues regions, fins i tot major de la que havia de soldar el continent europeu per mitjà de l'ampliació de la UE.⁷⁴ Per una banda, observem com la idea d'interdependència empeny cap a una aproximació integral a la cooperació. Per l'altra, resulta patent que la veritable preocupació de fons era la seguretat de l'àrea que envoltava una Europa de perspectives prometedores: "(...R)esulta impensable una situación de estabilidad si Europa se convierte en una isla de prosperidad rodeada por un mar de países más pobres. Este desequilibrio llevaría inexorablemente a una inestabilidad y conflictividad crecientes."⁷⁵

Així expressada, la preocupació per la seguretat tenia a veure, més que amb amenaces presents, amb possibles amenaces futures, les que sorgirien de la dissimetria en augment entre el creixement i la bonança a Europa i l'estancament del Sud. Es feia notar, doncs, el buit deixat per la fi de la

⁷⁴ "Rueda de prensa del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Instituto Catalán de Estudios Mediterráneos". [18 de gener de 1995]. Pàg. 144-152. A: *ATD*, 1995. Pàg. 146.

⁷⁵ "Artículo del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Diario 'La Vanguardia', titulado 'España y el Mediterraneo!'. [10 de març de 1995]. Pàg. 170-172. A: *ATD*, 1995. Pàg. 171. En aquell moment, ja hi ha qui relaciona directament la dissolució del sistema bipolar amb el sorgiment d'un nou paradigma de legitimació de la identitat europea que estaria basat en la imatge de la Europa fortalesa, fonamentalment front al món musulmà (DELANTY, 1995, cap. 9).

guerra freda: havia desaparegut la figura de l'enemic clarament identificable. Es definiren el que en ocasions, des de l'inici dels anys noranta, s'havia anomenat "amenaces difuses": el terrorisme, el crim organitzat i fins i tot la immigració. En una roda de premsa de Solana, per exemple, un periodista no dubta en referir-se a Espanya com a *coladero de droga* del Rift.⁷⁶

Quan, mig any després del llançament del Procés de Barcelona, el PP guanyà les eleccions, el govern de José Maria Aznar presentà la nova política exterior sota el signe de la continuïtat⁷⁷ (les seves dues legislatures s'estengueren entre el 4 de maig de 1996 i el 17 d'abril de 2004). Al seu primer ministre d'afers exteriors, Abel Matutes (6 de maig 1996 - 27 d'abril de 2000), no li feia res mostrar-se complaent amb l'anterior govern, ni semblava detectar cap necessitat d'ajustament major: destacava el "canvi espectacular" que havia realitzat Espanya en els 20 anys anteriors, passant de ser "preceptor (*sic*) potencial de ayuda internacional" a ser l'11è donant d'ajuda, amb més de 1.400 milions de dòlars el 1995.⁷⁸ En efecte, la primera legislatura d'Aznar és normalment vista com la de la continuïtat (FERNÁNDEZ MOLINA, 2007, 57-59) i el "diàleg", per contrast

⁷⁶ "Rueda de prensa del ministro de Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Instituto Catalán de Estudios Mediterráneos" ...*op. cit.* Pàg. 150.

⁷⁷ "Entrevista al ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en la publicación 'Review of International Affairs'". [15 d'octubre de 1996]. Pàg. 247-249. A: *ATD*, 1996. Pàg. 247. A la pregunta "Which is the main preoccupation of your government's foreign policy?", Matutes respongué: "The priorities of the foreign policy of this government are not different, and cannot be different, from the ones that are considered traditional aims of the Spanish foreign policy. And they cannot be different because Spain has certain permanent interests deriving from our history and our geographical position". Després de l'esment de rigor de UE, Iberoamèrica i la Mediterrània, fa un esment escuet de les relacions amb els Estats Units dient que es treballa per reforçar les relacions bilaterals".

⁷⁸ "Conferencia inaugural del curso académico 1996-1997, pronunciada por el ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en la Escuela diplomática, 'Objetivos de la política exterior española y papel de la escuela diplomática'". [17 d'octubre de 1996]. Pàg. 254-258. A: *ATD*, 1996. Pàg. 257.

amb el que vindrà després. Ben aviat, però, Aznar combinà el deixar fer el seu ministre d'exterior en les seves expressions d'afició al multilateralisme, amb una creixent assertivitat *realista*, estesa a fer que el país esdevingués *primus inter pares* a Europa: "No quiero estar con los más grandes, sino ser de los más grandes (...)." ⁷⁹ Ens diu que el 1997 Espanya és el país que ha creat més ocupació de la UE, un 55% del total. Quan el 1998 es congriaren els reptes polític-institucionals, qualificà el moment de vertiginós però feu gala de la mateixa seguretat afirmant que, a diferència d'altres moments de la història, "somos plenamente conscientes de la importancia de las decisiones que tenemos que tomar", molt diferent d'aquell "14 de Julio de 1789: nada" que Lluís XVI escrigué en el seu diari. ⁸⁰

Un dels exemples més clars és com es reobrí la qüestió de Gibraltar per mirar de galvanitzar el suport popular a una presència internacional més incisiva: Matutes, en la presentació d'una enquesta de l'INCIPE, presentà Gibraltar -juntament amb les migracions- com a motiu de "cierta frustración" en la opinió pública. ⁸¹ Arran de l'acord no oficial signat per pescadors amb Gibraltar, anomenà el territori britànic "parásito de la economía española". ⁸² Davant de Nacions Unides es lamentà que, malgrat

⁷⁹ "Entrevista al presidente del Gobierno, José María Aznar, en el diario ABC". [6 de juliol de 1997]. Pàg. 63-64. A: *ATP*, 1997. Pàg. 63.

⁸⁰ "Intervención del presidente del Gobierno, Don José María Aznar, en el seminario sobre 'La Unión Europea: Desafíos para la presidencia austriaca' dentro del Foro Wachau, Abadía de Göttweig (Austria)." [7 de juny de 1998]. Pàg. 83-87. *ATP*, 1998. Pàg. 83.

⁸¹ "Palabras del ministro de Asuntos exteriores, Abel Matutes Juan, en el Acto de presentación del Informe del INCIPE sobre 'La opinión pública española y la política exterior'". [11 de gener de 1999]. Pàg. 93-94. *ATP*, 1999. Pàg. 94.

⁸² "Declaraciones del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan sobre el conflicto pesquero con Gibraltar". [4 de febrer de 1999]. Pàg.110-111. A: *ATP*, 1999. Pàg. 111.

la resolució 2353 de la organització⁸³ i el procés de negociació iniciat amb la Declaració de Brussel·les de 1984, no s'havien produït avenços, i la recent proposta espanyola per a la recuperació de la sobirania en un període de temps llarg tampoc havia obtingut resposta. La caracterització històrica del conflicte es produïa en els següents termes: "Cuando está a punto de concluir el Decenio de la Descolonización, mi país sigue sufriendo la presencia de un enclave colonial en su territorio. Gibraltar fue ocupada por las tropas británicas en 1704, durante una de las guerras dinásticas europeas. El territorio fue convertido en una base militar, expulsándose de allí a la población española. Los ciudadanos españoles hasta hace poco han sufrido en Gibraltar graves discriminaciones en el ejercicio de sus derechos."⁸⁴

Amb la majoria absoluta obtinguda a les eleccions de març de 2000, el to d'Aznar es torna encara més directe, en la política interna com en l'exterior. L'estil exhibit en aquest darrer àmbit aparegué especialment bregat després de l'acumulació de fites clau en el final de segle: González ja s'havia referit a 1998 com a un any en què havien de passar un bon nombre de coses, a les que cal afegir-hi la introducció de l'euro i les imminents negociacions del Tractat de Niça, en que l'estructura de la UE havia de ser reformada per donar cabuda als països de la onada d'ampliació més gran de la seva història.

⁸³ La resolució 2353 de 19 de desembre de 1967 considera "que toda situación colonial que destruya parcialmente o totalmente la unidad nacional y la integridad territorial de un país es incompatible con los propósitos y principios de la Carta de las Naciones Unidas (...)" però al mateix temps estableix que les negociacions per a posar fi a la situació colonial de Gibraltar, que s'exhorta que es repreguin, han d'anar igualment orientades a "salvaguardar los intereses de la población al término de esa situación colonial".

⁸⁴ "Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, ante el 54 periodo de sesiones de la Asamblea General de Naciones Unidas". [Nova York, 21 de setembre de 1999]. Pàg. 203-206. A: *ATD*, 1999. Pàg. 205.

Així, el debat sobre el futur d'Europa que s'inicià sobretot a partir del 2000, amb la proposta del ministre d'exterior Joschka Fischer d'elaborar una Constitució europea, fou aprofitat per Aznar per expressar la seva pròpia idea sobre l'esdevenidor del procés europeu, marcant distàncies respecte a la terminologia en boga: tant "federalisme" com "Constitució" tenien una "marcada tendència a la polisèmia, quizás al equívoco". Diu que la discussió caldrà iniciar-la després de Niça, però "sin fijarnos calendarios estrictos y sin aprioris nominalistas": "Yo entro en ese debate con la mentalidad abierta, pero creo que hay dos límites que cualquier discurso federal no puede ignorar alegremente: los Estados europeos son muy celosos de su identidad nacional e internacional, y las modificaciones en la esfera de las competencias de la Unión deben seguir supeditadas al acuerdo de todos."⁸⁵

A Josep Piqué, com a nou ministre d'exterior (27 d'abril de 2000 - 10 de juliol de 2002) li correspondrà menar aquesta reivindicació de l'interès nacional, deixant endarrere la interdependència i la continuïtat esgrimides per Matutes.⁸⁶ Si bé Piqué enuncia, com el seu predecessor, que la política exterior és un terreny en el que predominen "los factores de estabilidad y

⁸⁵ "Conferencia del presidente del Gobierno, José María Aznar, en el Instituto Francés de Relaciones Internacionales". [París, 26 de setembre de 2000]. Pàg. 191-194. A: *ATD*, 2000. Pàg. 193.

⁸⁶ Matutes cita Palmerston ("el Reino Unido no tiene amigos permanentes; tiene intereses permanentes") i Talleyrand ("la emoción suele sentarle mal a la política exterior) per parlar del predomini de l'interès, si bé avisa que això avui vol dir interès *compartit*, per la mundialització (un terme que en aquests anys sembla preferir-se a "globalització"). La construcció europea "serveix" els interessos d'Espanya. Identifica una cruïlla històrica de primer ordre amb la tercera fase de la Unió Econòmica i Monetària: "Se ha llegado ha decir que 'el Euro hará Europa' (V. Giscard d'Estaing), y el experimentado canciller alemán no ha titubeado en decir que estamos en una coyuntura de 'guerra o paz'. Sobre la base de los datos de 1997 se decidirá, entre 1998 y el 2002, si se culminan o se posponen los sueños de los Monnet, Schumann, Adenauer, Spaak y de Gasperi": "Conferencia inaugural del curso académico 1996-1997, pronunciada por el ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en la Escuela diplomática...", *op. cit.* Pàg. 254-255.

permanencia", argumenta àmpliament que Espanya ha canviat tant en els darrers 20 anys que li correspon assumir "nuevas responsabilidades y nuevos compromisos en la escena internacional."⁸⁷ Les percepcions sobre la seguretat també semblaven haver guanyat en concreció. Un nou "enemic" primordial havia anat prenent forma i Espanya recolzà una convenció general contra el terrorisme internacional en el marc de les Nacions Unides: "Por desgracia, la globalización ha generado (...) nuevas oportunidades para que se desarrollen plagas universales como el terrorismo y la delincuencia transnacional organizada. Pero también nos brinda nuevos instrumentos para luchar contra ellos (...)." ⁸⁸

A escala europea, en el conjunt del període, l'adopció de la moneda única i l'ampliació de la Unió Europea exerceixen de grans empreses col·lectives i catalitzadors d'imaginació narrativa. Tot i que comença a quedar endarrere l'optimisme pioner que acompanyà les realitzacions de Jacques Delors al capdavant de la Comissió Europea (1985-1995) i que, segons González 40 anys enrere no calia explicar gaire la justificació de les Comunitats, mentre que en el present era molt més difícil convèncer de la importància equiparable de la ampliació com a reunificadora d'Europa,⁸⁹ l'euro i la mitologia de la reunificació esdevenen icones amb força suficient per donar una única vocació a tota la maquinària comunitària, amb l'efecte d'una *europèització* més enllà de les fronteres de la unió.

⁸⁷ "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Josep Piqué, en la sociedad alemana de política exterior". [Berlín, 28 de novembre de 2000]. Pàg. 338-343. A: *ATD*, 2000. Pàg. 338-339; Repeteix la seva intervenció gairebé punt per punt a: "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Josep Piqué, en el Club siglo XXI". [Madrid, 18 de desembre de 2000]. Pàg. 352-357. A: *ATD*, 2000.

⁸⁸ "Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Josep Piqué, ante el Quincuagésimo período de sesiones de la Asamblea General de las Naciones Unidas". [Nova York, 14 de setembre de 2000]. Pàg. 324-325. A: *ATD*, 2000. Pàg. 325.

⁸⁹ "Intervención del presidente del Gobierno, Felipe González, en las Jornadas 'Visiones de Europa'...", *op. cit.* Pàg. 100-101.

El Mediterrani és potser l'espai on es desplega de forma més distintiva aquesta èpica, al voltant de la cimera de Barcelona de 1995: "El Mediterraneo ha sido cuna de Europa, ha dado origen a grandes civilizaciones y configura un espacio orgulloso de su identidad y de su historia, producto de unos pueblos con capacidad de trabajo, espíritu imaginativo y ánimo solidario. Partiendo de éste bagaje y de un potencial de interrelación insuficientemente aprovechado, teníamos una cita pendiente: la organización de un encuentro capaz de relanzar nuestras relaciones."⁹⁰ Podem considerar que aquestes paraules contribueixen a formar el que Solana anomenà "espíritu de Barcelona".⁹¹ Mesos abans de la conferència ministerial de Barcelona, el ministre s'havia referit a l'existència de l'*Escuela Euro-Arabe* de Granada com a prova palpable del creixent nombre de projectes conjunts.⁹²

Els estats en condicions d'erigir-se en interlocutors entre aquesta Europa en plena expansió del seu poder normatiu i les zones on es vol fer sentit la seva influència podran veure reforçat el perfil de la seva pròpia política exterior. En consonància amb les bases tradicionals de la política exterior espanyola, Matutes no dubta en afirmar que Espanya és "el país europeo con mayor sensibilidad hacia el mundo árabe".⁹³ Aquesta relació és aprofitada per lloar el progrés d'alguns d'aquests països i donar a entendre

⁹⁰ "Discurso del presidente del Gobierno, Felipe González, en la clausura de la Conferencia Euromediterranea". [Barcelona, 28 de novembre de 1995]. Pàg. 117-118 A: *ATD*, 1995. Pàg. 117.

⁹¹ "Discurso inaugural del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana, en la conferencia euromediterranea de Barcelona." [27 de novembre de 1995]. Pàg. 301-302. A: *ATD*, 1995. Pàg. 302.

⁹² "Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana, en la reunión ministerial de la troika de la UE con la troika de los países árabes del consejo de cooperación del golfo". [Granada, 20 de juliol de 1995]. Pàg. 240-241. A: *ATD*, 1995. Pàg. 240.

⁹³ "Discurso del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, durante su visita oficial a Túnez". [19 de juny de 1997]. Pàg. 144-145. *ATD*, 1997. Pàg. 145.

que ara s'obre el camí cap a la democràcia: a Tunísia, es felicita pel desè aniversari del *Cambio*, uns anys durant els quals "de la mano del presidente Ben Alí, Túnez ha logrado confirmar los logros de la independencia: la paz social y el desarrollo económico. Ahora inicia una nueva etapa que se caracteriza por la apertura al exterior y la extensión de los mecanismos democráticos."⁹⁴ El raonament és similar al que havia emprat Solana anteriorment.⁹⁵ Matutes vol dissipar sospites de nostàlgies

⁹⁴ "Discurso del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, durante su visita oficial a Túnez". [19 de juny de 1997]. Pàg. 144-145. A: *ATD*, 1997. Pàg. 145.

⁹⁵ El propi Matutes és molt conscient de com poden jugar alguns règims amb la relació entre política interna i política internacional, caient en contradiccions que queden en canvi en evidència amb l'escrutini de que són capaces les societats actuals: "Emparentar conceptualmente la política exterior y la interior puede parecer un ejercicio redundante. Más de uno pensará que se trata de una relación evidente. Pero la progresiva inexistencia de una pared divisoria, entre una política que se hace para tener consecuencias en el exterior y el gobierno de la cosa pública fronteras adentro, no siempre 'Cae de ojo' -que dirían los clásicos-. No será la primera vez -más aún en política- que la demostración de lo obvio sea imprescindible. /También puede producir una cierta confusión, ya que la historia enseña que un Estado puede adoptar una política exterior contradictoria con sus principios y acciones de política interior. En el caso de gobiernos autoritarios que han acoplado a un comportamiento interior, indisimuladamente autocrático, actos y decisiones de política exterior pertenecientes a un ideario democrático. /La política exterior de la primera década del siglo XX tenía como objetivo primario el contrapeso del poder político y militar de las potencias de la época. Pasados los años, la dinámica bipolar de la Guerra fría refundió este objetivo en la contención y eventual derrota del enemigo. Ello desembocó en la Alianza Atlántica, la reconciliación Francia-Alemania y el inicio del proceso de construcción europea. /Asimismo, en el mundo anterior a 1989, la política exterior obedecía, en gran parte, al maniqueo binomio schmittiano -simple y primario- de amigo/enemigo. Pero a partir del derrumbe berlinés, todo cambió. (...) Así, de nuevo, la política interior se transparenta detrás de las acciones internacionales." Més avall: "(...) el escenario mediático -prensa, radio, televisión- no sólo transmite el mensaje de la realidad internacional sino que adquiere una doble función: pedagogía e introducción a las complejidades del mundo exterior y foro de la política nacional. La política exterior entra así -por esta vía- en el debate político cotidiano y se incorpora a la legítima confrontación partidista." Després d'un llarg desenvolupament sobre el multilateralisme actual, diu que és comprensible que alguns pensin en el final de la història, en referència a Fukuyama (entre altres coses, "la regionalización favorece entornos unificados que contienen los desequilibrios", i la expansió de la democratització que assenyala Huntington limita també els conflictes), però assenyala que apareixen noves fonts de

neocolonials, no sense una certa contradicció: "Las relaciones de España con sus vecinos del sur no son hoy sólo un legado sino fundamentalmente, una vocación moderna desprovista de todo resabio africanista. La problemática magrebí seguirá apelando a nuestra imaginación y a la capacidad de respuesta de nuestra diplomacia si aspiramos a seguir ejerciendo un papel director en el ámbito mediterráneo."⁹⁶

Mantenir intacte el capital de la Conferència de Madrid per la Pau a Orient Mitjà passava per cultivar unes bones relacions amb Israel, al costant de les que "tradicionalment" ja existien amb els països àrabs. El llegat de Madrid suscità en Westendorp un optimisme desbordat sobre les perspectives de resoldre el "conflicto número uno de la zona": "De Madrid a Oslo y de Oslo a las elecciones palestinas. De éstas al estatuto final. Planteamiento, nudo y desenlace."⁹⁷ No obstant, Westendorp, en un article al diari *ABC*, fa referència a la "política gradual" que es va escollir deu anys abans amb el reestabliment de les relacions entre Espanya i Israel, així com al "desarrollo de relaciones de manera selectiva, y a un ritmo ponderado, para evitar reacciones contraproducentes", en el camí cap a instaurar una "nueva edad de oro tras la que cerró Isabel la Católica" (parafrasseja aquí el Shimon Peres de deu anys abans).⁹⁸ De fet, les

conflicte, entre les que cita al delinqüència internacional organitzada, noves màfies...i al final també "fragmentación nacionalista, conflictos étnicos y religiosos, emigraciones incontroladas y masivas".."Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en el IV Foro del Consejo España-Estados Unidos". [Barcelona 14 de novembre de 1998]. Pàg. 245-246. A: *ATD*, 1998. Pàg. 246.

⁹⁶ "Intervención del ministro de Asuntos exteriores, Abel Matutes Juan, en la reunión con los embajadores de España en el norte de África". [3 de febrero de 1999]. Pàg. 108-109. A: *ATD*, 1999. Pàg. 108-109.

⁹⁷ "Artículo del ministro de Asuntos Exteriores, Carlos Westendorp y Cabeza, en el diario La Vanguardia, titulado: 'Las elecciones palestinas.'" [21 de gener de 1996]. Pàg. 128-129. A: *ATD*, 1996. Pàg. 129.

⁹⁸ "Artículo del ministro de Asuntos Exteriores, Carlos Westendorp y Cabeza, en el Diario ABC titulado 'Diez años de relaciones España-Israel. Una convivencia fructífera.'" [17 de gener de 1996]. Pàg. 124-125. A: *ATD*, 1996. Pàg. 124.

referències a l'Holocaust en aquell moment resulten pràcticament absents o bé excèntriques: Matutes, en l'homenatge a l'ambaixador Ángel Sanz Briz, diu: "Ponerse a salvar vidas judías, en la Budapest de aquellos años, en una situación general agudizada por la Guerra y el total dominio de la Alemania nazi sobre las autoridades locales, era concursar a la propia inmólación".⁹⁹ El llenguatge diplomàtic no és especialment caute: segons Matutes, a la conferència de Malta el conflicte d'Orient Mitjà amenaçava amb "segrestar" la cooperació euromediterrània.¹⁰⁰ Amb tot, i en part gràcies als fruits que aquesta gradualitat acaba proporcionant, al final de l'etapa, Espanya continua mostrant-se confiada en gaudir d'un prestigi de país mediador que la Conferencia de Pau de Madrid hauria inaugurat.¹⁰¹

Així doncs, en el marc estricte de la diplomàcia espanyola, la *convivencia* encara no és equidistància,¹⁰² com es voldrà presentar en etapes posteriors: quan Westendorp utilitza la paraula *convivencia* en el títol d'un article sobre les relacions bilaterals, pren el significat temperat d'una "cordialitat"

⁹⁹ "Palabras del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en el acto de presentación de un sello en homenaje del embajador Sanz Briz". [Madrid, 10 de diciembre de 1998]. Pàg. 259-260. A: *ATD*, 1998. Pàg. 259.

¹⁰⁰ Matutes. "Conferencia del señor ministro en el Institut Català de la Mediterrània d'Estudis i Cooperació". [Barcelona, 16 de febrer de 1998]. Pàg. 157-161. A: *ATD*, 1998. Pàg. 159.

¹⁰¹ "Entrevista con el ministro de Asuntos Exteriores, Josep Piqué, en el semanario "Tiempo de Hoy". [9 d'octubre de 2000]. Pàg. 327-328. A: *ATD*, 2000. Pàg. 327: "P.: Aún suena extraño que el ministro israelí de Asuntos Exteriores diga que España puede ser clave para solucionar el conflicto de Oriente Medio. / Piqué: Resultaría extraño si se dijera que España tiene exclusivamente esa clave. En el proceso de paz de Oriente Medio está desempeñando un papel esencial Estados Unidos y tiene que jugar un papel cada día más protagonista España."

¹⁰² Segons Armero (1989, 213-215), l'establiment de les relacions amb Israel no es derivà amb naturalitat del reestabliment de la democràcia, sinó que en algun moment es va arribar a imaginar que si no es feia això podia perjudicar les ratificacions del tractat d'adhesió a la Comunitat Europea en el si d'algun dels estats membres. El ministre d'exteriors del moment, Fernando Morán, s'hauria referit en diverses ocasions a la necessitat d'obtenir compensacions pel perjudici que això podia causar a les bones relacions amb els països àrabs, restant incert el contingut concret que haurien d'incloure unes tals compensacions.

en l'àmbit internacional més que no pas el de la corresponsabilitat d'una vida en comú. De fet, en referència a la Declaració de Barcelona, el mot *convivencia* és aplicat al conjunt dels actors implicats, sense enumerar les tres religions, com es farà de manera habitual en etapes posteriors: González, que (com també fa Solana)¹⁰³ interpreta la tercera cistella com a un diàleg de civilitzacions, diu que els intercanvis en el seu si "fomentarán la convivencia respetuosa entre las distintas culturas y religiones, aprendiendo su diversidad y subrayando los rasgos que nos son comunes".¹⁰⁴

Quan s'afirma que l'element mediterrani féu germinar la vocació global d'Espanya, això no inclou necessàriament la component hebrea, sinó que revela més aviat un portar a les últimes conseqüències el vell leïtmotiv de la *tradicional amistad con los países árabes*. Matutes arriba a afirmar: "(...L)o más original y universal de nuestra cultura, como señaló Américo Castro, tiene su origen en los novecientos años de presencia árabe en España. Por eso, no cabe atribuir al azar, sino a una voluntad política muy clara, el hecho de que Madrid fuera la sede de la Conferencia de Paz para Oriente Medio (...) y más recientemente, el que Barcelona acogiera la Conferencia Euromediterránea."¹⁰⁵ Donat el paper clau d'Espanya en el "redescubrimiento del Mediterráneo por parte de Europa", segons Matutes

¹⁰³ "Rueda de prensa del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Instituto Catalán de Estudios Mediterráneos...", *op. cit.*

¹⁰⁴ "Discurso del presidente del Gobierno, Felipe González, en la clausura de la Conferencia Euromediterránea", *op. cit.* Pàg. 118.

¹⁰⁵ "Palabras de presentación del señor ministro de Asuntos Exteriores Abel Matutes al señor Tahar Ben Jelloun. IV Conferencia anual Francisco Fernández Ordoñez". [Madrid, 27 noviembre de 1996]. Pàg. 282-283. A: *ATD*. Pàg. 283. Cfr. RACIONERO I GRAU, 1985, 85-95: la defensa de dues europes, la del sud havent-se de defensar de la del nord, en Racionero va unida a l'afirmació, seguint Olagüe, que els àrabs no van envair "Espanya", sinó que hi va haver arribada progressiva de grups humans que seduïen per la seva alta cultura.

tampoc era casualitat que un espanyol, Moratinos, hagués estat nomenat primer enviat especial de la UE per al procés de pau a Orient Mitjà.¹⁰⁶

L'ascendent regional d'Espanya, doncs, continuava basant-se sobretot en el vincle amb el món àrab, darrera el qual fins i tot s'hi reconeixia una comunitat d'origen, però que de totes totes no feia atractiva una eventual comunitat de destí. Aquesta darrera fòrmula està reservada a Llatinoamèrica.¹⁰⁷ Matutes recorda que el lema de la *Academia Colombiana de la Lengua* és "la lengua es la patria". Després fa una citació: "'Decir lengua' -afirmaba Octavio Paz al recibir el Premio Cervantes- 'es decir civilización: comunidad de valores, símbolos, usos, creencias, visiones, preguntas sobre el pasado, presente y porvenir'. Y concluía con acierto que: 'hablar es convivir, vivir en un mundo y sus trasmundos, este tiempo y los otros: una civilización'".¹⁰⁸ Westendorp, que també havia identificat la llengua espanyola com el primer dels punts forts en el que "sens dubte" l'acció exterior espanyola s'havia de basar,¹⁰⁹ havia igualment parafrasejat Paz ("nosotros, los americanos, somos una

¹⁰⁶ "Artículo en el Magazine:"2010 Mediterranean Free Trade Zone". [Març 1997]. Pàg. 112-113. A: *ATD*, 1997. Pàg. 112.

¹⁰⁷ El nom de *llatinoamericans* indicaria una recuperació immediata de l'ascendent espanyol sobre la regió, poc després de les independències: *llatinoamericans* és "como ellos escogieron llamarse ya a mediados del XIX, vocablo inventado por Torres Caicedo, colombiano, y Francisco Bilbao, chileno (y no por la Francia napoleónica del II Imperio), precisamente para dar una señal de su hispanidad (todavía recientes las heridas de la independencia) frente a la cultura anglosajona)": "Conferencia inaugural del curso académico 1996-1997, pronunciada por el ministro de asuntos exteriores, Abel Matutes Juan, en la Escuela diplomática...", *op. cit.* Pàg. 256.

¹⁰⁸ "Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en la reunión del Patronato del Instituto Cervantes". [Aranjuez, 13 d'octubre de 1999]. Pàg. 207-208. A: *ATD*, 1999. Pàg. 207.

¹⁰⁹ "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Carlos Westendorp y Cabeza, en el Instituto de cuestiones internacionales y política exterior (INCIPE) bajo el título 'La política exterior de España: las prioridades permanentes y los nuevos conflictos'." [23 de febrer de 1996]. Pàg. 149-155. A: *ATD*, 1996. Pàg. 155.

dimensión excéntrica de Occidente, somos su prolongación y réplica") per explicar que "(l)as Cumbres Iberoamericanas nacen con objeto de dar forma política a un espacio de civilización", amb l'efecte afegit d'obtenir "la basculación de todo ese espacio hacia Occidente por efecto del tirón de sus componentes más integrados: España y Portugal en la Unión Europea, México en NAFTA".¹¹⁰

La utilització desacomplexada de la paraula "Occident" es pot observar també en una intervenció de Westendorp en que vincula el regeneracionisme de Costa i la modernització volguda i aconseguida pels socialistes, més patent que mai -ens diu- en un moment en que s'apropa el centenari de 1898. Com a aspecte essencial d'aquest regeneracionisme figura la incorporació d'Espanya a las "instituciones de Europa i de Occidente".¹¹¹ Sobre el 98 també, Matutes digué que seria un error commemorar-lo seguint el que Juan Marichal anomenava "el narcisismo del desastre"; segons el ministre, una actitud més equilibrada era possible en el present gràcies al que Vicens i Vives anomenava "la fortaleza del optimismo mediterráneo". Digué també que calia no oblidar la admonició de John Elliot: "(...L)a obsesión del español por los fracasos del pasado es perturbadora para el porvenir".¹¹²

¹¹⁰ "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Carlos Westendorp y Cabeza, en el Instituto de cuestiones internacionales y política exterior (INCIPE)...", *op. cit.* Pàg. 152.

¹¹¹ *Ibid.* Pàg. 149.

¹¹² "Conferencia inaugural del curso académico 1996-1997, pronunciada por el ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en la Escuela diplomática...", *op. cit.* Pàg. 258. El propi Matutes insistirà en els mateixos exemples a "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en el Club Siglo XXI". [13 d'octubre de 1997]. Pàg. 183-186. A: *ATD*, 1997. Pàg. 183. Una altra commemoració anterior, la del *Quinto Centenario* el 1992, fou interpretada des d'una perspectiva chicana (CHABRAM-DERNERSERIAN, 1996) com a un intent de recrear un llenguatge imperial ("El Quinto Centenario ha puesto España en su lugar"), malgrat les declaracions dels responsables indicant el contrari.

El govern del PP semblava entestat, de fet, en seguir aquesta consigna, fins al punt de no dir les coses pel seu nom quan es tractava de les raons per les quals en moments determinats Espanya no havia estat en la pròpia avantguarda que ara reivindicava amb tant de zel: "(...) España, (...) no estuvo presente, por razones que pertenecen al pasado, en la reciente conmemoración del 50 aniversario del Plan Marshall" (Matutes);¹¹³ "(...C)uando la Alianza Atlántica se crea, en el año 1948, España no puede estar presente en su fundación: razones políticas nos lo impedían; Y cuando la Comunidad Europea se crea en el año 1957, España tampoco puede estar presente en su fundación: razones políticas y económicas nos lo impedían" (Aznar).¹¹⁴ "Por distintos azares históricos, no fuimos fundadores de la Comunidad Europea; ahora, en cambio, somos fundadores de la nueva Unión (...)" (Aznar).¹¹⁵ Omissions com aquestes no impedièn fer pedagogia d'un esperit democràtic que era presentat com a consubstancial a l'"esperit hispànic": Aznar es referí als *Principios de Derecho de Gentes*, d'Andrés Bello (1832) per identificar la moral com la clau del bon govern, parafrasejant tot seguit el president Caldera: "(...E)l espíritu hispánico no puede ser etiqueta ni de tiranía ni de ambiciones, sino que reside en la valoración prioritaria de la persona, en la proclamación de hombres y pueblos libres."¹¹⁶

¹¹³ "Discurso del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en el III Foro España-Estados Unidos". [31 d'octubre de 1997]. Pàg. 196-197. A: *ATD*, 1997. Pàg. 196.

¹¹⁴ "Conferencia del presidente del Gobierno, Don José María Aznar, sobre 'España y Europa', en el Club Atlántico". [Sofia, 21 de juliol de 1998]. Pàg. 99-103. A: *ATD*, 1998. Pàg. 99.

¹¹⁵ "Intervención del presidente del Gobierno, Don José María Aznar, en el seminario sobre 'La Unión Europea: Desafíos para la presidencia austriaca'...", op. cit. Pàg. 83.

¹¹⁶ "Discurso del presidente del Gobierno, José María Aznar, en la VII Cumbre Iberoamericana". [Isla Margarita, 8 de noviembre de 1997]. Pàg. 76-77. A: *ATD*, 1998. Pàg. 76.

4.3. Itàlia, a cavall entre la *pax americana* i la convulsió dels Balcans

En contrast marcat amb els altres dos països estudiats, l'imaginari de la política d'estat italiana reposa sobre un equilibri escrupolós entre dues lleialtats internacionals: "Sin dalla sua fondazione, l'Italia repubblicana ha aderito con convinzione agli ideali della cooperazione internazionale e della integrazione europea. Da sempre, la politica estera del nostro paese trova le sue radici in valori ideali che costituiscono il cemento dell'unità europea e del legame transatlantico" (Agnelli).¹¹⁷ Les prioritats geopolítiques del moment també estaven clares: la construcció europea, en el moment present, implicava un "allargamento che non penalizzi la dimensione mediterranea".¹¹⁸ Per assegurar aquest objectiu, la celebració de la Conferència euromediterrània de Barcelona el 1995 apareixia com a un instrument de primer ordre i una oportunitat per consolidar la influència italiana a la regió. En paraules de Dini: "(...C)onferiamo il massimo rilievo alla Conferenza euromediterranea prevista per il prossimo mese di novembre, che potrà costituire un'importante occasione per confrontare le linee di azione tradizionalmente seguite dall'unione con le esigenze dei nostri vicini meridionali, nonché per razionalizzare ed armonizzare tutte le diverse iniziative finora assunte in questa regione. (...) L'Italia deve affermare un suo ruolo "forte" nel garantire che le problematiche connesse con la regione meridionale mediterranea non vengono trascurate".¹¹⁹ Un cop celebrada, la Conferència fou valorada com a una "svolta nella storia dei rapporti tra le sponde del Mediterraneo.

¹¹⁷ "Il Ministro degli esteri signora Agnelli alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati". [23 de febrer de 1995]. Pàg. 123-141. A: *Testi e documenti*, 1995. Pàg. 123.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ *Ibid.* Pàg. 126.

(...) Barcellona contribuisce a riequilibrare verso Sud il baricentro dell'Europa".¹²⁰ Com en el cas francès i espanyol, es delimitaren els mèrits que havien intervingut en l'èxit de la iniciativa. A diferència dels altres dos països, no hi va haver inconvenient en admetre la paternitat aliena: l'haver reunit els ministres "superando veti incociati che fino a un recente passato avevano penalizzato ogni possibilità di iniziativa", es tractava d'un èxit "di cui dare atto alla Presidenza spagnola".¹²¹ Ara bé, Itàlia rep immediatament "l'impegnativo compito di consolidare questa positiva evoluzione".¹²² Fent referència a la presidència italiana al Consell de Ministres de la UE que s'inicià el gener de 1996, poques setmanes després de la Conferència euromediterrània, el president del govern Dini digué: "A Barcellona è stato concordato un "programma di lavoro", la cui attuazione è ora affidata all'Italia."¹²³ En efecte, Dini esmentà la Mediterrània en el primer terme del programa de la presidència, juntament amb els problemes de l'escenari post-bèl·lic als Balcans.¹²⁴ Durant la presidència, els símptomes de la situació a Orient Mitjà semblaren positius: Agnelli es referí a l'àmplia mobilització internacional verificada en la reunió de Xarm al-Xeikh el 13 de març, apuntant que havia estat denominada amb encert la cimera dels *peacemakers*. Assenyala i lamenta, però, l'absència de Síria i del Líban en les converses.¹²⁵

¹²⁰ "Il Presidente del Consiglio dottor Dini alla camera dei deputati". [5 de desembre de 1995]. Pàg. 261 i ss. A: *Testi e documenti*, 1995. Pàg. 268.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² *Ibid.*

¹²³ *Ibid.* Pàg. 269.

¹²⁴ *Ibid.* Pàg. 268.

¹²⁵ "Audizione del Ministro degli Esteri signora Agnelli sulla Conferenza intergovernativa di Torino, sul processo di pace in Medio Oriente e sul vertice di Sharm el Sheikh sul terrorismo". [20 de març de 1996]. 119 i ss. A: *Testi e documenti*, 1996. Pàg. 124.

L'endegament de l'arquitectura euromediterrània no era, però, l'únic dels compromisos transcendents de la presidència en qüestió. En un àmbit més general, Agnelli parlà del "difficile e tormentato avvio del Trattato de Maastricht" a l'inici de la dècada i del fet que ja es treballava amb la voluntat de reformar-lo. La Conferència intergovernamental de 1996, organitzada a tal efecte, s'inicià sota aquella presidència italiana: "L'Italia dovrà svolgere un ruolo trainante nel complesso negoziato che si avvierà nei prossimi mesi."¹²⁶

Durant el govern tecnocràtic (17 de gener de 1995 - 17 de maig de 1996) que havia seguit a la caiguda de l'executiu *Berlusconi I*, tant el president del consell de ministres Lamberto Dini com la ministra d'exteriors Susanna Agnelli exhibiren un europeïsme marcat, quelcom que a Itàlia resultava compatible a parts iguals -potser com en cap altre dels socis comunitaris- amb un atlantisme canònic. Dini reclama relançar la contrucció europea aproximant-la als ciutadans: "L'Europa delle cancellerie, nel lungo termine non ha *chances*."¹²⁷ A diferència del que és habitual en la resta de governs atlantistes, Agnelli es lamentà de l'estat embrionari de l'acció exterior europea: "L'attuale assetto della politica estera e di sicurezza comune è frutto di un difficile equilibrio tra le ragioni della integrazione e quelle delle sensibilità nazionali. Nonostante i progressi realizzati con il Trattato di Maastricht, l'Europa politica è ancora un'entità fragile."¹²⁸

¹²⁶ "Il Ministro degli esteri signora Agnelli alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati", *op. cit.* Pàg. 123.

¹²⁷ "Il Presidente del Consiglio dottor Dini alla camera dei deputati", *op. cit.* Pàg. 262.

¹²⁸ "Audizione del Ministro degli Esteri signora Agnelli sulla Conferenza intergovernativa di Torino, sul processo di pace in Medio Oriente e sul vertice di Sharm el Sheikh sul terrorismo", *op. cit.* Pàg. 122.

Tot i això, a ulls de la opinió pública el desenvolupament de la tasca de la presidència italiana al Consell de Ministres de la UE, quedà eclipsat per les eleccions legislatives i el canvi de govern després de la victòria de la coalició de centre-esquerra *L'Ulivo* (17 de maig de 2006 - 8 de maig de 2008). El nou primer ministre Romano Prodi probablement donava per descomptat que en el nou govern la "massima priorità è data all'Europa",¹²⁹ ja que en exposar al parlament les seves prioritats esmentà els temes europeus i internacionals de manera sumària i al final, d'entre tots ells desenvolupant-ne un de sol: "Tra i fondamentali e delicati rapporti con l'intero pianeta voglio qui ricordare il grande Giubileo della Chiesa cattolica, indetto per l'anno 2000. Sono già state stanziare risorse che saranno impiegate per favorire l'accoglienza e la mobilità dei visitatori valorizzando i luoghi interessati al pellegrinaggio. Sono risorse che troveranno ampio corrispettivo per le entrate dello Stato italiano, ma che sono prima di tutto necessarie per rispondere ad un alto compito di ospitalità. /Il Giubileo è per noi il massimo momento di esposizione e di visibilità: dovrà essere un elemento di identificazione ed orgoglio."¹³⁰

Per contra, Prodi es deturà en la significació històrica interna de la seva investidura com a nou primer ministre: el parlament "per la prima volta nella storia unitaria, ha indicato in una grande inedita coalizione popolare, lo strumento per dare avvio a una nuova fase della Repubblica. Sono orgoglioso di avere contribuito al successo di questa impresa politica. Ho cercato, in questa mia azione di spendere anche il mio impegno e la mia storia personale di cristiano richiamandomi ai principi della libertà e della piena valorizzazione della persona umana". El fet és comparat amb les més altes hores de la tradició republicana: "Nel mio intenso impegno

¹²⁹ Prodi, R. "Dichiarazioni programmatiche al parlamento del Presidente del Consiglio on. Prodi". [22 de maig de 1996]. Pàg. 139-157. A: *Testi e documenti*, 1996. Pàg. 154.

¹³⁰ *Ibid.* Pàg. 155.

politico sono stato sostenuto da un unico sentimento: l'amore per questo Paese, e da un unico ideale: mettere in una sola coalizione tutte le forze democratiche, cattoliche e laiche. Mi sono ispirato alla pagina più bella e più alta della nostra storia repubblicana. L'unità delle forze riformiste, cattoliche e laiche è infatti all'origine della nostra Repubblica. /La Carta costituzionale è nata da un bisogno che si collocava al di sopra dei partiti e delle piccole visioni: da un bisogno che ha accomunato grandi personaggi come Alcide de Gasperi, Palmiro Togliatti, Pietro Nenni, Ferruccio Parri, Luigi Einaudi e Luigi Sturzo. Quelli sono stati uomini che pure tra le asprezze e le difficoltà del tempo, hanno saputo mettere il bene del Paese al di sopra degli interessi immediati di loro partiti. Dobbiamo ritrovare e fare rivivere quello spirito."¹³¹

Prodi, però, situa les dificultats i els límits del que serà la seva acció: "Il governo è ben consapevole di dover guidare il Paese in una fase difficilissima della sua storia e sa che dai risultati che in questi anni verranno raggiunti dipende la possibilità per la nostra gente di entrare a testa alta nel nuovo secolo (...). Potrebbe accadere che legittime richieste di ammodernamento dello Stato di sviluppo delle autonomie e delle realtà locali degradino in pericolose parole d'ordine e possano portare a risultati contrari ai fondamenti etici, culturali e storici della nostra Nazione. Ciò non accadrà." Es declara, però, disposat a donar resposta a les demandes polítiques i socials: "L'unità nazionale è fuori discussione. Ciò che invece è in discussione, e non da oggi, è la forma dello Stato. /La pretesa, connaturata a uno Stato fortemente centralizzato come il nostro, di legiferare su tutto, di decidere su tutto e di governare tutto dal centro del sistema, da una Capitale sede di ogni centro decisionale, è sempre più in contrasto con le necessità di una società complessa, articolata, e

¹³¹ *Ibid.* Pàg. 140.

differenziata nei suoi sistemi economici, culturali e sociali. È sempre più evidente la necessità di flessibilità, di articolazione e di duttilità dei centri decisionali e degli stessi apparati amministrativi."¹³² En aquest sentit, parla d'una modificació de la constitució cap a un "reale federalismo cooperativo", dient que aquest és el missatge llegat per Roberto Ruffili (polític i acadèmic italià, caracteritzat per les seves propostes pràctiques sobre com fer evolucionar el sistema polític; fou mort el 1988 per les Brigades Roges).¹³³

Dini fou nomenat ministre d'exteriors del nou govern i pogué així presentar el balanç mediterrani de la presidència de torn italiana al Consell de Ministres de la UE, fent referència als "grandi progressi che ha compiuto in questi sei mesi la costruzione del partenariato euromediterraneo sancito a Barcellona. Questi progressi riflettono la convinzione della Presidenza italiana che nessun progetto di integrazione politico-economica tra le due sponde del mediterraneo può svilupparsi proficuamente, senza la creazione di una fittissima rete di rapporti e interessi comuni tra le due società civili". Més endavant, sobre el mateix tema: "È nostra convinzione che questo insieme di iniziative costituisca un lascito molto importante per le future presidenze, assicurando la 'massa critica' necessaria per far sì che il processo di costruzione del partenariato euromediterraneo mantenga, anche nel futuro, il ritmo e l'efficacia sinora garantiti della Presidenza italiana".¹³⁴ Dini no s'estigué, però, d'assenyalar els problemes i obstacles verificats: "(...N)on possiamo sottovalutare il grave danno che sta arrecando a questo processo ed alla credibilità internazionale dell'Unione la mancata approvazione del nuovo

¹³² *Ibid.* Pàg. 143.

¹³³ *Ibid.* Pàg. 144-145.

¹³⁴ "Audizione del Ministro degli Esteri on. Dini alla Commissione Affari esteri e Comunitari della camera dei deputati". [18 de juny de 1996]. Pàg. 179 i ss. A: *Testi e documenti*, 1996. Pàg. 190.

regolamento MEDA, dal quale dipende l'assistenza tecnico-finanziaria assicurata dall'Unione ai paesi terzi mediterranei". Assenyala Grècia com a reponsible del bloqueig.¹³⁵

Durant la segona meitat del 1996, en relació al procés de pau a Orient Mitjà, l'optimisme que havia envoltat l'encontre de Xarm al-Xeikh s'havia esvaït: Dini es referí a la crisi als territoris palestins després de la decisió israeliana de reobrir el tunel dels Asmoneus, pròxim als llocs sants, amb una xifra de 84 morts indicada per Arafat.¹³⁶ Després d'un estiu sense progressos, Mubarak amenaçava d'ajornar la conferència econòmica sobre Orient Mitjà organitzada pel Fòrum Econòmic Mundial i prevista pel novembre al Caire.¹³⁷

Estant Dini al capdavant del ministeri d'exteriors, la política exterior del govern Prodi no es diferencià massa de la del que el propi Dini havia presidit. Això val també pels governs de Massimo D'Alema (21 d'octubre de 1998 - 25 d'abril de 2000) i Giuliano Amato (25 d'abril de 2000 - 11 de juny de 2001), ja que Dini es mantingué com a ministre en tots ells, fins a la victòria del centre-dreta que retornà Berlusconi a la presidència del govern. Alguns dels temes més importants, però, guanyaren en profunditat i varen merèixer una resposta més complexa i elaborada.

En primer lloc, l'aspecte que podria adquirir el vincle transatlàntic en el futur adquirir més definició, sense que la qüestió quedés del tot resolta. Cal destacar fins a quin punt per a Itàlia aquesta es relacionava de ple amb l'àrea mediterrània. Referint-se al context geopolític general, Agnelli havia

¹³⁵ *Ibid.* Pàg. 191.

¹³⁶ "Il Ministro degli Esteri on. Dini alla Commissione Affari esteri e Comunitari della Camera dei Deputati". [2 d'octubre 1996]. Pàg. 208 i ss. A: *Testi e documenti*. 1996. Pàg. 208-209.

¹³⁷ *Ibid.* Pàg. 211.

manifestat a principis de 1995: "Saranno opportune formule pragmatiche, che superino i vari problemi posti dalle asimmetrie per ora esistenti nella composizione dell'Unione europea, dell'UEO e della NATO. Ma l'obiettivo dovrà restare chiaro: mettere l'Europa in grado di far fronte alle sue crescenti responsabilità per la sicurezza e la stabilità del continente, compresa l'area mediterranea."¹³⁸ Això no volia dir de cap manera debilitar el poder tradicional dels Estats Units: "Nonostante il superamento della divisione dell'Europa in blocchi contrapposti ed il venir a meno della minaccia di un attacco massiccio contro il territorio dell'Alleanza atlantica, l'instabilità che ha caratterizzato in questi stessi tre anni la parte orientale del continente europeo e le incerte prospettive della politica interna russa impongono alla NATO di mantenere, quale elemento fondamentale per la sicurezza e la stabilità internazionale, la propria capacità difensiva basata anche sulla funzione riequilibratrice e deterrente degli Stati Uniti. /Conseguentemente, qualsiasi nuovo modello di architettura di sicurezza europea non può prescindere del mantenimento di quel saldo legame transatlantico che è stato determinante per il mantenimento della pace, della stabilità e della sicurezza in Europa nel corso degli ultimi cinquant'anni."¹³⁹ Agnelli cita entre les tasques de la conferència intergovernamental l'examinar "la possibilitat de ricondurre nel quadro del trattato i compiti di Petersberg, come momento iniziale di un processo di incorporazione dell'UEO nell'Unione europea."¹⁴⁰ S'observa aquí com s'ha abandonat definitivament l'esperit del pla anglo-italià dels ministres Douglas Hurd i Gianni de Michelis a inicis dels 90, i que proposava una UEO resucitada que es recolzés en l'OTAN, privilegiant

¹³⁸ "Il Ministro degli esteri signora Agnelli alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati", *op. cit.* Pàg. 127.

¹³⁹ *Ibid.* Pàg. 128.

¹⁴⁰ "Audizione del Ministro degli Esteri signora Agnelli sulla Conferenza intergovernativa di Torino, sul processo di pace in Medio Oriente e sul vertice di Sharm el Sheikh sul terrorismo", *op. cit.* Pàg. 123.

abans que res el vincle atlàntic (cfr. OLIVI, 2001, 499-502). Les *tasques Petersberg*, operacions humanitàries i de manteniment de la pau que els països de la UEO acordaren el 1992 poder desenvolupar conjuntament, foren en efecte incorporades a la Política Europea de Seguretat i Defensa en el si de la UE, en ser incloses en el Tractat d'Amsterdam el 1997. Les declaracions d'aquells anys mostren que, per a Itàlia, posar la Mediterrània en primer terme no era automàticament sinònim de reivindicar plena autonomia per a Europa a l'àrea: malgrat la gran importància atorgada al Procés de Barcelona, Dini presenta en primer terme la estabilitat de la Mediterrània com una qüestió relacionada amb la implicació de l'OTAN i només en segon lloc passa a parlar de la potencialitat del Procés de Barcelona. A mode de síntesi, diu que l'acció d'Itàlia a la Mediterrània, en el terreny polític, s'inspira en dos principis, "sottolineare costantemente come la stabilità della regione sia strettamente interconnessa con la stabilità del continente europeo e mobilitare le istanze transatlantiche ed europee per il rafforzamento della sicurezza e della prosperità nel bacino mediterraneo". La presència de l'OTAN a la zona ja tenia canals específics: "Il dialogo con alcuni Paesi della riva meridionale, e cioè Egitto, Israele, Marocco, Mauritania, Tunisia e Giordania, è ormai concretamente avviato ed ha assunto il formato di incontri tra delegazioni dei paesi interessati e il Segretario internazionale della Alleanza."¹⁴¹

Sens dubte la crisi dels Balcans donava un contingut específic a la tradicional posició de conciliació entre europeïsmes i atlantisme a Itàlia. Al mateix temps, reforçava la idea de la Mediterrània no només com a

¹⁴¹ "Audizione alle Commissioni riunite Esteri e Difesa della Camera del Ministro degli Esteri, on. Dini, e del Ministro della Difesa, on. Andreatta, sulle problematiche relative all'evoluzione della NATO, alle prospettive della UEO e della politica di sicurezza europea, nonché alla prosecuzione della missione di pace in Bosnia". [6 de febrer de 1997]. Pàg. 143 i ss. A: *Testi e documenti*, 1997. Pàg. 150.

terreny d'oportunitats sinó, de manera molt patent a la frontera oriental del país, com a àrea on la inestabilitat era molt més que un risc hipotètic. Segons Dini, a la zona "(l)Italia (...) ha un ruolo essenziale quale Paese esposto più di altri ai flussi delle migrazioni clandestine e quale Paese immerso nel Mediterraneo, spazio di collaborazioni ma anche teatro di tensioni".¹⁴² El 1995, a pocs mesos dels acords de Dayton que havien de posar fi als combats a Bòsnia-Hercegovina, Agnelli hi detectava "crescenti segnali di ripresa della conflittualità".¹⁴³ La posició italiana a la guerra, i la percepció de les parts combatents, estigué condicionada per les relacions de veïnatge i l'existència de minories transfrontereres. Fent balanç de les relacions italo-eslovenes, Dini fa notar "il peso di un problema bilaterale della cui valenza -in termini umani, storici, e di principio- il Governo è pienamente consapevole." Més endavant, en relació al mateix tema: "In questo senso la nostra azione si è indirizzata, non senza incontrare ostacoli anche sul piano comunitario, verso l'obiettivo di pervenire entro tempi ragionevoli ad una liberalizzazione del mercato immobiliare sloveno, avendo particolare cura che i primi beneficiari di tale liberalizzazione fossero coloro che nel territorio oggi sloveno avevano profonde radici."¹⁴⁴ Observem aquí com un dels principals temes a resoldre en el context d'aquestes relacions fou el fer possible, almenys hipotèticament i mitjançant la obertura del mercat immobiliari eslovè a ciutadans estrangers, el retorn de l'antiga minoria italiana d'Eslovènia. Aquesta havia deixat massivament la costa adriàtica oriental entre els darrers anys de la Segona Guerra Mundial i la signatura del Memoràndum de Londres el 1954, que liquidava *de facto* el Territori Lliure de Trieste i

¹⁴² "Intervento del Ministro degli esteri, on. Dini, alla Commissione Affari Esteri del Senato della Repubblica sulle priorità della politica estera italiana". [8 de juny de 2000]. Pàg. 62-69. A: *Testi e documenti*, 2000. Pàg. 63.

¹⁴³ "Il Ministro degli esteri signora Agnelli alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati", *op. cit.* Pàg. 130.

¹⁴⁴ "Audizione del Ministro degli Esteri on. Dini alla Commissione Affari esteri e Comunitari della camera dei deputati". [18 de juny de 1996], *op. cit.* Pàg. 189.

fixava el límit fronterer entre Yugoslavia i Itàlia (reconegut legalment només el 1977 amb l'entrada en vigor del Tractat d'Osimo, que els dos països signaren el 1975).

Durant el mandat d'Agnelli hi hagueren alguns avenços importants en la millora de les relacions bilaterals amb Eslovènia, cosa que es volia fer compatible amb el manteniment de la memòria d'un passat luctuós: "Naturalmente, anche se dobbiamo guardare avanti, le ferite della storia non si cancellano, per cui è giusto trovare un pacchetto equilibrato, in cui le aspettative degli esuli trovino adeguato riconoscimento. Mi auguro che questo sia possibile anche perché questa è la forte aspettativa dei nostri *partner* europei."¹⁴⁵ En contrast, les relacions amb Croàcia es presenten molt més complexes: "Viva preoccupazione devo esprimere per lo stato dei nostri rapporti con la Croazia, ove assume particolare rilievo il tema della tutela della nostra minoranza."¹⁴⁶ Tenint en compte això, la recerca d'una posició equilibrada respecte a Sèrbia resulta evident: "Nello sviluppo del processo di pace occorre tenere sempre presente il ruolo centrale di Belgrado, che va adeguatamente incoraggiato e sostenuto -se si vuole continuare a favorire una posizione più costruttiva di Milosevic. A tal fine non va esclusa la possibilità di ulteriori misure di alleggerimento delle sanzioni, specie nel comparto umanitario, in corrispettivo di nuovi eventuali progressi negoziali, quale ad esempio un impegno di Belgrado al riconoscimento di Croazia e Bosnia-Erzegovina."¹⁴⁷ Agnelli es mostra obertament crítica sobre algunes accions del govern croat, com ara la decisió de no autoritzar la permanència de la UNPROFOR més enllà de la data del 31 de març: "Pur comprendendo le preoccupazioni croate in merito ai rischi di una cristallizzazione del statu quo nelle krajine, non si

¹⁴⁵ "Il Ministro degli esteri signora Agnelli alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati". *op. cit.* Pàg. 129.

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ *Ibid.* Pàg. 130-131.

può fare a meno di notare come l'iniziativa di Zagabria rischi di avere ripercussioni gravissime."¹⁴⁸

La labor de reconstrucció i de manteniment de la pau als Balcans donà a Itàlia la possibilitat de reforçar la seva presència en el sud-est europeu presentada, com veurem més endavant, com a un important esforç mediador. Al mateix temps, la fi de les hostilitats després de 1995, permet al discurs polític relacionar els Balcans amb el que es percebia com a una de les amenaces emergents per a l'estabilitat interna de les societats occidentals: la immigració. El retorn de la tensió, que desembocaria en el conflicte de Kosovo, fou observat des d'aquesta òptica per Dini: "La pace nei Balcani investe non soltanto gli equilibri dei paesi nostri vicini. Ad ogni riaccendersi del conflitto si innesca un flusso disperato di profughi verso le nostre coste."¹⁴⁹ Per a Dini, l'escenari balcànic es confirma com a una "storia di sangue", talment estigués extreta de l'imaginari de l'escriptor albanès Ismail Kadarè, "(d)ove la violenza sembra più forte perché esercitata a volto scoperto ed in spazi ristretti. E si richiama a egemonie a lungo estinte, a guerre del passato che rendono inconciliabile il presente."¹⁵⁰ Per al propi Dini, això té repercussions globals: "La guerra e la ricostruzione balcanica confermano che si è concluso il lungo congedo dalla storia che il vecchio continente si era concesso dalla fine della seconda guerra mondiale. Angosce reali e vecchie ossessioni, antiche ferite e nuovi egoismi, diffidenze storiche e risentimenti profondi tornano a percorrere l'Europa 'da Sarajevo a Sarajevo' (...)."¹⁵¹ Segons aquesta

¹⁴⁸ *Ibid.* Pàg. 131.

¹⁴⁹ "Intervento del Ministro degli Esteri, on. Dini, alle Commissioni riunite Affari Esteri e Difesa del Senato sulla situazione in Kosovo e sulla partecipazione Italiana all'"extraction force' in territorio macedone". [14 de gener de 1999]. *Testi e documenti*, 1999. Pàg. 101.

¹⁵⁰ *Ibid.* Pàg. 102.

¹⁵¹ "Intervento del Ministero degli Affari Esteri, on. Dini, alla Commissione Affari Esteri ed Emigrazione del Senato della Repubblica, in occasione della

visió, l'atemptat de Gavriilo Princip contra l'arxiduc Francesc Ferran a Sarajevo el 1914 arruïnà la llarga pau del segle XIX, de la mateixa manera que la guerra de Bòsnia hauria interromput la pau europea de la segona meitat del segle XX.

En la definició de les noves amenaces a la seguretat, les migracions ocupen un lloc central. Si bé això no sempre s'enuncia amb claredat meridiana, s'observa per exemple en el fet que Agnelli vinculi directament la lluita contra la criminalitat, la droga i el terrorisme -en tant que punts importants de la Conferència Intergovernamental- a la necessitat d'una àmplia reforma a escala europea de la gestió dels moviments humans: "(...O)ccorrerà dotarsi si meccanismi adeguati per fare fronte rafforzando il processo decisionale e trasferendo nella misura del possibile alcune materie, come la politica dell'immigrazione, i visti e l'asilo, dal terzo al primo pilastro. Dovremo, cioè, favorire la cosiddetta comunitarizzazione di questi settori."¹⁵² Aquesta aproximació supranacional no tindrà seguiment, ja que per les resistències de nombrosos governs europeus, la política migratoria s'ha mantingut en l'esfera intergovernamental en el si de la UE fins a l'actualitat. El que resulta significatiu en el posicionament d'Agnelli és el lligar estretament la qüestió *prosaica* de la política migratòria a l'avenç de l'Europa unida. De manera similar, Dini presenta Schengen en termes inusualment idealistes: "L'Europa non consiste, infatti, solo nella moneta unica, nella politica estera e di sicurezza comune, nell'integrazione economica fra gli Stati membri: accanto a questo un obiettivo prioritario é quello della costruzione dell'Europa dei cittadini." Més endavant: "La cooperazione giudiziaria civile e penale e, più in generale, tutto l'impianto

presentazione della legge finanziaria e di bilancio per l'anno 2000". [13 d'octubre de 1999]. Pàg. 235 i ss. A: *Testi e documenti*, 1999. Pàg. 235.

¹⁵² "Audizione del Ministro degli Esteri signora Agnelli sul semestre di Presidenza italiana del Consiglio dell'UE". [7 de febrer de 1996]. Pàg. 111 i ss. A: *Testi i documenti*, 1996. Pàg. 112.

del cosiddetto terzo pilastro devono concorrere alla formazione di una 'nazione' di cittadini europei, che è una finalità primaria del processo di integrazione tra i nostri Paesi."¹⁵³ No obstant, això ha de servir al capdavant per fer front al que és considera una de les principals amenaces del moment, i dels anys a venir, com ja hem assenyalat: els moviments humans irregulars. Dini detalla els instruments per fer front a la qüestió: "(...A)lla fine dello scorso anno è stata approvata la legge sulla protezione delle persone dai dati informatizzati, che ci eravamo impegnati ad approvare all'atto di adesione all'accordo di Schengen, nel 1990". Més endavant: "L'Italia ha inoltre concluso con i principali Paesi tributari di flussi migratori dal centro di Europa numerosi accordi di 'riammissione' per il rimpatrio di cittadini di Paesi terzi che si trovino in situazione di soggiorno irregolare. Analoghi accordi sono in corso di negoziati con i Paesi della riva sud del Mediterraneo." Assenyala la dificultat per un acord tal amb Tunísia, mentre que amb Albània ha estat possible. I és que, en contrast amb els països de l'Est europeu, "(v)i sono invece difficoltà con i Paesi del Mediterraneo, difficoltà che però non riguardano noi, ma tutti gli altri Paesi, in quanto le nazioni che si affacciano sul Mediterraneo sono molto restie a sottoscrivere accordi di riammissione con i Paesi europei. Infatti, i medesimi problemi riguardano la Francia, la Spagna, il Portogallo. In virtù dei rapporti che storicamente ha avuto, con alcuni di questi Paesi, la Francia ha uno scambio di note verbali, ma non ha stipulato accordi di riammissione."¹⁵⁴ Durant la presentació del seu propi programa de govern, D'Alema assenyala un "punto di emergenza": "(C)redo che non possiamo più accettare che in quel tratto di mare che separa la Puglia dall'Albania continui ad esservi un traffico di persone

¹⁵³ "Audizione del Ministro degli esteri on. Dini al Comitato parlamentare sull'attuazione ed il funzionamento della convenzione di applicazione dell'Accordo di Schengen". [15 de juliol de 1997]. Pàg. 263 i ss. A: *Testi i documenti*, 1997. Pàg. 263.

¹⁵⁴ *Ibid.* Pàg. 264-267.

disumano, condotto da organizzazioni criminali (...)." ¹⁵⁵ El propi D'Alema fa de la inserció d'Itàlia en el multilateralisme internacional una de les principals justificacions del seu nomenament com a president del consell de ministres, l'immigració il·legal essent un dels principals problemes que ha de resoldre l'acció multilateral: "(...D)a soli non cela faremmo: non riusciremmo a risolvere nessuno dei nostri problemi, anche quello drammatico, per esempio, che si è riproposto in queste ore con la tragedia del Canale di Otranto, che sembra diventato lo scenario emblematico delle contraddizioni e dei drammi del Mediterraneo di oggi. Anche questo fenomeno impressionante al quale noi siamo esposti, di un'immigrazione clandestina, organizzata da una criminalità senza scrupoli, veri e propri mercanti di carne umana che non esitano a gettare in mare i bambini. /Vedete, questo fenomeno può essere e deve essere combattuto attraverso politiche dell'accoglienza e politiche della repressione. La repressione può essere efficace se viene condotta in collaborazione con i Paesi da cui provengono questi immigrati e se accompagnata da trattati di riammissione, che consentano di rimandare da qualche parte quelli che arrivano. Una politica di questo tipo però potrà essere condotta in modo più efficace dall'Italia se saremmo affiancati dai nostri partner europei; se cioè si guarderà all'Italia per ciò che oggi l'Italia è: confine dell'Europa e non soltanto confine nazionale." ¹⁵⁶

Les raons de D'Alema per a un nou govern presidit per ell mateix van però molt més enllà d'aquesta alarma i denoten al mateix temps una gran preocupació per a mostrar la legitimitat del nou executiu i al mateix temps, per fer-ho de manera relacionada amb els grans reptes internacionals del país. El nou primer ministre s'esforça per justificar la

¹⁵⁵ "D'Alema Integrazione al Senato delle dichiarazioni programmatiche". [26 d'octubre de 1998]. Pàg. 222-235 A: *Testi e documenti*, 1998. Pàg. 234.

¹⁵⁶ *Ibid.* Pàg. 225.

formació del seu govern sense voler "cancellare la realtà storica e le contrapposizioni del passato", sinó per a "chiarire, oltre ogni dubbio, che l'operazione politica di oggi non è un "giro di valzer" o l'ennesima declinazione del trasformismo italiano. È il segno che si è voltato pagina, che la storia è cambiata in modo irreversibile. Ed è, infine, la prova che siamo davvero una parte dell'Europa e che la grande anomalia politica italiana è tutta finalmente alle nostre spalle."¹⁵⁷ Així, formar govern sobre la base de la majoria parlamentària existent, enlloc d'afavorir la convocatòria de noves eleccions és, per a D'Alema, quelcom de necessari per a la construcció del bipolarisme a Itàlia: "A colpi di elezioni (1992, 1994 e 1996) questo bipolarismo non lo abbiamo costruito; è un processo che ha segnato passi in avanti, ma che appare ancora non completato e che non lo sarà sino a che il Parlamento non avrà avuto la capacità, attraverso il dialogo e la convergenza più ampia, di dare al Paese una nuova legge elettorale (...)". El nou primer ministre creu que aquesta nova llei electoral haurà d'introduir un sistema electoral majoritari uninominal a doble volta, com el que havia proposat Giovanni Sartori.¹⁵⁸ A nivell internacional per a Itàlia, "essere priva in questo momento di un Governo politico sarebbe stata una sconfitta grave e avrebbe segnato il rischio di un arretramento rispetto a quel riconquistato ruolo del nostro Paese in Europa e nel mondo, di cui chiunque voglia serenamente ragionare non può che avere il senso della percezione."¹⁵⁹ Més endavant: " (...L)a classe dirigente del nostro Paese non poteva essere assente nel momento in cui, con l'avvio della moneta europea, con l'avvio di una profonda riforma delle istituzioni economiche e politiche internazionali, si va costruendo un nuovo ordine mondiale". /Al difuori de questo ordine, l'Italia non è in grado di risolvere

¹⁵⁷ "Dichiarazioni programmatiche al Parlamento del Presidente del Consiglio on. D'Alema" (22 d'octubre de 1998). *Testi e documenti*, 1998. Pàg. 214.

¹⁵⁸ "D'Alema Integrazione al Senato delle dichiarazioni programmatiche", *op. cit.* Pàg. 223

¹⁵⁹ *Ibid.* Pàg. 224.

i suoi problemi (...).¹⁶⁰ En aquesta justificació, D'Alema no estalvia una crítica a l'Itàlia "Estat", que distingeix netament dels "italians", i combina la desqualificació de les expectatives més irrealistes sobre el que pot fer un govern amb la reivindicació de la política com a un exercici de desvetllament de consciències: "Non sempre l'Italia è stata all'altezza degli italiani. Ma oggi, credo, è possibile avere fiducia. Fiducia nelle cose positive che si sono fatte e nel futuro. /Senza promesse mirabolanti. Con quella carica di umile sincerità che la politica dovrebbe sempre conservare. Scriveva Giacomo Leopardi: "Mi viene un poco da ridere di questo furore di calcoli e di arzigogoli politici e legislativi; e umilmente domando se la felicità de' popoli si può dare senza la felicità degli individui. /Aveva ragione Leopardi. Né d'altra parte la "felicità degli individui" potrà mai entrare in un programma di governo. /Ma la politica - questo sì- può aiutare le persone ad essere più libere, ad avere coscienza di sé e dei propri diritti. Può incoraggiare le donne e gli uomini di talento e proteggere chi, per qualche ragione o accidente della vita, è convinto di non farcela. La politica, soprattutto, può gettare il cuore oltre l'ostacolo, e cominciare, prima di altri, a immaginare il mondo come sarà."¹⁶¹ Noti's el regust *blairià*, molt característic d'un moment en que la *tercera via* descriu la igualtat en primer lloc com a una meritocràcia i només en segon lloc com a una garantia que els que no entrin en l'esquema general no seran completament abandonats a la seva sort. En la seva defensa de l'idealisme útil, D'Alema *gosa* citar Gramsci: "Come sempre avviene in questi casi, il nuovo si impianta sul vecchio. Mi sia consentita una citazione, che spero non spaventi nessuno; cito a memoria da un autore che è stato riconosciuto come uno dei grandi della storia italiana, Antonio Gramsci. Ebbene, egli, parlando del nuovo, distingueva tra quelli che pretendevano

¹⁶⁰ *Ibid.* Pàg. 225.

¹⁶¹ "Dichiarazioni programmatiche al Parlamento del Presidente del Consiglio on. D'Alema", *op. cit.* Pàg. 214.

di impiantare il nuovo sul nulla, e li chiamava costruttori di palafitte, e quelli che invece ritenevano che il nuovo andasse edificato su fondamenta profondamente impiantate nella storia e nella realtà. Questi secondi, in generale, costruiscono qualcosa di più duraturo." ¹⁶² Res d'això no vol dir que el llegat de l'Ulivo desapareixi: "L'Ulivo non basta più per governare il Paese, (...) ma questo non significa affatto che l'Ulivo scompaia, venga meno si dissolva o sia stato reciso. L'Ulivo come progetto politico di una collaborazione di lungo periodo e di un patto strategico fondato su comuni valori e convinzioni fra il Centro e la Sinistra, tra la Sinistra democratica d'ispirazione europea e le forze cattoliche, laiche e ambientaliste, resta in campo come una grande possibilità per l'Italia."¹⁶³

A partir de mitjans de l'any 2000, l'europeïsme dels governs europeus és sotmès a una important prova de foc havent-se de pronunciar sobre la proposta del ministre d'exteriors alemany Joschka Fischer de construir una Europa federal. Dini mira de temperar aleshores l'idealisme programàtic adhuint la força de les realitzacions concretes: "Certamente il disegno federale è quello cui si è sempre ispirato e si ispira l'azione europea del Governo. Anche se sappiamo bene che l'integrazione europea non procede secondo schemi prefissati o modelli sperimentati quando piuttosto si esplica a partire dallo sviluppo in maniera pragmatica di solidarietà di fatto rispondenti ad interessi comuni da tutelare e da proteggere in una cornice istituzionale. /È un fatto che l'Europa dei piccoli passi abbia compiuto, a partire da Colonia e da Helsinki, progressi concreti nella sua proiezione esterna, soprattutto nel quadro del rafforzamento della politica

¹⁶² "D'Alema Integrazione al Senato delle dichiarazioni programmatiche", *op. cit.* Pàg. 224.

¹⁶³ *Ibid.* Pàg. 229.

di sicurezza e difesa comune."¹⁶⁴ De manera conseqüent, Dini també es mostra més equidistant entre l'ideal d'una Europa supranacional i l'interès nacional. Vol conciliar totes dues coses en la semblança de Gaetano Martino, antecessor en el càrrec i artífex, el 1955, de la Conferència de Messina que va posar fi a l'*impasse* en la construcció europea que seguí al fracàs de la Comunitat Europea de Defensa i obrí les portes a la negociació dels Tractats de Roma: "Oggi, infatti, ci troviamo alla vigilia di una riforma delle istituzioni destinata a facilitare l'allargamento ai Paesi dell'Europa centrale e orientale, per certi versi comparabile a quella che Gaetano Martino visse da protagonista negli anni fra il 1954 e il 1957";¹⁶⁵ "Due grandi idee hanno ispirato la sua azione: da un lato, la ricerca di un punto di equilibrio fra le diversità delle singole Nazioni e le caratteristiche comuni nelle quali avrebbe dovuto concretizzarsi l'essere insieme europei; per l'altro, la convinzione dell'impossibilità di distinguere in astratto fra unificazione politica e unificazione economica, con la connessa convinzione che l'integrazione delle economie e dei mercati avrebbe dovuto condurre in prospettiva all'unità politica."¹⁶⁶ L'evocació de la figura de Martino també sembla adequada per reivindicar la fidelitat a la filosofia funcionalista dels primers pares fundadors, front a les fugides endavant o les posicions de força que contraven l'esperit de la lletra escrita: "Nel discorso pronunciato il 20 gennaio 1996 -ancora nel pieno della crisi della 'sedia vuota' provocata dalla Francia- Gaetano Martino lanciava un monito che per la sua lucidità e, in qualche modo, per la sua preveggenza, mantiene ancor oggi un carattere assolutamente attuale. Ricordando il detto di Guglielmo d'Orange, secondo cui 'non è necessario

¹⁶⁴ "Intervento del Ministro degli esteri, on. Dini, alla Commissione Affari Esteri del Senato della Repubblica sulle priorità della politica estera italiana". [8 de juny de 2000]. Pàg. 62 i ss. A: *Testi e documenti*, 2000. Pàg. 65.

¹⁶⁵ "Intervento del Ministro degli Esteri on. Dini, alla Tavola Rotonda su "Gaetano Martino e l'Europa" organizzata dall'Istituto Diplomatico". [28 de setembre de 2000]. Pàg. 420 i ss. A: *Testi e documenti*, 2000. Pàg. 421.

¹⁶⁶ *Ibid.*

sperare per intraprendere, non è necessario riuscire per perseverare', Gaetano Martino poneva l'accento sulla necessità di mantenere integra l'ispirazione originaria dei Trattati di Roma improntati, come è noto, alla solidarietà e metteva in guardia contro la tentazione, qualche volta troppo facile, 'di modificare de facto quello che si pensa sia giusto non modificare de jure'.¹⁶⁷

Durant tot aquest període, els discurs mediterrani presenta dues costants. En primer lloc, el nou multilateralisme euromediterrani ofereix a la política exterior italiana la possibilitat de reforçar el seu perfil mediacor. Atès el sentit d'urgència present en un bon nombre de fronts -la clarificació del vincle atlàntic, la inestabilitat del sud-est europeu, la immigració- la mediació en efecte tindrà sovint com a objecte la Mediterrània, però en una majoria d'ocasions no pendrà un aspecte euromediterrani, sinó que serà travessada per preocupacions al mateix temps globals i de veïnatge immediat, quedant difuminats els exemples concrets que parlen d'una dimensió regional (entre les excepcions, hi ha declaració de la UE sobre Algèria del 24 de gener de 1995, "di matrice italiana").¹⁶⁸

Dini vol posar de relleu la magnitud de la implicació italiana als Balcans: "In Bosnia, in Albania e in Macedonia abbiamo oltre 11.500 uomini, la massima parte inquadrati in programmi NATO. Sul piano delle attività della cooperazione, gli interventi in corso o già realizzati a partire dal 1996 ammontano a 306 miliardi di lire, così ripartiti: 205 miliardi per la Bosnia; 24 miliardi per il Kosovo; 46 miliardi per la Macedonia; 25,5 miliardi per la Serbia; 5,5 per il Montenegro. A queste cifre vanno

¹⁶⁷ *Ibid.* Pàg. 424.

¹⁶⁸ "Il Ministro degli esteri signora Agnelli alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati", *op. cit.* Pàg. 131.

aggiunti, per il periodo che va dal 1991 ad oggi, 720 miliardi per l'Albania, dei quali 300 miliardi interamente spesi. /Lo sforzo dell'Italia nei Balcani non ha in termini politico-diplomatici, oltre che militari e di cooperazione, precedenti nella nostra storia." L'ajuda està motivada per la "vicinanza geografica e da una consuetudine di rapporti storici, economici e culturali. Si tratta -non dimentichiamolo- di responsabilità che attengono alla nostra stessa sicurezza e a quella dell'Europa cui noi ed i popoli di quella regione apparteniamo." Més endavant: "L'Italia è cresciuta nella sua proiezione di politica estera. Nei Balcani siamo diventati una Potenza rispettata ascoltata e ricercata, partecipando attivamente a tutti i meccanismi, formali ed informali e di concertazione messi in funzione (...).";¹⁶⁹ "In Albania stiamo passando dalla fase dell'emergenza a quella dei programmi di consolidamento e di sviluppo. In tutti noi è ancora vivo il ricordo del marzo del 1997 e delle gravissime vicende che caratterizzarono quel mese: depositi di armi svuotati, scontri fisici nei centri urbani, attività produttive saccheggiate, istituzioni statali sull'orlo della paralisi."¹⁷⁰ Dini es pronuncia també sobre la posició relativa d'Itàlia dintre de la política balcànica de la UE: "Il peso politico dell'Italia? Lo ritengo ampiamente sufficiente al riguardo, non c'è nessuna discriminazione od esclusione nei confronti del nostro Paese."¹⁷¹ Per a Dini, el final de la guerra freda havia posat de relleu àrees en les que Itàlia, més que cap altre país, tenia interès i on estava capacitada per intervenir: "Il passaggio dal bipolarismo ad un mondo popolato da protagonisti ha portato l'Italia a riscoprire nel Sud-est europeo una

¹⁶⁹ "Audizione del Ministro degli Esteri on. Dini alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera sulla presenza italiana nell'area balcanica, in particolare in Albania". [8 de març de 2000]. Pàg. 51 i ss. A: *Testi e documenti*, 2000 Pàg. 53-54.

¹⁷⁰ *Ibid.* Pàg. 55.

¹⁷¹ "Audizione del Ministro degli Esteri on. Dini alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera sulla presenza italiana nell'area balcanica, in particolare in Albania", *op. cit.* Pàg. 59.

dimensione di politica estera che la contrapposizione tra i due blocchi aveva fino a quel momento messo in ombra. /La nostra presenza nei Balcani ha una duplice motivazione. Si tratta, anzitutto, di assicurare, nel nostro interesse nazionale, la stabilità di un'area che porta ancora le ferite della disintegrazione del suo precedente assetto. Nello stesso tempo, intendiamo farci portatori di valori fondamentali ai quali è improntato il vivere civile, quali la tutela dei diritti umani e delle libertà fondamentali anche attraverso il rafforzamento d'istituzioni basate sulla legalità e sulla democrazia." Sobre això, diu, es basa la participació italiana al Pacte d'estabilitat per al sud-est d'Europa.¹⁷²

L'accent balcànic de la política exterior podia donar peu a la sospita que aquesta es movia per interessos de poder. Dini mira de dissipar aquest tipus de percepcions, insistint en els principis desinteressats de tota l'acció exterior i alhora mostrar que els bons oficis de la seva cancelleria són sol·licitats arreu: "Nel lontano Sud-est asiatico non abbiamo interessi economici particolari da proteggere. La mia missione di fine marzo a Pyongyang con cui in gennaio avevamo stabilito relazioni diplomatiche, rispondeva ad una richiesta delle autorità sud-coreane caldeggiata da quelle statunitensi."¹⁷³ De manera similar, es refereix a la candidatura d'Itàlia al Consell de Seguretat de Nacions Unides pel bienni 2001-2002.¹⁷⁴

Malgrat que l'executiu que prengué possessió el març de 2001, encapaçalat per Berlusconi, tenia un tarannà molt diferent dels que l'havien precedit, l'aposta per Renato Ruggiero al capdavant dels afers

¹⁷² "Intervento del Ministro degli esteri, on. Dini, alla Commissione Affari Esteri del Senato della Repubblica sulle priorità della politica estera italiana", *op. cit.* Pàg. 67.

¹⁷³ *Ibid.* Pàg. 68.

¹⁷⁴ *Ibid.* Pàg. 69.

exteriors perllongà momentàniament i fins i tot accentuà, el to multilateralista del discurs polític. Això és patent en les paraules del ministre: "Direi che la globalizzazione è proprio il risultato di questa grande conquista della società mondiale che si chiama interdipendenza. Parlo di una grande conquista perché, contrariamente alla descrizione manichea, che taluni fanno, di un modo diviso in buoni e cattivi, ricchi e poveri, ci troviamo in una situazione estremamente più complessa e più fluida (...)." Més endavant: "È chiaro che la politica finché opera nei confini nazionali, non è attrezzata per poter governare tutta la complessa rete di nuovi problemi che, poi, sconvolgono la coscienza civile della gente; intanto la sconvolgono in quanto vi è la globalizzazione ed infatti, se questa non vi fosse, mancherebbe anche la globalizzazione della consapevolezza dei problemi. Basterebbe ricostituire le frontiere nazionali: ognuno di noi penserebbe alle vicende del proprio Paese e a quelle della propria ricchezza e del proprio benessere mentre nessuno si occuperebbe degli altri."¹⁷⁵

Les complicitats sobre les que es basava aquest rol mediador es veieren en algunes ocasions amenaçades al llarg de l'etapa, com per exemple quan la bona sintonia amb Turquia -travada en bona mesura amb el suport invariable de Roma a les aspiracions europees d'Ankara-¹⁷⁶ s'enterbolí pel cas Ocalan. Dini es mostrà convençut que el manteniment de l'estatus quo

¹⁷⁵ "Audizione del Ministro degli Esteri Ruggiero alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati sulle linee programmatiche del suo Ministero". [4 de juliol de 2001]. Pàg. 88 i ss. A: *Testi e documenti*, 2001. Pàg. 89.

¹⁷⁶ "Audizione alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati del Ministro degli Esteri on. Dini". [9 de desembre de 1998]. Pàg. 248-253. A: *Testi e documenti*, 1998. Pàg. 249: "Siamo stati coloro che più hanno incoraggiato il Governo di Ankara ad avvicinarsi all'Europa. Lanciamo sin dall'agosto del 1997, per primi, l'idea di una conferenza europea dei paesi candidati all'adesione, alla quale partecipasse anche la Turchia, per sottolineare il carattere omnicomprensivo e globale dell'allargamento."

territorial del països amb minoria kurda era essencial per a l'estabilitat regional: "In tutti questi Paesi, la storia ed il trattamento riservato a quella popolazione è stato caratterizzato da momenti di conflitto ed altri di maggiore distensione. Sono la condizione di un popolo che ha vissuto per secoli al confine di imperi più vasti, spesso in lotta fra loro. Dalla fine della prima guerra mondiale, il popolo curdo è suddiviso fra l'Iran e i nuovi Stati emersi dalla dissoluzione dell'Impero ottomano: Turchia, Iraq, Siria, e in misura minore, Unione Sovietica, oggi Armenia. Una soluzione della "questione curda" oggi non può certamente rifarsi ad una logica volta a ridisegnare i confini nazionali. Per di più in un'area così sensibile per gli equilibri generali e non solo dello stesso, intero Medio Oriente".¹⁷⁷ Sobre la qüestió concreta d'Ocalan, però, el ministre d'exteriors ha de contrariar les demandes turques: "La Turchia sa bene che il rispetto della nostra Costituzione e delle nostre leggi, incluso il rifiuto della pena di morte, ci impedisce di accedere alla sua domanda di estradizione. Il governo italiano ritiene invece che occorra garantire al capo del PKK un processo equo per gli azioni che gli vengono imputate, senza indulgenze verso il terrorismo ma con tutte le indispensabili garanzie".¹⁷⁸ Posteriorment, al Congrès de Diputats el representat d'*Alleanza Nazionale* Stefano Morselli replicà Dini dient que Itàlia, amb el cas Ocalan, Itàlia havia perdut la poca credibilitat que li quedava: Ocalan no era una mena de Braveheart d'una ètnia llunyana, ni un hereu de Saladino, sinó un "comunista combattente, un comunista terrorista".¹⁷⁹

La segona constant del discurs polític que afecta a la percepció de la Mediterrània té a veure amb l'estat de preparació que es requereix al país per estar present en les grans cites europees i, en particular, per reunir els

¹⁷⁷ *Ibid.* Pàg. 249.

¹⁷⁸ *Ibid.* Pàg. 252.

¹⁷⁹ "Il Ministro degli Esteri on. Dini alla Camera dei deputati". [20 de gener de 1999]. Pàg. 103 i ss. A: *Testi e documenti*, 1999. Pàg. 103.

requisits per formar part de la moneda única: Prodi situa el redreçament del *Mezzogiorno* al mateix nivell que els principals objectius macroeconòmics d'abast general (lluita contra la inflació, sanejament dels comptes públics i augment de la ocupació): "Questi orientamenti sono sostenuti dalla precisa volontà dell'Italia di partecipare attivamente all'integrazione europea, volontà che troverà la sua massima espressione simbolica nella nuova moneta unica, L'Euro, che prenderà il via mentre saremo nella seconda parte di questa legislatura."¹⁸⁰ En les paraules de Prodi observem com als problemes econòmics estructurals se'ls dóna una clara localització: "In Italia lo sappiamo bene, la questione occupazionale coincide in gran parte con quella meridionale."¹⁸¹ Tot i que quan D'Alema accedí al càrrec de president del govern matisà aquesta visió un xic més - "(...) tanta parte dell'opinione pubblica, nel Mezzogiorno ma non solo, si aspetta lavoro, sviluppo, riforme nei settori fondamentali della vita pubblica e nel campo dei servizi"- sembla que reclami una europeïtzació del sud quan proposa "riforme che vanno nel senso di una liberalizzazione, di una maggiore apertura della società, ma nello stesso tempo di una difesa di quel principio di solidarietà che costituisce uno dei tratti essenziali non solo dell'esperienza italiana ma della civiltà europea".¹⁸² Així, després de mig segle de vida republicana, el divorci entre Nord i Sud continua ben arrelat en l'imaginari italià. Si bé la qüestió no emergeix normalment de manera clara en els discursos d'àmbit internacional, veurem en les etapes següents com la tensió entre *europeïtat* i *mediterraneïtat* influirà en les autopercepcions de la política exterior italiana. En qualsevol cas, el cinquantenari és rebut com l'ocasió per un nou inici, amb la oportunitat de soldar el país: "Lo celebreremo in

¹⁸⁰ "Dichiarazioni programatiche al parlamento del Presidente del Consiglio on. Prodi", *op. cit.* Pàg. 145.

¹⁸¹ *Ibid.* Pàg. 149.

¹⁸² "D'Alema Integrazione al Senato delle dichiarazioni programmatiche", *op. cit.* Pàg. 223.

un clima in cui le profonde critiche si uniscono alle grandi speranze del Paese; lo celebreremo in un momento in cui dobbiamo cominciare un cammino unitario" (Prodi).¹⁸³

Els primers mesos de l'acció de govern de l'executiu de Berlusconi estigueren marcats per l'haver-se de posicionar en el debat d'Europa i pel deteriorament de la situació a Orient Mitjà. Amdues qüestions quedaren subsumides en un discurs d'abast global després de l'11-S. Sobre Orient Mitjà, Ruggiero evocà els passos seguits en l'any anterior: "La stagione di dialogo aperto circa dieci anni fa aveva portato lo scorso anno le parti ad un cospicuo ravvicinamento delle rispettive posizioni, culminato con gli incontri di Camp David (11-25 luglio) e successivamente con la firma del memorandum di Sharm el Sheikh (17 ottobre), che disegnava un tracciato, il piano Mitchell, e il piano Tenet, la cui meta finale avrebbe dovuto essere un accordo di pace definitivo. Questo percorso é stato comunque portato avanti faticosamente nelle settimane successive fino agli incontri di Taba (21-27 gennaio), quando una soluzione sembrava ormai alla portata."¹⁸⁴ Es fa ressò de les dificultats existents i de la intensa activitat diplomàtica italiana: "È quindi un approccio pragmatico, localizzato, direi a macchia di leopardo. È necessario assicurare a Peres il nostro sostegno. Il dialogo con i palestinesi incontra difficoltà e precondizioni, quali ad esempio la riapertura della Orient House, che non appaiono, nelle circostanze presenti, di facile attuazione. È una notizia incoraggiante l'annunciata disponibilità di Arafat, comunicata oggi dal Ministro degli

¹⁸³ "Replica al Senato della Repubblica del Presidente del Consiglio on. Prodi". [24 de maig de 1996]. Pàg. 157 i ss. *Testi e documenti*. 1996. Pàg. 178.

¹⁸⁴ "Audizione del Ministro degli esteri Ruggiero alle Commissioni riunite Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati e Affari Esteri, Emigrazione del Senato della repubblica per una informativa in ordine agli eventi accaduti nei territori arabo-israeliani". [21 d'agost de 2001]. *Testi e documenti*. Pàg. 125.

Esteri tedesco Fischer, di incontrare comunque Peres";¹⁸⁵ "Con la visita a Roma del primo Ministro israeliano Sharon, abbiamo stabilito un dialogo aperto e proficuo che ha rafforzato la comprensione reciproca."¹⁸⁶

Tant l'escenari regional com el global es veuen sacsejats pels fets de l'11-S. Berlusconi en subratlla la gravetat: "(...D)l mondo e l'Italia hanno assistito a qualcosa di tremendo e di luttuoso: il bombardamento terroristico, l'incendio e la devastazione che hanno spento migliaia di vite umane e colpito il simbolo della liberta economica internazionale, le Torri gemelle di Manhattan, ed il simbolo della sicurezza collettiva dell'occidente, Il Pentagono. È stata la giornata più nera della nostra storia dalla fine della seconda guerra mondiale."¹⁸⁷ A cop calent, Berlusconi ja demana un ampli ús de la força per respondre als atemptats: "Il terrorismo spiana la strada alla dittatura ed è sempre sostenuto da regimi illiberali e da leader non democratici. /Sarebbe, in questa occasione, inconcepibile lasciare soli gli alleati americani per questa impresa. /Sarebbe un atteggiamento contrario a tutti i principi su cui si sono fondati il riscatto e la ricostruzione del nostro Paese negli ultimi cinquant'anni. /Il Governo è attivamente impegnato nell'opera di cucitura di un orientamento comune dell'Unione europea e dell'Alleanza atlantica. /Una forte risposta militare e di intelligence è necessaria, ma deve essere accompagnata da un altrettanto e forse ancora più forte iniziativa politica. I focolai di disperazione, in particolare quelli mediorientali, devono essere spenti con un'iniziativa di pace fondata sul discrimine contro ogni tipo di violenza e contro ogni tipo di pretesa che neghi le ragioni e il diritto all'esistenza degli altri popoli. /Le aree di crisi più calde, dal Pakistan a tutto il settore del Caucaso, dall'Afghanistan all'Iraq, devono essere sottoposte ad un

¹⁸⁵ *Ibid.* Pàg. 125-126.

¹⁸⁶ *Ibid.* Pàg. 126.

¹⁸⁷ "Discorso del presidente del Consiglio on. Berlusconi alla Camera". [12 de setembre de 2001]. Pàg. 148 i ss. A: *Testi e documenti*, 2001. Pàg. 148.

nuovo controllo efficace e ad una pressione che sia in grado di interdire ogni nuova tentazione terroristica. /L'Italia può proporsi come interlocutore serio e coerente su una strada lunga, dolorosa, difficile che però non prevede scorciatoie."¹⁸⁸

La reacció motiva una intensa activitat diplomàtica a la mediterrània per part de Ruggiero ("Nei prossimi giorni focalizzerò tale impegno verso l'area mediterranea e mediorientale attraverso una serie di visite che ho già annunciato in Parlamento e che mi appresto a definire sul piano operativo: andrò anche in Iran, in Siria, naturalmente in Egitto e di nuovo visiterò Israele e i territori palestinesi.),¹⁸⁹ així com la proposta per part de Berlusconi d'un pla Marshall per als territoris sota l'Autoritat Nacional Palestina, "il cui scopo sia quello di dare un contributo al rasserenamento e alla pacificazione di quell'area tormentata da più di un secolo."¹⁹⁰

El nou escenari internacional també influí decisivament en el debat vigent sobre el futur d'Europa: Ruggiero, després de l'11-S, plantejà que els objectius per a Europa havien de ser ambiciosos per ser realistes, referint-se al rol d'Europa al món (i en contrast amb les paraules de Dini només uns mesos abans): "Dalla fine della seconda guerra mondiale, solo gli obiettivi più ambiziosi sono stati realizzati in Europa. Soltanto chi li ha perseguiti con coraggio, con pazienza e con determinazione può dire oggi di essere riuscito a preservare il nostro continente da nuove tragedie, da nuove guerre e di aver assicurato ai suoi cittadini condizioni di vita e di

¹⁸⁸ *Ibid.* Pàg. 152.

¹⁸⁹ "Intervento al senato del Ministro degli Esteri (e del Ministro della Difesa Martino) alle Commissioni riunite Esteri, Emigrazione e Difesa in seduta congiunta con le Commissioni riunite III e IV della Camera dei deputati (III-Affari esteri e comunitari) (IV-Difesa) sugli sviluppi della situazione internazionale". [4 d'octubre de 2001]. Pàg. 153 i ss. A: *Testi e documenti*, 2001. Pàg. 157.

¹⁹⁰ "Discorso al Senato del Presidente del Consiglio on. Berlusconi". [9 d'octubre 2001]. Pàg. 165 i ss. A: *Testi e documenti*, 2001. Pàg. 167.

prosperità uniche nel contesto del nostro pianeta."¹⁹¹ Aquestes reflexions eren fetes poc abans de la cimera de Laeken, en que la UE havia d'obrir la reflexió sobre el futur d'Europa i crear la Convenció que definís aquestes opcions. En vista d'aquell debat, Ruggiero diu: "Io credo che sia impossibile negare che la costruzione europea abbia rappresentato, già nelle sue attuali dimensioni, una vera e propria rivoluzione nella storia del nostro continente. /Cito una frase di Monnet: 'Quando un problema si presenta irrisolvibile' (come appariva il problema della pace in Europa all'indomani della seconda guerra mondiale) 'bisogna cambiare i termini del problema'. È ciò che hanno fatto i padri fondatori nel momento in cui hanno assunto il solenne impegno, all'indomani della fine della seconda guerra mondiale: mai più una guerra fratricida fra i nostri popoli europei."¹⁹² Ruggiero es mostrà a favor d'un model federal europeu (precisant que hauran d'existir competències que garanteixin l'identitat nacional i cultural dels estats nació). Assenyala que no és una visió compartida pel Regne Unit i Espanya, però sí per França i per Alemanya, i que és a aquests darrers que Itàlia s'ha d'apropar.¹⁹³ El propi Berlusconi fa servir un llenguatge no massa diferent, però s'ha assenyalat en canvi el caràcter erràtic del seu credo europeista, especialment en el moment que ens ocupa i en què probablement esperava poder ocupar una posició de mediador entre les diferents posicions que s'expressaven en el marc del debat sobre el futur d'Europa (CROCI, 2002, 99).

¹⁹¹ "Audizione del Ministro degli Esteri Ruggiero alle Commissioni riunite Affari Esteri e Comunitari e politiche dell'Unione europea della Camera dei deputati e Affari Esteri, Emigrazione e Giunta per gli Affari delle Comunità Europee del Senato della Repubblica sul futuro dell'UE", *op. cit.* Pàg. 168.

¹⁹² "Intervento del Ministro degli Esteri Ruggiero al Senato su 'Il dibattito sul futuro dell'Unione europea in vista del Consiglio europeo di Laeken'". [28 novembre 2001]. Pàg. 181 i ss. A: *Testi e documenti*, 2001. Pàg. 184.

¹⁹³ *Ibid.* Pàg. 173.

4.4. El discurs mediterrani transversal durant el desenvolupament inicial del Procés de Barcelona

El moment fundacional del Procés de Barcelona es produeix al bell mig d'una dècada, la dels anys noranta, caracteritzada per un notable optimisme d'Europa sobre les seves possibilitats d'establir una nova relació amb el món, deixant enrera la subordinació experimentada durant la guerra freda. Vegem a continuació el que això significa en el discurs polític sobre la Mediterrània, amb especial atenció al nexa entre la visió del passat i els plans de futur.

a) El bressol mediterrani de la civilització i el nou ascens d'Europa

La creació de la Unió Europea, la seva ampliació a l'est i al sud, l'extensió de la influència de la Unió Europea al món, especialment a les zones més immediates... la pròpia identitat occidental sembla estar en moment de canvi. Anys després de la fi guerra freda, redefinir la relació de l'Europa unida amb els Estats Units és una qüestió pendent. No sembla, però, que hi hagi urgència en resoldre-la, ni certesa sobre en quina direcció cal fer-ho, però resulta clar que les opcions no passen necessàriament per tornar-se a sotmetre. A González li semblà que el vincle atlàntic no estava en qüestió, però matisà: "(..N)o digo que no esté en crisis, digo que no está en cuestión."¹⁹⁴ Solana distingí entre la percepció de la Mediterrània que tenia els Estats Units i la que tenia Europa: per als primers, la Mediterrània era un corredor dedicat a proporcionar estabilitat al seu extrem Oest amb l'objectiu de garantir l'estabilitat d'Israel i dels

¹⁹⁴ "Intervención del presidente del Gobierno, Felipe González, en las Jornadas 'Visiones de Europa'...", *op. cit.* Pàg. 94.

productors de petroli (insistí en el tema en un article a *La Vanguardia*):¹⁹⁵ "Para Europa, el Mediterráneo tiene que ser algo mucho más profundo y más rico que todo esto."¹⁹⁶ Així, la Mediterrània pot oferir a Europa el complement necessari per sentir-se independent de l'Occident de matriu nord-americana i, al mateix temps tornar a proposar l'experiència històrica que entrelliga Europa i la Mediterrània, com a experiència històrica suprema en termes globals: per a Chirac, la Mediterrània és "notre mère commune, je dirai presque mère dans tous les sens du terme";¹⁹⁷ "Elle est notre berceau. Elle est notre famille."¹⁹⁸ En canvi, com hem vist, en el cas d'Itàlia es té particularment cura que la "ritrovata centralità" de la Mediterrània amb el Procés de Barcelona¹⁹⁹ no suposi un qüestionament frontal de la tutela dels Estats Units. Gairebé mitja dècada després, potser per influència del *premier* D'Alema o potser també per les etapes que ha anat superant el debat europeu sobre la conveniència d'una defensa pròpia, Dini es decanta amb més facilitat: "Gli Stati Uniti non possono essere i gendarmi del mondo né i mercenari dei paesi che non intendono assumere responsabilità militari. La geopolitica del mondo contemporaneo non esenta dalla tradizionale ricerca di un equilibrio tra gli Stati che contano. La supremazia è sempre più relativa di quello che appare, più fragile di quello che si dice. /Qui si inserisce il ruolo dell'Europa, il suo peso crescente nel nuovo concetto strategico. Non possiamo lasciare ogni volta

¹⁹⁵ "Artículo del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Diario 'La Vanguardia', titulado 'España y el Mediterráneo'", *op. cit.*

¹⁹⁶ "Rueda de prensa del ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana Madariaga, en el Instituto Catalán de Estudios Mediterráneos"..., *op. cit.* Pàg.144.

¹⁹⁷ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur le développement des relations franco-syriennes et la situation des Français résidant en Syrie, op. cit.*

¹⁹⁸ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la volonté d'une paix viable au Proche-Orient et sur le développement des relations franco-syriennes, op. cit.*

¹⁹⁹ "Intervento del Ministero degli Affari Esteri, on. Dini, alla Commissione Affari Esteri ed Emigrazione del Senato della Repubblica, in occasione della presentazione della legge finanziaria e di bilancio per l'anno 2000.", *op. cit.* Pàg. 239.

agli Stati Uniti il compito di intervenire per difendere i nostri interessi e continuare a mantenere la pace nel vecchio continente attraverso i suoi soli presidi. La guerra nel Kosovo rivela di colpo la fragilità di un edificio che fosse costruito soltanto sull'economia e sulla moneta."²⁰⁰

Després de la signatura de la Nova Agenda Transatlàntica a Madrid el 3 de desembre de 1996, Westendorp identificà les activitats dels grups terroristes i del crim organitzat com a les àrees que actualitzaven, donant-li nou sentit, la relació transatlàntica.²⁰¹ Tot i que Dini també afirma que amb la declaració "il quadro delle relazioni tra Unione europea e continente americano si va completando",²⁰² la nova visió sembla lluny de poder dotar de contingut tota una aliança estratègica polifacètica com la que s'havia desenvolupat durant la guerra freda. Indirectament, Dini constata aquest fet quan creu veure en la supervivència de l'OTAN una excepció històrica: "(...N)essuna alleanza militare è mai sopravvissuta alla fine delle condizioni che ne hanno determinato la nascita. L'Alleanza Atlantica è la grande eccezione, lungo l'intero arco della seconda metà del secolo che sta per chiudersi. /L'aggiornamento dell'Alleanza, in realtà, è stato un *continuum* da quell'atto di fondazione (...)". Aquestes afirmacions fetes en ocasió del cinquantè aniversari de la organització, les acompanya un recordatori de la necessitat constant que ha tingut i té l'organització d'introduir adaptacions per justificar la seva plena vigència, més enllà de la darrera revisió dels seus instruments a la cimera de Roma de desembre

²⁰⁰ "Audizione dei Ministri degli Affari Esteri, Lamberto Dini, e della Difesa, Carlo Scognamiglio Pasini, alle Commissioni riunite Affari Esteri e Difesa della Camera, sulla posizione del Governo italiano al vertice NATO di Washington del 23-25 aprile 1999". [20 abril de 1999]. Pàg. 193 i ss. A: *Testi e documenti*, 1999. Pàg. 197.

²⁰¹ "Artículo del Ministro de Asuntos exteriores, Carlos Westendorp y Cabeza, en el Diario 'The Wall Street Journal' titulado: Cooperemos para combatir el crimen internacional". [20 de febrero de 1996]. A: *ATD*, 1996. Pàg. 142-143.

²⁰² "Il Presidente del Consiglio dottor Dini alla camera dei deputati", *op. cit.* Pàg. 267.

de 1991, "alla luce, fra l'altro, di laboratori come i Balcani, della trasformazione degli eserciti di leva in eserciti di mestiere, del successo dell'integrazione europea, dell'intreccio sempre più frequente di interventi politici, militari, umanitari."²⁰³ El discurs de Dini també mostra la tendència (que observarem també més endavant en Chirac) a valorar l'estabilitat defensiva de la guerra freda, front al caràcter imprevisible de la situació present: "Henry Kissinger ha definit la storia della guerra fredda come 'la storia delle cose non successe'. Sistemi, in altri termini, in gara l'un l'altro in potenza, ma complici nello scongiurare la guerra: 'guerra improbabile, pace impossibile', secondo la formula di Raymond Aron." ²⁰⁴

El relat històric de Matutes sobre les relacions hispano-nord-americanes, per altra banda, és força desapassionat: "Históricamente España ha pasado de contribuir a la lucha por la independencia hace 200 años a la adhesión al Tratado de Washington en 1982 y la común pertenencia a la OTAN. Puede decirse que, a partir de 1975, el gran cambio en nuestros crecientes intercambios con el Gobierno y con la sociedad norteamericana ha estado caracterizado por la progresiva reducción del componente castrense."²⁰⁵ El

²⁰³ "Audizione dei Ministri degli Affari Esteri, Lamberto Dini, e della Difesa, Carlo Scognamiglio Pasini, alle Commissioni riunite Affari Esteri e Difesa della Camera...", *op. cit.* Pàg. 193-194.

²⁰⁴ *Ibid.* Pàg. 194.

²⁰⁵ "Discurso del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en el III Foro España-Estados Unidos". [Washington DC, 31 d'octubre de 1997]. Pàg. 196-198. A: *ATD*, 1997. Pàg. 197. Matutes insistirà en el caràcter "militarizat" dels intercanvis en el passat recent, que han donat pas a "los limitados niveles de cooperación actuales" que la signatura de la Nueva Agenda Transatlántica a Madrid dona la possibilitat de superar: "Conferencia inaugural del curso académico 1996-1997, pronunciada por el ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en la Escuela diplomática...", *op. cit.* Pàg. 256. Al mateix temps, Matutes situa Espanya entre els països més partidaris d'una seguretat autòma respecte dels Estats Units: "La llamada Identidad Europea de Seguridad y defensa (IESD) es una realidad cada vez más insoslayable. En algunos países europeos, entre los que se cuenta España, se percibe de una forma más acusada que en

primer Aznar, per la seva banda considerà obertament un error la llei Helms-Burton, que ampliava l'embargament dels Estats Units sobre Cuba, estenent-lo a empreses estrangeres que comerciessin amb el país caribeny ("I would like to say that some of the positions taken by the United States do not seem right to me").²⁰⁶ Dini es referí a la llei Helms-Burton com a quelcom que alterava un quadre de relacions transatlàntiques altrament molt positiu.²⁰⁷

En termes pràctics, l'alineament amb els Estats Units gaudia de bona salut, com queda demostrat amb el suport europeu al bombardeig d'Iraq el 1998, autoritzat per Nacions Unides. Dini vol posar de manifest la legalitat internacional de l'acció: "L'impiego della forza, che la comunità internazionale e, in primo luogo, le Nazioni Unite, hanno cercato di impedire fino all'ultimo, nasce innanzitutto dalla condotta del Governo di Baghdad e, in particolare, dalla sua ripetuta inosservanza degli obblighi derivanti delle risoluzioni delle Nazioni Unite conseguenti alla cessazione della guerra del Golfo, risoluzioni delle Nazioni Unite conseguenti alla cessazione della guerra del Golfo, risoluzioni che impongono al Governo di Baghdad il disarmo missilistico, nucleare chimico e batteriologico."²⁰⁸

otros. Pero en todos los países aliados del continente tenemos la convicción de que nuestra propia seguridad no puede seguir dependiendo exclusivamente de nuestro aliado del otro lado del Atlántico" : "Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en el seminario 'La OTAN en su medio siglo: una visión española', organizado por la asociación atlántica española para conmemorar el 50 aniversario de la Alianza Atlántica". [15 de juliol de 1999]. A: *ATD*, 1999. Pàg. 186-187.

²⁰⁶ "Entrevista al presidente del Gobierno, José María Aznar, en el semanario 'Newsweek'". [24 de febrer de 1997]. Pàg. 61-62. A: *ATD*, 1997. Pàg. 62.

²⁰⁷ "Audizione del Ministro degli Esteri on. Dini alla Commissione Affari esteri e Comunitari della camera dei deputati." [18 de juny de 1996], *op. cit.* Pàg. 191.

²⁰⁸ "Il Ministro degli Esteri on. Dini al Senato della Repubblica". [17 de desembre de 1998]. Pàg. 270-273. A: *Testi e documenti*, 1998. Pàg. 270-271.

En general, però, la presència dels Estats Units en el relat europeu és notablement feble si la comparem amb períodes anteriors i posteriors. Durant els anys que ens ocupen, quan el govern espanyol enumerava les prioritats geopolítiques, sovint els Estats Units hi apareixien de manera més aviat tangencial o somera. Així, Matutes veia l'espai mediterrani com a un afer europeu, en el que Rússia i els Estats Units havien de jugar un paper de "complementarietat activa".²⁰⁹ Això casava força amb el retrat que Matutes feia d'una Europa sinònim d'Occident, en la que Espanya, per la seva contribució històrica (i gairebé podríem dir espiritual), és *primus inter pares*, i en la qual tant els Estats Units com Rússia tenen una presència exògena, pertorbadora: "Yo siempre me he referido a Europa como la cuna de grandes proyectos que ha alumbrado la humanidad a lo largo de la historia: la democracia, que nació en Atenas, el derecho, en Roma, el Renacimiento en Italia, la reforma en Alemania, los grandes descubrimientos en España y en Portugal, la producción industrial en Inglaterra, la gran Revolución de las ideas y de los Derechos Humanos, en Francia y hasta hace 50 años, todavía Europa dominaba más de la mitad del mundo. Y esa Europa que por incidencias de la historia, tuvo que dejar el paso de primera gran potencia; primero a Estados Unidos y a la ex Unión Soviética y hoy, ya los Estados Unidos, su única respuesta estratégica possible si quería seguir conservando un papel de liderazgo en el mundo, era a través de la Unión de sus Estados." Afegia a continuació que el somni europeu era a punt de culminar, però que malauradament es necessitava concentració en temes menys èpics, com ara l'Agenda 2000 -

²⁰⁹ "Intervención del Ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, al inicio de los trabajos del primer foro de Formentor sobre el Mediterráneo". [22 d'octubre de 1999]. Pàg. 210-211. A: *ATD*, 1999. Pàg. 210. De fet, la visió dels Estats Units com a un actor *històricament* extern a la Mediterrània no se sosté bé: la primera guerra exterior declarada pels Estats Units pocs anys després de la independència fou precisament la Primera guerra de Barbaria, sota Jefferson i sense que aquest demanés permís al Congrés, gràcies al control efectiu de les formes armades. (PERKINS, 1967, 151).

un programa d'acció de la UE, amb àmplies implicacions agrícoles, de política regional i pressupostàries-, perquè el moment era delicat.²¹⁰

Els tres estats se senten participants, al més alt nivell, de la important missió històrica de redefinir Occident i així ho transmeten a la opinió pública. Prodi diu als italians: "Siamo una grande Nazione di cui l'Europa e l'occidente non possono fare a meno".²¹¹

De manera similar, segons Juppé -referint-se a les relacions franco-espanyoles-, alguns països són cridats a exercir conjuntament un paper especial: "(...A)ujourd'hui nos deux nations, parmi les plus anciennes de notre continent, partagent une communauté de destin et ont ensemble la volonté de défendre un idéal de justice, de solidarité et de paix. (...) /Nos deux pays (...) enrichissent [Europe] en effet de leurs caractères propres: appartenance au monde de la Méditerranée, dont on ne dira jamais assez l'importance pour l'avenir de notre continent, appartenance à la latinité mais aussi tradition de rayonnement et de solidarité sur de vastes continents, l'Amérique latine et l'Afrique, sans parler de la participation de nos deux nations au commerce mondial dès que ce concept eut un sens

²¹⁰ "Palabras del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, al serle impuesta la medalla del instituto de estudios europeos". [14 de abril de 1998]. Pàg.178-179. MAE. Pàg. 179; Referint-se a l'obra contemporània d'Hernán Pérez de Oliva, Elliot (2009) il·lustra com els descobriments ja en el seu moment podien ser viscuts com a *translatio imperii* (Pàg. 135-136). Ara bé, el propi Elliot dibuixa un quadre general en que els comentaristes castellans passaren de la dificultat inicial per entendre el significat de les noves descobertes a la constatació ambivalent sobretot en el segle XVII, que les riqueses del Nou Món també suposaven un drenatge de les energies i de les virtuds ancestrals pàtries (Pàg. 131-148). La qüestió de l'"impacte incert" de la descoberta del Nou Món –la dificultat o la vacil·lació en l'integrar-lo en la mentalitat del habitant del Vell Món- ja havia estat desenvolupada per Elliot en una conferència que pronuncià el 1969, publicada dintre del recull *The Old World and the New. 1492-1650* (1972, 1-27).

²¹¹ "Dichiarazioni programatiche al parlamento del Presidente del Consiglio on. Prodi", *op. cit.* Pàg. 156.

dans l'histoire".²¹² Charette vincula estretament aquest mateix idealisme amb els interessos concrets del seu país: "(...L) Méditerranée retrouve année après année une actualité de plus en plus forte. Elle sera, comme aux plus beaux jours des siècles et des millénaires passés, au centre de l'Histoire du monde à venir. C'est dire que les intérêts que nous y avons, la présence que nous entendons y exercer, le projet que nous avons pour les peuples de Méditerranée sont parmi les grandes priorités de la stratégie et de la diplomatie française."²¹³

En altres contextos més propicis a la reflexió, Charette mostrà més mesura, revelant un bon nombre de les qüestions de fons que dominaven els temps i els seus imaginaris. En un col·loqui presidit per Elie Wiesel s'interrogà sobre l'existència de valors universals. Parla de Montaigne com a possible primera expressió de la tolerància europea ("Montaigne disait: "chaque homme porte en lui la forme entière de l'humaine condition"). Això el porta a dir, però, que "(l) a nature humaine dans son universalité, à laquelle je crois, entretient une relation intime avec l'intolérance. Je ne voudrais pas vous décevoir mais il me semble que cette intolérance est une propension du genre humain."²¹⁴ Esmenta exemples: "Faut-il rappeler, je ne veux pas faire une longue liste car elle serait longue, l'inquisition, la révocation de l'Edit de Nantes, si je prends les relations internationales, l'attitude des nations européennes vis-à-vis du reste du monde, je ne peux

²¹² *Déclaration de M. Alain Juppé, Premier ministre, sur les relations entre la France et l'Espagne et la construction européenne.* [Paris, 1 d'octubre de 1996]. Vie publique.

²¹³ *Déclaration de M. Hervé de Charette, ministre des affaires étrangères, sur la politique étrangère de la France, le conflit au Zaïre, la situation en Albanie, en Yougoslavie et au Proche-Orient et sur la sécurité européenne et l'élargissement de l'OTAN.* [Paris, 18 de març de 1997]. Vie publique.

²¹⁴ *Déclaration de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, sur l'idée française de la laïcité, la nécessité de tolérance et du respect des identités culturelles dans les relations internationales et la condamnation du racisme et de l'exclusion sociale.* [Paris, 27 de març de 1997]. Vie publique.

pas ne pas évoquer le fait établi que l'Europe est responsable de la destruction des Indiens d'Amérique, qu'elle a porté jusqu'en 1848 la responsabilité du drame de l'esclavage et je vois que vous êtes jeunes dans cette salle: 1848 vous paraît sans doute à l'aube des temps, ce sont vos arrière arrière grands-parents, ce n'est pas loin. Faut-il rappeler certains comportements coloniaux, pas tous mais certains, qui ont laissé des traces dont on entend encore les causes lorsque l'on voyage et que l'on est attentifs aux rumeurs du monde. Il me semble que tout ceci doit nous conduire, je ne dirais pas à porter une sorte de responsabilité collective à laquelle je ne crois pas qu'elle puisse être considérée ainsi, mais simplement, il me semble que cela doit conduire l'Europe à avoir enfin, un comportement empreint de modestie."²¹⁵ No ha estat el cas fins ara, sinó que hi ha hagut "une attitude euro-centrée et euro-admiratrice": "[L'Europe] a, depuis deux ou trois siècles, entretenue une sorte d'auto-satisfaction comme si elle était le degré le plus élevé de la civilisation. Il n'y a pas de hiérarchie dans la dignité des peuples et nous avons, par derrière nous, suffisamment de choses à nous reprocher pour que nous ne prétendions d'aucune façon être supérieurs ou meilleurs. Nous sommes ce que nous sommes et les autres sont aussi dignes, aussi intéressants, aussi passionnants en vérité à découvrir."²¹⁶ La tolerància guanya posicions a través d'un combat sinuós ("(d)émarche progressive certes, mais plus souvent chaotique que linéaire"), i així, a França, aquesta pot arribar a organitzar-se entorn de l'idea de laïcitat, inicialment encara com a combat ideològic entre sectors oposats, però progressivament com a un consens en el qual la societat francesa sap reunir el millor dels dos camps. La lluita contra l'extremisme és cap a on conduïx actualment el combat contra la intolerància: "(...C)eux qui croient, soit gagner un jour à pactiser avec

²¹⁵ *Déclaration de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, sur l'idée française de la laïcité, la nécessité de tolérance..., op. cit.*

²¹⁶ *Ibid.*

l'extrémisme, soit tirer profit de sa mise en valeur, les uns et les autres finissent toujours par périr de son développement."²¹⁷ Torna a la qüestió dels valors, dels *nostres* valors: "Sont-elles des valeurs universelles? Oui, bien sûr. Ont-elles des conséquences dans la politique internationale? Oui naturellement, elles sont universelles. Dire cela ne signifie pas que nous considérons que tout doit se ramener à un seul système supérieur aux autres. Il faut au contraire protéger la richesse et la diversité des sociétés sans renoncer à un socle de valeurs qui sont indépendantes des cultures et qui les transcendent. Ces valeurs ont été proclamés par les Nations unies il y a 50 ans. Nous devons nous y tenir et les faire prévaloir. Je ne crois en réalité, ni à un système mondial unipolaire, avec un corps unique de valeurs, une seule culture, une seule langue, ni au repli identitaire sur soi. Le chemin est à trouver entre les deux. Le système mondial unique c'est un autre despotisme. Il repose sur une hégémonie, une seule vision, une seule loi, celle du marché, une culture dominante fondée sur une langue unique, un monde d'images, les mêmes pour tous. C'est ce que nous voyons monter aujourd'hui, y compris dans les sociétés démocratiques. Ce danger menace. C'est pourquoi nous nous battons pour un monde multipolaire."²¹⁸ El debat no rau en si la democràcia es pot o no estendre, sinó en la qüestió de com ho ha de fer: "L'Asie se modernise à une vitesse extraordinaire et, en même temps, subsistent des régimes que les ouvrages de droit public de l'Université française appelleraient certainement des régimes autoritaires. /Il y a un débat sur la façon de procéder. Quelle doit être notre attitude? C'est un débat, non pas sur la portée universelle des Droits de l'Homme et des valeurs que nous partageons. Il n'y a pas de débat sur ce point. Tout le monde est d'accord. De même, tout le monde convient que nous avons le devoir d'agir, il n'y a plus aujourd'hui de Realpolitik. Je crois que la Realpolitik, telle qu'on l'exprimait dans la

²¹⁷ *Ibid.*

²¹⁸ *Ibid.*

diplomatie d'autrefois, n'est pas acceptable telle quelle dans le monde d'aujourd'hui. Les relations entre les peuples ne dépendent plus seulement du jeu des intérêts et des puissances mais aussi des principes et des valeurs. Non, le débat ne porte pas sur les principes, il porte sur les moyens. Comment les Etats démocratiques doivent-ils agir pour faire progresser les valeurs universelles. A partir de là, deux conceptions s'opposent. La logique de condamnation tout d'abord. Elle a ses justifications, par définition, elle satisfait les principes et surtout il lui arrive d'être efficace. Lorsque cette condamnation s'accompagne de sanctions à caractère diplomatique ou économique, il lui arrive d'être efficace. Il y a des exemples. En effet, il y a quelque chose qui choque l'esprit que de continuer à pratiquer des relations normales classiques avec un pays dans lequel ces valeurs de tolérance qui vous réunissent aujourd'hui sont gravement heurtées. En même temps, l'expérience en montre les limites. Il est rare que les sanctions soient vraiment efficaces. Il est assez rare pour tout dire que ceux qui sanctionnent ne continuent pas à faire de bonnes affaires par derrière la porte et surtout, cette attitude est souvent ressentie par les pays concernés, par leurs dirigeants mais aussi parfois par les peuples, comme une sorte d'incompréhension des circonstances et des valeurs propres à d'autres sociétés que les nôtres et une tentative d'imposer à tous, non seulement des valeurs universelles, mais leur interprétation immédiate. /Aussi bien, d'autres préfèrent la logique de la pression et du dialogue. Plutôt que d'isoler une nation jugée non conforme aux valeurs universelles, mieux vaudrait, disent-ils, maintenir le dialogue, le contact, parce que ce dialogue permet d'exercer la pression."²¹⁹

²¹⁹ *Déclaration de M. Hervé de Charette, ministre des Affaires étrangères, sur l'idée française de la laïcité, la nécessité de tolérance..., op. cit.*

L'11-S, de manera sobtada, dotà el vincle transatlàntic del nou contingut que se li havia resistit. Ruggiero es referí a la reacció immediata de l'OTAN: "Dal momento della decisione del Consiglio Atlantico del 12 settembre, con il suo riferimento all'articolo 5 del Trattato del Nord Atlantico, sono proseguite incessantemente in seno alla NATO consultazioni ad ogni livello con gli alleati americani, sia sulle risultanze delle indagini da essi intraprese sugli attacchi terroristici dell'11 settembre sia sui seguiti da prevedere nell'ambito dell'Alleanza Atlantica."²²⁰ Sobre la reacció dels Estats Units als atemptats i sobre el que aquests semblaven indicar per l'etapa que s'obria, Ruggiero s'expressà en termes laudatoris, volent dissipar la idea d'una estratègia basada únicament en l'ús de la força: "Cosa possiamo prevedere per il futuro? La prima constatazione d'obbligo è che gli Stati Uniti d'America, il paese direttamente e crudelmente colpito dagli attentati dell'11 settembre, si sono mossi finora con grande prudenza e senso di responsabilità. Washington ha dimostrato di non operare in modo affrettato ed impulsivo, pur nella grande amarezza causata dal carattere proditorio e sanguinoso degli attentati. L'approccio che è venuto emergendo negli Stati Uniti è quello di basarsi, per sconfiggere il terrorismo, su una strategia di ampio respiro che si avvalga di un ventaglio di strumenti politici, diplomatici, giuridici, economici e finanziari, in aggiunta a quello militare. Anche se sono chiare le responsabilità di Al Qaeda e del suo capo Bin Laden, non si vuole dare in alcun modo l'impressione di voler criminalizzare il mondo dell'Islam, né dare luogo ad una guerra di religione o tanto meno determinare una contrapposizione tra civiltà che non ha ragione di essere."²²¹

b) La cruïlla de cultures com a símptoma d'interdependència

²²⁰"Intervento al senato del Ministro degli Esteri (e del Ministro della Difesa Martino) alle Commissioni riunite Esteri, Emigrazione e Difesa in seduta congiunta...", *op. cit.* Pàg. 153.

²²¹ *Ibid.* Pàg. 155.

Si la metàfora del bressol mediterrani ofereix a Europa la possibilitat de reclamar una identitat singular, que no s'enfronta amb l'idea d'Occident dels Estats Units però que tampoc s'identifica plenament amb ella, la metàfora de la cruïlla de cultures serveix el propòsit d'enaltir la interdependència sobre la qual es basa la nova cooperació euromediterrània. Matutes ho explicà en els següents termes: "Nuestro objetivo ha sido evitar que el Mediterráneo se transforme en una nueva frontera y que sea en cambio, como históricamente ha sido, una encrucijada de civilizaciones, pueblos y religiones en la que predominen la interdependencia y la cooperación."²²² Chirac agrupa totes dues metàfores en un sol enunciat: "(...) la Méditerranée n'est-elle pas d'abord le berceau de nos civilisations et le lieu d'un extraordinaire dialogue des cultures?"²²³

L'extraordinària riquesa d'intercanvis evocada per Chirac apareix més restringida quan aprofundeix en la qüestió. Per una banda, quan diu "nous sommes issus d'un même humanisme et d'un même héritage spirituel" es refereix a un conjunt format per les tres grans religions monoteïstes, "les trois voies de l'Unique pour prier un seul et même Dieu", les quals són unides per quelcom d'"infinitament més important" que allò que les separa.²²⁴ Per altra banda, la *communauté d'histoire* que afirma que s'ha format per l'enriquiment mutu "des de sempre" entre Europa i la Mediterrània queda il·lustrada de manera desigual: "N'oublions pas tout ce que l'Europe de la Renaissance et des Temps modernes, marquée par la

²²² "Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en la presentación del Informe Rand (Seminario sobre 'El diálogo mediterráneo y la nueva OTAN')". [València, 26 de febrer de 1999]. MAE. Pàg.118-119. Pàg.119.

²²³ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'irréversibilité du processus de paix au Proche-Orient...*, op. cit.

²²⁴ *Ibid.*

Bible, la Grèce, Rome, doit aussi à l'apport de la brillante civilisation arabo-islamique. /La médecine, les mathématiques et l'astronomie, la musique, l'architecture, la littérature ou la philosophie en portent la très forte empreinte. Il est peu de domaines où l'esprit de votre civilisation n'ait enrichi l'Europe. Par l'Espagne, la France et l'Italie, cet apport aura été l'un des ferments de la Renaissance. /En retour, l'Europe a nourri votre histoire. Tout au long de son cheminement, la civilisation de l'Islam a su intégrer et assimiler les apports des autres. Je pense à la contribution des Chrétiens arabes à votre culture du Moyen-Age comme à la renaissance arabe contemporaine."²²⁵ Els exemples: "l'Andalousie médiévale, symphonie majestueuse des génies musulman, juif et chrétien";²²⁶ "Istanbul, brillante héritière de Byzance et de Constantinople";²²⁷ "Jérusalem, la trois fois Sainte".²²⁸ "Dès le XVIème siècle, les rois de France avaient fait place à l'enseignement de l'arabe au Collège de France. Aujourd'hui, l'Institut du Monde Arabe est un grand et fort symbole du dialogue entre nos cultures (...)."²²⁹ Les grans exposicions són citades sovint com a exemples de la pervivència dels intercanvis en la memòria: Chirac fa referència a l'exposició sobre la glòria d'Alexandria i sobre els fatimites.²³⁰ El nom de Braudel és utilitzat com a argument d'autoritat per defensar la importància històrica dels intercanvis: "Sa profonde familiarité

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ *Ibid.*

²²⁹ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la coopération culturelle, économique et technologique avec l'Égypte, sur la politique arabe de la France...*, *op. cit.*; Insisteix en el mateix exemple de l'ensenyament de l'àrab a la França del segle XVI, amb una major dosi d'orgull nacional, i de manera igualment inexacta, a *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'irréversibilité du processus de paix au Proche-Orient...*, *op. cit.*: "Dès le XVIème siècle, les Rois de France, parmi les premiers en Europe, ont instauré l'enseignement de l'arabe.

²³⁰ *Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations culturelles, économiques et technologiques avec l'Égypte, la coopération franco-égyptienne pour relancer le processus de paix au Proche-Orient...op. cit.*

avec l'histoire de la Méditerranée, conduisait l'historien Fernand Braudel à affirmer: 'Vivre, pour une civilisation, c'est être capable de donner, de recevoir et d'emprunter.'²³¹

c) El mar obert i les capitalitats mediterrànies

Si hi ha algun exemple que Chirac desenvolupa de manera prolixa per demostrar l'existència d'un intercanvi continu entre les cultures mediterrànies, aquest és el de la ciutat de Marsella, que es reivindica com a capital euromediterrània en un moment en que Barcelona sembla haver-se apropiat d'aquesta etiqueta. Al mateix temps, la Marsella de Chirac és testimoni de la condició de "mar obert" de la Mediterrània. Una de les ciutats al món que es poden vantar de més antiguitat, Marsella ha adquirit, durant els seus vint-i-sis segles d'història, "le goût des rencontres". La ciutat és "Porte de l'Orient", "ville aux 111 quartiers", "mosaïque de cultures et de civilisations, au confluent des peuples". Ja la mítica heroïna Gyptis, filla del rei Nann, va fer una tria de llibertat -qualitat que havia de caracteritzar els marselesos al llarg de la història- "délaissant ceux de ses compatriotes qui la courtoisaient, choisit le Grec Protis pour époux. Protis, l'étranger venu de loin, et qui reçut en cadeau de son beau-père, pour y fonder une ville, ce bout de terre qui allait devenir Marseille. /La liberté, l'aventure, pour les jeunes marins, partis de leur Ionie natale, dans cette Grèce d'Asie Mineure où leur cité-mère, Phocée, leur était devenue trop étroite, et qui escaladèrent pour la première fois, il y a 2.600 ans, la butte Saint-Laurent où ils allaient fonder Massalia". La llibertat es combina amb la fortalesa: "Il y a un caractère marseillais fort, indépendant, rétif aux tutelles, rebelle souvent aux décisions venues d'ailleurs. On a pu parler du

²³¹ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'irréversibilité du processus de paix au Proche-Orient..., op. cit.*

caractère 'insulaire' des Marseillais. C'est sans doute que Marseille est fille des flots, des vents, qu'elle a gardé le goût du large -'Toi, toujours en partance', écrit Jules Supervielle- Marseille dont rien ne saurait brider les élans. C'est aussi parce qu'elle a dû beaucoup se battre. /Affronter ceux qui la convoitaient: les Légions de César, les pirates grecs ou barbaresques, tantôt les Francs de Charles Martel, tantôt les Maures; plus tard, les Catalans du roi d'Aragon, ses rivaux, puis les Impériaux de Charles Quint. /Jalouse de ses prérogatives et de ses libertés, elle a tenu tête aux prétentions de ses Evêques, des Abbés de Saint-Victor, des Comtes de Provence. /Elle a bravé les rois de France. Louis XI, héritant de la Provence en 1481, confirme ses privilèges et ses franchises. Les guerres de religion la trouvent plus indépendante que ligueuse. Il faut attendre le règne de Louis XIV et l'affirmation de l'absolutisme pour la voir entrer vraiment dans le royaume de France. /Par passion de la liberté, Marseille est Révolutionnaire. Dès mars 1789, elle se soulève contre l'iniquité fiscale. Le 5 novembre, elle renonce à tous ses privilèges. En avril 1790, elle a sa prise de la Bastille, quand tombent les forts royaux. Elle a son jour de gloire lorsqu'en juillet 1792, les 517 patriotes marseillais entonnent dans Paris le 'Chant de guerre de l'armée du Rhin': 'La Marseillaise'. /Au nom de la liberté, avant Paris, Marseille s'insurge contre la tyrannie de la Convention montagnarde et paie le prix du sang. Parce qu'elle aime la liberté, Marseille se défie des Bonaparte comme des Bourbon et elle entre tôt en République." Igalement, és present l'esperit aventurer: "C'est un Massaliote, Pythéas, qui, franchissant les colonnes d'Hercule et affrontant Oceanos, est le premier Grec à atteindre la Grande-Bretagne, dont il fait le tour complet avant de remonter vers les Orcades, les îles Féroé et l'Islande. Au même moment, un autre Massaliote, Euthymène, descend les côtes d'Afrique jusqu'au Sénégal. /Marseille aime la mer et la sillonne. Au long des siècles, elle conquiert des marchés de plus en plus éloignés, ouvrant des comptoirs à Majorque, en Afrique du

Nord, au Levant avec lequel, par décision de Colbert, les Phocéens ont le monopole du commerce. /Par décision de Colbert aussi, la ville s'agrandit. Son port gagne en profondeur et regarde plus loin. Plus loin, ce sont les Antilles, l'Afrique occidentale, les Indes. Avec l'ouverture du canal de Suez, le trafic phocéen s'étend à l'Extrême-Orient, tandis que ses bateaux font désormais régulièrement la liaison avec New-York. Au début de ce siècle, Marseille est le premier port d'Europe occidentale et l'un des tout premiers centres industriels français. /Elle est l'une des toutes premières portes d'entrée dans notre pays. Un lieu d'accueil. Un lieu de passage et de brassage des hommes et des cultures. /Elle l'est depuis toujours. C'est chez elle, une tradition, un patrimoine, -je dirais- un génie. "Marseille, boulevard du monde", écrivait Albert Londres. Marseille que les nazis, qui détestaient en elle le formidable creuset, le mélange réussi de tant de nations et de cultures, ont voulu détruire." Això disposa la ciutat a liderar un projecte d'unió: es necessari "rendre à Marseille la place que son histoire et son génie lui réservent dans le dialogue méditerranéen" i "restaurer Marseille dans ses responsabilités de capitale du grand sud européen". Els precedents parlen: "L'Europe du sud, Marseille la connaît pour l'avoir réalisée bien avant que se construise l'Europe, pour en avoir été un peu le centre, des décennies avant le Traité de Rome./ Lorsqu'en 1957, les dirigeants de l'Europe des Six, avec une extraordinaire vision de l'avenir et de nos intérêts, lancent l'aventure de la Communauté, l'Europe, à Marseille, n'est pas une idée neuve. Depuis longtemps, Marseille parle toutes les langues de l'Europe du sud: l'italien bien sûr, mais aussi l'espagnol, celui des Républicains réfugiés chez nous et pour beaucoup d'entre eux, ici même, et le portugais et le grec qui sont langues de marins. Mais aussi langues de la Méditerranée et notamment des civilisations arabes d'en face et de partout."²³²

²³² *Déclaration de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'histoire,*

d) El "xoc de civilitzacions" abans del "xoc de civilitzacions"

Tot i la insistència en els exemples de concòrdia, el discurs polític no està exempt de referències a l'animositat entre civilitzacions. González interpretà el Procés de Barcelona com a un ser capaç de "entender (el) fenómeno del Islam o del islamismo sin confundirlo inexorablemente con el fenómeno del integrismo y, por consiguiente con sus consecuencias de violencia y de terrorismo".²³³ Solana afirmà que entre Nord i Sud hi ha una necessitat de "disipar equívocos 'ideológicos', de los que no se libra ninguna de las dos partes".²³⁴ Westendorp es referí a la creació del Comitè Averroes com a una eina per solucionar les incomprensions, observant aquestes com un subproducte de la distància socioeconòmica entre Nord i Sud: "(...M)uchos de los problemas que hoy preocupan a los europeos, como el integrismo o las migraciones, no són sino efectos de una situación de subdesarrollo que convive a escasa distancia geográfica de nuestros países."²³⁵

És més: s'observa una acceptació tàcita d'alguns dels postulats de Huntington sobre el protagonisme retrobat de les "civilitzacions", un punt de vista que certament a ulls d'una opinió pública benpensant resultava més innocu durant aquest període que després de l'11-S, quan adquirí una càrrega al mateix temps molt més programàtica i inconfessable. Matutes, a

le développement économique et social, le rayonnement et le rôle international de la ville de Marseille..., *op. cit.*

²³³ "Intervención del Presidente del Gobierno, Felipe González, en las Jornadas "Visiones de Europa"...", *op. cit.*

²³⁴ "Artículo del Ministro de Asuntos Exteriores, Javier Solana, en el Diario 'El País' titulado: 'Una estrategia hispano-italiana'", *op. cit.* Pàg. 191.

²³⁵ "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Carlos Westendorp y Cabeza, en el Instituto de cuestiones internacionales y política exterior (INCIPE)...", *op. cit.* Pàg. 153.

qui agrada esmentar Huntington en relació a la democratització,²³⁶ observa també alguns escenaris regionals en clau civilitzacional: en ocasió del 50è aniversari de la Declaració Universal dels Drets Humans, celebrà la universalització de "los principios que venían proclamando la sensibilidad liberal en Occidente, desde aquellas iniciales Declaraciones, que constituyeron auténticos hitos históricos: la de Derechos de Virginia, de 1776 y la Universal de Derechos del Hombre y del Ciudadano de la Revolución Francesa, 1789". Ens deia que ens podíem sentir orgullosos dels progressos experimentats des d'aleshores, però no satisfets: per això, la difusió dels drets humans mantenia en el moment present el seu "inequívoco carácter civilizador".²³⁷ Es fixà en la puixança econòmica dels "cuatro tigres o cuatro dragones, todos ellos de moral confuciana: Corea del Sur, Hong-Kong, Singapur y Taiwan, curiosamente los países del entorno de Japón". I ens presentà el Japó com a primer país que protagonitzà el miracle del creixement accelerat: als anys 50 "creció a una media anual acumulativa de 7%, 10,4% en el periodo 1960-70", iniciant després un descens amb la crisi del petroli que el situaria al nivell mitjà dels països de la OCDE; reconeix que és Xina la destinada a jugar un paper central en el s. XXI.²³⁸

Quan Chirac cregué necessari explicar la seva visió sobre les relacions entre "l'Islam et l'Occident au moment où se développent les incompréhensions, les fantasmes, les surenchères nés de l'ignorance", ho

²³⁶ L'obra clau de Huntington en aquest terreny *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century* (1993), inicialment publicada el 1991.

²³⁷ "Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, en la tercera reunión plenaria del Comité nacional para el cincuentenario de la declaración universal de los derechos humanos". [Madrid, 10 de desembre de 1998]. A: *ATD*, 1998. Pàg. 257-256. Pàg. 256.

²³⁸ "Conferencia del ministro de Asuntos Exteriores, Abel Matutes Juan, en el Primer Encuentro de relaciones comerciales y de inversión en el continente asiático". [Barcelona, 16 d'octubre de 1996]. A: *ATD*, 1996. Pàg. 249-252. Pàg. 249.

feu saludant "tous les musulmans de bonne volonté qui vivent l'Islam dans l'authenticité, la modération, la tolérance et l'ouverture", en una precisió que revela fins a quin punt creia que existia una massa crítica de musulmans que no es guiaven per aquests paràmetres, encara que tot seguit va voler atenuar aquesta impressió dient que els musulmans de bona voluntat "(...) sont, dans mon pays, l'immense majorité"; "L'Islam est la deuxième religion pratiquée en France."²³⁹ S'albiren els inicis d'una aproximació paternalista dels representants governamentals francesos respecte als creients musulmans del país, als quals es voldrà protegir del radicalisme exterior per mitjà d'un culte controlat per la República.

Dini considera important fer jugar elements d'entesa cultural en la geopolítica del moment, en relació a Iran: "Il viaggio del Presidente Khatami si presta ad una valutazione in termini di equilibri geopolitici di un'area vitale per i destini dell'Europa e del mondo, di incontro tra culture, civiltà, religioni, in una globalizzazione ormai non soltanto economica, di contributo del nostro paese all'altrui ammodernamento, proiettandovi vitalità, creatività, competitività del nostro sistema produttivo /L'Iran è essenziale per la stabilità del Golfo, del Medio oriente, essenziale per l'Italia, che vuole essere un ponte dell'Europa lanciato nel cuore del Mediterraneo, avanguardia nel dialogo con altri paesi che sul Mediterraneo non si affacciano, ma che hanno comunque una valenza mediterranea. L'Iran è il terzo esportatore di petrolio e ha riserve che gli esperti ritengono si collochino al primo o al secondo posto tra quelle dei paesi produttori."²⁴⁰ Per a Dini, dintre de l'islam Iran "rappresenta la forma

²³⁹ *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'irréversibilité du processus de paix au Proche-Orient...op. cit.*

²⁴⁰ "Audizione alla commissione Affari esteri e Comunitari della Camera dei deputati del Ministro degli Affari Esteri on. Dini sulla visita in Italia del Presidente della Repubblica islamica dell'Iran, Mohammad Khatami". [3 de febrer de 1999]. Pàg. 121 i ss. A: *Testi e documenti*, 1992. Pàg. 121.

più articolata e frastagliata, quella sciita. Il dialogo con l'Iran potrà rivelarsi produttivo anche per la comprensione dei nuovi fondamentalismi. Potrà, se non altro, aiutare l'Occidente ad affrontare dal lato più intelligibile un problema che rischia di divenire il più grave tra quelli che si affollano in questo ultimo scorcio di secolo".²⁴¹

En la reacció als atemptats de l'11 de setembre abunden les amalgames: les crides a la concòrdia s'entrecuuen amb que les crides a Occident fortificar-se; la visió d'un islam divers es contradiu amb els nombrosos pronunciaments que el presenten com a una realitat monolítica. Berlusconi diu buscar l'entesa amb el món islàmic en bloc, al mateix temps que demana un rearmament moral d'Occident que en certa manera s'equipari a la fortalesa amb que l'islam defensa la seva pròpia identitat: "Il nostro obiettivo è invece quello di trovare dei punti di intesa con il mondo dei vari Paesi dell'area Islamica e siamo certi che nessuna forza religiosa o culturale dell'Islam punta sul terrorismo come mezzo di lotta contro l'Occidente. /Noi vogliamo creare un consenso tra il mondo Islamico ed il mondo occidentale fondato sul rifiuto della violenza. /Noi vogliamo creare un ponte di amicizia tra le due Civiltà, vogliamo una pace profonda, con il conflitto tra l'Occidente e l'Islam: anche se siamo convinti che lo stesso vigore con cui l'Islam afferma la sua identità deve dare a noi, cittadini dell'Occidente, la coscienza e l'orgoglio dei nostri valori, delle nostre conquiste democratiche, delle nostri radici spirituali."²⁴² El mateix tipus de llenguatge, així com un raonament basat en l'ètica de la responsabilitat, informà la justificació de la campanya d'Afganistan, "un atto di giustizia contro la barbarie": "È fuor di dubbio che occorre sradicare la rete terroristica mondiale. /È fuor di dubbio che occorre far pagare un prezzo

²⁴¹ *Ibid.* Pàg. 121

²⁴² "Discorso al Senato del Presidente del Consiglio on. Berlusconi". [9 d'octubre 2001], *op. cit.* Pàg. 167.

'risolutivo' a quei regimi che ospitano, nutrono, proteggono le basi da cui partono gli attacchi contro le nostre libertà, contro la nostra sicurezza, contro il nostro stesso modo di vivere";²⁴³ "In questa campagna di giustizia e di difesa delle libertà, l'Italia farà la sua parte. /La farà fino in fondo e senza riserve. /Lo faremmo per garantire la nostra sicurezza e il nostro futuro. Lo vuole anche la nostra tradizione liberale e umanitaria, che ci ha portato sempre a fare 'quel che dovevamo' nei momenti decisivi della nostra storia."²⁴⁴

4.5. Balanç de l'etapa 1995-2001

Quatre anys després de la declaració de Barcelona, Chirac afirmava ja que el procés del mateix nom no havia mantingut les seves promeses, i ho atribuïa per una banda a les dificultats del procés de pau a Orient Mitjà, "del qual tot depèn", i a la manca de voluntat política.²⁴⁵

Un dels projectes per als quals havia apostat per que França continués portant la iniciativa en les relacions euromediterrànies, la Carta per l'estabilitat a la Mediterrània, no pogué ser aprovada pels ministres reunits en la quarta conferència euromediterrània, a Marsella (15 i 16 de novembre de 2000), tot i que el treball realitzat en l'esborrany apareix citat en les conclusions (apartat 11).²⁴⁶ Els estats membres de la Unió Europea, en canvi, havien aprovat pocs mesos abans al Consell Europeu de Feira

²⁴³ *Ibid.* Pàg. 165.

²⁴⁴ *Ibid.* Pàg. 166.

²⁴⁵ *Déclaration de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'histoire, le développement économique et social, le rayonnement et le rôle international de la ville de Marseille...op. cit.*

²⁴⁶ *Presidency's formal conclusions. Fourth Euro-Mediterranean Conference of Foreign Ministers. Marseilles, 15 and 16 November 2000.* <http://www.consilium.europa.eu/>

una *Estratègia comuna per a la Mediterrània*, amb l'accent en la seguretat, la democràcia, la justícia i l'economia.²⁴⁷

Tot i això, la conferència de Marsella és en ocasions presentada com a un relançament del procés, a partir de la voluntat de reforçar la dimensió subregional. Poc després, el 27 de novembre 2000, s'adoptà el programa MEDA II. La primera conferència ministerial de comerç havia tingut lloc el 29 de maig de 2001.

Amb els atemptats de l'11-S, es produí un deteriorament de les relacions entre els socis europeus. França, el Regne Unit i Alemanya es reuniren a Gand per estudiar les reaccions en el terreny de la seguretat i això fou mal rebut per una part de la resta de socis. L'estreta cooperació acordada entre Espanya i Itàlia en la desena cimera bilateral celebrada a Granada un mes després s'interpretà en part com a reacció a aquesta aparent política de directori dels tres grans. En una entrevista a *La Stampa*, Chirac fou preguntat sobre el significat de l'exclusió d'Itàlia de la reunió de Gand i el possible sorgiment d'un front hispano-italià insinuat a Granada, consideracions a les quals l'entrevistador hi suma les declaracions de Berlusconi afirmant la superioritat d'Occident sobre l'islam. El president francès va respondre que no calia confondre la realitat "de deux pays qui ont une histoire commune si ancienne" amb percepcions efímeres, i va remetre a les explicacions que el propi Berlusconi ofert per cloure la polèmica.²⁴⁸

²⁴⁷ *Conclusions of the Presidency. Santa Maria da Feira European Council. 19 and 20 June 2000.* http://www.europarl.europa.eu/summits/fei1_en.htm. L'Estratègia Comuna per a la Mediterrània és citada en el punt 58 i es troba reproduïda íntegrament en l'Annex V.

²⁴⁸ *Interview de M. Jacques Chirac, Président de la République, accordée au quotidien italien "La Stampa", le 27 novembre 2001, sur le "pré-sommet" franco-germano-britannique de Gand excluant l'Italie, la déclaration de Silvio Berlusconi sur la supériorité de la civilisation occidentale, le rapprochement*

italo-espagnol, la proposition de l'Italie de créer une fédération d'Etats nation en Europe et la position de l'Union européenne face au terrorisme international. Vie publique.

5. DIÀLEG I SEGURETAT: INTERCULTURALITAT, LLUITA ANTITERRORISTA I OPTIMISME EUROMEDITERRANI (2001-2005)

"Religion et politique. La première question que vous vous posez sans doute est: 'que fait le ministre des Affaires étrangères dans cette galère?' C'est une question légitime"- Dominique de Villepin¹

"Hagamos nuestras las palabras de Saint-Exupéry (...): 'Frère, ta différence, loin de me léser, m'enrichit'"- Miguel Ángel Moratinos²

La identitat, com a factor que explica al mateix temps l'agregació i la fragmentació en la nova societat global, irromp amb força en el discurs polític arran dels atacs de Nova York i Washington de setembre de 2001. Com hem vist, en la dècada anterior ja havien estat freqüents els esments al terrorisme internacional com nova amenaça a la pau mundial, encara que situar el seu potencial desestabilitzador al nivell del de l'antiga confrontació entre blocs pogués resultar inversemblant o desproporcionat. En qualsevol cas, es tractava d'esments confinats al terreny de la geopolítica i no s'albirava aleshores un sacseig simultani de la política interna i de la política internacional com el que es va produir arreu del món amb els atacs en territori nord-americà.

Malgrat que la majoria de discursos polítics s'entestessin a negar-ho,³ la noció de terrorisme internacional que aquests utilitzaven restava

¹ "Colloque 'Religion et Politique en Asie'". *Allocution du Ministre des Affaires étrangères, M. Dominique de Villepin*". *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la coopération et de la francophonie, sur l'enjeu politique de l'identité religieuse au sein des États, notamment en Asie, des rapports entre religion et politique et de la place de la religion dans la société*. [Paris, 2 d'octubre de 2003]. Vie publique.

² *Intervención del Ministro de Asuntos Exteriores, Miguel Ángel Moratinos Cuyaubé, en la II Conferencia OSCE sobre antisemitismo*. [Berlín, 28 i 29 d'abril de 2004]. MAE.

definitivament associada a una identitat islàmica exacerbada. Les conseqüències no s'observen únicament en l'àmbit internacional: en el si dels estats occidentals, la població d'origen immigrat es veié de cop i volta sotmesa a un permanent escrutini col·lectiu i a la sospita de ser afí al desafiament geopolític de fonamentalistes externs, sobretot quan amb les intervencions armades a Afganistan (a partir de 2001) i a Iraq (a partir de 2003) els grups socials foren comminats a prendre partit. La cohesió interna de les societats se'n ressentí.⁴

L'augment de la inestabilitat a la regió mediterrània fou, però, anterior a aquest estat de coses. La visita d'Ariel Sharon, aleshores candidat del Likud al govern d'Israel, a l'esplanada de les mesquites el 28 de setembre de 2000 desencadenà el que es coneix com a *segona intifada*. Després de

³ Bernard Lewis, a *The crisis of Islam. Holy War and Unholy Terror* (2003), afirmà que Bush i els altres líders occidentals feien tot el possible per que no es veiés la guerra contra el terrorisme com a una guerra contra els musulmans, i els havien animat en canvi a unir-se al combat (Pàg. XV). Sobre la pressió a que es veuen sotmesos els musulmans, diu (Pàg. 117): "Most Muslims are not fundamentalists, and most fundamentalists are not terrorists, but most present-day terrorists are Muslims and proudly identify themselves as such." Diu que és comprensible que els musulmans es queixin per que els mitjans es refereixen a "accions terroristes islàmiques" però, per a ell, la raó és simple: els terroristes mateixos es defineixen com a musulmans, mentre que no hi hauria terroristes que s'autoidentifiquin principalment com a "cristians". Cita l'exemple irlandès (que en realitat no està desvinculat de les identitats religioses) i el basc. Com resulta patent al final del llibre (Pàg. 140), i malgrat les afirmacions anteriors, els enemics ja no són els *terroristes*, sinó els fonamentalistes (referint-se als líders d'al-Qaeda, que tracten de convèncer el món islàmic d'adoptar llur punt de vista: "If the fundamentalists are correct in their calculations and succeed in their war, then a dark future awaits the world, especially the part of it that embraces Islam." Per a d'altres, en qualsevol cas, la reacció dels líders occidentals no és tan unànime: mentre que Berlusconi hauria declarat "the superiority of the western civilization", la resta de líders "sought to resist the extreme version of a dualistic discourse" (NICOLAÏDIS I NICOLAÏDIS, 2007, 163).

⁴ Chomsky (2003, 105-106) insisteix en que no cal veure el racisme com el que explica l'agressivitat de la política exterior nord-americana, la qual es mouria exclusivament en funció del que afecta o no als interessos dels Estats Units.

l'11-S, les campanyes militars a Afganistan i Iraq⁵ van contribuir a l'antagonisme d'algunes opinions públiques àrabs envers alguns governs occidentals i, en el segon cas, a l'antagonisme també entre els propis governs occidentals sobre com calia menar la *war on terror* que havia estat decidida pel govern dels Estats Units. La divisió es féu sentir en el Procés de Barcelona: Síria i Líban, que ja no havien participat en la quarta conferència euromediterrània de Marsella (15 i 16 de novembre de 2000), tampoc ho feren en la cinquena, celebrada a València (22 i 23 d'abril de 2002).

Tot i això, no es pot parlar de paràlisi del procés: el desplegament de les seves estructures i instruments multilaterals assolí una certa maduresa. A València, un pla d'acció fou adoptat per unanimitat. Es confirmà l'horitzó de 2010 per a assolir la zona de lliure canvi, es proposà la creació d'un banc d'inversions euromediterrani, es preveié la col·laboració en la lluita antiterrorista i es recomanà reforçar la dimensió parlamentària, cosa que acabà desembocant en la creació de l'Assemblea Parlamentària Euromediterrània.⁶ S'havia arribat a la cimera amb la culminació de la

⁵ La política exterior fou un dels àmbits més debatuts durant el procés constituent europeu i en el que s'esperaven més canvis. Aldecoa (2004, 73-74) creu que la divisió en la guerra d'Iraq, inicialment vista com a un impediment, fou finalment un catalitzador. Tot i això, cap de les instàncies que intervingueren en l'elaboració del text constitucional aconseguí qüestionar la regla de la unanimitat per a la presa de decisions i el projecte s'hagué de limitar a incloure les anomenades *pasarel·les*, mecanismes per tal que els estats membres poguessin acordar en el futur que en certes àrees es podia passar a adoptar les decisions per majoria qualificada sense haver de procedir a una reforma constitucional. De manera coherent, altres autors, han assenyalat la política exterior com a una de les principals víctimes de la "crisi existencial" que seguí al rebuig francès i holandès al projecte de Constitució europea (KEUKELEIRE I MACNAUGHTAN, 2008, 63).

⁶ L'1 de desembre de 2003 a Nàpols, el Fòrum Parlamentari Euromediterrani es convertí en Assemblea Parlamentària Euromediterrània. La seva sessió inaugural tingué lloc a Atenes els 22 i 23 març de 2004 i la primera reunió formal al Caire, del 12 al 15 de març de 2005.

ronda d'acords d'associació amb els països tercers mediterranis⁷ i la celebració prèvia de la cimera ministerial de comerç de Toledo el 19 de març de 2002.⁸ L'acord d'Agadir, signat entre Egipte, Tunísia, Marroc i Jordània el 25 de febrer de 2004, es proposava impulsar la cooperació sud-sud a partir de la declaració homònima signada el 2001. Tot i les bones perspectives, cal dir que algunes d'aquestes iniciatives no assoliren el tipus de resultat que les havien motivat: enlloc d'un banc d'inversions de la Mediterrània, el 16 de març de 2002 es creà finalment la *Facility for Euro-Mediterranean Investment and Partnership* (FEMIP), depenent del Banc Europeu d'Inversions. El propi acord d'Agadir no pogué ser desplegat en els temps previstos: l'entrada en vigor, que era prevista pel gener de 2005, hagué de ser posposada per manca de les ratificacions necessàries.

Aquesta dicotomia, entre l'efervescència del desplegament institucional i el deteriorament de l'estabilitat regional, té el seu paral·lel -capriciós o no- en la pròpia resposta de la UE als esdeveniments traumàtics de l'11-S, en l'àmbit específic de les relacions euromediterrànies. El que en aquest estudi anomenem "optimisme euromediterrani", i que té en aquest període

⁷ El 19 d'octubre de 2004 culminaren les negociacions amb Síria, que havien estat iniciades el 1998, conduint a un acord que segons alguns hauria estat "applied to Syria in a more uncompromising way than to other EU partner countries" (DOSTAL, 2009, 27); "(...) Syrian domestic interests would have to accept that their role is cast as that of rather weak associates" (DOSTAL, 2009, 28). En qualsevol cas, el fet mostra que el veritablement important en aquella data era, per banda europea, poder fer jugar la reinserció de Síria a la comunitat internacional contra el terrorisme confessional i, per banda siriana, recuperar plena legitimitat política com a actor regional i internacional.

⁸ El 21 juliol de 2004 tingué lloc la quarta reunió ministerial de comerç a Istanbul, on s'aprovà un protocol marc amb els principis que haurien de regir les negociacions sobre liberalització de serveis. El 1 de gener de 2005 es suprimiren les quotes per a la importació de productes tèxtils, amb el desmantellament de l'acord sobre els productes tèxtils i de confecció.

la seva màxima expressió,⁹ s'entrellaçava amb una visió *realista*, tant de la situació regional com de la global, que maldava per fer emergir la seguretat *hard* en el primer pla de l'agenda política.

En el primer sentit, s'institucionalitzà al més alt nivell la noció de *diàleg entre cultures*, com a eina bàsica per a fomentar la comprensió i prevenir conflictes. El president de la Comissió Europea Romano Prodi creà un Grup de Savis per examinar la qüestió,¹⁰ i de les conclusions en va sorgir la creació de la Fundació Anna Lindh per al Diàleg entre Cultures, finalment inaugurada el 20 d'abril de 2005. El *diàleg entre cultures* esdevingué una expressió sinònim de "tolerància" i "coneixement mutu", i des d'aquest punt de vista era observat com a símptoma d'un nou estadi avançat de la *grand narrative* de tradició, una prova més de la capacitat de la comunitat internacional de fer evolucionar els seus instruments vers un ideal humanista.

Ara bé: com a principi general, diversos autors han assenyalat que la formalització del diàleg pot escindir més que no pas unificar la realitat en que aquest es produeix: l'acte del diàleg reifica, no només l'escenificació

⁹ Mark Leonard (2004, 64), quan explica per què creu que Europa liderarà el segle XXI, afirma que l'arma d'Europa és "la llei" i que, entre d'altres coses, aquesta "llei" és un instrument de política exterior: la idea de "vigilància mútua" segons Leonard (Pàg. 63-65), és al darrera del foment de mercats comuns arreu del món en que els països africans, per exemple, s'haurien compromès "a mejorar sus niveles de democracia y el estado de derecho a cambio de un aumento de la ayuda, una importante reducción de su deuda y el esfuerzo por abrir los mercados occidentales a los productos africanos"; també com a mostra de l'optimisme que suscitava Europa, cal que ens referim a la publicació el 2004 del llibre de Jeremy Rifkin *The European Dream. How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*.

¹⁰ El grup (*High-Level Advisory Group on Dialogue between Peoples and Cultures*) era copresidit per Assia Alaoui Bensalah i Jean Daniel, i n'eren membres Malek Chebel, Juan Diez Nicolás, Umberto Eco, Shmuel N. Eisenstadt, George Joffé, Ahmed Kamal Aboulmagd, Bichara Khader, Adnan Wafic Kassar, Pedrag Matvejevi, Rostane Mehdi, Fatima Mernissi, Tariq Ramadan, Faruk Sen, Faouzi Skali, Simone Susskind-Weinberger i Tullia Zevi.

del diàleg mateix, sinó també dues bandes que podien no tenir consciència anteriorment de la seva "separació", o si més no, tenir-ne una consciència més "inexacta". En el nostre estudi, això ha de resultar especialment visible quan el diàleg entre cultures esdevé concomitant d'una altra de les grans iniciatives que donen forma a l'optimisme euromediterrani del propi Prodi: la Nova Política de Veïnatge.¹¹

Inicialment designada com a *Wider Europe* -expressió amb poc encert semàntic, però amb un indubtable atractiu mediàtic com a contraoferta al *Greater Middle East* dels Estats Units-, Prodi proposà crear un "cercle d'amics entre Marràqueix i Murmansk", amb els quals la UE estaria disposada a "compartir-ho tot, excepte les institucions polítiques" (PRODI, 2002). En aquelles àrees que poguessin estar madures, els socis euromediterranis podrien passar de la cooperació a la integració. Un cop establerta, i amb el seu nom definitiu, la Política Europea de Veïnatge (PEV) es centrà sobretot en les relacions bilaterals, que havien de complementar el marc multilateral proporcionant incentius concrets i un estatus diferenciat a aquells països que volguessin anar més lluny i/o més de pressa. Els canvis¹² es presten a una lectura ambivalent: el *bilateral*

¹¹ L'11 de març de 2003, la Comissió presentà el seu primer document sobre la *Wider Europe*, al qual seguí una comunicació formal l'1 de juliol de 2003. El 12 de maig de 2004, la Comissió presentà el document sobre la orientació de la política de veïnatge després de l'ampliació. El 14 de juny de 2004, el Consell aprovà la Nova Política de Veïnatge a partir de les dues comunicacions de la Comissió, però no inclogué el reconeixement de les quatre llibertats del mercat interior europeu (llibertat de moviment de béns, capitals, serveis i persones) com havia estat proposat inicialment i excloué Rússia d'entre els països beneficiaris, a demanda d'aquesta mateixa, amb la qual havia de desenvolupar un partenariat estratègic. Inclogué, en canvi, tres països del Caucas i recordà que Líbia i Bielorússia podrien participar quan reunissin les condicions. Al mateix temps, el Consell proposà un partenariat estratègic amb la Mediterrània i el Pròxim Orient, adreçat a tots els països mediterranis incloent Líbia, als estats membres del Consell de Cooperació del Golf, Iran, Iemen i Iraq.

¹² Sobre el canvi de naturalesa de la Política Europea de Veïnatge, respecte l'idea original de Prodi, vegeu ZAIOTTI, 2007. El 19 de gener de 2006, el Parlament

track fa possible que els països que "fan els deures" es sostreguin en part al "llast" d'una concertació a moltes bandes, però també suposa un reconeixement explícit que hi ha grans qüestions de fons -principalment, el conflicte d'Orient Mitjà- que dificulten de manera crònica l'avenç multilateral de la política euromediterrània. Posar l'acció exterior de la UE envers Europa de l'Est i la Mediterrània sota el mateix paraigua havia de permetre una major coherència i, de manera relacionada, posar de costat les xifres de les aportacions econòmiques a cada zona havia de facilitar la identificació de possibles greuges comparatius, sobretot després que el nou Instrument Europeu de Veïnatge i Partenariat (ENPI, en les seves sigles en anglès) substituís els programes MEDA en el finançament de projectes específics.¹³ Per contra, això feia augmentar el risc d'una dispersió d'objectius i de pèrdua dels referents netament mediterranis.

La noció de *diàleg entre cultures*, doncs, sembla anar en detriment de l'objectiu perseguit per la primera versió de la Política de Veïnatge ("Wider Europe"), caracteritzada encara per un portar la interdependència pràcticament fins a les últimes conseqüències, amb aquell voler "compartir-ho tot excepte les institucions polítiques". Tenint en compte això, el *diàleg* pot ser vist com a un retrocés. La idea d'interdependència, omnipresent en l'etapa anterior, implicava una unitat de base, en tant que reconeixia la impossibilitat de les societats europees i mediterrànies de funcionar separadament. No es tractava només de reconèixer que la globalització havia apropat les societats d'una regió determinada -o del món en el seu conjunt-, sinó també que esdevenia indefugible trobar

Europeu aprovà una resolució sobre els primers passos que havia donat aquesta política.

¹³ El 29 de setembre de 2004 s'anuncià que l'Instrument Europeu per al Veïnatge i el Partenariat Polític (ENPI, en les seves sigles en anglès) substituïria els programes MEDA a partir de 2007, en el marc de les noves perspectives financeres septennals de la UE (2007-2013).

solucions comunes als problemes comuns; des d'una perspectiva històrica, assumir plenament la interdependència hauria de suposar reconèixer el caràcter co-constitutiú de les cultures i les societats en contacte al llarg del temps. En canvi, la PEV s'allunyà ràpidament de l'idealisme del seu document fundacional, privilegiant relacions bilaterals a mida en detriment de la cooperació i de la integració multilaterals.¹⁴ El Parlament Europeu, al termini del primer any d'aplicació de la PEV (2005), demanà a la Comissió un major èmfasi en el desenvolupament de dimensions regionals en el seu si, així com una major clarificació de la seva relació amb el partenariat euromediterrani.¹⁵ El que es produïa sobre el terreny, en canvi, era una renacionalització de la perspectiva: els instruments bilaterals i les polítiques de diferenciació envers els països tercers mediterranis servien sobretot per canalitzar els vells interessos nacionals europeus¹⁶ i, en absència del contrapès d'un discurs multilateral fort - recordem el deteriorament regional a què hem fet referència al principi-, tingueren efectes disgregadors. Així, la bilateralització i el diàleg entre cultures apareixen coadjuvats de manera letal per al discurs d'unitat euromediterrània que havia caracteritzat el període anterior: la distància socio-econòmica que es vol pal·liar mitjançant la relació amb cada un dels governs del sud té *naturalment* el seu reflex en una distància cultural que ha de ser escurçada amb el diàleg.

Els treballs del projecte de Constitució europea durant bona part del període que ens ocupa, duts a terme per la Convenció per al futur d'Europa

¹⁴ El 9 de desembre de 2004 es donaren a conèixer els set primers plans d'acció per país en el marc de la Política Europea de Veïnatge, cinc dels quals corresponien a països mediterranis. El Consell els aprovà el 21 de febrer de 2005.

¹⁵ Punts 32 i 33 de l'informe del Parlament sobre la Política Europea de Veïnatge, signat per Charles Tannock (2005) com a ponent.

¹⁶ Com a exemple, vegeu WHITNEY I DWORKIN (2012, 7): "France's role in particular is pivotal. Its bilateral aid exceeds anything on offer under the ENP. Its investment in Morocco is double that of other Europeans combined."

-integrada per 102 homes i dones bregats en l'alta política europea- il·lustren fins a quin la història europea i la història mediterrània no eren vistes com a co-constitutives, sinó que la història europea *ad usum* continuava essent selectiva pel que fa al seu bagatge mediterrani. La Mediterrània podia ser el mar ("sobretot") de les tres religions monoteistes, però en canvi el debat constituent sobre les arrels d'Europa es centrava en si calia esmentar les arrels cristianes o, des d'una perspectiva laica o laïcista, no fer-ho.¹⁷

A banda de la institucionalització del diàleg, s'obrí tota una altra via d'acció que transcorria, en certa manera, en sentit contrari: la reforma en profunditat de tots els dispositius i estratègies de seguretat. A la Unió Europea, com en el si dels seus estats membres, es revisaren les pròpies nocions de seguretat i s'introduïren importants canvis justificats en la lluita contra el terrorisme d'acord amb les demandes i exigències dels Estats Units, però també *motu proprio*: el 12 de desembre 2003, Solana presentà l'Estratègia Europea de Seguretat; Gijs de Vries fou nomenat el 2004 coordinador de la política antiterrorista de la UE. Traduïda en accions policials i militars concretes, la nova aproximació suscità queixes continuades per vulneracions dels drets i llibertats fonamentals. És cert que alguns arriben a equiparar el propi diàleg a un factor de seguretat, però al capdavall prevalia la impressió d'un *pla B* per si el diàleg no

¹⁷ El debat constitucional reflectí igualment la visió esbiaxada que domina la comprensió habitual de les arrels històriques de la idea de democràcia: Luciano Canfora (2008, 12 i 366-367) ens explica com el significat del terme *democràcia* a la Grècia clàssica no té res a veure amb el significat actual. Una identificació errònia entre totes dues acepcions portà fins a incloure a l'inici del projecte de constitució europea l'epitafi que Tucídides atribuï a Pericles. Per altra banda, Canfora mostra com, fins i tot en la seva acepció contemporània, la idea de democràcia és de materialització ben recent -pensem en la perduració de l'esclavatge, els sufragi censitari o les dates recents del vot femení- si és que aquesta materialització s'ha produït en absolut.

fructificava. Al mateix temps, en tractar-se d'un diàleg vigilat, es feia particularment difícil que fructifiqués.

Les novetats no afectaren només l'àmbit de les polítiques de justícia i interior, sinó que comportaren una revaloració seriosa de la guerra com a instrument de política internacional. En la preparació de la ofensiva contra Iraq, les opinions públiques occidentals estigueren sotmeses a un àmplia discussió sobre el pes de l'idealisme i del pragmatisme en la decisió d'anar a la guerra. Més enllà dels arguments que pretenien forçar els límits tradicionals de l'*ius ad bellum* (la doctrina dels atacs preventius per una banda, però també el sobredimensionar l'amenaça que Saddam Hussein representava pel món, a base de denunciar uns arsenals nuclears inexistents), es produí també un debat sobre els interessos que veritablement mogueren un nombre de líders occidentals a iniciar les hostilitats. Hi ha qui defensa, fins i tot amb la perspectiva del temps, que el primer ministre britànic Tony Blair actuà d'acord amb un "set of honest beliefs" que el "deep religious sense" de l'interessat hauria transformat "into self-deception" (BJOLA, 2009, 128). El mateix autor explica que Rumsfeld i Wolfowitz, des de pràcticament l'endemà de l'11-S assenyalaren Iraq per preocupacions "genuïnes" per la seguretat, mentre que admet que no es pot "completament excloure la hipòtesi" que Cheney actués pel petroli: "After all, the value of federal contracts to Halliburton, the oil and energy company headed by Cheney before 2000, jumped from \$763 million in 2000 to nearly \$8 billion in 2004 (an increase of 1,048 percent over a period of five years), many of these contracts being granted in non-competitive arrangements for services provided in Iraq and Afghanistan."¹⁸ Pensar així -destacar suposades motivacions altruistes d'una majoria de responsables governamentals i líders d'opinió filo-

¹⁸ Bjola obté la informació d'una publicació del congressista demòcrata Henry A. Waxman (2006).

governamentals per contrast amb l'interès personal "obvi" de Cheney- és ignorar que per als líders la connivència amb els poders econòmics pot ser una qüestió d'incrementar o mantenir la seva pròpia estatura política, sense que calgui que se'n beneficiïn crematísticament. Mahdi (2012, 115-117) mostra, en canvi, com al marge d'algunes negacions categòriques per part del govern nord-americà, nombrosos responsables i exresponsables governamentals i militars afirmaren que el petroli era la raó primordial darrera la guerra d'Iraq (Alan Greenspan, John Abizaid, Lawrence Lindsey, entre ells; fins i tot Zbigniew Brzezinski, si bé sense defensar la guerra, assenyalà els enormes avantatges d'aquesta no només en termes de control directe del petroli, sinó també d'augmentar decisivament la influència sobre les economies dependents del petroli a Europa i Àsia). Altres defensen que la guerra d'Iraq va ser incitada, almenys en bona part, pel lobby jueu als Estats Units i per la voluntat d'acréixer la seguretat d'Israel (MEARSHEIMER I WALT, 2007). Dov Waxman (2009), en canvi, creu que assenyalat Israel suposa una actualització de velles pràctiques que converteixen els jueus en bocs expiatoris i, tenint en compte que la dreta radical nord-americana¹⁹ veié la mà Israel darrera la guerra del Golf Pèrsic, creu sorprenent que l'esquerra s'afegeixi a aquest tipus de denúncies en ocasió de la guerra d'Iraq. L'autor creu, en canvi, que és probable que la gent busqués la culpabilitat en Israel sobretot després que l'absència d'armes de destrucció massiva deixés un buit en les motivacions per a iniciar la guerra (Pàg. 126-127) i vol desfer les acusacions amb diversos arguments, com ara que el perill real per Israel era Iran (Pàg. 131), el fet que l'AIPAC influeix en el Congrés però no necessàriament en l'executiu, que és la instància que pren les decisions en política exterior (Pàg. 128), o fins i tot amb la reflexió *ex post* que la guerra d'Iraq ha estat

¹⁹ Amb Pat Buchanan com a principal exponent, segons un *op-ed* de Lawrence F. Kaplan (2003), citat per Dov Waxman.

prejudicial per a Israel, fent més vulnerable la seva posició geo-estratègica front a un Iran que augmenta com a amenaça (Pàg. 134-135).

En paral·lel a la guerra d'Iraq, es produí una progressiva rehabilitació d'antics enemics d'Occident, de manera que fou cap al final d'aquesta etapa quan es feu més evident la nova constel·lació d'actors amb què vol comptar el complex de la seguretat occidental: el Consell de Seguretat de les Nacions Unides posà fi a les sancions a Líbia el setembre de 2003 a partir de la resolució 1506 (2003). França i els Estats Units es van abstenir, enviant un senyal confús d'acceptació del compromís de Líbia de renúncia al terrorisme. El representant dels Estats Units Cunningham digué després del vot que aquest "must not be misconstrued by Libya or by the world community as tacit United States acceptance that the Government of Libya has rehabilitated itself..." (citada per CHARRON, 2011, 159-160). L'11 d'octubre 2004 la UE posà fi a l'embargament d'armes i les sancions econòmiques a Líbia, obrint la porta a una incorporació futura al partenariat euromediterrani, entre d'altres canals de reinserció internacional. El règim de Gaddafi havia manifestat repetidament que volia ser un bastió contra el terrorisme confessional. Pocs dies després, el 19 d'octubre conclogueren les negociacions amb Síria sobre el tractat d'associació euromediterrània, que havien iniciat el 1998. França, per la seva banda, inicià el redreçament de les relacions amb Algèria, un país que, per motius similars, també s'havia convertit en peça clau dels nous interessos defensius i energètics d'Occident.

5.1. França: la construcció d'un lideratge global alternatiu

L'11-S sorprengué França a pocs mesos de les eleccions presidencials, uns comicis en els que, com hem vist, la inseguretats s'erigí com al tema principal. Un dels corol·laris fou l'auge de candidatures sobiranistes, que oferien un retorn a la lògica neta de l'estat-nació com a solució al mateix temps per assegurar el control interior i per recuperar la influència internacional. Es disputaren aquest terreny tant la dreta i l'extrema-dreta (a més del propi Le Pen, Philippe de Villiers, que feu famosa la figura del *lampista polonès* com a l'encarnació dels temors dels francesos davant de la immigració) com l'esquerra (l'antic ministre de defensa i ex-membre del PS Jean-Pierre Chevènement al capdavant del *Mouvement des Citoyens*).²⁰

Durant els mesos anteriors a les eleccions el cap de la diplomàcia francesa, Védrine, treia importància a l'11-S com a partió històrica i desconfiava d'algunes de les solucions proposades en l'escenari posterior: "(...L)e 11 septembre est un point d'accroche pour la réflexion mais c'est simplement un révélateur. Même si c'est un révélateur terrifiant et tragique, c'est un révélateur d'un état du monde préexistant. (...) S'il y a eu un changement important, historique, géopolitique, c'est quand on est passé du monde bipolaire au monde global dans lequel nous sommes. (...) La date du changement est 1991, ce n'est pas le 11 septembre 2001. (...) On se préoccupe après d'un certain nombre de questions qu'on aurait pu traiter avant et que, d'ailleurs, on traitait avant parce que la plupart des

²⁰ Chevènement comptà amb el suport de destacats intel·lectuals, com el *médiologue* Régis Debray, el sociòleg Sami Nair (que fou vice-president del *Mouvement des Citoyens*) o el prolífic autor de *romans* Max Gallo (que dirigí la seva campanya de les eleccions presidencials i que havia estat president de l'MDC en els seus inicis, durant la primera meitat dels anys 90).

politiques étrangères consacrent, en fait, l'essentiel de leur temps à faire de la prévention."²¹ El que compta, en realitat, és el pas del món bipolar a un veritable multipolarisme: "J'ai toujours pensé, pour ma part, qu'après l'effondrement de l'URSS, nous étions entrés dans un monde qui n'allait pas être automatiquement stable parce que beaucoup trop injuste et trop déchiré par de multiples problèmes pour l'être rapidement, la réalité n'était pas encore multipolaire." A la Mediterrània, davant la nova realitat "il ne sert à rien de raconter des histoires sur le dialogue des cultures. Ce n'est pas vrai historiquement, la Méditerranée est autant opposée que réunie. Il y a une sorte de nostalgie qui se rattache à je ne sais quoi, on ne sait pas non plus si le concept est culturel ou océanographique et en réalité, il y a toujours, autour de la Méditerranée, un extraordinaire rassemblement de conflits, d'antagonismes et de difficultés."²² La opinió resultarà més matissada en expressar-se després de la cimera de València, en que es van adoptar punts d'orientació sobre educació, joventut i mitjans de comunicació, i en que s'havia manifestat predisposició a una fundació per facilitar el diàleg i els intercanvis culturals.²³

²¹ *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, au colloque de l'Institut des Relations Internationales et stratégiques (IRIS) "Après le 11 septembre: nouveaux défis de la sécurité internationale", sur le thème de la sécurité.* [Paris, 13 de març de 2002]. Vie publique. En canvi, Hobsbawn (1994, 483) diu que en el bicentenari de la Revolució Francesa podria semblar natural considerar els canvis de 1989-1990 com a l'equivalent d'aquesta per a l'est d'Europa. Troba, però, el paral·lelisme fins a cert punt enganyós, pel fet que els règims de l'est no varen ser derrocats, ni en general (l'excepció és Polònia) comptaven amb una oposició interna que suposés una amenaça per a ells. Observa, més aviat, un procés d'adaptació de les elits, cosa que fins i tot s'exemplifica en el cas de la oposició polonesa, que hauria conduït a un procés negociat, que Hobsbawn compara amb la transició espanyola.

²² *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur le Dialogue Euro-Méditerranéen, l'apport et les limites du Processus de Barcelone et du Forum méditerranéen, la question de la sécurité en Méditerranée, notamment la question du Proche-Orient.* [Discurs inaugural a la conferència de l'Institut Français des Relations Internationales sobre "Europe et la Méditerranée". Paris, 31 de gener de 2002]. Vie publique.

²³ *Extraits de la Conférence de presse de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur la Coopération Euro-méditerranéenne dans le contexte*

Sobre la primera qüestió -el que l'11-S "ha revelat"-, Védrine apunta a la inexactitud de l'expressió "comunitat internacional" i l'error d'aquells que, des de la fi de la URSS, han confós aquest "eslògan" amb la "realitat": "Pour ceux qui ont cru sincèrement que le monde était maintenant régi par la charte des Nations unies, c'est dur à vivre. Les autres se disent: poursuivons nos efforts."²⁴ Sobre la segona qüestió -les tensions que resulten d'un donar per descomptat els paradigmes occidentals-, Védrine diu: "(...)[I] y a une victoire par K.O. de la seule économie qui fonctionne et qui crée des richesses, l'économie de marché, mais il n'y avait pas non plus une adhésion sincère et complète à ses mécanismes, compte tenu des effets seconds qu'elle entraîne. Tout cela était parfaitement visible avant le 11 septembre, quand on considère tout ce qui s'est passé à propos de la globalisation-mondialisation depuis Seattle jusqu'à Gênes, quand on se rappelle de la Conférence de Durban, conférence des Nations unies théoriquement organisée pour condamner les différentes formes de racisme, qui s'est ouverte sur quelque chose d'insensé avec un forum des

de crise au Proche-Orient, les divergences de vues entre européens et Israël et le refus israélien d'une participation Européenne à une Conférence Internationale. [Conferència ministerial euromediterrània de València, 23 d'abril de 2002]. Vie publique.: "(...L)e dialogue est plus que jamais nécessaire entre les cultures. (...) A ce propos, je voudrais rappeler un commentaire personnel que j'ai fait dans toutes les réunions à ce sujet: ce dialogue entre cultures et entre civilisations n'a de sens, n'est utile, que si on se dit de vraies choses et pas uniquement des échanges de compliments diplomatiques superficiels sur le fait que nous sommes tous des grandes civilisations... Cela n'a aucun d'intérêt." Es pronuncia aleshores per un diàleg sobre les diferències patents i no pas (auto)celebratori: "Il y a de vrais désaccords, de vrais malentendus, de vrais antagonismes de conception entre le monde occidental et le monde arabo-musulman. (...C)e dialogue n'a de sens que si on parle de sujets sur lesquels les approches des grandes opinions sont différentes."

²⁴ *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur l'état du monde, la politique étrangère de la France, les relations et le dialogue avec les États-Unis, la politique étrangère et de sécurité commune, l'influence et le rayonnement international de la France, la modernisation du ministère des Affaires étrangères.* [Institut diplomatique, Paris, 19 de març de 2002]. Vie publique.

ONG qui a eu des expressions tout à fait inacceptables sur Israël. Mais, au-delà de cela, qui a révélé une différence d'approche très profonde entre les occidentaux -je le dis comme cela, parce c'est la vérité, ce n'est pas le 'nord', ni les riches et les autres. A Durban on a vu qu'il y avait non seulement un désaccord devenu radical sur la question israélienne, mais aussi sur la lecture de l'histoire du monde, à propos de l'esclavage, et donc autour de l'histoire des siècles écoulés qui sont une longue période de colonisation et de résistances à la colonisation sous différentes formes, ou de son acceptation; et qu'il y avait aussi des désaccords sur les mécanismes internationaux, sur ce que l'on appelle maintenant dans le jargon 'la gouvernance', sur qui y est représenté, sur comment sont prises les décisions, sur les conditionnalités que nous imposons. Pour beaucoup, cela a été un choc. (...) A Durban, la seule chose qui a provoqué une indignation ce sont les déclarations sur la question israélienne; le reste a été occulté."²⁵ Sobre la qüestió de la seguretat, que comença a guanyar protagonisme en l'agenda política, vol desfer suspicàcies assegurant el caràcter altruista dels esforços europeus, els quals "ne sont absolument pas agressifs envers qui que ce soit".²⁶

Després de la nova victòria de Chirac el 2002, el nou govern encapçalat per Raffarin (6 de maig de 2002 - 31 de maig de 2005) mantindrà també l'èmfasi en la seguretat. El *cordon sanitaire* per aïllar a Le Pen, que havia permès a Chirac guanyar les eleccions, i que s'estenia als diferents nivells d'administració territorial en forma de *Front républicain*, revisqueren fins

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur le Dialogue Euro-Méditerranéen, l'apport et les limites du Processus de Barcelone et du Forum méditerranéen...op.cit.* Afegeix que la defensa comuna europea no és desplegada en interès de la pròpia Europa, sinó per vetllar pels veïns: "En fait, ce n'est pas pour défendre l'Europe qui d'ailleurs n'est pas menacée et parfaitement défendue. Ce que nous définissons par défense européenne, c'est la capacité européenne de participation à des opérations de maintien de la paix à la périphérie de l'Europe et c'est centré sur la question des Balkans."

a cert punt la popularitat del president. La seva oposició a la guerra d'Iraq tingué també aquest mateix efecte.

En efecte, el desgast continuat del govern en l'àmbit intern contrastava amb el dinamisme retrobat en la política internacional, accentuant més que no pas en l'etapa anterior la diplomàcia independent, basada en els valors francesos com a garantia d'un món multipolar, que lluny de prendre forma per si sol com semblava ser el cas durant els anys 90, s'esmunyia amb el retorn de l'intervencionisme militar nord-americà. Era la *hiperpotència*, el que estava destinat a regir la comunitat internacional? El divorci profund amb els Estats Units i amb altres socis europeus al voltant de la guerra d'Iraq fou patent durant un període de molts mesos, a l'inici del qual el discurs del ministre d'exterioris Dominique de Villepin el 2003 a les Nacions Unides contra la guerra causà un especial impacte.

Amb l'arribada de Villepin al ministeri d'exterioris es produí, en efecte, un canvi d'estil notable marcat per la profusió de les referències històriques, el treball de la dicció i fins i tot els recursos poètics. Els discursos de Villepin projecten grans retaules en que l'evocació del passat, el context present i els interrogants de futur prevalen per sobre de l'ús del vocabulari àrid politico-institucional.²⁷ Això no ha de conduir, però, a pensar en una

²⁷ El discurs pronunciat al Caire presentant la visió francesa sobre la Mediterrània és un bon exemple de l'estil profús de Villepin: "Je veux parler aujourd'hui aux hommes et aux femmes de cette région. Je veux explorer avec vous le chemin de la liberté, interroger les voies de la modernité, questionner cette identité source de tant de douleurs, mais porteuse aussi de tant de promesses. /Comment oublier nos origines alors que la Méditerranée unit depuis si longtemps nos destinées? Songeons à l'épopée d'Alexandre, à Hérodote cheminant de Grèce vers la Mésopotamie, quand la culture savait rayonner sur les deux rives de la Méditerranée. D'Alexandrie a Volubilis, d'Ephèse a Massada, de Jerash a Tipaza, la mémoire chevauche les vestiges de pierre, le passé parle au présent et nous rappelle la diversité de nos héritages communs. /Songeons à Bethléem, ce village d'un enfant juif, fondateur du christianisme, vénéré comme prophète par les musulmans. Des lieux comme Jérusalem et Nazareth, où se noue aujourd'hui le

feble implicació en la enginyeria interna governamental: Villepin, a part de comptar amb una nodrida carrera diplomàtica, havia esdevingut ja una peça essencial en el govern com a secretari de la presidència de la república, on hagué d'ocupar-se de tasques tan estratègiques com ofegar la remor de les acusacions de finançament il·legal del *Rassemblement pour*

drame de la discorde, évoquent les liens de notre histoire commune, de notre propre origine. /Depuis toujours, la rencontre de l'Orient et de l'Occident constitue la grande aventure: du rêve de l'Andalousie, sous le califat de Cordoue, aux légendes épiques de Charlemagne. De la lecture des mille et une nuits par l'Europe fascinée des temps classiques à l'œil critique des persans de Montesquieu parti à la recherche de lui-même à travers le regard de l'autre, ou à la voix de Zadig le babylonien qui donne au lecteur la grande leçon du bonheur sous la plume de Voltaire. Pensons à la grande aventure de la poésie et du chant amoureux, de Rumi à Dante ou à Aragon. Et je n'oublie pas Naguib Mahfouz, qui découvre l'idée même du roman à travers Balzac et Charles Dickens. /Bien sûr, cette rencontre fut aussi celle des armes et des soldats en marche, quand Tarik portait l'islam en Europe; quand les croisades plus tard engendraient la brutalité et l'incompréhension, décrites par Francesco Gabrielli; quand, bien plus tard, les européens s'engageaient dans l'entreprise coloniale. /Je n'oublie pas la violence et les dépossessions qui ont marqué cette époque. Mais la lucidité et le courage de dirigeants visionnaires ont permis au Moyen-Orient de saisir l'occasion d'un défi exemplaire. De l'Egypte de Mohamed Ali, envoyant le jeune Mohammed Rifaa à Paris pour y traduire tous les livres et y puiser toutes les sciences, à la Turquie d'Atatürk ou à l'Iran de l'indépendance pétrolière, ils se sont réapproprié leur souveraineté en intégrant les apports occidentaux. Pour nourrir la renaissance qu'ils souhaitaient pour leurs pays, la Nahda, les intellectuels arabes apprivoisèrent le monde extérieur et s'ouvrirent aux apports d'un enrichissement fécond. /Par sa lettre aux français, la haute figure de l'émir Abdelkader montra sa foi dans le renouveau du monde arabe par le progrès et la culture. Il sut instaurer une relation d'estime et de confiance avec Napoléon III, qui projetait d'établir une alliance entre la France et un royaume arabe dont l'émir aurait été le chef. /Revenue des conquêtes, la France sait tout ce qu'elle doit à l'héritage arabe et moyen-oriental. Sans Averroès, aurions-nous connu Aristote? Sans l'encyclopédie médicale d'Avicenne, qu'aurions-nous su de Gallien et d'Hippocrate? Les sciences sociales auraient-elles pu se passer d'un Ibn Khaldoun, l'astronomie d'un Al Biruni? Les mathématiques d'un Al Khawarizmi? /Cet héritage va bien au-delà des sciences et des idées. Notre langue porte en elle votre présence dans notre histoire: chiffres, algèbre, sofa, amiral, ou carmin, autant de mots arabes qui témoignent de nos univers entremêlés. /Aujourd'hui, nos cultures sont indissociables l'une de l'autre." *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, sur "Le monde méditerranéen et le Moyen-Orient" présentant la vision française de la région et de l'avenir des relations avec cette région.* [El Caire, 12 d'abril de 2003]. Vie publique.

la République (RPR) durant el període en que Chirac fou alcalde de Paris.²⁸

Al govern, Villepin diagnosticà per al multilateralisme un estat d'afebliment: "Tous les instruments multilatéraux sont en crise, de l'OMC au protocole de Kyoto. Aussi les peuples ont-ils le sentiment d'être abandonnés à une mondialisation incontrôlée. (...) Données identitaires, religieuses et culturelles, souvent dominées par la peur, s'affirment avec une vigueur inattendue dans un monde qui menace de s'uniformiser. (...) Un monde qui prétendrait nier les identités ne peut que les exacerber davantage. Un monde perçu comme injuste ne peut que sécréter des réactions d'allergie. Or, le terrorisme cherche précisément à fédérer tous les ressentiments pour constituer un bloc des exclus de la modernité."²⁹ L'ús de la força no podia tenir sinó una eficàcia molt limitada: "Face à l'exaltation du sacrifice, l'usage de la force ne constitue pas un rempart. La puissance matérielle bute sur des données immatérielles; elle ne saurait devenir un outil usuel de règlement des problèmes et doit rester un ultime recours. Et c'est pourquoi les terroristes veulent nous entraîner dans une logique de confrontation, sachant qu'une guerre des identités a toute chance de déstabiliser le monde. Le choc des civilisations est bien un piège où ils voudraient nous attirer."³⁰

²⁸ Per alguns, Villepin hauria format part d'un veritable *cabinet noir* (en al·lusió als serveis d'intel·ligència i d'inquisició postal que funcionaren a França durant l'època moderna) que hauria existit al servei de Chirac des de 1995. Cfr. BIRENBAUM, 2008.

²⁹ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, sur le thème "Le choc des civilisations n'aura pas lieu"*. [Forum EuroMéditerranée Science, Développement et Paix, Paris 17 de gener de 2004]. Vie publique.

³⁰ *Ibid.* Per a Villepin, la solució dels problemes del món rau en reforçar la governança multilateral: "Pour répondre à ce défi, nous avons un atout: l'émergence d'une conscience mondiale, qui ne se satisfait pas des perspectives de désordre et d'instabilité. Nous avons aussi des principes et des objectifs à

La recomposició de relacions amb els Estats Units no començà fins a mitjans de 2004, i fou tasca sobretot dels ministres d'exteriors Michel Barnier (31 de març de 2004 - 31 de març de 2005) i Philippe Douste-Blazy (2 de juny de 2005 - 15 de maig de 2007). La substitució de Villepin per Michel Barnier -quan aquell esdevingué primer ministre- representà un canvi de maneres notable, d'acord amb la sòlida *expertise* tecnocràtica europea del nou ocupant del Quai d'Orsay, que fins aleshores havia estat el comissari europeu responsable de política regional: això es reflectí en una prosa particularment sòbria i fidel al guió institucional, que s'apartava de l'estil intel·lectual i elaborat de Villepin.³¹ El nou ministre s'apartava igualment de la visió estatocèntrica de Védrine i no s'estigué de fer crides a la col·laboració internacional entre actors subestats. El 2004, tot just després de l'ampliació de la Unió Europea, subratllà l'esforç i la conveniència de que els nous estats membres participessin en el diàleg mediterrani, un espai per al qual reconeix un especial impuls a Itàlia,

défendre: la solidarité des peuples, l'unité de la communauté internationale, l'instauration d'une démocratie mondiale."

³¹ La síntesi del vincle entre passat i present arriba a ser força simple, comparat amb les elaboracions del seu predecessor en el càrrec. En visita oficial al Marroc, declara: "L'Europe entretient avec cette région une relation singulière. Notre proximité, notre passé commun, nous ont permis de construire, avec un grand nombre d'entre vous, un partenariat euro-méditerranéen riche et original. Ce partenariat, né il y a dix ans, dans un moment d'espoir d'un règlement des crises régionales, nous a appris à travailler ensemble, à échanger nos idées. Malgré les difficultés, Barcelone nous a permis de développer une compréhension partagée des défis et, très largement, d'identifier ensemble des solutions.": *Déclaration, point de presse et entretiens de M. Michel Barnier, ministre des Affaires étrangères, avec la chaîne marocaine 2M, RFI et T-Dubai et avec le journal marocain "Al Ahdath Al-Maghrebiya" le 11 décembre 2004 à Rabat, sur le soutien de l'Occident aux réformes politiques et économiques dans les pays arabes, proposé par le G8 et engagé dans le processus européen de Barcelone, et l'urgence d'un règlement de paix au Proche-Orient. [Forum de l'avenir i reunió del G-8. Rabat, 11 de desembre de 2004]. Vie publique.*

Espanya i França nou anys abans, amb la cimera de Canes, sota presidència francesa.³²

Una de les principals tasques de Barnier fou la batalla pel "sí" en el referèndum sobre la Constitució europea, una qüestió de la que Chirac havia fet una aposta personal i en la que confia per reviure el seu capital polític en hores baixes. La campanya, a part d'esdevenir una ocasió per a molts sectors per a contestar l'acció de govern, girà entorn d'una qüestió internacional sense relació directa: la perspectiva d'adhesió de Turquia a la UE. El Consell Europeu de Copenhaguen el desembre 2002 havia confirmat que les negociacions per a l'adhesió s'iniciarien després de 2004 si l'informe i la recomanació de la Comissió Europea (prescriptius) eren favorables, cosa que succeí. Mentre que diversos caps de govern havien començat a manifestar-se en contra d'aquest fet ja establert, Chirac es reafirmà una vegada i una altra en el suport a la candidatura turca.

La qüestió esdevingué un afer de debat intern i condicionà el resultat del referèndum sobre la Constitució europea, que fou negatiu. S'assenyalà igualment com a una de les responsabilitats la mala campanya menada per Chirac. El govern Raffarin dimití i es formà el govern Villepin, fortament marcat per la successió a Chirac. El capital polític que el president havia guanyat amb la seva oposició a la guerra d'Iraq fou dilapidat per la gestió "dura" d'alguns dels seus ministres en temes d'immigració i cohesió social, i especialment la de Nicolas Sarkozy al capdavant del departament d'Interior, marcada la confrontació amb les *banlieues*.

³² *Point de presse de M. Michel Barnier, ministre des Affaires étrangères, et entretiens avec MBC, Al Arabiya, Al Jazira et RMC-Moyen Orient à Dublin le 6 Mai 2004, sur la Coopération Euro-Méditerranéenne, la recherche de solutions aux crises du Proche-Orient et en Irak et sur la perspective d'adhésion de la Turquie à L'Union européenne. Vie publique.*

Amb l'arribada de Douste-Blazy al capdavant del ministeri d'exterior, aquest cardòleg de professió, antic alcalde de Lorda i de Tolosa de Llenguadoc, mostrà en els seus discursos una prosa més lliure que la del seu predecessor, però també més desgavellada, en la qual tant les referències de política exterior com històriques resultaren genèriques, allunyades del llenguatge especialitzat.³³ Quan mira de rebutjar el xoc de civilitzacions, el seu raonament és més aviat tosc: "(...J)e crois qu'il n'y a rien de pire aujourd'hui que les amalgames, que la méconnaissance, que l'ignorance des religions qui peuvent faire croire à certains que le choc des civilisations est possible. Je suis contre l'idée même du choc des civilisations. Il n'y a rien de plus important que le dialogue, que le respect; or, on ne respecte l'autre que lorsqu'on le connaît."³⁴

Destaca d'entrada, el viratge en relació als Estats Units, prefigurant gairebé el que succeirà amb la presidència de Sarkozy. No es tracta només de *politesse* diplomàtica: ens trobem en ple procés de reconstitució de la noció d'Occident:³⁵ "(...S)'il y a bien un pays qui partage les mêmes valeurs que les nôtres, c'est bien les Etats-Unis. (...) Il y a 61 ans, au prix de sacrifices immenses, vous et vos camarades avez tout quitté pour traverser l'Atlantique, libérer notre patrie de la tyrannie nazie et de sa folie

³³ El nomenament de Douste-Blazy causà sorpresa i fins i tot consternació al ministeri d'afers exteriors, per la seva manca d'experiència en l'àmbit internacional. La premsa assenyalà sovint les seves *gaffes* fruit d'aquest desconeixement i atribuï el seu nomenament a una recompensa de Chirac per haver portat part de l'UDF a l'RPR. Hom féu notar la seva predilecció pels mitjans, en lloc de "les subtilités de la géopolitique, le poids de l'histoire, ou l'épaisseur des négociations ardues" (NOUGAYRÈDE, 2007).

³⁴ *Déclaration de M. Philippe Douste-Blazy, ministre des Affaires étrangères, sur le dialogue des cultures et le respect mutuel des religions*. [Parauls pronunciades a la sortida d'un encontre amb el xeic Mohamed Sayed Tantawi, gran imam de la mesquita d'al-Azhar, el Caire el 29 setembre de 2005].

³⁵ *Allocution de M. Philippe Douste-Blazy, ministre des Affaires étrangères, sur la contribution des français installés aux États-Unis à l'amélioration des relations transatlantiques et sur les relations franco-américaines*. [Maison française, Washington, 5 de juliol de 2005]. Vie publique.

meurtrière. Vous tous, Combattants, avez fait renaître l'espoir et cela, la France ne l'oubliera jamais." Per a Douste-Blazy, seguretat i desenvolupament van plegades, i això ho mostra el cas d'Àfrica: "L'Afrique aujourd'hui résume tous les enjeux et toutes les menaces du monde contemporain. (...) Soyons lucides. Il n'y aura pas de sécurité ni de croissance pour le monde occidental, et en particulier pour le continent européen, que quatorze kilomètres de mer seulement séparent du continent africain, sans développement et stabilisation de l'Afrique. /Sécurité et développement sont indissociables."³⁶ A l'Assemblea Nacional, descriu sense saber-ho (i fent més aviat referència al tenor de la cimera Barcelona +10), el que serà l'adaptació de les tres cistelles de Barcelona als nous temps. Parla de tres reptes: el primer -econòmic- és la creació d'una banca euromediterrània d'inversions, un cop desplegadas les associacions; el segon, que anomena polític, és compartir una visió de la lluita contra el terrorisme, amb l'adopció del codi de conducta; el tercer, la immigració: "L'immigration, en sachant que les pays du Maghreb ne sont aujourd'hui que des pays de transit et sachant aussi que c'est en travaillant sur les problèmes de sécurité, en mettant ensemble des gardes côtes, mais également en mettant en commun nos politiques de lutte contre l'immigration clandestine que nous y arriverons. Et enfin, en comprenant que ce n'est pas une logique sécuritaire, simplement, qui réglera le problème mais que c'est aussi en faisant une politique généreuse et responsable vis-à-vis des pays de l'Afrique sub-saharienne, en particulier dans le domaine du co-développement."³⁷

³⁶ *Déclaration de M. Philippe Douste-Blazy, ministre des Affaires étrangères, sur les priorités de la politique étrangère et de l'action diplomatique de la France au regard de l'état actuel du monde. [XIIIème Conférence des ambassadeurs, Paris, 30 d'agost de 2005]. Vie publique.*

³⁷ *Déclaration de M. Philippe Douste-Blazy, ministre des Affaires étrangères, en réponse à une question d'actualité à l'Assemblée nationale sur les enjeux du Partenariat euro-méditerranéen. [Paris, 22 de novembre de 2005]. Vie publique.*

Malgrat la tendència esbossada per Douste-Blazy a partir de 2005, un dels temes principals del conjunt de l'etapa que ens ocupa fou la revisió de la relació de França amb els diversos països del món, amb l'objectiu manifest d'oferir-se com a alternativa a uns Estats Units obsedits per la resposta militar a l'11-S. Aquest objectiu no resultava possible sense revisar a fons la història de la relació de França amb el món. Per una banda l'universalisme de França, encarnat pels valors propis que havia cedit al món a des de la Il·lustració, fou presentat en oposició a l'agressivitat i l'egoisme nord-americans. Per l'altra, es voldrà abordar directament la qüestió del passat colonial francès per situar-la sota una llum benigna.

Com hem vist, per a Védrine l'11-S és, més que l'inici d'una nova era, la constatació general de com d'infundat era l'optimisme de l'època anterior. La desmesura del poder nord-americà no té precedents històrics, i això el fa anormal en termes històrics: "(...L)hyperpuissance américaine (...) dispose de moyens de puissance et d'influence cumulés comme on n'a jamais vu à aucun moment, même pas à Rome parce que Rome n'avait pas Hollywood ni CNN ni le reste. Il y avait encore des barbares dans des forêts qui n'étaient pas atteints par tout cela. Là il n'y en a pas. Il n'y a plus de forêts."³⁸ El que resulta més "normal" és un món multipolar on França té el seu lloc de manera natural: si hom mira el ventall de països que hi ha a Nacions Unides, resulta clar, aritmèticament, que França no cau del cantó de les potències mitjanes. Proposa parlar de 6 o 7 "puissances d'influence mondiale".³⁹ Convé doncs combatre per un costat l'excés de modèstia: "Le mot 'la France puissance moyenne' a été employé à l'origine par M. Giscard d'Estaing, parce qu'il sentait bien qu'il fallait lutter contre une sorte d'excès de prétention narcissique de la France qui se gargarisait

³⁸ *Déclaration de M. Hubert Védrine, ministre des Affaires étrangères, sur l'état du monde, la politique étrangère de la France, les relations et le dialogue avec les États-Unis, la politique étrangère et de sécurité commune...op.cit.*

³⁹ *Ibid.*

avec son message universel, ses Droits de l'Homme, etc . (...). Mais ne sommes-nous pas tombés dans l'excès inverse?"⁴⁰ Per l'altre, la victimització: "Il faut, par rapport aux Etats-Unis, être capable de coopérer, d'exprimer notre accord avec eux sans complexes, sans tenir compte des commentaires que l'on peut entendre à ce moment là, dans certains milieux, en France, sur le fait que c'est lamentable d'être d'accord avec les Américains, que c'est du suivisme, de l'alignement, de l'atlantisme." Cal saber també dir no i resistir a certes polítiques americanes malgrat que això comporti una allau de desqualificacions a la premsa nord-americana presentant França com a "viscéralement anti-américaine, antisémite, munichoise, vichyste, lâche, pro-dictateurs, et j'en passe!"⁴¹

Com a línia de fons, cal desterrar la idea de declivi: "Dès que l'on parle de politique étrangère, la question du déclin français revient. Elle revient comme une obsession. C'est une maladie. (...) Les Français ont parfois la nostalgie de la France de Louis XIV qui contrôlait l'Europe, ou de celle de Napoléon. La plupart des Français ne sont pas comme cela, ils ont conclu que ces aventures étaient dangereuses et vaines (...). Il faut crever ce gros abcès. Soit nous disons carrément que nous regrettons la France de Louis XIV. Dans ce cas, il faut avoir une politique adaptée à cet objectif, sans oublier qu'à la fin de Louis XIV la situation du Royaume n'était pas formidable. Ou encore la nostalgie de Napoléon, mais, là, il faut se rappeler 1815. Si on a une nostalgie de la France puissance dominante on s'organise par rapport à cela. Si on ne participe pas de cette nostalgie, il faut arrêter cette plainte permanente sur notre déclin et notre perte d'influence. (...) Sommes-nous plus bas qu'en 1940? Qu'au lendemain de Sedan, de Dien Bien Phu? Faute de culture historique, les gens ne mettent

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

plus en perspective. Il faudrait donc reprendre l'histoire de France, repartir du moment où la France est effectivement dominante, relire tout ce qui s'est passé pendant le 19ème et le 20ème, comprendre les raisons de nos échecs - y compris le Traité de Versailles - puis dépasser cela. Mais ce n'est pas dépassé. Vous connaissez la formule "le passé qui ne passe pas". On ne l'applique qu'aux polémiques obsessionnelles sur Vichy. Il serait utile de l'appliquer à l'ensemble de ces trois siècles pour accepter enfin la France, d'où elle vient, ce qu'elle a traversé, ce qu'elle est, ce qu'elle peut devenir. (...). Avant de parler de politique étrangère, il faut donc faire ce travail intellectuel préalable pour essayer de se garder de ces deux risques, la prétention nostalgique et l'autodépréciation."⁴²

Védrine vol dibuixar doncs, un terme mig, una França al servei d'un món equilibrat, tant pel que fa a les relacions internacionals com al sentit de la seva política, marcada per un humanisme que té ben presents les constriccions del medi internacional. La defensa dels valors queda així força condicionada en una política exterior que és, més que mai, "l'art del possible".

Podríem dir, en canvi, que el relleu de Védrine per Villepin al capdavant d'exteriors marca el retorn del que el primer havia anomenat "la France qui se gargaris(e) avec son message universel, ses Droits de l'Homme, etc". Si Védrine havia basat en seu discurs en denunciar els excessos i la desproporció del poder dels Estats Units, Villepin, amb un estil allunyat de la *gravitas* de l'ofici diplomàtic, dóna per descomptada aquesta crítica i vol il·lustrar amb profusió la superioritat de l'experiència històrica francesa i els instruments privilegiats d'interlocució amb el món que se'n deriven.

⁴² *Ibid.*

Així, els valors universals de la qual França fou difusora primordial són identificables en els països receptors. Aquest tipus de referències són especialment vistoses quan es tracta de països que en el nou escenari diplomàtic cauen en la zona d'influència d'altri. En plena *Mitteleuropa*, Eslovènia apareix com a "passerelle entre l'Europe latine, l'Europe germanique et l'Europe slave; terre maintes fois envahie, ses résurrections rappellent ces fleuves souterrains aux résurgences imprévues". Fa referència a France Preseren, "dont l'oeuvre rappelle l'attachement de votre peuple aux idéaux des Lumières et à la Révolution française" i Joze Plecnik, l'arquitecte que "lie nos deux pays à travers l'Obélisque qui, depuis votre place de la Révolution française, honore notre nation". Més endavant: "Si Napoléon a pu, en définissant les modalités de l'administration des provinces illyriennes, rendre à votre nation l'usage officiel de sa langue, et élever Ljubljana -la Laibach d'alors- au rang de capitale, c'est parce qu'il y avait trouvé une culture prête à retrouver la lumière, une culture que vous-même aviez sauvée. /La figure de Napoléon et vous savez qu'elle m'est chère, cristallise parmi d'autres ce lien profond entre nos deux pays. La France est particulièrement sensible au souvenir que vous gardez de lui. Car au-delà de l'image du conquérant, c'est celle du visionnaire que vous maintenez vivante, de l'homme déterminé à secouer le joug d'une féodalité d'un autre âge, de l'artisan d'un Code civil respectueux de la personne."⁴³

⁴³ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, sur les relations et la coopération bilatérale entre la France et la Slovénie, l'adhésion slovène à l'Union européenne et à l'OTAN, les responsabilités européennes dans les domaines de la politique étrangère et de défense commune.* [Paraules pronunciades davant dels parlamentaris eslovens de les comissions d'afers estrangers i d'afers europeus, Ljubljana, 23 d'octubre de 2003]. Vie publique.

Entorn dels valors universals francesos, però, també es produeix un fenomen d'inversió al servei de la restricció de les llibertats fonamentals que s'obre pas. L'àmplia generositat en el desplegament d'aquests valors en el passat justifica que avui hom hi hagi de posar límits. Villepin fa referència a la llarga tradició històrica de l'asil a França per justificar-ne la restricció a partir d'ara, a causa dels canvis que viu el present: "La tradition française de l'asile plonge ses racines dans notre plus lointain passé. Aux temps les plus obscurs existaient déjà des clairières sacrées, des sanctuaires inviolables, des refuges pour les proscrits. /L'Eglise codifia ces coutumes, mais ce sont les constituants de 1793 qui ouvrirent les portes de la France 'aux étrangers bannis de leur patrie pour la cause de la liberté'. Ce droit sacré est inscrit dans le préambule de la Constitution de 1946, auquel fait référence la Constitution de 1958. /Oui, notre pays est une terre d'asile, même si ses portes se sont parfois fermées, quand le visage de la France était défiguré. /Oui, pour les persécutés, les résistants et les intellectuels qui refusent de se taire devant l'injustice, l'intolérance ou l'oppression, la France reste un havre d'espoir. /Oui, dans ce monde d'incertitude et de violence, il y a plus que jamais besoin de refuge pour les persécutés. La France, qui a des responsabilités particulières ne saurait faillir à ce devoir sacré." L'enumeració de precedents històrics i legislatius prossegueix fins arribar a un present que requereix canvis que pretesament no contravenen aquesta tradició: "Or ce droit sacré, cette liberté fondamentale, cette valeur de la République, est en crise, profondément, selon les termes mêmes du rapport de la Commission des lois. /Crise de la réalité et non du principe: la France compte bien rester une terre d'asile. Mais les rappels solennels aux grands textes révolutionnaires ou à la Convention de Genève ne suffisent plus. Ils n'apportent guère de réponse aux difficultés quotidiennes des demandeurs d'asile, au désarroi des associations qui les accueillent au découragement des agents de l'Etat dépositaires de cette tradition dont notre pays s'honore. L'honneur des

politiques est d'agir avec exigence et lucidité. L'asile doit redevenir réalité." ⁴⁴

A nivell regional, el nou èmfasi en el missatge universal de la història francesa es troba al servei del manteniment o reconstitució dels vincles amb els països mediterranis. El principi d'aquesta dinàmica que hem descrit encara reflectirà l'estat de coses de l'etapa anterior, amb continuïtat des de la descolonització, però el to haurà de canviar aviat, amb crides a la reconciliació i al lideratge alternatiu de França. Les relacions bilaterals de França amb els països mediterranis estan marcades per un passat de relació intensa, sovint marcat pel domini directe, cosa que deixa ressonàncies de natura molt diversa, i que seran modulades convenientment per a introduir en el discurs la necessitat de desenvolupar les noves potencialitats econòmiques, ja sigui des de la perspectiva de la continuïtat dels interessos neocolonials o de la intensificació que havien de procurar els acords d'associació d'aquests països amb la UE.

Quan Villepin recorda que el general De Gaulle feia referència a un Líban "si cher au coeur de la France", ⁴⁵ ho fa per donar èmfasi al caràcter "ileial" de la relació libanesa amb França, a la seva pertinença a un nucli dur de la *francophonie* (sense referir-se al fet que el domini de l'idioma francès s'hi desdibuixa per la creixent preferència per l'anglès i l'àrab com a llengua d'educació superior en les noves generacions). Per a Villepin, avui Tunísia revesteix encara més la condició de país model, subratllant que és

⁴⁴ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, sur le projet de loi sur le droit d'asile, au Sénat.* [Paris, 22 d'octubre de 2003]. Vie publique.

⁴⁵ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, sur l'évolution de la situation et l'avenir du Liban.* [Paraules pronunciades en el sopar ofert en honor del cardenal Sfeir, patriarca maronita, a Paris l'1 d'octubre de 2003]. Vie publique.

recipient de l'ajuda per habitant més alta dels països ajudats per la *Agence française de développement* i pel *Fonds de solidarité prioritaire* i que sota l'impuls del president Ben Ali ha avançat en la modernització i s'ha convertit en el primer estat en signar acord d'associació.⁴⁶ El contrast l'ofereix Algèria, les relacions amb la qual mantenen però una importància de primer ordre, tant per raons històriques -el fet que el litoral algerià fos considerat part integral de França i no pas colònia- com per la magnitud de l'economia algeriana. Villepin subratlla les dificultats de la relació amb Algèria al llarg del temps ("Au regard de l'Histoire, la France et l'Algérie ont manqué plus d'un rendez-vous. Car le dialogue n'est jamais simple, lorsqu'il s'instaure dans le doute et le désarroi."),⁴⁷ un tema que serà reprès per Barnier.⁴⁸

⁴⁶ *Conférence de presse, interviews a la radio et à la télévision nationales tunisiennes ainsi qu'aux radios françaises et déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, sur les relations franco-tunisiennes, le Proche-Orient, le retour des inspecteurs de l'ONU en Irak, la lutte contre le terrorisme et la situation des français installés en Tunisie.* [Tunis, 14 de novembre de 2002]. Vie publique.

⁴⁷ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, sur les liens culturels qui unissent l'Algérie et la France, à l'occasion de l'ouverture de "Djazair, une année de l'Algérie en France".* *Conférence de presse du 6 novembre 2002 à Paris.* [Alger-Paris, 6 de novembre de 2002]. Vie publique.

⁴⁸ *Déclarations de M. Michel Barnier, ministre des Affaires étrangères, à son arrivée à l'aéroport et à la résidence de France, sur les relations franco-algériennes, la relance de la coopération et du partenariat entre les deux pays, et la contribution des français résidant en Algérie au rayonnement de la France.* [Alger, 12 de juliol de 2004]. Vie publique: "Les relations entre nos deux pays sont très particulières, marquées par une histoire partagée qui fut, pendant de longs moments, douloureuse et aussi par une formidable proximité humaine. Je peux le voir tout simplement parce que, moi-même, je suis un homme politique assez ancien -les cheveux blancs en témoignent- par tous ces échanges et ces souvenirs, encore une fois parfois douloureux entre nos deux peuples, et les citoyens de nos deux pays. Nous avons donc des sentiments très forts dont vous pouvez porter témoignage dans notre histoire comme dans celle de la communauté algérienne en France. Et je sais, beaucoup me l'ont dit, y compris depuis que je suis arrivé, l'attachement des Français pour ce pays, non seulement de la part de ceux qui ont dû le quitter dans le déchirement, mais bien au-delà, la solidarité des Français pendant la très sombre décennie des années 90, au moment de la catastrophe naturelle qui a montré que les drames en Algérie étaient

D'entre els valors de que la república francesa sempre ha fet gala, hi ha el de la laïcitat. No obstant això, els fets de l'11-S exposen França a la necessitat de conciliar la pròpia aposta tradicional per la laïcitat i amb una major flexibilitat en aquest model, per tal de poder intervenir en el "diàleg" que s'obre inevitablement i la necessitat de trobar complicitats en el nou escenari. Per a Villepin, reconèixer el rol diferent de la religió en diferents regions mundials és la base per a procedir a una concertació de la vida internacional. Així, Àsia i Europa apareixen com a consubstancialment diferents pel que fa al rol de la religió: "Si de nombreuses sociétés occidentales se sont construites autour de la distinction entre religion et politique, de la théorie des deux glaives de Saint Augustin à la loi française de séparation de l'Eglise et de l'Etat, en Asie, au contraire, le religieux est partout. Il influe sur les débats politiques, figure au coeur de bien des conflits mais tisse également bien des liens entre les peuples et les cultures. Au sein des nombreuses sociétés multiraciales et multireligieuses que compte l'Asie, les questions religieuses tiennent une place déterminante pour la paix et le progrès social. (...) Or l'Europe et l'Asie doivent aujourd'hui faire face à des défis communs. Fortes de leurs expériences et de leur profonde différence, elles doivent trouver ensemble des éléments de solution."⁴⁹

El secret seria reconèixer i recuperar un diàleg que s'hauria produït històricament entre dos blocs: "Ce dialogue entre l'Asie et l'Europe se poursuit jusqu'à ce jour. À l'évidence, les systèmes de pensée religieuse venus d'Asie, des Védas au jaïnisme, du confucianisme au taoïsme ont fasciné nos exégètes, nos théologiens et nos philosophes, de Leibniz à

ressentis franchement chez nous, en France, comme ceux qui touchent un pays ami très proche."

⁴⁹ "Colloque 'Religion et Politique en Asie'". *Allocution du ministre des Affaires étrangères, M. Dominique de Villepin*", *op.cit.*

Nietzsche, de Schopenhauer à Henri Bergson. Aujourd'hui encore, nos penseurs se plongent avec Patanjali dans les mystères de l'inconscient, sur les traces des Upanishads du IXe siècle avant Jésus-Christ. (...) /Sachons tirer les enseignements de l'histoire. /D'abord, les régimes qui au XXe siècle ont voulu, au nom d'une idéologie, bannir ou assujettir la religion, ont échoué. (...) Aujourd'hui, la pratique religieuse et les cultes restent soumis dans plusieurs pays à des restrictions importantes, voire à une véritable répression. Ce n'est évidemment pas acceptable. Dans le cadre de leur action pour la défense des Droits de l'Homme, la France et ses partenaires européens appuient avec constance la liberté religieuse." La necessitat de trobar un terme mig és il·lustrada pel cas extrem de l'Afganistan i les seves dificultats de consolidació lligades a la seva insistència excessiva en la religió: "Ensuite, les pays qui ont, à l'inverse, cherché à placer l'État sous la coupe du religieux n'ont pas trouvé de formule viable."⁵⁰

Douste-Blazy, amb un to molt més pragmàtic, apunta en la mateixa direcció, proposant importar a l'àmbit intern la normalització del fet religiós i prefigurant així el gir copernicà que Sarkozy imprimirà a la visió republicana tradicional sobre la religió: "Notre approche pédagogique consiste (...) à développer à l'école l'enseignement du fait religieux. Sans renier notre attachement à la laïcité, nous voulons combattre l'inculture religieuse parce que nous entendons développer chez nos enfants un véritable esprit de tolérance fondé sur la connaissance des valeurs et des croyances de l'autre."⁵¹ La dreta francesa inicia així el seu distanciament del dogma republicà que fa de la separació activa de l'estat respecte de les confessions religioses un dels principis de l'acció política.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Allocution du ministre des Affaires étrangères, M. Philippe Douste-Blazy, lors du dîner de l'American Jewish Committee.* [Nova York, 18 de setembre de 2005]. France diplomatie.

5.2. Espanya: entre el gir atlàntic i el "retorn a Europa"

La segona legislatura d'Aznar (26 d'abril de 2000 - 17 d'abril de 2004) estigué fortament marcada per un viratge atlantista en política exterior. El president nord-americà George W. Bush visità Espanya el juny de 2001, el primer país en la seva primera gira de la UE: Madrid donà suport a l'escut antimíssils a canvi de suport contra ETA. L'alineament d'Espanya amb els Estats Units serà complet, especialment a partir de l'enviament de tropes a Afganistan. El Consell de Ministres del 14 de desembre de 2001 aprovà l'aportació d'un màxim de 190 efectius a la operació *Enduring Freedom* (BBC, 2001); el 27 de desembre, el govern decidí la incorporació d'Espanya a la Força Internacional d'Assistència a la Seguretat a Afganistan (ISAF, en les sigles en anglès), amb un màxim permès de 485 soldats, però la implicació passà de seguida a un segon pla, ja que el focus principal d'atenció internacional en els mesos següents resultà ser la gestació de la guerra d'Iraq (DEL VISO 2011). Si bé Espanya pogué fer visible de manera natural la seva proximitat als Estats Units durant la presidència de torn del Consell de Ministres de la UE durant el primer semestre de 2002, aquesta posició acabà situant-la a les antípodes de França i Alemanya, a mesura que els Estats Units presentaren la invasió d'Iraq com a inevitable.

El discurs d'Aznar es mostrà molt més desinhibit -tant a l'interior com a l'exterior- que quan li mancava la majoria absoluta en la legislatura precedent. El consens parlamentari, habitual fins aquell moment en la política exterior espanyola, es va desfer completament. El govern buscà en l'adhesió incondicional a la *War on terror* la legitimació i la justificació

suprema de l'acció exterior, una via clarament preferida a un suport robust de les cambres parlamentàries.

El fet que una gran majoria dels ciutadans espanyols fos contrària a la guerra d'Iraq no semblà modificar gens aquesta estratègia del govern. Aquesta es fonamentava en la convicció que els temes d'afers exteriors tenen una incidència molt baixa en la valoració de l'acció de govern i que, en canvi, una política exterior agressiva generalment facilita l'amotllar a conveniència l'escena interna.

Com hem vist, ja des del 2000 correspongué a Josep Piqué com a ministre d'exteriors el reclamar un major pes d'Espanya en el sí de la Unió Europea i perfeccionar l'aliniament amb els Estats Units.

Tenint en compte el deteriorament de la situació regional, la conferència ministerial euromediterrània de València es celebrà, en paraules del propi Piqué, "en las circunstancias más difíciles para la región de los últimos años, hasta el punto de que muchos se han preguntado si el proceso de Barcelona podría resistir sin quebranto los actuales embates del conflicto de Oriente Medio".⁵² En la mateixa intervenció, en la inauguració de la conferència, el ministre fa professió de fe en "el respecte estricte al Dret internacional" com a única manera d'assolir un "futur de pau". El govern espanyol pogué, malgrat tot, presentar la reunió com a un nou impuls de la cooperació econòmica, un cop la majoria dels acords d'associació mediterrània ja han estat conclusos: les cimeres sectorials de Toledo (comerç) i Màlaga (indústria) celebrades poques setmanes abans s'havien centrat en la promoció de les inversions a la zona, la integració comercial,

⁵² Piqué. *Discurso en la inauguración de la V Conferencia Ministerial Euromediterránea*. [València, 22 de abril de 2002]. MAE.

l'harmonització legislativa, la innovació i l'accés a les noves tecnologies, així com en el foment del sector privat.⁵³

Just després del torn de presidència espanyola al Consell de Ministres de la UE, Piqué fou rellevat per Ana Palacio (10 de juliol de 2002 - 18 d'abril de 2004). Els gestos de l'acció exterior espanyola es tornaren encara més assertius: en l'àmbit global, això s'observà en l'actitud bel·ligerant envers Iraq,⁵⁴ cosa que estrenyia encara més el vincle amb els Estats Units i portava al divorci amb França i Alemanya. En l'àmbit més immediat, el juliol de 2002 es produí el conflicte de l'illa de Perejil entre Espanya i Marroc, en el que Colin Powell va haver d'acabar mediant.⁵⁵

El llenguatge simbòlic i conceptual de Palacio pot ser qualificat d'eclèctic i no està exempt d'importants contradiccions, com la de presentar-se com a defensora convençuda de l'ordenament internacional multilateral i al mateix temps apuntar ocasionalment a la possibilitat de prescindir-ne si no permet atacar Iraq.⁵⁶ S'esforçà en conciliar un internacionalisme liberal⁵⁷

⁵³ Piqué. *Discurso en el encuentro con representantes del mundo empresarial euromediterráneo*. [València, 22 de abril de 2002]. MAE.

⁵⁴ Palacio. *Intervención ante el Consejo de Seguridad de las Naciones Unidas sobre Irak*. [5 de febrero de 2003]. MAE.

⁵⁵ Gairebé un any i mig després, el secretari d'estat nord-americà esmentà el conflicte com a exemple de les qüestions trivials que sovint hi ha darrera d'una intensa activitat diplomàtica, i anomenà la Isla Perejil "stupid little island" (MIDDLE-EAST ONLINE, 2004).

⁵⁶ Palacio. *Intervención ante el Consejo de Seguridad de las Naciones Unidas sobre Irak*. [14 de febrer de 2003]. MAE. "España es partidaria decidida de que la resolución de esta crisis permanezca en el seno de naciones unidas y de este consejo de seguridad. Y por ello hemos trabajado. Y por ello seguimos trabajando. /Pero España es consciente de que la paz y la seguridad se garantizan mediante el respeto y el cumplimiento de las resoluciones del consejo de seguridad, y que llegará un momento, si no se produce ese cambio de actitud política, ese cambio de voluntad de cooperación en el régimen de Sadan Husein (*sic*), que este consejo se verá obligado a afrontar sus responsabilidades, sus responsabilidades, en aras de la paz y en aras de la seguridad del mundo."

⁵⁷ Vegi's per exemple, l'explicació gràfica que fa dels avenços de l'Europa supranacional: "La Convención [para el futuro de Europa] marca a mi modo de

amb una defensa conservadora dels interessos d'estat. Al darrera potser hi podem veure el que dictava el seu bagatge acadèmic per un costat i la determinació d'Aznar en guiar l'acció exterior espanyola cap a uns objectius trencadors, per l'altre.

Un dels al·legats a favor del multilateralisme i la nova diplomàcia li serveix per destacar, al final, l'avantatge nord-americà respecte Europa a l'hora de definir estratègies: "(...T)odos los recursos del poder norteamericano deben emplearse para reordenar la región del Gran Oriente Medio, nueva unidad geopolítica que abarcaría de Marruecos hasta Pakistán. Esta es la región en la que se produce la combinación de factores que a su vez estaría en el origen del terrorismo de Al-Qaeda. (...) En definitiva, Washington tiene un mapa, es decir, una guía de actuación. Puede haber opiniones diferentes sobre si se trata o no de la estrategia más acertada. Pero ésta existe. ¿Podemos los europeos decir otro tanto?"⁵⁸ Palacio explica com creu que ha de ser contemplada la *condicionalitat* de l'ajuda exterior de la UE en el disseny en curs de la *Wider Europe*: "La base de la nueva política hacia nuestros vecinos deberá ser, evidentemente, la 'diferenciación'. No se tratará de un 'take or leave it', sino que aquellos países que sienten que pueden estar a la altura de lo que se espera de ellos ('benchmarks') puedan participar en objetivos de cooperación más ambiciosos que, aunque no lleguen a la plena integración, sean suficientemente atractivos como para movilizar las

ver el principio del final de la producción clásica de derecho internacional público. Marca el principio del final del derecho diplomático del siglo XIX. Esa idea de que los asuntos que concernía a varios Estados miembros se resolvían encerrando a un representante por cada Estado en una habitación con unas alfombras muy gordas, con muchos puros, mucho humo, bastante café, y que al cabo de un tiempo había fumata blanca y se sacaba la solución.": Palacio. *Intervención en el Forum Europa*. [5 de juny de 2003]. MAE.

⁵⁸ *Ibid.*

voluntades de nuestros interlocutores en el Sur en un sentido modernizador, económico y político."⁵⁹

Palacio identifica com a un dels principals problemes de la Mediterrània l'extrema disparitat nord-sud, una fractura sense comparació possible.⁶⁰ La construcció europea resulta un model per a la Mediterrània i per a Orient Mitjà,⁶¹ ja que Europa també partia d'un punt especialment baix: "Hace poco más de medio siglo Francia y Alemania tenían poco en común salvo la tradición de luchar entre sí (...)." ⁶² Presenta la política mediterrània de la UE com a fruit de la insistència espanyola.⁶³ En tots els fòrums internacionals fa una defensa reiterada d'unir esforços contra el terrorisme -que qualifica de "síntoma de la interdependència"- posant sempre l'accent en el valor de l'experiència interna espanyola en aquest camp.⁶⁴

Les manifestacions contra la guerra del 15 de febrer de 2003 a Madrid i, especialment, a Barcelona, obtingueren ressò internacional per la participació massiva. El 16 de març tingué lloc la reunió de les Açores on es forjà l'aliança entre Estats Units, Gran Bretanya, Espanya i Portugal per la invasió d'Iraq. Malgrat que un 91% de la opinió pública espanyola

⁵⁹ Palacio. *Intervención en el foro Oriente Medio de la Fundación Bertelsmann*. [11 de juliol de 2003]. MAE.

⁶⁰ *Ibid.* "Un ejemplo claro es la disparidad de rentas entre el norte y el sur del mar que compartimos: en el estrecho de Gibraltar sólo 14 kilómetros separan dos regiones con una enorme distancia económica y social; la renta per cápita en el sur se sitúa alrededor de 1.500 dólares, mientras que en el norte es 12 veces superior, en torno a los 20.000 dólares; a efectos de comparación, la renta per cápita de Estados Unidos es 'sólo' 6 veces superior a la de México."

⁶¹ Palacio. *Intervención en la reunión extraordinaria del Foro Económico de Davos, Jordania*. [21-23 de juny de 2003]. MAE.

⁶² Palacio. *Intervención en el foro Oriente Medio de la Fundación Bertelsmann*. *op.cit.*

⁶³ Palacio. *Intervención en el Foro Nueva Economía*. [19 de febrer]. MAE.

⁶⁴ Palacio. *Intervención en la reunión ministerial del Consejo de Seguridad de Naciones Unidas sobre el terrorismo*. [20 de gener de 2003]. MAE.: "Si algo nos han enseñado los ataques terroristas es que la seguridad no es un bien divisible, y que los diferentes estados y regiones no son compartimentos estancos".

s'oposava a la guerra (LA VANGUARDIA, 2003), les eleccions municipals i autonòmiques del 25 de maig de 2003 atorgaren un suport important al PP.

L'11 de març de 2004 es produïren els atemptats ferroviaris de Madrid, que causaren 191 víctimes mortals i més de 2000 ferits (GUTIÉRREZ DE CEBALLOS, J. ET AL. 2005, 104). El govern s'entestà durant dies a afirmar que els atemptats eren obra d'ETA, tot i els indicis que es tractava d'una acció de l'extremisme *islamista*. La victòria electoral de Zapatero, que es produí contra pronòstic tres dies després, capgirà l'estratègia i les afinitats governamentals en l'àmbit internacional, però no es traduí en una "revolució" àmplia, extrapolable al conjunt de la política exterior. Zapatero explicà la manera força inesperada com arribà al poder per un voluntarisme que, segons ell, és motor de la història.⁶⁵ Analitzà la relació entre la situació geopolítica i el canvi polític a Espanya en els següents termes: "En Azores se decidió (...) una intervención militar que, antes y después de iniciarse en el teatro de operaciones, vivió aherrojada entre dos circunstancias determinantes: la crisis de legalidad internacional y una fuerte contestación por parte de la opinión pública mundial. /Nada han podido hacer los protagonistas del conflicto para lograr que la Comunidad Internacional avalase mayoritariamente la intervención. (...) No debimos ir a Iraq y, por ello, debíamos volver cuanto antes. Y esto es lo que hemos

⁶⁵ Rodríguez Zapatero. *Discurso del Presidente del Gobierno en el acto de entrega de diplomas a los becarios de la Fundación Carolina*. [22 de juliol de 2004]. Moncloa.: "Yo he sido un optimista en toda mi trayectoria en la vida política. Hoy soy Presidente del Gobierno de España. No sé si lo sabéis, pero hay muy poca gente que creía que lo iba a ser a la primera que me presentaba para tan alta responsabilidad y yo estaba convencido de que se iba a producir y de que iba a tener el respaldo mayoritario de la ciudadanía. (...) María Zambrano (...) dejó escrito que 'todas las cosas que el hombre ha hecho en la Historia las ha soñado antes'. Soñad y cambiaréis la Historia."

hecho."⁶⁶ En l'àmbit intern, les mesures aprovades i l'activitat legislativa marcaven també distàncies amb l'executiu precedent: una de les primeres mesures de Zapatero fou apujar el salari mínim interprofessional i derogar el *Plan Hidrológico Nacional*, un dels projectes estrella del govern anterior.

Zapatero cità la Mediterrània com a exemple d'una de les àrees en que la manca de consens havia causat estralls i enumerà les prioritats en que calia treballar a partir d'un consens recuperat: "En el Mediterráneo debemos recuperar el objetivo del diálogo, del entendimiento y de la cooperación que supuso la Declaración de Barcelona. (...) La recuperación del consenso en política exterior; la prioridad de la visión europea de nuestra política; el compromiso con la aprobación inmediata de la Constitución europea; la atención preferente a Latinoamérica y el Mediterráneo; el respeto escrupuloso a la legalidad internacional; la reivindicación de Naciones Unidas como garante efectivo de la paz y seguridad internacionales, constituyen, pues, los hitos fundamentales de la nueva política exterior".⁶⁷ El prestigi professional del nou ministre d'afers exteriors, Miguel Ángel Moratinos fou posat al servei de la Mediterrània i dels esforços per a l'estabilitat al Pròxim Orient. En la seva primera intervenció en el càrrec, Moratinos féu referència al fet que la política exterior hagués tingut un pes central en el debat electoral, pel reconeixement que les decisions que es prenen a l'exterior afecten Espanya, però també pel fracàs del consens tradicional dels afers exteriors

⁶⁶ Rodríguez Zapatero. *Intervención del Presidente del Gobierno ante el Pleno del Congreso para informar en relación con el regreso de las tropas españolas destacadas en Iraq*. [Congreso de los Diputados, 27 d'abril de 2004]. Moncloa.

⁶⁷ *Discurso de José Luis Rodríguez Zapatero en la sesión de investidura como Presidente del Gobierno*. [Congreso de los Diputados, 15 d'abril de 2004]. Moncloa.

com a política d'estat, en relació a Iraq.⁶⁸ Ell mateix afirmà que, amb el seu nomenament, la opinió pública donaria per descomptat que la política mediterrània seria prioritària en el nou govern. Vinculà aquesta certesa a la seva trajectòria personal, més que no pas al fet que aquest àmbit formi part de les bases tradicionals de l'acció exterior espanyola.

Zapatero, en canvi, no es plantejava seriosament capitalitzar internacionalment la imatge "revolucionària" que anava adquirint: algunes de les iniciatives obtingueren ampli ressò internacional, en ser vistes com a experiències pioneres (l'abril de 2005, per exemple, s'aprovà la llei de matrimoni de persones mateix sexe). D'entrada, en l'àmbit internacional es buscà reequilibrar part de l'efecte causat amb la retirada d'Iraq: durant la segona meitat de 2004, es reforçà la missió d'Afganistan i s'envià una missió humanitària a Haití. Com a mostra de la nova sintonia amb els socis europeus, el 13 de setembre de 2004, Chirac i Schröder es reuniren amb Zapatero a la Moncloa per impulsar la política exterior europea i aquest darrer manifestà: "La vieja Europa está como nueva" (EL MUNDO, 2004). Aquell mateix mes, durant l'exercici d'Espanya com a membre no permanent del Consell de Seguretat, Zapatero presentà a l'ONU la que estava destinada a ser la seva única proposta amb veritable vocació emblemàtica en l'àmbit global: la creació d'una aliança entre el món occidental i el món arabomusulmà. Esdevingut un dels projectes estelars

⁶⁸ *Palabras del ministro de Asuntos Exteriores y de Cooperación, Miguel Ángel Moratinos Cuyaubé, en su toma de posesión.* [Palacio de Santa Cruz, 19 d'abril de 2004]. MAE. Sobre la retirada d'Iraq: "Ayer el presidente del Gobierno anunció de manera firme que, dadas las circunstancias y una vez evaluada la situación, daba las instrucciones para que las tropas españolas regresasen lo más rápidamente posible y con la mayor seguridad posible a nuestro país. Eso no significa que España renuncie a su compromiso para la estabilidad y la democratización de Irak; todo lo contrario, seremos socios, aliados, y firmes defensores para que se inicie una dinámica en Naciones Unidas y con los socios principales para alcanzar ese sueño que tiene los propios iraquíes de construir un Irak libre y democrático. Y desde luego, seremos los principales actores en la lucha internacional contra el terrorismo."

de la diplomàcia del govern socialista amb el nom d'*Alianza de Civilizaciones*, fou entès com a una àmplia operació de diàleg intercultural,⁶⁹ inicialment fruit d'una estreta col·laboració hispano-turca.⁷⁰ Com la majoria dels estats mediterranis de la UE, Espanya recolzava la candidatura de Turquia a esdevenir-ne membre. Amb la certesa que la opinió pública recolzava de manera molt substancial la idea d'una Turquia a la UE (un 44%, segons el *Barómetro del Real Instituto Elcano* de 2005, citat per BARBÉ, 2005, 5), l'estratègia del govern passava igualment per un suport invariable a la candidatura turca, fonamentat en el principi de *pacta sunt servanda*: no calia entrar en grans debats sobre la idoneïtat de Turquia com a futur membre, perquè la Unió Europea senzillament havia de respectar els compromisos que ja havia adquirit amb el govern d'Ankara.⁷¹ A diferència del que succeí a França, la incidència de la qüestió de Turquia en el referèndum sobre el projecte de Constitució europea, celebrat el 20 de febrer de 2005, pot ser considerada nul·la: el vot afirmatiu en el referèndum se situà en el 76,73%, tot i que la baixa participació (42,32%) oferí un important contrapunt a l'ampli suport expressat al text (TORREBLANCA, 2005).

El contrast entre l'europeïsmes marcat de la població espanyola, posat de manifest en la votació, i les circumstàncies de l'aprovació del projecte constitucional que es preveïen molt més atzaroses en un bon nombre de països -referèndums de resultat incert en alguns casos, tràmit parlamentari enmig de la oposició de segments importants de la opinió pública en

⁶⁹ Moratinos. *Intervención en la Clausura del Diálogo Oriente-Occidente*. [Barcelona, 17 de novembre de 2005]. MAE.

⁷⁰ Moratinos. *Intervención ante la Asamblea General de las Naciones Unidas*. [Nova York, 20 de setembre de 2005]. MAE.

⁷¹ Moratinos. *Discurso pronunciado en el Foro Hispano-Italiano, celebrado en Jaén*. [9 de setembre de 2005]. MAE.: "El caso de Turquía es, sin duda, el más delicado. Por una parte, la Unión tiene que honrar sus compromisos. Por otra parte, los políticos europeos no podemos ser insensibles al debate abierto en nuestras sociedades."

d'altres- propiciaren que el govern espanyol es proposés com a líder de l'impuls del procés de ratificació a escala europea. Durant la primera meitat de 2005, un bon nombre de les intervencions dels primers responsables governamentals espanyols feren referència inevitable a les perspectives optimistes del procés constitucional. Moratinos vinculà el suport d'Espanya a la Constitució Europea al fet que, per a Espanya, Europa fou per molt temps símbol de llibertat, de la mateixa manera que en aquell moment ho era per als països de l'ampliació: "Robert Schuman decía en 1951, en una intervención ante el Consejo de Europa: 'Al igual que la Naturaleza, las auténticas ideas acaban por ser reconocidas y utilizadas'. Hemos hecho un largo recorrido, pero sabemos que no hay vuelta atrás, que las naciones europeas se han unido por vez primera en la Historia en pie de igualdad, voluntariamente, confiadamente y que han decidido trabajar juntas sobre la única base posible: una idea auténtica, la del respeto a las personas, a su dignidad y a sus derechos inalienables."⁷² Fins i tot després del "no" del referèndum francès del 29 de maig, Moratinos no es resignà a entrar massa a la lleugera en el *període de reflexió* que havia quedat informalment instituït a escala europea, i que havia de durar fins el 2007: "Ahora que geografía e historia se han reconciliado gracias a un proceso inacabado de ampliación, ha llegado el momento de tomar decisiones valientes y responsables. España ha sido el primer país que ha ratificado, por amplísima mayoría en referéndum, el Tratado que instituye una Constitución para Europa, dando un ejemplo de europeísmo y de compromiso con la Unión, lo que ha hecho de España un referente en estos momentos de debate europeo. Debate y reflexión nunca pueden ser sinónimos de parálisis. Europa no se para, porque el mundo no

⁷² Moratinos *Discurso en la III Cumbre de jefes de Estado y de Gobierno del Consejo de Europa*. [Varsòvia, 16 de maig de 2005]. MAE.

se para. Como bien dice Paul Hazard, Europa es un pensamiento que no se contenta nunca."⁷³

La legitimitat d'Espanya com a actor internacional apareixia molt més vulnerable en l'àmbit global, a causa del distanciament radical respecte els Estats Units després de la retirada de les tropes espanyoles d'Iraq. Es va voler compensar amb un increment de tropes espanyoles a Afganistan, cosa segons Moratinos fou molt ben rebuda pels Estats Units.⁷⁴ El ministre mira de refer ponts entre Madrid i Washington evocant una proximitat històrica entre Europa i Estats Units, que observa com a més aviat deficitària en el cas d'Espanya: "(...N)o es concebible Estados Unidos sin Europa y viceversa. América es heredera de la Ilustración, de Locke y de Montesquieu. /El 'melting pot' se fraguó principalmente con la inmigración proveniente de Europa. La democracia americana necesita el apoyo de otras democracias y entre ellas las europeas son sin duda las más afines. Por eso Estados Unidos vino dos veces en el siglo pasado -tres si se cuenta el periodo de la Guerra Fría- en ayuda de las democracias europeas que estaban en peligro. /Acabamos hace pocos días de celebrar el fin de la II Guerra Mundial, en la que muchos jóvenes norteamericanos dieron su vida para liberar Europa. /Gracias a la ayuda económica estadounidense, las democracias europeas pudieron rehacerse pronto y encaminar sus esfuerzos hacia un ambicioso proyecto de integración. /La

⁷³ Moratinos. *Discurso en la Escuela Diplomática*. [21 de juny de 2005]. MAE. La referència a Paul Hazard prové del paràgraf següent: "Qu'est-ce-que l'Europe? Une pensée qui ne se contente jamais, sans pitié pour elle-même, elle ne cesse jamais de poursuivre deux quêtes: l'une vers le bonheur, l'autre qui lui est plus indispensable encore et plus chère, vers la vérité. À peine a-t-elle trouvé un état qui réponde à cette double exigence, elle s'aperçoit, elle sait qu'elle ne tient encore d'une prise incertaine que le provisoire, que le relatif et elle recommence la recherche désespérée qui fait sa gloire et son tourment." (HAZARD, 1961, 416).

⁷⁴ *Discurso del ministro de Asuntos Exteriores y de Cooperación, Miguel Ángel Moratinos Cuyaubé, en la inauguración de la III Conferencia de embajadores*. [Madrid, 6 de setembre de 2004]. MAE.

unificación de Europa tras la caída del Muro de Berlín es, sin duda, fruto en gran parte de esa gran alianza entre europeos y norteamericanos. /Nuestra seguridad común se ha basado en la alianza militar de mayor duración y éxito de la historia, la OTAN, quizá la expresión más visible de la comunidad transatlántica. /El Gobierno español concede un carácter prioritario a las relaciones de España con Estados Unidos. Y ello porque dichas relaciones se basan en vínculos históricos fuertes, somos países aliados, colaboramos de forma muy importante de forma bilateral al despliegue estratégico de Estados Unidos y a los esfuerzos de seguridad en diversas áreas del mundo y tenemos una extensa red de intereses comunes. /No podemos ocultar la realidad de que, hasta ahora, estas relaciones han tenido para Estados Unidos una intensidad y un peso bastante limitados. Creo sinceramente que España puede hacer aportaciones importantes a las relaciones internacionales y apoyar o complementar la proyección de Estados Unidos." En aquest sentit, Moratinos presenta a Espanya com a un país que està a l'avantguarda internacional de la lluita contra el terrorisme, i com a un dels principals promotors del procés de Barcelona, del qual cal explorar complementarietats amb l'agenda transatlàntica: "Creemos que deben explorarse las posibles sinergias entre ambos procesos, que son complementarios entre sí y con esfuerzos realizados en otros ámbitos como el Diálogo Mediterráneo de la OTAN."⁷⁵ En efecte, el fer créixer l'eficàcia i la legitimitat del Procés de Barcelona mirant d'establir sinèrgies entre aquest i altres iniciatives i organitzacions internacionals esdevingué una de les constants del discurs de Moratinos.

La concertació internacional en matèria de lluita antiterrorista esdevingué al mateix temps el baròmetre de la resposta espanyola als atemptats de

⁷⁵ Moratinos. *Discurso en la inauguración de la X Reunión del Consejo España-Estados Unidos*. [Sevilla, 14 de mayo de 2005]. MAE.

l'11-M i l'instrument per a intentar recuperar l'antic ascendent en la relació transatlàntica. El fet que ETA no hagués realitzat cap atemptat des de mitjans de 2003, i que durant el debat sobre l'estat de la nació els dies 12 i 13 de maig de 2005 Zapatero s'hagués mostrat favorable a iniciar un diàleg per a la dissolució de la organització propiciava una vegada més el vincular l'experiència espanyola amb les necessitats de l'esforç global contra el terrorisme. Pocs dies després de l'anunci de Zapatero, a la tercera cimera de caps d'estat i de govern del Consell d'Europa, Moratinos feia una nova referència al voluntarisme com motor històric, en disposar-se a signar en nom d'Espanya el Conveni per a la Prevenció del Terrorisme. L'impuls d'Espanya en aquest terreny s'observaria en portar la cooperació internacional a cotes cada vegada més ambicioses: "Por vez primera en un convenio internacional se reconoce la obligación de los Estados de adoptar sistemas de protección de las víctimas del terrorismo, y se contempla la incriminación de tres nuevas conductas: la provocación pública a cometer actos de terrorismo, el reclutamiento y el entrenamiento de terroristas."⁷⁶

El 2005 fou també l'any en que s'intensificà l'arribada de pasteres al litoral espanyol, procedents d'Àfrica.⁷⁷ El govern espanyol se sent sol afrontant

⁷⁶ Moratinos. *Discurso en la III Cumbre de jefes de Estado y de Gobierno del Consejo de Europa*. [Varsòvia, 16 de maig de 2005]. MAE.

⁷⁷ Moratinos. *Intervención ante la Asamblea Parlamentaria del Consejo de Europa*. [Estrasburg, 4 d'octubre de 2005]. MAE.: "Estamos viviendo estos días en nuestras fronteras episodios de enorme dramatismo y peligrosidad que nos retrotraen a momentos de la historia que sólo habíamos imaginado en los libros de texto. Tenemos obligación de gestionar de manera conjunta este fenómeno si no queremos que nos supere y nos arrastre como una ola de efectos devastadores. Es una prioridad europea y no sólo de España. Es urgente que la UE asuma su liderazgo en este campo tanto en relación con las políticas migratorias stricto sensu (*sic*) como diseñando un ambicioso 'plan África' de cooperación. A la necesaria política estricta de control de fronteras para regular unos flujos que parecen inevitables deberíamos quizá añadir unas políticas que favorezcan la movilidad optando por la inmigración temporal, privilegiando movimientos de ida y vuelta entre el país de origen y el de acogida."

la qüestió i aposta més que mai per la multilateralització de la política migratòria, amb l'argument que la supressió de les fronteres interiors en l'espai Schengen converteix el control de les fronteres exteriors en una responsabilitat compartida entre tots els estats europeus. Amb aquest objectiu, l'executiu pugna per la formació d'un front de països del sud que influeixi en el conjunt de la política europea: en la recerca de suports, Moratinos destaca que Espanya i Itàlia estan en la mateixa línia ("Italia y España comparten la misma visión y la misma preocupación. (...) Italianos y españoles podemos liderar esta nueva política migratoria y hacer el mejor uso posible de los marcos de cooperación que ofrecen el Proceso de Barcelona y el cinco más cinco").⁷⁸ La creació d'un espai de llibertat, seguretat i justícia esdevé una prioritat,⁷⁹ cosa que en les dues etapes posteriors -un cop constatades reiteradament les reserves d'alguns dels principals socis europeus-, conduí a una predisposició a acceptar un *quid pro quo* en que es deixaren de banda alguns dels estàndards defensats pel govern socialista en el tractament dels immigrants dits il·legals -com ara la voluntat de privilegiar les polítiques d'integració-⁸⁰ a canvi d'una implicació europea conjunta en el control del litoral mediterrani.

⁷⁸ Moratinos. *Discurso pronunciado en el Foro Hispano-Italiano, op.cit.*: "Esto implica que la lucha contra la inmigración ilegal debe centrarse en conseguir acuerdos de readmisión y en el reforzamiento de las fronteras exteriores. Significa también que debe haber solidaridad en la gestión de los flujos migratorios, compartiendo los países miembros las cargas obligadas."

⁷⁹ Moratinos. *Discurso en la Exposición "Portugal y España, 20 años de integración en Europa"*. [Madrid, 5 d'octubre de 2005]. MAE.

⁸⁰ Moratinos. *Intervención en la clausura del Diálogo Oriente-Occidente, op.cit.* Per a Moratinos, el terrorisme té un lloc predominant entre els reptes d'Espanya: "Pero junto al terrorismo, debemos prestar una especialísima atención a los mecanismos para promover la cohesión de nuestras sociedades y la efectividad de nuestras reglas de convivencia. Es de justicia reconocer que al éxito de la Presidencia eslovena ha contribuido en gran medida a la elección de su eje vertebrador: la migración y la integración. Se trata, sin duda, como hubiera dicho el filósofo español Ortega y Gasset, del auténtico tema de nuestro tiempo."

L'"emergència" migratòria de 2005, juntament amb els resultats escassos de la conferència ministerial que marcà el desè aniversari de la declaració de Barcelona (celebrada a la capital catalana del 27 al 29 de novembre 2005, amb el denominatiu *Barcelona+10*) mostraren a l'executiu els límits del voluntarisme en una regió mediterrània en que, de manera creixent, la *por* mediatitzava l'accés als recursos. El relat de la *por* a la *immigració descontrolada* amalgamat amb el de la *por* al terrorisme, havia acabat dominant les agendes de la política interna: ara dominava també la correlació de forces entre els actors regionals. De manera més velada, la *por* a l'escassetat energètica i la necessitat de cada estat de prendre avantatge en la cursa per uns recursos energètics que apareixen més limitats mai determinen una transformació radical del discurs de desenvolupament econòmic. Aquestes constatacions marcaren una fi d'etapa en la política mediterrània d'Espanya que coincidia, amb manifestacions diferents, amb els canvis que experimentaven les dels altres dos estats estudiats.

En el cas de l'executiu espanyol, el pas de l'atlantisme d'Aznar al "retorn" a l'Europa de l'optimisme euromediterrani feu efectives diverses mutacions entrelaçades en el discurs històric que servia per justificar la cooperació a la Mediterrània: el tema de la *tradicional amistad con los países árabes* es veié interromput bruscament amb la participació espanyola a la guerra d'Iraq i quan fou recuperat pel govern socialista, s'hagué d'amotllar a un nou recurs en el que la diplomàcia espanyola havia estat treballant sense presses des dels anys 80, i al qual només la ortodòxia atlantista d'Aznar, primer, i el perfil mediador de Moratinos, després, havien donat un impuls determinant: el tema de la *convivencia* medieval, que posava en peu d'igualtat els vincles històrics amb els jueus i els que tradicionalment Espanya s'havia atribuït amb els àrabs.

Amb el canvi de govern, Moratinos pogué presentar com a part del balanç dels primers mesos "restablecer la confianza política con Marruecos y presentar a Argelia, Túnez, Libia y Mauritania nuestra visión global del Magreb".⁸¹ Es creà la Casa Àrabe com a un "centro para investigar nuestras raíces comunes y nuestros lazos de futuro".⁸² Per a Espanya, la reconstrucció de les relacions amb el Marroc passa per convertir-se en principal valedor d'un estatut avançat per al país dintre de la Política de Veïnatge de la Unió Europea, aprofitant el criteri de diferenciació que aquesta introduïa, una política d'incentius país per país que estava donant pas al predomini de les relacions bilaterals en l'agenda euromediterrània, en detriment de l'esperit multilateral fundacional.⁸³

Cap al final del període, veiem com el manteniment de la relació privilegiada amb els països del Magreb i Mauritània, es xifrava primordialment en termes d'avenços en el terreny de la seguretat.⁸⁴ El nou clima amb els països del sud que el govern perseguia des de l'inici de mandat passà finalment pels acords concrets en matèria de seguretat i

⁸¹ *Discurso del ministro de Asuntos Exteriores y de Cooperación, Miguel Ángel Moratinos Cuyaubé, en la inauguración de la III conferencia de embajadores, op. cit.*

⁸² Moratinos. *Intervención con motivo de la recepción de Navidad a diputados y al cuerpo diplomático acreditado en España*. [20 de diciembre de 2005]. MAE.

⁸³ Moratinos. *Discurso en la clausura del III Foro Hispano-Alemán*. [Hotel Intercontinental, Madrid, 13 de diciembre de 2005]. MAE.: "Marruecos debe alcanzar, en el marco de la Política de Vecindad, un estatuto avanzado, de forma coherente con los principios de diferenciación y méritos propios que rigen la Política de Vecindad. No podemos seguir estancados si no queremos perder la credibilidad de nuestros ciudadanos. Seamos claros y sinceros. Hoy en día, felizmente superada la confrontación ideológica y de bloques del pasado, nuestros riesgos y amenazas provienen del Sur. Seríamos unos inconscientes si no prestáramos atención preferente a la ribera sur del Mediterráneo."

⁸⁴ Moratinos. *Intervención con motivo de la recepción de Navidad a diputados y al cuerpo diplomático acreditado en España, op.cit.*: "El reflejo más inmediato ha sido el reforzamiento de las relaciones con Marruecos a todos los niveles, donde se debe poner de manifiesto el compromiso marroquí de asumir el control y vigilancia de las fronteras de Ceuta y Melilla, así como el flujo de pateras en el sur de España."

infraestructures: Zapatero fa referència a la millora de les relacions amb el Marroc amb la seguretat com a base,⁸⁵ a part de donar suport a Marroc com a seu del mundial de futbol 2010.⁸⁶ Tracta amb el govern d'Algèria sobre la conveniència d'iniciar la construcció del gaseoducte que ha d'abastir Europa, i al mateix temps de relançar el Procés de Barcelona.⁸⁷ El president del govern destaca igualment les bones relacions amb amb el *rais* egipci Hosni Mubàrak.⁸⁸

Per tal de trobar un equilibri entre les relacions amb els països àrabs i les relacions amb Israel, el tema de la *convivencia* medieval esdevé fonamental. Piqué defensa un comú denominador entre les tres cultures del mar: "El Mediterráneo es un mar de unión y de culturas y la cuna de la civilización judaica, musulmana y cristiana, tres confesiones cuyo denominador común es la solidaridad, la generosidad y el respeto al

⁸⁵ Rodríguez Zapatero. *Conferencia de prensa del Presidente del Gobierno al final de su visita oficial a Marruecos*. [Casablanca, 24 d'abril de 2004]. Moncloa.: "Hemos convenido en intensificar las relaciones en los ámbitos principales que afectan a los dos países, en primer lugar, en la visión del mundo en torno a la seguridad y a la cooperación entre los países en la lucha contra el terrorismo internacional. Y nos hemos comprometido a intensificar la comunicación, la relación y el apoyo mutuo frente al terrorismo internacional en dos países que han sido víctimas de dramáticos atentados terroristas."

⁸⁶ Rodríguez Zapatero. *Conferencia de prensa del Presidente del Gobierno al final de su visita oficial a Marruecos*, *op. cit.*

⁸⁷ Rodríguez Zapatero. *Conferencia de prensa del Presidente del Gobierno después de su visita oficial a Argelia*. [14 de juliol de 2004]. Moncloa.: "El Gobierno de España ha expresado al Gobierno de Argelia y al Presidente Bouteflika su voluntad de dar pasos adelante en el proyecto de la construcción de un gasoducto directo entre Argelia y España, como un proyecto de interés energético para ambos países y que debe tener también interés para lo que representa el sistema energético en el ámbito europeo. El Ministerio de Industria, lógicamente, en el proyecto de revisión del Plan Energético Nacional va a considerar este proyecto con el máximo interés." I més avall: "Hemos transmitido al Gobierno de Argelia el interés que España tiene de celebrar, en 2005, coincidiendo con el X aniversario de la Cumbre de Barcelona, una Cumbre en Barcelona para que ese proceso de diálogo de Europa y el Mediterráneo tenga un relanzamiento necesario."

⁸⁸ Rodríguez Zapatero. *Conferencia de prensa del Presidente del Gobierno y del Presidente de Egipto*. [24 de novembre de 2004]. Moncloa.

prójimo".⁸⁹ Per tal que el tema de la *convivencia* permetés articular l'equidistància diplomàtica, calia enriquir l'imaginari polític sobre el món jueu, incomparablement més pobre que el que es "comparteix" amb els països àrabs. L'evocació del passat medieval fou posada al servei d'una imatge centrada i medidora del conjunt de la diplomàcia espanyola. Cal no oblidar que les relacions amb Israel són una important font de legitimitació per al Procés de Barcelona ja que, com Moratinos no s'està d'assenyalar, aquest és, al marge de Nacions Unides, l'únic fòrum on Israel s'asseu "con todo derecho" en una mateixa taula amb tots els seus veïns àrabs.⁹⁰ Així, Moratinos utilitza reiteradament el nom de Còrdova (subratllant el seu vincle personal amb la ciutat, capital de la seva circumscripció electoral) i la figura de Maimònides (en el moment de la celebració del seu vuit-centè aniversari) per evocar aquesta entesa antiga.⁹¹ La referència constant a ambdós permeté posar de relleu la importància de la conferència de la OSCE sobre l'antisemitisme i altres formes d'intolerància, celebrada a Còrdova els dies 8 i 9 de juny de 2005, la qual fou presentada com a una fita central de la diplomàcia espanyola i com a un pas decisiu de les declaracions d'intencions a les accions concretes.⁹² La ubicació escollida permeté a Moratinos donar un rerefons

⁸⁹ Piqué. *Discurso en la inauguración de la V Conferencia ministerial euromediterránea, op.cit.*

⁹⁰ Moratinos. *Discurso ante el IV congreso de la organización B'nai B'rith Europe*. [Madrid, 2 de novembre de 2005]. MAE.

⁹¹ *Intervención del ministro de Asuntos Exteriores, Miguel Ángel Moratinos Cuyaubé, en la II conferencia OSCE sobre antisemitismo*. [Berlín, 28-29 d'abril de 2004]. MAE.

⁹² Moratinos. *Discurso ante el IV congreso de la organización B'nai B'rith Europe, op.cit.* : "La declaración de Córdoba no sólo describe una panorámica de nuevos problemas e incide en los tradicionales de la lucha contra el antisemitismo, sino que institucionaliza medidas concretas para combatirlo, así como métodos de trabajo más eficaces para controlar y corregir las expresiones, manifestaciones y actos antisemitas. /Desde mi punto de vista, la gran aportación de la conferencia de Córdoba es la adopción de medidas específicas y el fomento de la cultura de la tolerancia, a través de la educación y de la corresponsabilidad

històric concret a les noves eines polítiques acordades: "En este mismo lugar, en tiempos de Maimónides, se elevaban en armonía el rezo del muecín desde la vecina mezquita, la salmodia del rabino desde la sinagoga y la oración del sacerdote desde la iglesia."⁹³

Mesos després de la celebració de la conferència de Còrdova, Moratinos insistia en la importància de la declaració que en va resultar, en tant que institucionalització de "medidas concretas para combatir [el antisemitismo], así como métodos de trabajo más eficaces para controlar y corregir las expresiones, manifestaciones y actos antisemitas". Al mateix temps, destaca de nou la importància del lloc on es va celebrar la conferència i del seu referent històric principal, la inspiració del qual va més enllà d'aquellencontre concret: "El eco de la sabiduría de Maimónides y sus llamadas al respeto de las diferencias y a la concordia, estuvieron presentes en Córdoba y son guía de nuestras acciones en política exterior, muchas de ellas encaminadas a la consecución de objetivos como la paz, la cooperación y el desarrollo. /Córdoba volvió a ser la capital de la Tolerancia y del respeto, del diálogo y del compromiso."⁹⁴

Moratinos assenyala, per altra banda, que amb la fi de la *convivencia* medieval, Espanya va allunyar-se d'ella mateixa: "Y sin embargo, aquel momento excepcional tuvo su fin. Como tantas otras veces, prevalecieron la intransigencia y la voluntad de eliminar al otro. En nuestra historia, la pérdida de aquel espíritu de convivencia supuso una tragedia que culminó

de la sociedad civil. (...) Córdoba volvió a ser la capital de la tolerancia y del respeto, del diálogo y del compromiso."⁹²

⁹³ Moratinos. *Discurso en la ceremonia de inauguración de la conferencia OSCE sobre antisemitismo y sobre otras formas de intolerancia*. [Còrdova, 8 de juny de 2005]. MAE.

⁹⁴ Moratinos. *Discurso ante el IV congreso de la organización B'nai B'rith Europe, op.cit.*

con la expulsión de los judíos en 1492 y, más tarde, de los moriscos en aquella encrucijada del mundo moderno, España encontró otros caminos hacia Occidente, hacia América, pero también perdió una parte esencial de sí misma."⁹⁵ Segons el ministre, Espanya ha après del passat: "Afortunadamente, tras una larga y compleja travesía, la España de hoy ha aprendido del pasado y ha sido capaz de entroncar con la honda corriente de tolerancia de la que nunca debió apartarse. Al mismo tiempo, la reconciliación entre los españoles ha sido acompañada por la recuperación de las dimensiones ocultas o perdidas de nuestra historia. Entre ellas, una de las más queridas es la judía."⁹⁶ Els conversos foren particularment prolífics: "España, Sefarad, son dos términos sinónimos tras la expulsión, muchos judíos permanecieron en su patria al precio de la conversión. A algunos de ellos les debemos obras cumbres de nuestra cultura en la literatura, en la mística, en la filosofía o en el derecho. Pienso en fray Luis de León, en Luis Vives, en Bartolomé de las Casas. Otros muchos emprendieron el camino del exilio y entraron a formar parte de la España peregrina. Con ellos llevaron la sangre de su espíritu -el judeo español- sus costumbres y su nostalgia allá donde se instalaron, y pervivió una parte entrañable de nosotros mismos. La España recobrada de la tolerancia así lo reconoció cuando, en 1990, el Premio Príncipe de Asturias de la Concordia fue otorgado a las Comunidades Sefardíes."⁹⁷

⁹⁵ Moratinos. *Discurso en la ceremonia de inauguración de la conferencia OSCE sobre antisemitismo y sobre otras formas de intolerancia*. [Còrdova, 8 de juny de 2005], *op.cit.* Pot sorprendre veure fins a quin punt el trencament del que aquí s'anomena *convivencia* és vist com a moment fundacional dels mals de la modernitat, fins i tot en algun treball de la *Big History*: "The roots of Europe's racist thinking had taken hold in Iberia during the intensification of the conflict with the Moors" (BROWN, 2007, 191).

⁹⁶ Moratinos. *Discurso en la ceremonia de inauguración de la conferencia OSCE sobre antisemitismo y sobre otras formas de intolerancia*. [Còrdova, 8 de juny de 2005], *op.cit.*

⁹⁷ *Ibid.*

El govern està disposat a proporcionar de nou l'antic espai de trobada, i és en aquests termes que es refereix a la creació de la Casa Sefarad: "La Casa Sefarad será la Sefarad del siglo XXI y el territorio común de los judíos, sean o no sefardíes, que deseen trabajar con ilusión y esfuerzo en la construcción del futuro de España y hacerla, de este modo, más suya que nunca."⁹⁸

Els efectes beneficiosos d'aquesta harmonia retrobada van més enllà de l'àmbit nacional i contribueixen de manera especial al projecte estelar de l'Aliança de Civilitzacions: "Las alianzas y la civilización conforman una parte esencial de la historia del pueblo judío, un pueblo español y una comunidad que nos enseña los valores de la cooperación y de la interdependencia, pilares básicos para construir nuevas alianzas y sistemas de redes para afrontar el futuro con optimismo."⁹⁹

En fer balanç del període en aquest terreny, Moratinos pot citar la instauració del dia de l'Holocaust, la conferència de Còrdova, l'aniversari del restabliment de relacions amb Israel i la creació de la Casa Sefarad.¹⁰⁰ Quan convé, Moratinos expressa un suport clar a la diplomàcia israeliana, com quan exhibeix "fermesa" davant les "agressions" verbals d'Iran a Israel.¹⁰¹

El govern de Zapatero volgué que els seus propis trets definitoris es veiessin reflectits en una Espanya reivindicada com a ensenya de tolerància i llibertat. Les paraules de Moratinos quan afirma que després

⁹⁸ Moratinos. *Discurso ante el IV congreso de la organización B'nai B'rith Europe, op.cit.*

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Moratinos. *Intervención con motivo de la recepción de Navidad a diputados y al cuerpo diplomático acreditado en España, op. cit.*

¹⁰¹ Moratinos. *Discurso ante el IV congreso de la organización B'nai B'rith Europe. op.cit.*

de l'expulsió de jueus i moriscos "España encontró otros caminos hacia Occidente, hacia América..." i que només recentment "ha aprendido del pasado y ha sido capaz de entroncar con la honda corriente de tolerancia de la que nunca debió apartarse" (*vid. supra*) il·lustren fins a quin punt l'associació amb la tolerància i la llibertat havia d'esquivar un hiatus històric dilatat. Més que recórrer a la història, aquí el desenvolupament retòric s'havia de produir per vies assimilables, així com per mitjà d'un transvasament de conceptes només possible amb la difuminació extrema dels escenaris històrics malgrat tot evocats. Per una banda, el descobriment de nous horitzons geogràfics que comportà el descobriment d'Amèrica es confon amb un suposat assoliment de nous horitzons de llibertat individual: la gesta és sinònim de superació, aplicable als casos més variats. Per altra banda, la figura literària del Quixot és al mateix temps portadora d'un missatge de llibertat i enllaç amb el Nou Món.

Palacio ja havia insinuat que el descobriment d'Amèrica podia ser entès com a una primera globalització, que proporcionava l'exemple de superació que en el present requeria una nova política: "No son sólo determinadas ideologías las que el tiempo ha despachado, son las propias estructuras sociales, las limitaciones del Estado-nación y la consiguiente necesidad de reinventar la cooperación internacional de forma inteligente, decidida y ambiciosa las que nos impelen a construir nuevas autoridades."¹⁰² Més avall: "Yo no sé si el efecto globalizador de las nuevas tecnologías es comparable a la eclosión de horizontes inducida por España con el descubrimiento de América y el principio de la Historia Universal; de lo que no me cabe duda es de que recuperar espíritus capaces de atravesar un océano ignoto para ver si hay algo más allá nos es

¹⁰² Palacio. *Intervención en la Conferencia Anual Francisco Fernández Ordóñez*. [21 de maig de 2003]. MAE.

muy necesario."¹⁰³ Zapatero, en ocasió del quart centenari de la publicació de l'obra de Cervantes, incorpora el Quixot a aquesta Amèrica provincia de nobles principis: "Estoy absolutamente convencido de que el ejemplo y la devoción por Cervantes y por 'El Quijote' de escritores como Rubén Darío, Jorge Luis Borges, Álvaro Mutis, Mario Vargas Llosa, Augusto Monterroso o Carlos Fuentes, entre otros, pueden ser nuestros mejores guías en el camino que juntos tenemos que recorrer. /Ese camino se iniciaba en marzo de 1605 cuando partían de Sevilla los fardos con la primera edición de 'Don Quijote' en la navegación hacia América. En los barcos que comenzaban la travesía había ejemplares de la primera edición que llevaban como lectura y entretenimiento los tripulantes y los viajeros. /Llegaban a América los primeros ejemplares y llegaba también un tipo especial de personas: los primeros lectores y admiradores de Don Quijote. Esta pasión de los primeros lectores de la obra en 1605 se ha mantenido viva hasta hoy y constituyó en las épocas pasadas un eslabón de la cadena invisible que unía América con España, la misma que nos ha unido a todos con los lectores de Cervantes en las tierras africanas. /Un escritor argentino vivió a caballo entre los siglos XIX y XX, Adolfo Sladía (1849-1914), y señalaba cómo habían hecho suyo 'El Quijote' las repúblicas de habla castellana porque encarnaba la democracia y la libertad. Ambas, democracia y libertad, no pueden constituirse en imaginarias utopías, ni en soñadas Amazonas como en la época clásica, porque se hacen realidad gracias a las nobles virtudes de la obra cervantina."¹⁰⁴ Moratinos havia igualment presentat el Quixot com a referent de tolerància en la Conferència OSCE sobre tolerància i lluita contra el racisme, la xenofobia

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ Rodríguez Zapatero. *Discurso del Presidente del Gobierno en la reunión con los ministros de cultura miembros del comité de honor de la comisión del IV centenario de "El Quijote"*. [27 d'octubre de 2004]. Moncloa.

i la discriminació¹⁰⁵ i ho tornà a fer a la conferència de Còrdova quan cità el quart centenari del Quixot entre les efemèrides importants del moment importants per a la tolerància, juntament amb el trentè aniversari de l'Acta Final d'Hèlsinki.¹⁰⁶

5.3. Itàlia: la defensa d'Occident posa a prova la vocació mediatra del govern

Pocs mesos abans de l'11-S, el maig de 2001, la coalició de centre-dreta *Casa delle Libertà* havia guanyat les eleccions legislatives a Itàlia i el seu líder, Silvio Berlusconi, havia esdevingut president del consell de ministres per segona vegada. El govern *Berlusconi II*, que durà fins l'abril de 2005, estava destinat a ser el més longeu de l'era republicana, i juntament amb el govern *Berlusconi III* (fins el maig de 2006), cobreix la totalitat de l'etapa que estudiem.

Durant aquest període, el govern mostrà un suport tancat cap a la política internacional dels Estats Units, però Itàlia intervingué en la guerra d'Iraq només com a *país no bel·ligerant*, enviant-hi efectius militars oficialment destinats a tasques de reconstrucció (si bé el conflicte no havia cessat). Per altra banda, Itàlia exercí un rol important com a nexa entre Rússia i el complex de seguretat occidental: el 29 de maig de 2002, el president rus Vladimir Putin signà un acord amb el president nord-americà George W. Bush a Pratica di Mare per apropar Rússia a l'OTAN, quelcom que fou

¹⁰⁵ *Intervención del ministro de Asuntos Exteriores y de Cooperación, Miguel Ángel Moratinos Cuyaubé, en la conferencia OSCE sobre tolerancia y lucha contra el racismo, la xenofobia y la discriminación.* [Brussel·les, 13 de setembre de 2004]. MAE.

¹⁰⁶ Moratinos. *Discurso en la ceremonia de inauguración de la conferencia OSCE sobre antisemitismo y sobre otras formas de intolerancia.* [Còrdova, 8 de juny de 2005], *op.cit.*

vist com a una recompensa a l'ajuda russa en la *war on terror*, així com a un premi de consolació per haver de païr l'adhesió dels les tres ex-repúbliques soviètiques del Bàltic a l'OTAN.

Les manifestacions i la conducta heterodoxes del cap de govern i d'alguns membres de l'executiu introduïren sovint elements polèmics en les relacions mediterrànies. Les seves paraules afirmant la superioritat de la cultura occidental causaren una pronunciada controvèrsia internacional ("L'Occidente deve avere la consapevolezza della superiorità della sua civiltà", LA REPUBBLICA, 2001). De manera similar, tingué un ampli ressò internacional la seva afirmació polèmica que Mussolini no matà mai ningú, sinó que es limitava a "enviar gent a la frontera": en aquest cas, les disculpes que seguiren van anar sobretot adreçades a Israel a propòsit de les lleis racials de 1938 (LA REPUBBLICA, 2003). Si bé la imatge de concòrdia amb els països de la regió en resultà afectada, el govern trobà prou incentius per a desenvolupar nous canals de cooperació intergovernamental: es buscà, amb més èxit que una dècada anterior, la cooperació amb els països de l'àrea mediterrània per a controlar els moviments humans en les fronteres marítimes. En l'àmbit intern, l'anomenada Llei Bossi-Fini de 30 de juliol de 2002 introduí les expulsions d'immigrants *il-legals* amb acompanyament a la frontera.

Un dels episodis més controvertits del govern *Berlusconi III* en l'àmbit internacional fou el que provocà el ministre *leghista* Roberto Calderoli el 15 de febrer de 2006 en descordar-se la camisa durant una entrevista televisiva per mostrar una samarreta amb la imatge de Mahoma, en plena crisi internacional per la publicació de les vinyetes sobre el profeta a Dinamarca. A banda de les protestes d'arreu del món islàmic per part de col·lectius que consideren una ofensa la representació gràfica del profeta, el consolat italià a Bengasi fou atacat per manifestants, onze dels quals

foren morts per la policia líbia, cosa que provocà tensions diplomàtiques entre els dos països. El govern en ple demanà la dimissió de Calderoli.

El ministre d'extersiors Renato Ruggiero, que com hem vist comptava amb una àmplia trajectòria internacionalista, deixà el càrrec el 6 de gener de 2002, menys d'un any després de la presa de possessió del govern *Berlusconi II*, per desavinences amb la línia del govern en política internacional. El propi Berlusconi es féu càrrec de la cartera d'extersiors fins el 14 de novembre de 2002, quan nomenà Franco Frattini com al seu substitut a la Farnesina. Aquest es mantingué en el càrrec fins el 18 de novembre de 2004, moment en que esdevingué comissari europeu, ocupant una de les vicepresidències de la Comissió.

Frattini veié els atemptats de l'11 de març de 2004 a Madrid com a desencadenants d'un canvi dramàtic en territori europeu i es pronuncià contra la retirada de tropes d'Iraq. Es referí a la reconstrucció d'aquest país com a una oportunitat per establir un pont entre Occident i islam. Aprofità la descripció dels fets a Espanya i en l'escena internacional per atacar l'esquerra italiana pel que considerava una successió d'errors històrics: "(...L)'11 marzo, la storia d'Europa si è trovata di fronte uno dei suoi drammatici tornanti e anche quel che definiamo 'politica estera' ha assunto un significato diverso. È passata dentro le coscienze, i tormenti, le scelte, la quotidianità, quasi, dei nostri progetti di vita. Il tema della sicurezza, della protezione delle nostre consuetudini, del diritto di vivere in pace, ha fatto irruzione anche nell'agone politico europeo, con una forza drammatica." Fa referència a "l'appello che il candidato democratico alla presidenza Usa, John Kerry, ha rivolto al nuovo leader spagnolo Luis Rodriguez Zapatero (*sic*) perché 'non decida di ritirare il contingente spagnolo ma proclami invece che la strage di Madrid accresce la sua determinazione a compiere quella missione'. Non ritireremo dunque il

nostro contingente militare dall'Iraq. (...) Noi abbiamo saputo ben intendere -non così tanti nostri avversari del centrosinistra- che dopo l'11 settembre tutto è cambiato, che la guerra al terrorismo impone nuove decisioni e responsabilità. Dobbiamo mettere in un angolo i professionisti del terrore e sostenere senza risparmio di energie e di mezzi chi lavora per una pace costituzionale e per una convivenza multietnica e multireligiosa in una grande area tormentata dai fumi degli attentati e del fanatismo. /Ricostruire l'Iraq significa dunque aprire un nuovo grande orizzonte e iniziare a costruire un ponte tra Occidente e Islam. Per questo siamo stati protagonisti di questo processo e di queste sfide, all'indomani dell'11 settembre, stringendoci attorno alla nazione americana, all'indomani dell'11 marzo stringendoci attorno alla sorella Spagna, non per un giorno, non per un funerale." En contrast amb la política del govern, Frattini critica l'actitud *pacifista* de l'esquerra, que crea "(u)na situació no positiva per el país, que ha les seues arrels llunyanes": "(I)l centrosinistra avui no sap estar responsablement a l'escena internacional, perquè no ha mai revistat i reelaborat tots els errors que els seus directius de matriu comunista han complert durant dècades. Els líders d'avui dels Ds, tots, han clamorosament sbagliat davant els anys Ottanta sobre els míssils europeus (que havien de defensar dels míssils soviètics, ja apuntats a cada nostra ciutat), i després el '91, sobre la guerra proclamada per l'Onu contra Saddam Hussein. Però sobretot han sbagliat i sbaglien en no voler revisar aquelles seues posicions i explicar-ho a tothom, a començar per ells mateixos, perquè eren errades."¹⁰⁷

Els llocs comuns de la política internacional havien esdevingut, en efecte, una arma agressiva en la lluita intrapartidista interna. A Berlín, Frattini

¹⁰⁷ Frattini. "*Cambiamo Rotta - La Nuova Politica Estera Dell'Italia*". [13 de maig de 2004]. Esteri. [Text procedent de la introducció del llibre amb el mateix títol].

ataca de nou la oposició italiana per les seves posicions de dècades endarrere, mitjançant l'evocació de la figura d'Alcide De Gasperi. El primer ministre democristià de la postguerra hauria ancorat Itàlia fermament entre les democràcies, veient ja amb claredat que es pot estar al mateix temps a favor de l'Europa unida i del vincle transatlàntic, trobant la oposició d'una esquerra retardatària en comparació amb la d'altres països europeus: "(...L)a teoria de gasperiana dei 'vincoli esterni' -quella che gli permise di sviluppare, senza contraddizioni, sia una politica spiccatamente europeistica, sia un legame strettissimo con gli USA- fu aspramente contrastata da una sinistra italiana che dovrà attendere gli anni 70 e 80 per conoscere, nella stessa sinistra, la sua Bad Godesberg e la prospettiva compiuta di un riformismo socialista sempre contrastato, a sinistra, fino alla caduta del Muro di questa città."¹⁰⁸

El líder d'*Alleanza Nazionale* i vicepresident del Consell de Ministres Gianfranco Fini, substituí Frattini com a ministre d'exteriors (18 de novembre de 2004 - 17 de maig de 2006) i ho continuà essent en el govern *Berlusconi III*, que es formà després dels mals resultats obtinguts per les forces de centre-dreta a les eleccions regionals d'abril de 2005 (només conservaren els governs de la Llombardia i el Vènet). Després d'aquelles eleccions, sortiren del govern els ministres de l'*Unione dei Democratici Cristiani e di Centro* (UDC) i del *Nuovo Partito Socialista Italiano* (*Nuovo PSI*), que es comprometeren a recolzar des de fora un nou executiu. Així, la deserció dels elements més centristes accentuà el predomini de postfeixistes i *leghisti* en la coalició governamental, fins a la seva derrota a les eleccions legislatives de maig de 2006.

¹⁰⁸ Frattini. *Discorso del ministro Frattini al Bundesrat di Berlino nel 50° dalla scomparsa di De Gasperi*. [30 d'agost de 2004]. Esteri.

Fini, de manera similar al tenor d'algunes de les seves propostes legislatives -a finals de 2003 s'havia manifestat a favor de donar el dret de vot als immigrants regulars, motivant el rebuig d'un altre important soci de la coalició de govern, la *Lega Nord*-, utilitzà les referències històriques com a un instrument d'homologació internacional del seu propi partit i lideratge, mirant d'emascarar-ne el bagatge neofeixista per presentar-los com a exponents d'un conservadorisme de tall clàssic. Multiplicà els gestos cap a Israel, recalcant el valor de la pertinença d'aquest a un Occident decididament liderat pels Estats Units. Quan Fini viatjà a Israel el 2003, reivindicà la memòria de la Shoa i afirmà amb claredat que el feixisme hi va tenir responsabilitat a través de les lleis racials. En una associació sorprenent, Fini utilitzà la descripció de les teories racials per part d'Hannah Arendt per condemnar la multiplicació de prejudicis sobre els jueus, que fa sinònim de les crítiques a la política d'estat d'Israel i a la seva aliança amb els Estats Units. Reconeix la reponsabilitat italiana (o part d'aquesta, ja que de seguida passa a parlar d'Europa) en l'extermini de jueus: "E' rimasta tristemente celebre la definizione di 'banalità del male' con cui Hannah Arendt ha etichettato l'insidia criminale che covava nella meticolosa, e solo in superficie innocua, attività preparatoria dei teorici della superiorità della razza cosiddetta ariana. (...) Penso ad esempio alla sconcertante frequenza con cui si cerca di dimostrare che affermare che il sionismo è criminale non significa in alcun modo nutrire sentimenti antisemiti. (...) Penso alle teorie su una supposta matrice cospiratoria, israelo-americana, degli attacchi terroristici dell'11 settembre 2001, ed alla sinistra popolarità che a dispetto della loro manifesta insensatezza esse hanno acquistato presso molti popoli musulmani e presso alcune frange della opinione pubblica, anche europea. Penso all'escrabiabile 'antisemitismo da salotto', spesso abbinato all'antiamericanismo. (...) Dinanzi al riaffiorare di queste insidie non possiamo restare indifferenti. Diceva Kafka che quando viene colpito un ebreo è l'umanità intera a

soffrire. (...) Siamo pienamente consapevoli delle pesanti responsabilità storiche e politiche che gravano anche sull'Italia, la cui legislazione razziale fascista del 1938 rappresenta una vergogna che va denunciata, senza tregua e senza ipocrisie. Perché lo impone a tutti la nostra coscienza di Nazione, oltre che l'atroce ricordo della tragedia che ne scaturì con la Shoah. A maggior ragione noi italiani siamo consapevoli degli obblighi politici e morali che incombono sull'Europa finalmente riunita, un'Europa 'Unita nella diversità', come recita uno degli articoli a mio parere più significativi della sua nuova Costituzione."¹⁰⁹

Durant el període, dos trets criden particularment l'atenció en el discurs mediterrani. Per una banda, detectem l'existència d'un estil que no es preocupa particularment del políticament correcte quan no hi ha interessos materials en risc i que fa aflorar un tema que normalment havia tingut una presència més somorta: el de la romanitat. Malgrat les cauteles que perviuen a Itàlia almenys des de la Segona Guerra Mundial quan es tracta de fer aflorar la Roma antiga en els discursos polítics, l'europeïsme que

¹⁰⁹ *Intervento del Ministro Fini all'apertura della Conferenza: "Antisemitismo: una minaccia per la democrazia"*. [15 de desembre de 2004]. Esteri. En contrast amb l'autora que cita (Hannah Arendt), per a Fini la qüestió fonamental no és la vigilància contra un mal que pot residir darrera les formes més quotidianes, i anodines. Fini identifica, sobretot, un travestiment conscient del mal i dels malvats que li permet, a més, passar de l'evocació de l'Holocaust a condemnar com si es tractés de la mateixa cosa els que afirmen que el sionisme és criminal. Sens dubte, en les afirmacions que condemna Fini hi veu l'encarcarament d'un progressisme benpensant, al qual vol desqualificar globalment d'aquesta manera. El problema suscitat té també una altra vessant, provinent d'una interpretació extremament somera de l'obra d'Arendt, que es concentra en el fet que aquesta posà la casuística de l'estalinisme i del nazisme al servei d'un estudi general sobre el totalitarisme, fent abstracció d'altres aspectes de l'obra de la pensadora. Ara bé: estudiar els mecanismes de dominació sobre la societat que defineixen la noció de totalitarisme no va impedir Arendt (1968) posar de relleu les diferències fonamentals entre un i altre i amb mateix temps portar la noció de totalitarisme molt més enllà, ja que atribuï, per exemple, tendències totalitàries al McCarthisme (Pàg. 356). Dels nazis n'assenyala la obstinació des d'inici a no concretar la forma de govern que defensaven (Pàg. 357).

ara exhibeix el govern està instintivament està lligat a la idea de romanitat. Berlusconi ho expressa de la següent manera: "No creo que exista nadie más europeísta que Italia, donde tenemos el orgullo de recordar que fue Roma la que convirtió a los pueblos que vivían en Europa en 'cives romani'. Además, abrigamos la esperanza de aprobar durante nuestra presidencia, en el segundo semestre del 2003, un segundo tratado de Roma que daría vida a la nueva Europa que nacerá de la importante ampliación que se avecina."¹¹⁰ La romanitat també es veu associada durant aquest període al esforç per incloure una referència al cristianisme en el projecte de Constitució Europea. Frattini digué que el govern italià treballava per incloure les arrels cristianes d'Europa a la Constitució europea, però que al final aquest va haver d'acceptar la fórmula menys satisfactòria d'un esment a la pluralitat religiosa, al preàmbul, sobre la base que en certa manera la primera idea s'hi troba continguda.¹¹¹ Fini fa referència a l'Imperi romà en el context de les contribucions fonamentals que forjaren Occident: "L'impero della legge' e il cosmopolitismo -che sono la risposta più forte ai fanatismi e ai fondamentalismi- sono nati con l'Impero Romano mentre al Cristianesimo si deve la prima elaborazione del concetto di persona sviluppato poi dall'Umanesimo e dal Rinascimento (prima italiano e poi europeo) con la 'scoperta dell'individuo'."¹¹²

Per altra banda, el tema del rol mediador d'Itàlia ara no apareix senzillament com una predisposició natural del país, sinó com a quelcom

¹¹⁰ *Intervista del Presidente del Consiglio, Silvio Berlusconi al giornale spagnolo "La Vanguardia"*. [Realitzada durante la reunió del Consell Europeu a Barcelona, el 10 de març de 2002]. Palazzo Chigi.

¹¹¹ Frattini. *Audizione del Ministro Frattini alle Commissioni riunite Affari Esteri, Migrazione e Politiche dell'Unione europea relativa all'indagine conoscitiva sul futuro dell'Unione europea*. [27 d'octubre de 2004]. Esteri.

¹¹² *Intervento del Ministro Fini al Convegno su "Europa E Stati Uniti: Due Occidenti?"*. [27 de gener de 2005]. Esteri.

que el centre-dreta ha forjat després de mig segle de resistència de l'esquerra: "Abbiamo ben compreso che la vecchia Europa -per un cinquantennio soltanto consumatrice di sicurezza fornita dagli Usa -deve ormai produrre sicurezza; sappiamo che i nostri confini europei ormai inglobano di fatto la democratica Turchia e che dovremo stringere l'orso russo in una alleanza vitale per l'Europa e per il mondo. Tutto questo a prova ulteriore che il governo Berlusconi ha cambiato la politica estera dell'Italia, che è questo uno dei meriti più evidenti, visibili, palpabili, del nostro biennio di governo. L'abbiamo cambiata andando a occupare la postazione più difficile, ma anche più prestigiosa: quella della mediazione. /A chi ci chiede dove è oggi l'Italia nel mondo, che posto si occupa sotto la nostra direzione, diamo con orgoglio una risposta semplice e vera: nel posto più avanzato della composizione di tutte le crisi in atto in Europa, come nel Mediterraneo, come nel Golfo e in Asia."¹¹³

Frattoni veu no només Itàlia sinó l'Europa "cristiana" com a pont, sense que un ancorament religiós del projecte europeu sigui vist com a un obstacle per a desenvolupar aquest funció. Itàlia és presentada també com a "casa del diàleg", tot plegat amb poca claredat metafòrica: "Soprattutto l'Europa deve trovare una nuova ambizione, tanto nel pensare ad organismi ed istituzioni internazionali rinnovate ed efficaci, quanto nell'imprimere una svolta nelle relazioni tra popoli e culture, con il peso ed il prestigio di una storia e di valori cristiani. L'Europa ponte tra le culture ed i mondi, senza timidezza e paura. E l'Italia -in Europa- 'casa del dialogo' tra civiltà, culture e religioni."¹¹⁴

¹¹³ Frattini. "Cambiamo Rotta...", *op.cit.*

¹¹⁴ Frattini. *Intervento del Ministro Frattini al convegno organizzato dalla Comunità di S. Egidio "Religioni E Culture: Il coraggio di un nuovo umanesimo"*. [5 de setembre de 2004]. Esteri.

Frattini parla de la cultura com a instrument de pau; Itàlia vol mediar a la Mediterrània i als Balcans (els Balcans com a localització de països molt diferents de "nosaltres"): "Se la storia della politica è la storia di uno Stato-Nazione, del suo Governo e di una fase storica dell'azione di un paese, la politica estera deve essere momento e strumento per supportarne l'immagine. Non solo per far fare bella figura a questo o a quel governo, ma per rappresentare con dignità chi noi siamo oggi. Sono infatti d'accordo che non basta la straordinaria storia di 2000 anni di cultura, di letteratura, di arte, a rappresentarci, anche se orgogliosamente ce ne vantiamo: dobbiamo pensare anche alla storia del nostro presente, la storia delle istituzioni attuali. (...N)oi sapremo concentrare un'attenzione per lo sviluppo di quel dialogo multiculturale (che non è certamente un dialogo soltanto con i paesi islamici, ma più in generale tra la cultura europea occidentale e le culture di paesi molto diversi da noi, del sud e dell'est)."¹¹⁵

5.4. El discurs mediterrani transversal i la síndrome de l'assetjament a Occident

Després de l'11-S, la Mediterrània és presentada com a l'epicentre de les noves tensions globals. El relat històric, per tant, insisteix en l'ànima torturada de la Mediterrània ara com a origen dels problemes mundials, ara com a possible font de solució d'aquests. Preval -amb excepcions- la negació categòrica del xoc de civilitzacions, i com a prova es vol presentar una regió mediterrània que s'ha fet a ella mateixa a partir del creuament constant d'influències. Això no és observat, però, com a una dinàmica policèntrica i multidireccional, sinó com a una dinàmica entre dos grans conjunts culturals que englobarien *grosso modo* el nord i el sud

¹¹⁵ Frattini. *Intervento del Ministro Frattini alla conferenza dei direttori degli Istituti Italiani di Cultura*. [31 de març de 2003]. Esteri.

de la conca. Davant d'aquesta visió, les referències a un mar obert, atomitzat, són encara més migrades que de costum. Vegem a continuació com es concreten aquestes idees en el discurs que uneix els tres països estudiats.

a) La Mediterrània, bressol de la civilització...i la seva ruïna?

La Mediterrània ja no és el centre del món, però es manté com a una referència central per al món. Per a Villepin, "(l)a Méditerranée n'est certes plus le seul centre de l'univers, comme elle le pensait encore il y a quelques siècles, sur des mappemondes dont la composition reflétait son orgueil. Elle a pris connaissance d'autres pays, elle a fécondé d'autres territoires. Elle a compris que les relations qu'elle avait su tisser entre une mosaïque de peuples pouvaient servir de modèle pour l'avenir: la compréhension, la curiosité, l'ouverture en seraient les maîtres mots."¹¹⁶ Per a Palacio, l'experiència mediterrània té el valor d'un model: "La mediterraneidad se configura (...) como un modelo para nuestro mundo globalizado, y nuestra reflexión sobre el diálogo y el desarrollo en esta región, sobre la gestión de la diversidad y la convivencia en el respeto, tiene una enorme utilidad para comprender y mejorar las relaciones internacionales de nuestro tiempo."¹¹⁷ Moratinos s'apropa a aquesta visió, parlant de la Mediterrània com a "laboratori de la globalització".¹¹⁸

En fer un diagnòstic de l'11-S, Palacio incideix en el tema de no haver sabut llegir el període precedent: "(...E)very reality that is ignored comes

¹¹⁶ *Intervention du Ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, M. Dominique de Villepin: Le Devoir des cultures. [Forum Méditerranée, Mykonos, 20 de maig de 2002]. France diplomatie.*

¹¹⁷ Palacio. *Intervención en el Foro Oriente Medio de la Fundación Bertelsmann, op.cit.*

¹¹⁸ Moratinos. *Intervención en la presentación del Anuario del Mediterráneo (IEMed-CIDOB).* [Barcelona, 17 de novembre de 2005]. MAE.

back with a vengeance."¹¹⁹ Hom s'havia cregut invulnerable durant els darrers anys: la vulnerabilitat actual de les societats occidentals, en canvi, és al mateix temps interna i externa. Els propòsits de Palacio es revelen obertament reaccionaris quan, dient analitzar els fenòmens de masses amb el prisma d'Ortega y Gasset, conclou sobre l'existència d'una traïció a l'interior de les societats: "The problem today is that often -a prime example being the case of Saddam Hussein- there is de facto complicity with tyrants by some sectors of society, who act thus for the mere pleasure of or interest in attacking what is commonly called 'the Establishment', but which is simply the embodiment of 2,000 years of history in civilised forms of coexistence."¹²⁰

Segons Palacio, per a la cohesió del món occidental cal fer respectar un sistema de valors per part de tothom: el diàleg i la diplomàcia pública han d'estar al servei d'això.¹²¹ Els aliats occidentals, juntament amb els països que són a punt d'esdevenir membres de la Unió Europea, "form a concentration of power of all natures such as never seen before in history. /The crucial question is whether together we can transform all this 'potestas' into 'auctoritas'. In other words, are we capable of making the rest of the world see that this power underpins a system of accepted rules and principles, which, if not shared, at least are respected as the cornerstones of an international order?" Observem aquí una nova mostra de l'eclecticisme de Palacio: es pronuncia per una extensió dels valors occidentals a la resta del món però contempla de seguida la possibilitat que aquests no siguin acceptats, i davant d'això cal cridar Occident a mantenir una posició de força. Això no permet idealismes i és necessari acceptar, en canvi, que els governants saben millor que els ciutadans el

¹¹⁹ Palacio. *Intervención en la Fundación Konrad Adenauer, Europa Und Die Usa - Partner In Der Welt*, [Berlin, 3 de julio de 2003]. MAE.

¹²⁰ Palacio. *Intervención en el "National Press Club"*. [27 de junio]. MAE.

¹²¹ Palacio. *Intervención en la Fundación Konrad Adenauer, op.cit.*

que convè a aquests darrers: "(...T)his is, I believe, the 'time of Governments', a name merited only by those who adhere to what Max Weber called the Ethics of Responsibility. Threats are so far removed from our citizens and their daily concerns that it is up to the political class to cooperate to raise horizons. In terms of the legacy of 1968, Prague is significantly more important than the events of May in Paris."

Palacio compara l'experiència domèstica del terrorisme amb l'experiència internacional: "The Western World shares not just the deepest values underpinning our concept of civilised life, but also, as of 11 September, a ferocious enemy, which we in Spain have been fighting for 30 years - terrorism-. We have a common objective".¹²² Segons la ministra, el terrorisme és símptoma de la pèrdua de control dels estats assenyalada per Robert Kaplan, i indicador de la interdependència. Palacio trasllada la comparació domèstica del terrorisme a escala regional i dintre del tot global, fent servir també la Mediterrània com a metàfora del món (i de la història de la humanitat): "Los conflictos que conocemos en el Mediterráneo desde hace siglos actualmente se desarrollan en un ámbito mundial, aunque es necesario reconocer que en esta región se verifican de un modo extremo. El Mediterráneo se configura así como una reducción a escala y radicalizada de lo que sucede en un contexto global."¹²³ Entronca aquí amb el tema que hem vist més amunt -la Mediterrània com a síntesi del món- i n'extreu una conseqüència pràctica: cal convèncer la comunitat internacional per que eviti que s'extengui aquest "mal" secular mediterrani. Reivindicant la pròpia experiència lluitant contra aquest mal secular, demonitza la Mediterrània.

¹²² *Ibid.*

¹²³ Palacio. *Intervención en el Foro Oriente Medio de la Fundación Bertelsmann*, *op. cit.*

Segons Palacio, Europa s'ha de cohesionar amb els Estats Units entorn de la idea d'Occident: "Hence our firm belief that Europe's strategic objective must be to devote all its energies to strengthening the transatlantic bond. Europe and the United States are competitors in some fields, but when it comes to protecting and projecting our values, we must unite and work together, because we share a common sense of purpose. And concerning the transatlantic relationship, I would like to conclude with something Chancellor Kohl said: Europe is a large family; and in the house of a large family there is always place for a friend. In this case, there is indeed place for our American Friend, our American Ally."¹²⁴ Moratinos, desde les seves pròpies posicions, també establí un vincle entre seguretat euroatlàntica y seguretat euromediterrània, entorn dels valors: "(...L)a seguridad en el espacio euro-atlántico es indisociable de la seguridad en el Mediterráneo. (...) Propongo que acordemos una fórmula que permita una participación e implicación más activa de nuestros socios mediterráneos en nuestros foros de debate."¹²⁵

En la política italiana, dominà la qüestió de com posar Occident en alerta contra les seves pròpies debilitats, tal com feu Fini: "Anche in politica estera (...) possiamo ripiegare su noi stessi per procurarci quei piaceri piccoli e volgari contro cui ci metteva già in guardia Alexis de Tocqueville. Possiamo continuare a cullarci nelle nostre divisioni (...)." ¹²⁶ El ministre reprèn igualment el tema de la decadència *pigra*, aquesta vegada citant Vico: "Un grande italiano, uno dei padri della filosofia

¹²⁴ Palacio. *Intervención en la Fundación Konrad Adenauer, op. cit.*

¹²⁵ Moratinos. *Discurso en el XIII Consejo Ministerial de la OSCE*. [Ljubljana, 5 de desembre de 2005]. MAE.: "(...L)a seguridad en el espacio euro-atlántico es indisociable de la seguridad en el Mediterráneo. (...) Propongo que acordemos una fórmula que permita una participación e implicación más activa de nuestros socios mediterráneos en nuestros foros de debate."

¹²⁶ *Intervento del Ministro Fini alla Convention Europe*. [23 de setembre de 2005]. Esteri.

europea, Giovan Battista Vico, ha caratterizzato il procedere della storia con una metafora cruda ma efficace: quella di nani che si reggono sulle spalle di giganti. E' una metafora che in qualche modo mi sembra adatta a descrivere anche l'evoluzione dell'integrazione europea sino ad oggi. Contentarsi di riposare sul lascito dei nostri Padri, per grande che sia, non ci può più bastare. Abbiamo la possibilità, abbiamo il dovere di dimostrare di essere noi stessi all'altezza delle responsabilità che la storia ci pone dinanzi."¹²⁷

Fini es preguntà si hi ha un o dos Occidents, una qüestió de molta actualitat en el moment de la divisió al voltant d'Iraq. El ministre parlà de Spengler afirmant que aquest va predir la decadència d'Occident en un moment en que per a molts es trobava en el punt de partida de moltes de les potencialitats que demostrarà en el futur. Per a Fini, això mostra la capacitat de renovar-se. En el moment present, "Occident" vol dir sobretot un lligam estret amb els Estats Units "che è fatto di storia, di convergenza di interessi, di impegni reciproci di alleanza militare, di rapporti umani e culturali, di valori condivisi: la libertà, la democrazia, la tolleranza, il rispetto della persona umana e dei suoi diritti fondamentali. (...) Sempre in nome degli stessi valori, la famiglia delle democrazie occidentali, che con la fine della Guerra Fredda unisce all'America un'Europa riunificata, è ancora unita oggi in questa epoca di grandi trasformazioni che tende a moltiplicare i 'poli' continentali e subcontinentali ed a rafforzare le radici identitarie delle diverse 'aree di civiltà'. (...) Ebbene, tutto questo è certamente vero, ma non fa 'due Occidenti'. Questo è per l'appunto l'Occidente. La ragione per cui ritengo che l'Occidente è e resta uno è che la sua caratteristica fondante e più feconda è che sa accogliere e sa mettere a profitto la diversità. Quella diversità su cui si fonda l'unità stessa

¹²⁷ *Discorso del Ministro Fini in occasione del Cinquantenario della Conferenza di Messina*. [7 de juny de 2005]. Esteri.

dell'Europa, come ci ricorda la nuova Costituzione in un articolo che non a caso si riallaccia all'"e pluribus unum" americano. (...) Del resto le radici dei valori americani affondano nella storia europea."¹²⁸

Per a Frattini, Europa se solda a Occident pel teixit comú de varies ideologies -entre les quals no cita el comunisme- i per l'admiració envers els Estats Units que Tocqueville ens ensenyà: "Sono orgoglioso di essere figlio di una storia divenuta comune, che lega strettamente ormai i nostri due paesi: una storia che ci ha visto divisi e uniti, attraversata da tragiche guerre ma anche e soprattutto dalla capacità di superarle, affermando nei fatti una nuova storia comune, una storia di libertà, e diritti, pace, democrazia, sviluppo. Ciascun paese europeo mantiene, in fondo, un suo specifico istinto in politica estera: questa realtà rende complicata, come abbiamo visto in questi mesi, la ricerca di posizioni comuni; ma può costituire anche un elemento di ricchezza per l'insieme della politica estera dell'Unione. L'istinto di fondo della diplomazia italiana, l'apporto specifico dell'Italia alla politica estera comune, è di riuscire a combinare integrazione europea e coesione euro-atlantica: lo affermiamo avendo ormai alle spalle oltre 50 anni di democrazia repubblicana, 50 anni alimentati da una tradizione politica cattolica, laica e socialista che ha saputo e voluto coniugare l'idea di Europa nel solco di una grande ammirazione e di un giusto riconoscimento verso quella democrazia in America che un grande pensatore liberale francese, Alexis de Tocqueville, ha celebrato. Non abbiamo mai creduto in passato, e continuiamo a non credere oggi, che l'identità europea possa essere costruita in opposizione agli Stati Uniti."¹²⁹

¹²⁸ *Intervento del Ministro Fini al Convegno su "Europa E Stati Uniti: Due Occidenti?", op. cit.*

¹²⁹ *Intervento del Ministro degli Affari Esteri Franco Frattini. [Assemblée nationale, Paris, 26 de febrer de 2003]. Esteri.*

b) Un mar de prèstecs i manlleus

Villepin creu que les civilitzacions, "loin de former des blocs homogènes et antagonistes, (...) ne respirent et n'évoluent que dans le partage, le brassage et l'échange. L'histoire l'enseigne: plus qu'une réalité figée, les civilisations vivantes constituent un lieu de circulation des hommes, des idées et des représentations. Elles évoluent depuis toujours au rythme de leurs emprunts et de leurs métamorphoses à travers d'innombrables détours: détour de la pensée grecque de l'Antiquité par les cercles savants de Bagdad avant de parvenir, via l'Andalousie musulmane d'Averroès, au cœur de l'Europe chrétienne; glissement du récit du Déluge depuis les tablettes cunéiformes de l'Épopée de Gilgamesh jusqu'au livre de la Genèse. Aujourd'hui toutes les images et toutes les cultures se font écho dans ce 'tout-monde' qu'ont célébré les poètes de la créolité: il y a là une chance à saisir pour l'humanité, une occasion de se réconcilier avec la diversité des cultures sans renoncer aux valeurs universelles de liberté, de justice et de tolérance. Reconnaître la place de l'autre, c'est renoncer au mystère de l'origine et de la pureté qui ne fait que diviser les peuples: nous devons trouver ce point d'équilibre où les identités, reconnues et respectées, peuvent s'ouvrir à l'autre pour l'accueillir."¹³⁰

Berlusconi, potser volent deixar enrere la polèmica que havia originat en afirmar la superioritat de la cultura occidental, relacionà la formació del seu propi país amb el transvassament constant d'influències culturals, una visió que entronca igualment amb el tema de l'Itàlia mediatra per naturalesa: "L'Italia ha una lunga tradizione di scambi fruttuosi con l'Islam: quelli della repubblica di Venezia con il Levante, quelli della

¹³⁰ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, sur le thème "Le choc des civilisations n'aura pas lieu", op.cit.*

repubblica di Genova con il Maghreb, la presenza araba in Sicilia, la scuola araba di medicina di Salerno, la collaborazione con Avicenna che insegnò all'Università di Bologna. /Questo figura oggi nel patrimonio storico e culturale delle due civiltà: ma tutto ciò, ne sono convinto, può essere rinnovato attraverso gli scambi e i processi di integrazione. /Il nostro Paese è sempre stato, è, e sarà sempre aperto a tutte le manifestazioni dello spirito, e rispettoso nei confronti di tutte le culture e di tutte le religioni. /Questa libertà ci vede impegnati a sostenere il dialogo tra tutte le religioni. Possiamo provenire da culture diverse e legittimamente orgogliose della loro diversità, e praticare religioni differenti; ma l'essenza delle grandi fedi nel Dio Unico, Creatore e Misericordioso, risiede nel rifiuto della violenza: all'inciviltà che coltiva l'odio e la morte, contrapponiamo la civiltà dell'amore e della vita. /In questa occasione voglio anche rendere omaggio alla comunità musulmana nel nostro Paese, di cui fanno parte cittadini italiani. L'Italia persegue una politica di dialogo e di integrazione con le comunità islamiche. Esse costituiscono una risorsa. Con esse auspichiamo una forte cooperazione per sradicare la malapianta della violenza e per farle vivere con noi in armonia con i nostri valori. /E' nostro dovere conoscere profondamente gli altri, rifuggendo dagli stereotipi sempre pericolosi. In particolare, è importante che gli italiani conoscano meglio i fondamenti della religione islamica perché, dopo la tragedia dell'11 settembre, sia chiaro a tutti che i terroristi che uccidono non hanno nulla a che fare con essa."¹³¹

Piqué creu igualment que la comunicació entre islam i Occident -la transmissió del saber clàssic com a element "constitutiu" d'Europa- i la promoció de la tolerància són clau per a la UE en raó de la seva pròpia

¹³¹ *Discorso del Presidente del Consiglio Silvio Berlusconi all'incontro con gli Ambasciatori dei Paesi Islamici.* [2 de novembre de 2005]. Siti archeologici Palazzo Chigi.

historia-, i fa referència a que el 2001 ha estat *any de de les Nacions Unides per al diàleg entre civilitzacions*: "Las culturas islámica y occidental no pueden ser contempladas como dos compartimentos estancos. Los europeos somos perfectamente conscientes del papel fundamental que incluso hace siglos jugaron los intelectuales musulmanes como mensajeros del saber clásico. Europa no sería Europa o, al menos, sería muy distinta sin esta experiencia común. Nuestro pasado está ligado como lo está nuestro presente y, desde luego, como lo estará nuestro futuro."¹³²

Aquest coneixement de la diversitat, per a Villepin, no és únicament un factor de conciliació sinó que també pot servir per exacerbar les diferències i posicionar-se millor geopolíticament. Es tracta d'una estratègia que es contraposa a l'ús de la força que proposen invariablement els Estats Units: "Nous sommes en marche pour une mutation de l'ordre mondial extraordinairement profonde, où on sent à la fois les leçons de la chute du mur de Berlin, de 1989, la fin de l'Union soviétique en 1991 et les conséquences du 11 septembre 2001. Tout ceci conduit à une accélération de l'histoire qui pousse les États-Unis, avec cet aiguillon terrible sur le plan historique qu'est la peur, à agir pour actionner leur propre sécurité aux confins de la planète, pour donc poser les règles d'un ordre mondial qui les rassure. Et nous avons, nous, à défendre une certaine idée de la société mondiale, il est vrai différente, fondée sur le respect, le dialogue notamment, la prise en compte des identités, qui fait que, justement, sur cette scène de théâtre, il n'y a pas que les arguments classiques de la puissance qui jouent, l'argument économique- 'Combien le pape a de divisions?', disait Staline. Diriez-vous aujourd'hui: 'Al-Qaida, combien de divisions?' Nous sommes dans un monde où la puissance ne

¹³² Piqué. *Discurso en el foro UE-países candidatos-OCI (Organización de la Conferencia Islámica)*. [Istanbul, 12 de febrer de 2002]. MAE.

s'exprime pas comme hier. Il ne suffit pas, en gros, d'être fort militairement, fort technologiquement, fort psychologiquement, fort économiquement, pour être puissant. La puissance est aussi la prise en compte d'une dimension culturelle, d'une dimension religieuse, d'une conviction identitaire qui fait que l'on pèse, et l'ordre mondial est bouleversé de ce fait."¹³³

Amb l'anomenat *Discurs de les dues ribes*, pronunciat a la Universitat Mohamed V de Rabat, Villepin singularitza dos mons mediterranis. Dient voler-los posar en valor i reunir-los, els divideix de manera efectiva, com ha posat de relleu Thierry Fabre (2007A, 354). El fet que contraposi a les dues ribes la temptació històrica de la riba única -sinònim de repliegament i uniformització- encara fa més patent que Villepin, creient defensar la pluralitat de la Mediterrània, defensa de fet la seva dualitat: "(...J)e voudrais prononcer ici une parole qui ne soit pas d'une rive ou de l'autre, mais qui rassemble et réconcilie. Je voudrais qu'ensemble ici nous remontions le cours de notre destin, pour comprendre d'où nous sommes, pour imaginer où nous voulons aller, pour ouvrir de nouveaux chemins. Mohammed Bennis, dont je salue la présence fraternelle à mes côtés, le dit d'une formule lapidaire: 'Point de fin pour qui élargit la source de sa soif'. Nous, peuples de l'Occident et du monde arabe, descendants du christianisme, du judaïsme ou de l'islam, devons affirmer avec courage notre destinée commune. Jamais l'urgence d'une telle audace n'a été aussi forte. Nous vivons actuellement une période de doutes et d'incertitudes, où le monde perd ses repères. Nous avons connu l'équilibre des puissances, issu du congrès de Vienne. C'était le temps où l'Europe était

¹³³ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, lors du débat organisé par "Le Monde" avec M. Laurent Fabius, ancien Premier Ministre le 23 octobre 2003 à Paris, sur le thème de l'Amérique et nous. Vie publique.*

prépondérante dans le monde. Nous avons connu, après les ravages de deux Guerres mondiales, l'ère des blocs opposés et gigantesques, l'Est et l'Ouest, dont la logique polarisait tout et façonnait un équilibre de terreur. Nous avons connu le temps des vents nouveaux et libérateurs, avec la chute du mur de Berlin. L'Union soviétique s'effondrait. Les peuples qui en subissaient le joug redécouvraient leur liberté. La démocratie progressait. Les logiques anciennes qui structuraient le monde laissaient place à de nouveaux espoirs. Mais nous sentons aujourd'hui qu'un nouvel équilibre n'est pas encore atteint. Nous voyons revenir le risque d'un repli sur soi, d'un isolement sur une rive unique. L'histoire le montre, cette tentation de la rive unique a toujours existé. Nous voyons cette rive singulière suivre le cours des fortifications grecques, murs et palissades dressés contre celui, d'ici ou d'ailleurs, qui menace et que nul ne comprend, qui ne manie pas les mêmes concepts ni les mêmes termes, ne souscrit pas à la même vision. Le corps de la cité veut le rejeter hors les murs, car il ne partage pas les mêmes droits et ne mérite donc que la flèche, l'isolement ou la vindicte. Nous voyons encore cette rive singulière suivre la frontière, le limes romain, qui délimite l'Empire et les terres battues par les vents du nord ou les souffles brûlants du désert. L'Empire romain avait trop de pragmatisme pour ne pas s'efforcer de comprendre et de maîtriser ce qui se passait au-delà. Mais il avait aussi trop de fierté et de conscience de sa valeur pour accepter de remettre en cause ses règles, ses arts et ses lois sous l'influence de l'étranger. Le limes se veut la limite de la civilisation. Il définit ce qui obéit à Rome, c'est-à-dire à l'ordre et au droit. Et lorsqu'un poète comme Ovide s'affranchit de cet ordre, le pouvoir le condamne à l'exil. Et lui qui voulait percer les secrets de l'ailleurs, se lamente amèrement sur son sort de banni, voué à ne plus fouler la terre de ses ancêtres et de la vie bien vécue. L'autre rive est un désir absent. Nous voyons aussi la rive unique serpenter le long des

douves profondes du Moyen Age, moment de trop d'angoisses et de croyances closes, où guerres et épidémies ravagent une Europe tentée de se replier sur elle-même. Cette illusion d'une rive unique, l'intelligence féroce de l'histoire nous incite constamment à la dissiper. Le monde a appris à se méfier de la tentation impériale, où il n'existe pas d'autre rive au-delà de soi-même. Même Rome a lu dans les yeux des étrangers une force, une foi, une conviction qu'elle estimait réservées à ses seuls citoyens. Tacite s'étonne de la résistance de la Germanie: il y avait donc ailleurs des guerriers dont la valeur égalait celle des légions romaines. Il y avait donc de l'autre côté du limes une estime de soi qui valait celle des Romains. Et puis des individus circulent, des princes conquérants ou de pauvres hères, qui découvrent d'autres paysages, entendent d'autres langues, s'habituent à d'autres coutumes. Ils partent à cheval ou à pied, sur des carrioles brinquebalantes ou sur des vaisseaux chargés de trésors, et ils abordent à d'autres rivages, et ils croisent d'autres regards. Chevaliers ou troubadours, poètes ou philosophes, alchimistes ou géographes, banquiers ou marchands, traversent l'Europe d'Anvers à Gênes et poussent parfois, en grands voyageurs, jusqu'aux confins de l'Asie. De Naples ou de Venise, d'Amsterdam ou de Lisbonne, ils s'embarquent, bousculant les limites de leurs rêves. L'esprit de la Renaissance bouleverse les esprits, révolutionne l'idée du monde. D'autres peuples méritent d'être rencontrés, d'autres rives valent d'être connues et foulées. Jusque dans nos connaissances, nous devons devenir conscients de l'ailleurs. L'éloge de la folie d'Erasmus ne dit pas autre chose. La raison n'est pas la fin ultime, car il est des contrées d'utopie qui ensemencent nos connaissances. Comment ne pas y voir le reflet métaphorique de cette incroyable découverte d'un monde au-delà de l'océan? Le mouvement est là. Rien ne l'arrêtera plus. Le siècle des Lumières fait de l'autre le miroir révélateur de nos propres contradictions: vanité, orgueil, intolérance ou bêtise. Quand les personnages persans de

Montesquieu arpentent notre univers, ils en épinglent les grotesques, les facilités et les erreurs. Aucune certitude n'échappe à la vigilance d'une raison lumineuse. L'autre rive n'est plus celle que nous ne voyons pas. Elle se veut au contraire celle d'où nous nous voyons le mieux. La lucidité alors se construit hors les murs. Puis les techniques modernes, la révolution de l'industrie et des transports, les communications immédiates, achèvent de relier des univers qui, un très court laps de temps, avaient cru pouvoir s'ignorer. Cette communauté en marche à travers la mondialisation, nous l'avons accueillie avec confiance. Nous y avons vu l'accomplissement d'un rêve à l'œuvre depuis la Renaissance. Nous avons entendu résonner la lente invocation de Saint-John Perse: "Et voici qu'il s'élève une rumeur plus vaste par le monde, comme une insurrection de l'âme..."¹³⁴ El discurs es produïx en el context d'una visita de Villepin al Marroc, rebuda de manera entusiasta per la premsa local en contrast amb la visió negativa que es té de la diplomàcia espanyola en aquell moment.¹³⁵

Per a Piqué, "(l)as cosas se diferencian en lo que se parecen", como dijera Aristóteles, nacido precisamente en las orillas del Mare Nostrum. Desde esta perspectiva, estamos obligados a profundizar en lo que nos une y

¹³⁴ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, sur la nécessaire affirmation de la "destinée commune" de l'Occident et du monde arabe, sur la menace terroriste et sur les conditions permettant de réaliser le "rêve" d'une paix fondée sur le droit et le partage, à l'Université Mohammed V de Rabat le 31 octobre 2002. Vie publique.*

¹³⁵ La premsa marroquina dona un rerefons econòmic entusiasta a la visita de Villepin i el discurs "de les dues ribes", subratllant la diferència amb Espanya: "(Le) 'partenariat rénové', initié depuis plus de deux ans, doit connaître un nouvel élan. Les échanges commerciaux entre les deux pays [entre Marroc i França] ont régressé de 3,63% en 2001, contre une progression de 10,4% en 2000. La France reste le premier client et le premier investisseur. Mais, il est vital de donner un nouvel élan aux échanges. Il est incontestable que la France privilégie le concept de partenariat dans sa politique étrangère. Ce n'est pas le cas de l'Espagne dont la stratégie, ancienne, s'appuie sur les points conflictuels pour construire ses relations. Cette conception ne fait qu'intensifier les tensions" (CHAOUÏ, 2002).

descartar como coyuntural y equivocado lo que nos separa."¹³⁶ En el diagnòstic dels atacs de l'11-S, Piqué es distancià en ocasions de la doctrina que assegura que no s'ha d'intentar entendre els terroristes i es manifestà per un intentar anar a l'arrel del problema.¹³⁷ El ministre observava el Procés de Barcelona i el treball conjunt dels aleshores vint-i-set socis com a la negació del conflicte entre civilitzacions.¹³⁸ Això no obstava perquè en altres fòrums parlés de "combate sin cuartel contra el terrorismo" (bo i fent referència al respecte als drets i llibertats dintre d'aquesta lluita)¹³⁹ o que proposés la incardinació el terrorisme en la política de defensa europea.¹⁴⁰

¹³⁶ Piqué. *Discurso en la inauguración de la V Conferencia Ministerial Euromediterránea, op. cit.*

¹³⁷ Piqué. *Discurso en el Foro UE-Países Candidatos-OCI (Organización de la Conferencia Islámica)*. [Istanbul, 12 de febrer de 2002]. MAE.: "(...L)a tragedia del pasado septiembre, pese a su brutalidad, plantea una serie de cuestiones que precisan de urgente respuesta. Tal y como ha señalado el ministro Ismael Cem, algunas de las reacciones tras los ataques han evidenciado hasta qué punto son frágiles los entendimientos básicos entre civilizaciones y hasta qué punto es fácil que afloren prejuicios hondamente enraizados. (...) Tenemos a nuestra disposición una herramienta suficientemente poderosa como para enfrentarnos a este mal: un renovado y enriquecido conocimiento del otro."

¹³⁸ Piqué. *Discurso en el Foro UE-Países Candidatos-OCI (Organización de la Conferencia Islámica)*. [Istanbul, 12 de febrer de 2002]. MAE.

¹³⁹ Piqué. *Discurso en nombre de la Unión Europea ante el 58º periodo de Sesiones de la Comisión de Derechos Humanos*. [Ginebra, 19 de marzo de 2002]. MAE.: "La lucha contra esta amenaza a la libertad de todos debe ser asumida sin reservas por todos para erradicar de nuestras sociedades este terrible fenómeno. Por lo demás, este combate debe llevarse a cabo dentro de un marco de pleno respeto a los derechos y libertades fundamentales en que se asienta el Estado de derecho. No existe otro modo de hacer prevalecer los valores democráticos que deben fundar la convivencia pacífica en nuestras sociedades. No se puede otorgar al terrorismo la victoria de hacernos abdicar de nuestros principios y valores asumiendo su propia y perversa lógica."

¹⁴⁰ Palacio. *Intervención sobre el futuro de Europa durante las jornadas organizadas por el periódico 'Frankfurter Allgemeine Zeitung' y el Center For Applied Policy Research*. [Berlín, 4 de junio de 2002]. MAE.: "Tras los acontecimientos del 11 de septiembre, una visión restrictiva de la PESD no permite responder adecuadamente a las expectativas de los ciudadanos europeos, para quienes no es comprensible que la respuesta global de la Unión contra el terrorismo y otras amenazas similares no pueda incluir la dimensión militar./ Por este motivo, España ha lanzado el debate en la UE para que la lucha contra el

Palacio, que com hem vist ens diu que el combat global del present havia abans estat mediterrani, afirma en altres ocasions que no creu que es pugui parlar de l'existència de grups mediterranis distints: "La diversidad cultural y religiosa de nuestra región siempre ha sido una de sus características esenciales, que ha contribuido tanto a su riqueza intelectual y espiritual como a su inestabilidad. Hoy ya no podemos hablar de comunidades separadas, ya que los diferentes grupos se mezclan constantemente." La prova de la maduresa, estarà, però, en la "acceptació" per part del sud de reformes dictades a la manera del nord: "Ahora bien, hay una precondition para [el] éxito [del Proceso de Barcelona] que me parece importante subrayar. Es indispensable que se refuerce el compromiso de los '35'. De los países del Norte en el sentido de incrementar los recursos dedicados a la zona. Y de nuestros socios del Sur para aceptar las reformas políticas, económicas y sociales sin las que no habrá un desarrollo equitativo."¹⁴¹

Palacio dóna més detalls sobre quines creu que han de ser aquestes reformes polítiques: "Las exigencias europeas para una mayor democratización se producen en un contexto del mundo árabe determinado por la presencia del Islam político. En este sentido resulta recomendable escuchar la llamada a la prudencia de Michel Foucault: 'La question de l'Islam comme force politique est une question essentielle pour notre époque et pour plusieurs années à venir. La première condition pour en traiter avec un minimum d'intelligence, c'est de pas

terrorismo se convierta en un objetivo de la PESD, lo que conforme a nuestro planteamiento se centraría en la coordinación y cooperación entre los Estados miembros contra esa amenaza, que aunque se refiere especialmente a las de carácter preventivo, podría asimismo conducir a operaciones militares, cuyas características podrían ser en muchos casos similares a las de Petersberg."

¹⁴¹ Palacio. *Intervención en el Foro Oriente Medio de la Fundación Bertelsmann*. [11 de juliol de 2003]. MAE.

commencer par y mettre de la haine.' Tratemos por tanto de examinar este asunto con la cabeza fría. Es cierto que a mayor democratización en estos países, los partidos islamistas son los que más se aprovechan del espacio ganado al poder. Para algunos analistas se trata de partidos con vocación totalitaria y enemigos de la libertad a los que sería un error regalar un terreno político que inevitablemente van a utilizar para destruir a la propia democracia. /Sin embargo, para otros observadores, los islamistas no son los únicos que deben realizar su aprendizaje democrático. Lo que importa no es tanto una profesión de fe liberal, como el cumplimiento en la práctica de las reglas del juego democrático. Pero además, resulta imprescindible que los europeos seamos coherentes, ya que de lo contrario sólo cabe esperar el aumento de la desconfianza hacia nuestras propuestas y planteamientos. En último término habrá que tener bien claro que nuestros enemigos no son los islamistas sino los terroristas. Si queremos impedir que la asfixia de todas las vías políticas alimente a los grupos violentos, tenemos que plantearnos seriamente si no es preferible integrar a los islamistas en el sistema político, reconociéndoles su lugar bajo el sol, ya sea en la oposición, o en el gobierno si obtuvieran la victoria en las urnas."¹⁴²

Douste-Blazy relacionà l'imaginari de la barreja de cultures amb l'obra de Braudel: "A quelques semaines de la célébration du Xe anniversaire du partenariat euro-méditerranéen fin novembre à Barcelone, je tiens à réaffirmer la volonté et la détermination de la France à donner une nouvelle impulsion à la politique méditerranéenne de l'Europe. (...). La 'vision de Barcelone' demeure à mon sens le cadre privilégié pour soutenir une approche de la Méditerranée qui récuse l'idée d'antagonisme entre les

¹⁴² Palacio. *Intervención en el IFRI (Instituto Francés de Relaciones Internacionales)*. [4 de septiembre de 2003]. MAE.

civilisations et renoue avec le concept d'interpénétration des cultures, cher au grand méditerranéen que fut l'historien Fernand Braudel."¹⁴³

Frattini assenyala a nivell pràctic que és inútil apropar-se a l'"altre" amb un prisma únic. No hi ha un únic model que es pugui aplicar per a la modernització dels països islàmics: "Non posso immaginare che un dialogo sulla modernizzazione e sulla democratizzazione dei Paesi arabi possa fondarsi su un modello. Nello stesso mondo islamico ci sono grandi differenze che rendono impossibile la definizione di un'unica via alla modernizzazione. Esistono, invece, molte vie che ogni Paese interpreta e sceglie in base alla sua storia, alla sua cultura e alla sua tradizione".¹⁴⁴

c) El mar obert, residual

Si la Mediterrània és un "mar que une, no que separa",¹⁴⁵ és també gràcies als intercanvis del comerç. Les referències al comerç semblen estar sovint reservades als casos en que es nota una absència del vincle més estructural i perdurable del domini polític i militar. En el cas de Líbia, sembla que a Villepin li falten imatges per il·lustrar la relació històrica: "Depuis longtemps, les destins de nos peuples se sont croisés. En 1640, l'un des tout premiers consulats de France a été installé à Tripoli. Et les Français n'oublient pas qu'en Libye s'est écrit l'un des épisodes les plus glorieux du sursaut national pendant le dernier conflit mondial: Bir Hakeim, qui leur a permis de retrouver l'espoir et la dignité." Quan Villepin es refereix a la conclusió d'acords amb Líbia, posant fi al llarg ostracisme de Gaddafi en

¹⁴³ *Discours du ministre des Affaires étrangères, M. Philippe Douste-Blazy, à l'occasion de l'Iftar offert aux ambassadeurs des pays arabes.* [Paris, 24 d'octubre de 2005]. France diplomatie.

¹⁴⁴ Frattini. *Intervento del ministro Franco Frattini alla conferenza su "Islam E Pace"*. [13 d'octubre de 2004]. Esteri.

¹⁴⁵ Moratinos. *Discurso ante el IV Congreso de la organización B'nai B'rith Europe, op. cit.*

la vida internacional, els objectius que s'acorden són declaradament limitats: medi ambient (difícilment una prioritat en l'agenda líbia), patrimoni i formació d'elits (Villepin afegeix que, si volen, també els ajudaran aprendre francès, que els hi anirà molt bé per relacionar-se amb Àfrica).¹⁴⁶ Hom pot pensar en un veritable intercanvi de legitimacions: el règim de Gaddafi és reconegut com a bastió en la lluita contra el terrorisme i a canvi França pren posicions en la competició amb Itàlia i Gran Bretanya per accedir amb avantatge a l'economia líbia, que inicia la seva obertura cap a l'exterior.¹⁴⁷

d) El desmentiment del xoc de civilitzacions

La posició oficial a Europa no pot ser una altra que la de declarar-se contrari a la idea mateixa que el xoc de civilitzacions pugui produir-se. Un bon nombre d'elements de discurs mostren, però, que les idees de Huntington mantenen una presència velada.

Villepin ens alerta de la desqualificació fàcil del comunitarisme: "Il ne suffit pas de condamner le communautarisme, encore faut-il comprendre ce qu'il traduit comme angoisse devant un monde coupé de sa tradition, de ses coutumes, dépourvu de normes et de repères. (...). Je veux rappeler la nécessité, pour construire ensemble un avenir, d'assumer pleinement notre

¹⁴⁶ *Commission mixte franco-libyenne. Discours d'ouverture du ministre des Affaires étrangères, M. Dominique de Villepin.* [Paris, 21 d'octubre de 2002]. France diplomatie.

¹⁴⁷ Frattini digué sobre Líbia: "L'Italia si è adoperata intensamente nel corso degli anni per il raggiungimento di questo risultato, che segna la riammissione a pieno titolo di questo importante Paese arabo ed africano nelle relazioni internazionali.": Frattini. *Dichiarazione del ministro Frattini sulla revoca delle sanzioni alla Libia.* [12 de setembre de 2003]. Esteri.

passé. Plus le monde est ouvert et mouvant, plus nous devons être sûr (*sic*) de ce que nous sommes."¹⁴⁸

Villepin analitza les implicacions en el llenguatge al llarg de la història de passar del singular al plural en la idea de civilització i civilitzacions. Sembla dir-nos que la interpenetració ens ha de dur a veure una única civilització i a partir d'aquí la unicitat ens reverteix al significat il·lustrat originari d'oposició a la barbàrie. Seria doncs per aquesta porta del darrera del significat -diriem- que s'assentaria la idea d'un guiatge occidental de la resta del món: "Si le concept de civilisation apparaît pour la première fois au XVIIIème siècle dans *L'ami des hommes* sous la plume de Mirabeau et en opposition à la sauvagerie et à la barbarie, on commence dès le XIXème siècle à ne plus parler de la civilisation, mais des civilisations. Dans le basculement du singulier au pluriel s'inscrit cette interrogation nouvelle: la pluralité des civilisations ne s'oppose-t-elle pas à la civilisation, identifiée par les philosophes des Lumières à la modernité occidentale? La modernité et ses corollaires -l'émancipation de l'individu, le rétrécissement et le désenchantement du monde, le règne de la technique- ne s'opposent-ils pas à ce qui fait le coeur des civilisations -les identités, les religions, les cultures?" Villepin a continuació mostra la seva veritable preocupació: "Se développe alors une inquiétude, en Europe notamment: puisque les civilisations vivent et meurent, comme le montrent un Arnold Toynbee, un Oswald Spengler ou un Paul Valéry, quel est l'avenir du monde occidental?"¹⁴⁹ Villepin fluctua, doncs, entre el reconèixer una o diverses civilitzacions.

¹⁴⁸ *Intervention du ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, M. Dominique de Villepin: Le Devoir des cultures, op. cit.*

¹⁴⁹ *Déclaration de M. Dominique Galouzeau de Villepin, ministre des Affaires étrangères, de la Coopération et de la Francophonie, sur le thème "le choc des civilisations n'aura pas lieu", op.cit.* Sobre l'origen de la paraula civilització, cal assenyalar següent Norbert Elias, que Mirabeau fou el primer en emprar-la, però

Sobta, per altra banda, veure que malgrat el denominatiu *Alianza de Civilizaciones*, Zapatero nega que hi hagi diverses civilitzacions: n'hi ha una de sola. Zapatero substitueix, però, la superioritat "occidental" per la superioritat de les societats de compromís democràtic, posades a prova precisament per la seva lluita ètica contra el terrorisme: "La superioridad, la llamada superioridad, de las naciones libres, de las naciones democráticas, que son algo más que las naciones o las sociedades occidentales, tiene que demostrarse precisamente en los momentos más difíciles, cuando se lucha contra el terrorismo. Ahí es cuando hay que ser más respetuoso con la legalidad internacional, más respetuoso con la legalidad interna y más abierto al entendimiento entre pueblos, culturas y religiones."¹⁵⁰

amb un sentit de crítica social, ben diferent del que adquiriria el seu significat posterior: la idea inicial era la de contraposar l'afectació burgesa de *l'homme civilisé* per contraposar-la a la virtut de les formes senzilles. El caire moderat d'aquesta crítica il·lustrada a França -sobretot en comparació amb el radicalisme que es desencadenà a Alemanya, on subsistia a mitjans del s. XVIII una nítida separació entre l'aristocràcia de les corts i la burgesia- s'observa en l'ús ocasional de l'expressió alternativa "falsa civilització", no negant doncs la necessitat de l'existència d'un codi de maneres, sinó condemnant la falta de correspondència entre els codis realment existents i els alts valors que l'aristocràcia i la burgesia assimilada deien representar (ELIAS, 2000, 31-35). És interessant notar, per altra banda, que la *virtut* esdevingué també una constant en la diàlectica entre bàrbars i civilitzats, fins i tot quan la noció de *civilització* s'internacionalitzà, trencant amb el significat eminentment social que aquest darrer terme rebia dintre del marc nacional. El mite del bon salvatge, per exemple, admira la *naïveté* dels pobles "primitius" per mostrar-se després condescendent, però de manera més important per al tema que ens ocupa, és també una oportunitat per destacar que els no civilitzats han preservat valors ancestrals que els civilitzats, malgrat l'autoproclamada superioritat moral, no han sabut preservar, un fenomen recurrent en la història de les idees, amb autors tan emblemàtics, i tan sovint evocats a aquest respecte, com Cató o Tàcit.

¹⁵⁰ Rodríguez Zapatero. *Intervención del Presidente del Gobierno en un curso de verano sobre "La lucha contra el terrorismo y sus límites"*, de la Universidad Complutense. [San Lorenzo del Escorial, 16 de juliol de 2004]. Moncloa.: "Es verdad que la Historia pone, a veces, a prueba las formas políticas, los modelos de convivencia y las relaciones internacionales, y ahora estamos viviendo en un momento en que se ha puesto a prueba todo eso. Desde el 11 de septiembre en

Palacio també recorre a Toynbee, però aplica el que aquest afirmà per a les civilitzacions a països concrets del món arabomusulmà, proposant una síntesi per evitar tant l'immobilisme com la dissolució: posà la Turquia d'Erdogan i l'Iran de Jatami com a model reeixit de la seva pròpia proposta. Atorgà als partits confessionals, per tant, un paper central en aquesta síntesi i esmentà la condicionalitat de la Política Europea de Veïnatge com a instrument per acompanyar el procés.¹⁵¹

Nueva York y también desde el 11 de marzo en Madrid se está poniendo a prueba. Y yo lo que puedo decir es que voy a ser un militante para la defensa de los principios democráticos en la lucha contra el terrorismo, un militante activo, y, desde luego, más activo aún en la negación del choque de civilizaciones. /Hoy precisamente, cuando el terror invoca una religión, una civilización, es el momento más apropiado para que los pueblos y las culturas digan que aquí, en la tierra que tenemos que cuidar, sólo hay una civilización, que es la civilización humana y que la civilización humana sólo ha progresado cuando ha reconocido al otro, porque reconocer al otro es afirmarse a sí mismo cuando ha reconocido al otro en su forma de pensar, de sentir, de tener una visión de la vida, trascendente o no trascendente, o de tener un sentimiento fuerte de identidad por el entorno en el que vive. El reconocimiento al otro es la garantía de que no vamos a tener un choque de civilizaciones."

¹⁵¹ Palacio. *Intervención en el Forum Europa, op. cit.*: "En su recorrido por las diversas vicisitudes que atraviesan las civilizaciones, Toynbee se refiere a las diferentes reacciones que puede adoptar una sociedad confrontada con una cultura más dinámica y con vocación expansiva. /Un modelo posible es el de la cultura que trata de defenderse de este desafío exterior encerrándose en sí misma y consagrándose a un estricto y puntilloso cumplimiento de la tradición. Otra reacción alternativa es la de aquellas sociedades que tratan de mantener su identidad importando de la cultura exterior ciertos elementos que le permitan una adaptación a un mundo dominado por aquella cultura hegemónica. Para Toynbee, ninguna de estas dos respuestas son satisfactorias ya que ambas tratan de ignorar el hecho de que la cultura hegemónica ha introducido en estas sociedades una nueva dinámica que desencadena transformaciones internas. Por el contrario, la respuesta más indicada ante un reto de estas características sería la búsqueda de una síntesis que, utilizando elementos tanto de la cultura hegemónica como de la propia, signifique una verdadera creación de un modelo social nuevo. /Si se aplica este enfoque a las relaciones entre el mundo islámico y Occidente, podríamos reconocer en la primera reacción, puramente defensiva y encerrada en sí misma, a regímenes como el de los talibanes y otros de corte integrista, todavía vigentes. La segunda respuesta podría corresponderse con aquellas fuerzas del nacionalismo laico, surgidas de la independencia, que han tratado de importar de Europa, con escaso éxito, un sistema político secularizado, incomprendido por la

Piqué tingué un moment de gosadia en establir un paral·lelisme entre terrorisme i actuacions desproporcionades d'Israel en els territoris ocupats: "Las acciones terroristas sacuden cruelmente cualquier mentalidad civilizada. También lo hacen las actuaciones militares desproporcionadas y excesivas en los territorios ocupados. Ante esta realidad, y siguiendo las enseñanzas de la historia reciente, surge imperiosa la necesidad de buscar soluciones duraderas."¹⁵²

Moratinos parla de "teorías aviesas, como la que proclama un vínculo causal entre el terrorismo y el Islam. (...). Es una argucia antigua como la humanidad. No hay religión que alguna vez en la Historia no haya sido forzada y torcida para justificar la violencia. Nadie en su sano juicio puede pensar que todo musulmán por el hecho de serlo es potencialmente un ser peligroso."¹⁵³ Per a Moratinos, "(e)l Proceso de Barcelona ha sido y

mayoría de la población. /Finalmente, tenemos la respuesta de síntesis de la cual existen dos ejemplos que constituyen los laboratorios políticos por excelencia en este comienzo de siglo: Me refiero a la Turquía del primer ministro Erdogan y al Irán del presidente Jatami. En ambos países se experimenta para hacer compatible el Islam y la democracia, en un proceso de crecimiento orgánico a partir de bases culturales propias que se enriquecen con pautas culturales externas. Del éxito de estos dos modelos, aunque el de Turquía este indudablemente mucho más avanzado, depende el futuro de la democracia en toda esta región. /Finalizo esta digresión para volver sobre el principio de condicionalidad, que nos proponemos aplicar en el marco de la Iniciativa para una Nueva Vecindad. Mi convicción es que deberemos aplicar este criterio con el máximo de prudencia y sabiduría para favorecer en nuestros vecinos el desarrollo de sistemas democráticos surgidos de procesos de evolución interna. Si los ejemplos de Turquía e Irán resultan relevantes para otros países de la región, y yo estoy convencida de que si lo son, el islamismo reformista tiene un papel que jugar en todo este proceso."

¹⁵² Piqué. *Discurso en la inauguración de la V Conferencia Ministerial Euromediterránea, op. cit.*

¹⁵³ *Discurso del ministro de Asuntos Exteriores y de Cooperación, Miguel Ángel Moratinos Cuyubé, en la sede de la liga árabe sobre la Alianza de Civilizaciones.* [10 de diciembre de 2004]. MAE.

es la mejor respuesta a los agoreros del choque de civilizaciones".¹⁵⁴ Cal, però, portar a l'àmbit global aquest esforç per separar el fanatisme de la religió; la lluita contra el fanatisme fa necessària una àmplia aliança internacional: "Es obvio que ante este problema que golpea constantemente en distintas partes del mundo, la última en Bali, además de la lucha común concertada con todos los medios legales a nuestro alcance, hemos de poner de nuestra parte cuantas iniciativas puedan ayudarnos en la búsqueda de una alianza intercultural o de civilizaciones, que nos permita separar y destruir el elemento que se mueve detrás del mismo: el fanatismo. /La heroicidad no consiste en hacer algo violento para exonerar otros males, poniendo en peligro o sacrificando la propia vida. El propio Voltaire lo expresaba muy claramente: 'El que toma sus ensueños por realidades es un entusiasta, pero el que sostiene su locura visionaria con el asesinato es un fanático.' La religión en ningún caso puede ser destructiva, ya que su finalidad esencial es la libertad de todos."¹⁵⁵

Fent-ne el producte d'una minoria, Fini deslliga l'aparició del terrorisme de qualsevol responsabilitat occidental: "L'elemento veramente rivoluzionario di questa strategia è il suo carattere globale e totalizzante. (...S)arebbe miope e pericoloso collegare semplicisticamente gli attacchi terroristici degli ultimi anni (anche prima dell'11 settembre, seppure quello ha rappresentato un evidente spartiacque per portata e significato) con i motivi di risentimento delle masse arabe ed i torti veri e presunti

¹⁵⁴ Moratinos. *Intervención en la presentación del Anuario del Mediterráneo*, op. cit.

¹⁵⁵ Moratinos. *Intervención ante la Asamblea Parlamentaria del Consejo de Europa*, op. cit.

dell'Occidente."¹⁵⁶ De nou, Fini utilitza la situació internacional per atacar l'adversari en política interna, equiparant terrorisme i comunisme. Diu "no" al relativisme democràtic, ahir contra el comunisme, avui contra el terrorisme: "Voglio ricordare quanto disse Ugo La Malfa, appena qualche mese dopo l'assassinio di Dallas: 'L'importanza storica di Kennedy è consistita nel fatto che egli ha tolto la battaglia democratica dalla posizione difensiva nei confronti del comunismo, in cui da tempo si trovava.' Sono passati 40 anni, ma la lezione di Kennedy sulla indivisibilità della democrazia mi pare ora più attuale che mai. (...) Alcuni pregiudizi sembrano non voler mai morire. C'è ancora chi ripete che l'idea democratica ha radici solo nel pensiero occidentale e che sostenerla -come regola generale- significherebbe imporre valori occidentali a società non occidentali. O ancora c'è chi dice che la pratica democratica non sia adatta ai Paesi più poveri, dove può rivelarsi profondamente illiberale e portare a forme di esclusione delle minoranze. (...) Un grande intellettuale come Amartya Sen ha recentemente replicato a queste tesi. Convinto che la lotta per la democrazia in tutto il mondo sia il maggiore impegno del nostro tempo ha osservato che se si ha una visione ampia della democrazia scopriamo allora che le sue radici sono dappertutto. (...) In primo luogo lungo l'arco dei Paesi che contornano l'Europa e laddove la vittoria della democrazia possa infliggere la più dura delle sconfitte al terrorismo ed alla sua ideologia totalitaria. Significa saper guardare anche oltre le pressanti necessità del presente -ieri la minaccia atomica, oggi quella terrorista all'orizzonte di un futuro più lontano. E preparare sin d'ora un mondo migliore dentro una concreta prospettiva di pace."¹⁵⁷

¹⁵⁶ *Intervento del Ministro Fini al Convegno "La democrazia. Arma vincente contro il terrorismo" presso la Camera dei Deputati.* [20 de juliol de 2005]. Esteri.

¹⁵⁷ *Intervento del Ministro Frattini al Convegno sul "Kennedismo".* [22 de novembre de 2003]. Esteri.

Fini afirmà que els terroristes busquen el xoc de civilitzacions i situà Braudel en contraposició, el qual ens parla d'un passat de diàleg, d'enriquiment mutu. Fini insistí, però, que en el moment present la modernització ja no podia esperar i admetia que, en ser confrontades amb la modernitat societats que fins aleshores n'havien restat al marge, se'n derivaria una crisi. Parla del "dramma di una violenza terroristica di cui già Raymond Aron aveva colto la principale insidia nel suo carattere 'clandestino e diffuso'. (...) Una strategia totalitaria e disumana, (...) di un terrore non cieco, ma con un obiettivo ben determinato, di cui non è difficile cogliere i sinistri contorni: la destabilizzazione totale, nella logica di uno scontro finale di civiltà irrimediabilmente contrapposte. (...) I momenti ricostruiti in maniera magistrale nelle pagine di Fernand Braudel, che ci raccontano di un dialogo passato principalmente attraverso l'incontro, lo scambio, l'arricchimento reciproco dei Paesi europei e dei loro vicini medio orientali. Una prospettiva del passato che ci aiuta a meglio inquadrare e comprendere la portata delle sfide che si delineano sull'orizzonte del Medio Oriente. Soprattutto, l'incombere ormai non più eludibile dell'appuntamento con la modernizzazione, come ci rammentano anche i rapporti dell'UNDP sullo sviluppo umano nel mondo arabo. /Perché le crisi che agitano il Medio Oriente sono espressione del disagio crescente delle società medio orientali. Un disagio che deriva ed è accresciuto dalla difficoltà nel ricavare dal confronto con la modernità risposte persuasive e rassicuranti. Una crisi che è innanzitutto interna a quelle società, come ha bene messo in evidenza tra gli altri Bernard Lewis, anche se le sue ripercussioni coinvolgono in maniera diretta gli stessi Paesi occidentali, come abbiamo sperimentato nella maniera più drammatica l'11 settembre 2001. Anche per questo, alla sua soluzione possiamo e dobbiamo offrire un contributo concreto, muovendo però dalla

consapevolezza che la chiave per la soluzione dei loro problemi si trova innanzitutto nelle mani dei Paesi e dei popoli della regione."¹⁵⁸

5.5. Balanç del període 2001-2005

Tant la preparació de la cimera extraordinària Barcelona+10, com el seus resultats estigueren marcats pel pessimisme.¹⁵⁹ Les valoracions aniran des de fer-ne un èxit relatiu, com és el cas de la diplomàcia espanyola,¹⁶⁰ a veure-hi un fracàs rotund. Que la conferència es celebrés sota la presidència britànica de la UE, amb les ferides de la guerra d'Iraq encara obertes, pot explicar que la gran majoria dels líders àrabs convocats decidís no participar-hi. El codi de conducta front el terrorisme fou l'únic resultat tangible¹⁶¹ -tot i que no hi hagué acord sobre qué volia dir "terrorisme"- i, per contrast amb la munió de fronts oberts en els que fou

¹⁵⁸ *Intervento del ministro Frattini alla Camera: "La strada per la pace nel mondo passa per il Medio Oriente"*. [8 de març de 2004]. Esteri.

¹⁵⁹ Aquest pessimisme s'obrí pas malgrat la celebració en paral·lel d'un nombre molt important d'encontres i activitats que implicaven les més variades àrees temàtiques i actors (reunions de representants de regions i ciutats, de parlaments, d'empresaris i sobre dones, entre moltes d'altres). Vegeu: Moratinos. *Intervención en la presentación del Anuario del Mediterráneo, op. cit.*

¹⁶⁰ Moratinos. *Discurso en la clausura del III Foro Hispano-Alemán, op.cit.*: "(...L)a reciente cumbre de Barcelona ha venido a ratificar la importancia que la unión otorga al Mediterráneo y por ello, al Magreb. Los desafíos que nos presenta esta región son comunes a toda la UE. Centrándonos en uno de ellos, la seguridad, hemos dado un gran paso adoptando un código de conducta sobre terrorismo suscrito por árabes e israelíes, además de la Unión Europea. Si hemos de juzgar las cumbres por sus resultados, creo sinceramente que podemos estar por ello muy satisfechos"; Moratinos fa un balanç enterament positiu de l'encontre, que havia concebut com a una confirmació de l'esperit fundacional de 1995. Vegeu: Moratinos. *Discurso ante el IV Congreso de la organización B'nai B'rith Europe, op. cit.*; El propi Moratinos reconegué, però, l'existència d'un "anecdolari" lligat a la conferència. Vegeu: Moratinos. *Intervención con motivo de la recepción de Navidad a diputados y al cuerpo diplomático acreditado en España, op. cit.*

¹⁶¹ Es decideixen també mecanismes de cooperació futura sobre gestió de migracions, a més d'un programa de treball per als propers 5 anys.

impossible avançar, això mostra el que havia esdevingut veritablement important en les relacions diplomàtiques euromediterrànies.¹⁶²

Progressivament, la política antiterrorista s'havia erigit en eix rector de les relacions euromediterrànies i esdevingué gairebé el focus únic d'atenció, juntament amb d'altres interessos sectorials molt concrets, que esdevindran especialment patents en l'etapa següent. El deteriorament del clima internacional amb les guerres d'Afganistan i d'Iraq havia debilitat la cooperació multisectorial, o com a mínim la possibilitat de fer-ne una ensenya política. Paradoxalment, els governs es senten en disposició de reforçar la cooperació en àmbits considerats *sensibles*.

L'any 2005, que havia estat anomenat *l'any de la Mediterrània* per la commemoració del desè aniversari del Procés de Barcelona, fou en canvi un any de commocions polítiques i diplomàtiques a la regió i a Europa, malgrat -o potser a causa de- la recomposició de relacions del conjunt de la Unió Europea amb els Estats Units. Villepin no dubtà en qualificar-lo d'*annus horribilis*,¹⁶³ a causa de la divisió persistent des de la guerra d'Iraq, del terrorisme islamista més present que mai després dels atemptats de Madrid i Londres i del rebuig del Tractat Constitucional per part de dos països fundadors de les Comunitats Europees. En aquest context, la imaginació mediterrànica tingué un fort sotrac i l'estil del discurs

¹⁶² Moratinos ja anticipava aquest resultat abans de la celebració de la cimera. *Discurso ante el IV Congreso de la Organización B'nai B'rith Europe, op.cit.*: "Nuestra aspiración es hacer del Mediterráneo un espacio de libertad y de seguridad. /Para garantizarlas vamos a incrementar la cooperación reforzada en materia judicial y policial en la región, con el fin de combatir con mayor eficacia e intensidad el terrorismo, el crimen organizado, el tráfico de estupefacientes y el comercio de personas. Esa voluntad será recogida en un código de conducta euromed, que intensificará la cooperación antiterrorista."

¹⁶³ *Déplacement en Allemagne. Discours du Premier ministre, M. Dominique de Villepin, à l'Université Humboldt.* [Berlin, 18 de gener de 2006]. France diplomatie.

esdevingué prosaic, al mateix temps que es procedia a l'esmentada reordenació de les prioritats polítiques.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Per a una reflexió sobre el que succeeix en un context més general, vegeu BADIE, 2011, 259-60: "(...L)es puissances mesurent le cout de l'ordre à travers du prisme du multilateralisme." Això implicaria, idealment, la inclusió d'actors socials, la regulació dels aspectes més banals, etc. Ara bé: "Cet ordre de l'ordinaire parait peu couteux car son degré de politisation est faible, et parce qu'il n'entraîne qu'une faible lisibilité des intérêts nationaux engagés. En revanche, une élévation sensible du degré de politisation d'un sujet ou la mise en évidence d'un intérêt lisible par l'opinion publique renchérit le cout de la coopération. On s'attendra donc à ce que la découverte d'un monde d'interdépendance vienne paradoxalement décourager la coopération, tout en rendant la compétition pure de moins en moins possible." S'instal·la així la connivència com a postura intermèdia dominant, una "chirstalization olligarquique" per a la qual "le prix à payer est d'abandoner pour longtemps l'idée d'un ordre international".

